

З. КНИШ

ГОРОДОК
Л П

ЗИНОВІЙ КНИШ

ГОРОДОК

diasporiana.org.ua

СРІВНА СУРМА

ТОРОНТО

Всі права застережені.

— 1973 —

Printed by:

Kiev Printers Ltd., 860 Richmond Street West, Toronto, Ontario, M6J 1C9

ВСТУП

Бойова акція в Городку, — єдина в довоєнній революційно-визвольній діяльності Організації Українських Націоналістів, що її не відсунули зовсім у тінь нові події жахливого воєнного часу та повоєнної дійсності в Україні. Як ніщо інше перед тим і потім, до 1939 року, сколихнула вона сумлінням усієї української суспільності в Західній Україні. Про її головних дієвих осіб — Василя Біласа і Дмитра Данилишина — склалися пісні в народі, поети писали про них вірші. Їхні портрети висіли — та й ще висять — по хатах, їхніми іменами називали товариства й домівки.

Але — на тому кінчалося. Не здобулися ми хочби на те, щоб вірно описати саму ту подію, зібрати про неї точні дані для історика націоналістичного руху та зберегти її перед можливим фальшуванням у кривому дзеркалі. Тут і там якась стаття чи друкована згадка, та й стільки. Чомусь ніхто з тих, хто мав ближче відношення до городецької справи, не списав своїх споминів про неї. Треба було ждати майже сорок років, заки на книжковому ринку знайшлася перша публікація з тією темою.*) Та й характер її — більше збірник-альманах, як історична чи політична студія.

Хотілося мені в першу чергу доповнити те, що з таким накладом труду й часу зробив автор тієї публікації. Та й не тільки те. Чомусь прийнялося в нас говорити про городецьку справу з одно-

*) Данило Чайковський: Білас і Данилишин, Нью-Йорк, 1969, видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України.

го боку, як про “трагедію”, а з другого, як “героїчний бойовий виступ”. Без сумніву є в ній елементи трагізму й героїзму і, залежно від того, з якого боку на неї глядіти, переважають одні або другі.

Одначе, якось досі ніхто не поклав властивим способом натиску на **політичне значення Городка**. Правда, згадана праця зробила початок. Проте, це тільки перший крок. Як виходить з широкого вступного викладу в ній політичного положення в Західній Україні від початків польської окупації аж до наглого суду над Біласом і Данилишином, городецька акція була **наслідком** розвитку політичних подій у Західній Україні. До того місця дійшов автор.

Воно так до певної міри й було. Але в мене весь час миготіла думка, що Городок не тільки одна з вислідних ланок у ланцюгові причин і наслідків. Найголовніше його значення — **в переломі, що замикає одну та відкриває нову епоху в українському націоналістичному русі**. І також у всій українській суспільності Західньої України, бо приспішив він і закінчив у ній процес політичної ферментації та зрізничкування, поляризації політичних поглядів.

Отож, стартуючи з місця, де зупинився автор згаданої праці про Біласа й Данилишина, хотів я зробити стрибок наперед у тому напрямі.

Аж ніяк не претендую на повноту викладу. Зрештою це й неможливе без доступу до політичних архівів, до судових процесових актів, до старих річників не тільки української, але й польської преси. Пускаю книжку в світ з надією, що може хтось колись підхопить цю думку в сприятливіших умовах праці і доведе її до кінця.

Зиновій Книш

ПЕРША ЧАСТИНА

БОЙОВА АКЦІЯ В ГОРОДКУ

І. Розділ

Неспокійна ніч у Львові. — Два комунікати Польської Агенції Телеграфічної. — Напад на пошту в Городку. — Чи новий виступ УВО? — “Городок Ягайлонський”, чи “Городок коло Львова”? — Крикливість газет підбурює уяву. — Картина нападу з повідомлень преси. — Скільки було напасників? — Що знайдено в убитих? — Поліційна гарячка, арешти й ревізії. — Слідство окутане тайною. — Конфіскації газет українських, але й деяких польських. — Похорони поліциста й польська маніфестація. — Нападки на українську пресу за її стриманість. — Нотатка “Діла” з виясненням. —

Пізнім вечором 30 листопада 1932 року неясні тривожні вісті передавалися з уст до уст серед українців міста Львова. Щось сталося, не знати певно де, чи в самому Львові, чи деінде, але на поліції рух, польські газети підготовляються випустити вранішні видання з сенсаційними наголовками. Нічого доброго це не ворожить, отож дехто рішився не ночувати вдома, а в деяких установах та й у багатьох приватних хатах перевертали шухляди з паперами, заглядали між книжки, чи може, бува, не закинлося там якесь число “Сурми” або підпільна листівка. Ніч заповідалася неспокійна, більш як певно будуть обшуки по українських хатах, як звичайно в таких випадках. Воно б ще нічого, за кільканадцять років польського володіння галицько-волинськими землями України був

час привикнути до нічних несподіванок. Якби тільки знаття, що на речі! А от та непевність, страх перед невідомим, шарпала нерви та проганяла сон.

Проте ніч минула без несподіванок. Ранішні телефони до редакцій “Діла” та “Нового Часу” не зголошували ані арештів, ані обшуків. Пробивалася з них тільки цікавість, бажання ближчих інформацій про події, що десь учора почалися, ішли всю ніч та ще й далі продовжуються, хоч, власне, майже нічого ще не знати. А діялося воно не у Львові, тільки в недалекому повітовому містечку Городку¹⁾ на захід від Львова.

1) В деяких моїх статтях та друкованих пізніше промовах уживав я назви “Городок Ягайлонський”. Привик до неї здавна, так писала вся українська преса, вживала її “Сурма” і навіть Олег Ольжич в одному своєму вірші писав “Городок Ягайлонський”.

Один з уродженців Городка, інж. Іван Озаркевич, написав мені з того приводу листа, що пізніше був надрукований у тижневику “Новий Шлях” (Вінніпег, число 4 з дня 14 січня 1955 року). Подаю цього листа з незначними скороченнями:

“...Старовинне містечко Городок основане в дуже давніх часах, ще перед Львовом. Коли ж постав пізніше Львів, до назви малого города “Городок” додано ще й “коло Львова”. Бо був ще в Західній Україні “Городок над Дністром” і ще якась третя місцевина такої самої назви.

Десь у 1903-1904 роках, “цісарсько-королівська” польська адміністрація в Галичині дозволила собі, наперекір усьому українському населенню, на зміну історичної назви, викидаючи “коло Львова” і вміщуючи там провокативний додаток “Ягайлонський”. (Польський король Ягайло, литовець родом, переїжджаючи через Городок застудився і помер десь коло Перемишля в дорозі до Кракова). Скоро

Перші скупі вісті про те приніс комунікат офіційної “Польської Агенції Телеграфічної” з дати Львів, 1 грудня 1932 року:

“Дня 30 листопада ц. р., в 17 годині, вісім замаскованих бандитів перевели грабунковий напад на поштову контору в Городку Ягайлонському. В хвилині нападу в конторі знаходилися три поштові службовці та кілька прина-

опісля на ринку поставлено кам'яну статую Ягайла. Українське населення Городка не прийняло нової, силою накиненої назви, Городок усе залишався “Городком коло Львова”, а довколишні неосвічені селяни навіть не вміли вимовляти трудної назви “Ягайлонський”. На адресах листів ще довгі роки, бо аж до польської окупації, писали ми “Городок коло Львова”, а мій батько, що там проживав, постійно вживав своєї фірмової печатки з “Городком коло Львова” в усіх трьох мовах (українській, німецькій і польській).

Великою образою в місцевих людей уважалось, коли один одного прозивав “Ти вунгело!” (перекручене польське “Ягелло”). А що образою є те, чим хтось хоче другого образити, тож суд за образу тим словом карав. “Вунгело” — Ягелло — це той “бовван на ринку”.

Десь мабуть у 1912 році резервісти-українці, що відбували вправи в місцевім 89 полку піхоти, сильно ушкодили пам'ятник Ягайла, відрубали носа й ногу та гострим знаряддям понаписували на ньому деякі непристойні слова.

Назва “Ягайлонський” і статуя на ринку все були сіллю в оці місцевим українцям. Аж у 1939 році совети повернули первісну назву “Городок коло Львова”, а в 1941 році німці танком стягнули Ягайла з постументу.

Отже назва “Городок Ягайлонський” була лише коротким епізодом від 1903-1904 до 1939, разом около 35 років”.

Редакція “Нового Шляху” помістила листа, але далі стояла на своєму становищі і виправдувала його тим, що “така назва існувала за часів польської окупації, подібно

гідних інтересентів. Бандити засипали персонал револьверовими кулями, пробуючи зрабувати каси. Завдяки героїській поставі персоналу, напад відперли. В висліді стрілянини одного з бандитів убили, другий — важко ранений — небавом помер. Решта напасників утекли, вкравши лише незначну суму в більоні²⁾, яких 3,000 злотих. Рани від кількох куль дістали: скарбник поштової контори Стеблецький,³⁾ скарбник скарбової управи Дембілький

як існувала і польська пошта в “Городку Ягайлонському” і польська поліція і, взагалі, польська окупація. Саме за часів польської окупації на цю польську пошту в місцевості під назвою “Городок Ягайлонський” відбулася відома експропріяція членів УВО-ОУН, під цією назвою та подія набрала розголосу, з цією назвою зв’язані були поліційне слідство й переслідування, судові процеси й засуди, і тому не дивно, що під цією назвою та подія перейшла до історії... Отже, коли автор при описі акту УВО ужив назви “Городок Ягайлонський”,... то зробив він це з таких самих причин, з яких поляки польську місцевість “Осьвенцім” називають сьогодні німецькою назвою “Авшвіц”, коли мова про німецький концентраційний табір, що знаний у всьому світі з часів німецької окупації саме під тією назвою”.

Погляд і аргументація, на нашу думку, неправильні. Коли йти по тій лінії розумування, то й описуючи події, що сталися за часів польського володіння у Львові чи в Бережанах, мусіли б ми консеквентно писати “Львуф” і “Бржежани”, бо вони “знані були в світі з часів польської окупації саме під тією назвою.

Тому в дальшому послідовно будемо вживати тільки української назви “Городок коло Львова”, або в скороченні “Городок”, пишучи “Городок Ягайлонський” тільки в цита-тах з документів і з часописів того часу.

2) Дзвінка монета з металю (мідь, нікель, срібло).

3) Автор у клопоті, як писати назвища поляків. Поляки в урядових документах і в пресі спольщували українські

і возний Климчак. Крім них ранені чотири інтересенти. За бандитами, що втекли, почалася негайно погоня. Дотеперішні висліді слідства ствердили, що бандити були членами УВО і що напад є без сумніву ділом тієї організації”.

Повідомлення Польської Агенції Телеграфічної, що розсилалися крайовій і заграничній пресі, як теж, залежно від умови, іншим пресовим агенціям у світі, завжди складалися дуже коротко й обережно та стилізувалися так, щоб пізніше не треба було чогось міняти або відкликати. Тому це джерело інформації звичайно було скупе і не задовольняло жадібною на сенсації публіки. Та покищо поліція не спішилася розкривати всього, що довідалася в перших годинах після нападу. Черговий, ще коротший комунікат ПАТ тільки незнач-

назвища, перекручуючи їх на польський лад. Напр., коли українець називався Стеблецький, поляки писали “Стеблецькі”. З українського боку не було встановлено постійного звичаю, як писати українською мовою подібні до українських назвища поляків. Звичайно їх так само “українізували”, як поляки українські назвища “полонізували”. І коли поляк називався “Стеблецькі”, в українській мові писали “Стеблецький”. Наслідком такої практики тяжко пізнати з назвища, хто українець, а хто поляк, хіба, що додавати до назвища ще й національність, напр., “поляк Стеблецький”, або “українець Стеблецький”.

Будемо намагатися скрізь передавати назвища поляків за їхньою польською вимовою, а українські — за українською. Вважаємо це конечним у праці, що заторкує українсько-польські взаємини, і де впереміжку виступають побіч себе українці з поляками. Це повинно облегчити читачеві орієнтацію. За будь-які недогляди в тому — заздальгідь прохасмо вибачення.

но відхилив заслону окутаної покищо таємницею події. Друкуючи його, польська преса піддавала перцю заголовками:

“Стріли до поліцистів”

Один убитий та один ранений.

Львів. ПАТ. — Вчора, 30 листопада ц. р., в год. 23.15, заалармований подією в Городку Ягайлонському, пішов на стежу комендант станиці Коят з поліцистом Слугоцким. На залізничній станції Глинна-Наварія стрінув двох підозрілих люців, яких завізвав вилегітимуватися. В тому моменті ті два люці засипали поліцистів кулями. В висліді комендант станиці згинув на місці, а Слугоцкі дістав постріл у живіт. Важко раненого поліциста Слугоцкого перевезли до шпиталю у Львові. На місце події негайно виїхав повітовий староста Екгарт.

В першій хвилині годі було зорієнтуватися, хто вчинив напад на пошту, чи стояла за тим революційна українська організація, а чи може він був ділом звичайних бандитів. За тим, що напад організували революційні українські кола, промовляли головно два факти:

1. Нападено на поштовий уряд, а не на банк, чи якусь іншу касу. Напади на пошти належали до традицій Української Військової Організації, вона чомусь давала пошті першенство перед іншими польськими державними касами.

2. Гучна стрілянина в часі нападу і відвороту після нього. Професійні бандити намагалися більше страшити і менше стріляти, а вже до надзвичайних рідкостей належало, щоб стріляли вони до поліції.

Тим часом кожне свіже видання львівських часописів приносило всякі нові подробиці, при чому їм ішлося не так про те, щоб поінформувати читачів, як то воно справді було, а більше про те, щоб сенсаційними вістками і крикливими наголовками розбудити їхню цікавість і підбурхати уяву. Вістки то суперечили собі, то знову заперечували сказане вчора, щоб піддати новий здогад сьогодні. Головне джерело інформацій, слідча поліція, доволі скупа на слова, засланялася тайною слідства і це ще більше побуджувало фантазію газетярів.

Десь між 3-5 грудня можна було скласти собі таку картину городецької події на підставі газетних інформацій, і — як уже сказано — нераз суперечних собі вісток.⁴⁾

В середу, 30 листопада 1932 року, о год. 4.45 по полудні, вісім⁵⁾ замаскованих людей увійшли до будинку суду в Городку, де також приміщувалася скарбова каса. Правдоподібно задалегідь вони поділили між себе ролі, бо одні з них влетіли до пошти, другі до скарбового уряду, інші знову ж пильнували сходів і телефонічного бюро. Перерізали телефонічний дріт, поштовий асистент хотів їм перешкодити в тому, до нього стріляли, але він вийшов ціло. Газети подавали, що “чудом спас своє життя”. В одну мить почалася стрілянина. Не устійнено, хто перший почав стріляти, а що в будинку на той час було чимало людей, — багато з них поранено, декого вбито.

⁴⁾ Подаємо за “Ділом”, чч. 268, 269, 270, 271, 273, 276, 280 і 281 з грудня 1932 року.

⁵⁾ Кількість напасників подавалася різно: раз 8, то знову 10, а ще в інших — 11. Її точно не устійнено до самого кінця судового процесу.

Жертвами тієї стрілянини впали:
Скарбник скарбової каси Коман, ранений у
праву руку,

ліквідатор Дембіцкі — постріл у черево,
поштар Колач,
урядовець Стеблецкі і
три особи з публіки.

Помер від ран возьний Клімчак і згинули два
напасники, один з них упав трупом на місці, дру-
гий встиг ще вискочити з будинку, добіг до дому
українського адвоката, д-ра Степана Біляка, посла
до варшавського сейму, і там сконав на вулиці.

На той час у поштовому уряді було 50,000 злотих.
Напасники не могли дістатися до каси, захопили тільки мішок з дзвінкою монетою, яких 3,000 злотих.

Газета “Век Нови” подавала, що при одному
з убитих знайдено виказку студента політехніки
і значок тризуба, а в кишені — паприку й цитрину.

Звідси пішов перший здогад, що на пошту на-
пали члени української революційної організації.
Звичайно вживали вони паприки, щоб нею поси-
пати землю за собою і не дати гончим поліційним
собакам знайти їхній слід, а цитринами гасили
спрагу, зігрівшись в бігу.

Відгомін стрілів відразу поставив на ноги ціле
невеличке містечко Городок. Місцева поліція,
зміцнена негайно прибулими зо Львова поліційни-
ми агентами, зараз почала погоню за втікачами.
Заалармовано поліційні станиці городецького та
сумежних повітів. Одначе напасники вислизнули-
ся з поліційного обруча і зникли в лісах.

Два з них дали про себе знати на залізничій
станції Глинна-Наварія, де вбили коменданта по-
ліційної станиці Коята й ранили поліциста Слу-

гоцького. Їх зловлено в полудне 1 грудня аж у селі Верині над Дністром, у жидачівському повіті. За ними гнався гурт залізничників, до котрих долучилися місцеві селяни. Втікачі відстрілювалися й ранили одного з погоні, Олексу Андрухова з Розвадова. При зловлених знайдено автоматичні пістолі марки "Ортгіс" з набоями.

Непровірені та непідтверджені чутки подавали, начебто зловлено ще одного з напасників коло села Оброшина і четвертого аж у Трускавці коло Дрогобича і в нього буцім-то знайшли аж чотири револьвери, мапи і кілька примірників "Сурми".

"Век Нови" помістив фотографії двох убитих учасників нападу. Газетні фотографії не дуже добрі, але настільки виразні, щоб пізнати в них обличчя інтелігентних хлопців. Одного з них мав зразу ж на місці пізнати комісар поліції зо Львова, що приїхав на слідство до Городка.

Урядові комунікати в пресі подали, що один з убитих називався Михайло Юрко Березинський, 20-літній студент, а другий Володимир Старик, що якийсь час працював статистом у львівському театрі. Назвищ обидвох зловлених у Верині над Дністром покищо не виявлено. Їх увесь час допитувано. При першому допиті був присутній городський староста Клімуф і начальник відділу безпеки львівського воевідства Соханьскі.

Були здогади, що захоплені на пошті 3,000 злотих більоном, зловлені під Миколаєвим напасники кинули в Дністер, щоб позбутися тягару, він заважав їм при втечі. Але пізніше гроші знайшлися в одному селі під Львовом, де їх мабуть тимчасово сховала інша група напасників, що йшла відворотом у напрямі на Львів.

Перших два-три тижні після нападу поліція виарештувала багато молодих українців у Львові й околиці, та швидко всіх їх мусіла випустити, вони до нападу не мали ніякого відношення. Одною з причин арештів було, що поліція ніяк не могла устійнити, скільки саме було тих напасників. Оповідання свідків були хаотичні, більшість з них тепер хотіла показатися героями і перебільшували число бойовиків. Виходило б, що було їх найменше сім, а не більше одинадцяти, а що поліція мала в своїх руках двох і два були вбиті, тож шукала за рештою, ідучи ще по свіжому сліді, доки вони не згубляться в масі суспільности і не закриються певними "алібі". Не без того, щоб використати таку нагоду, і ніби шукаючи за справниками нападу, перевести обшуки в багатьох українських громадян і просто дошкулити їм, як це вже від років стало звичкою польської політичної поліції. Само собою, що ревізії не минули теж редакцій українських часописів, домівок і приміщень легальних українських організацій та установ. В українській пресі поміщувалися тільки дуже короткі вістки про те, щоб не наражатися на конфіскату.

В неділю, 4 грудня, поліційна гарячка вспокоїлася, слідство пірнуло під поверхню нормального життя й пішло таємними стежками, закритими навіть для польської преси. В недільних газетах не було ні одного слова про напад у Городку, а в понеділок писалося тільки широко про похорони вбитого в Наварії поліциста. В похоронах, що відбулися в містечку Винниках коло Львова, з величезною парадом, взяв участь львівський воевода, представники польської цивільної та військової

влади, виголошено похоронні промови з погрозами українцям.

Тепер польська преса, не мавши нічого свіжого подати до справи нападу, а нетерпелива ждати до кінця слідства, звернула жало своєї злости на всю українську суспільність. Перед у тому вів краківський "Ілюстровани Кур'єр Цодзенни". Він ще в неділю з тріумфом підкреслював, що поліція має в своїх руках п'ятьох напасників і коли правда, що всіх їх було сім, з чого двох убито, то значить зловлено вже всіх і вони в якнайшвидшому часі стануть перед наглим судом у Львові. При тому накинувся мокрим рядом на обидва українські щоденники у Львові, "Діло" й "Новий Час", що вони не принесли вісток про напад разом з польськими газетами, тільки "пірнули в глуху мовчанку". Не щоб полемізувати з україножерним часописом, тільки для вияснення українській громаді, "Діло" помістило коротку нотатку, що:

"Подана вістка про подію в Городку прийшла в нічній експедиції ПАТ-ної, коли і "Діло" і "Новий Час" знаходилися вже під машиною. Саме в таких випадках українська журналістична служба має далеко більші труднощі, як польська. Також з цензурних оглядів українська преса, щоб не наражуватися на репресії, мусить у таких випадках ждати або офіційного комунікату, або передруковувати з польських несконфіскованих часописів. Ось, напр., навіть останній "Век Нови" з 3 ц. м. підпав конфіскації за частину відомостей про Городок, а за опис протижидівських ексцесів

були кількакратні конфіскати різних польських газет. Фінансова ситуація української преси надто відома, щоб ми могли легковажити собі такі речі".⁶⁾

⁶⁾ "Діло", ч. 270, понеділок, 5 грудня 1932 року.

При цій нагоді повторюю, як і в давніших моїх виданнях, що цитуючи голоси тодішньої преси, я не міняю її мови. тільки справляю правопис згідно з теперішніми вимогами.

II. Розділ

УРЯДОВЕ НАСВІТЛЕННЯ ПОДІЇ

Все ще неясні вістки. — Офіційне повідомлення про закінчення слідства. — Буде наглий суд! — Чи ті самі бойовики вбили Голуфка?⁷⁾ — Довгий та останній комунікат ПАТ. — Ганебна постава польської львівської преси. — Її нападсть на о. Березинського за панахиду над сином. —

Слідство йшло невпинно, як день, так ніч. Відомі вже були назвища обидвох зловлених над Дністром бойовиків, як теж інших арештованих у Трускавці та в Дрогобичі у зв'язку з тим нападом, та ні один український часопис не важився їх друкувати, доки не будуть вони офіційно подані до відома. Нічого, крім різних натяків, загальних інформацій у супроводі лайки на арештованих, та

7) Тадеуш Голуфко, сеймовий посол з урядового табору маршала Йосипа Пілсудського і заступник голови урядової партії під назвою "Безпартійний Блок Співпраці з Урядом (БВВР)", вбитий 30 серпня 1931 року в Трускавці. Був прихильником польсько-українського порозуміння, але на платформі вимог польського уряду, хоч ішов назустріч українцям даліше, як інші польські державно-політичні діячі, що згуртувалися довкола програми Пілсудського. В справі його вбивства відбувся судовий процес у Самборі 1933 року, одначе тайна його смерти, зокрема мотиви вбивства, його куліси і загадка, чия рука кермувала вбивниками — ніколи не вияснилася.

й на всіх українців, не можна було вичитати в польських часописах. Повідомлено, що в п'ятницю, 10 грудня, прокуратура й суд перевели в Городку "льокальну візію"; що слідство прийняло надзвичайно широкі розміри; що зловлені бойовики замішані були в деякі попередні бойові акції УВО-ОУН; що справа нападу на пошту в Городку буде розглядатися перед наглим судом у Львові.

Тиждень минув у непевності. Не зважаючи на те, що від нападу проминуло вже чотирнадцять днів, справа все ще хвилювала не тільки українську громадськість, але й польська преса домагалася докладніших вісток, як далеко зайшло слідство і які будуть його наслідки. Тоді урядова ПАТ видала черговий свій комунікат:

"Дня 13 ц. м. закінчено слідство проти учасників нападу на пошту в Городку членів боївки УВО Біласа, Данилишина, Жураківського і Коссака. Акт обвинувачення вже їм передано. Судова розправа в доразовому порядку почнеться 17 ц. м. В ході слідства виявилось, що два учасники нападу, а саме Василь Білас і Дмитро Данилишин, є вбивниками пок. Тадея Голуфка, що згинув 30 серпня 1931 року в Трускавці. Спільником убивників був також портієр пенсіонату Сестер Службениць Олекса Буній, свого часу арештований і випущений на волю з браку доказів. Бунія арештовано тепер знову і він сидить у слідчій в "язниці".⁸⁾

Цю вістку польська преса доповнила вже від себе, начебто ті самі особи напали свого часу та-

⁸⁾ "Діло", ч. 280, субота, 17 грудня 1932 року.

кож на пошту в Трускавці. Білас і Данилишин ніби мали признатися, що належали вони до п'ятки, котрій наказано вбити Голуфка. Слідство в цій останній справі веде слідчий суддя для справ особливої ваги з Варшави і він приїздив до Львова допитувати Біласа й Данилишина.

Тоді ще годі було сказати, скільки в тому правди, а скільки газетярської та поліційної фантазії. Відомо ж бо, що поліція — та й не тільки польська — завжди намагається “пришити” всякі нерозв'язані справи людям, що їх має в своїх руках. Хоч міг це бути тільки “трюк” поліції і преси, спілників у підбехтуванні польської суспільности, щоб натровити її на українців, саме напередодні наглого суду.

Процес визначено на суботу, 11 грудня 1932 року, і день перед тим Польська Агенція Телеграфічна випустила останній свій комунікат про напад на пошту в Городку та висліди слідства в тій справі. Комунікат довгий, що мав відтворити картину самої події, відвороту бойовиків, арештування учасників і наслідків поліційного та судового слідства, подати устійнений фактичний стан так, як він представлявся в моменті, коли мав початися у Львові наглий суд. Тому, що на цьому фактичному стані побудовано акт обвинувачення та введено наглий процес, і тому, що до нього намагалися поліція, прокуратура й суд нагинати показання свідків та інтерпретацію всіх зібраних до справи доказів, цей комунікат — до речі, виданий у тісному порозумінні з поліційно-судовими органами, — стає документом історичної ваги. А що відтворений у ньому дійсний стан, прийнятий польською стороною за правдивий, у багато дечому відбігав від справжньої дійсности, не від речі бу-

де навести його тут у цілості, щоб читачам було легше слідкувати за перебігом найперше наглого суду над Василем Біласом, Дмитром Данилишином і товаришами, а потім за процесом Зенона Коссака з товаришами, як продовженням і закінченням городецької справи:

“Дня 30 листопада ц. р., о год. 16.50, увійшло до будинку поштового уряду в Городку Ягайлонському десять напасників. Одинадцятий стояв перед будинком на сторожі. Напасники отримали завдання ограбити касу поштового уряду, а також касу скарбового уряду, приміщену в тому самому будинку. Ввійшовши до середини, напасники розділилися на дві групи і стали діяти систематично. Один з них підійшов до телефонічної централі поштового уряду і перетяв телефонічні сполучення, щоб унеможливити комунікацію. Два інші напасники звернулися до віконця поштового уряду, розбили револьвером шибку і стрілами стероризували касира, що сидів при касі. Опісля через вибите віконце ввійшли до середини касового переділу. Решта напасників розбіглася по будинку й відкрила сильний вогонь з револьверів, наслідком якого кілька осіб було ранених. У менті влому до касового переділу, начальник поштового уряду полувився з магістратом телефонічно, домагаючись помочі словами: “Рятунку, бандити!” В тій самій хвилині магістрат повідомив орган державної поліції про напад на поштовий уряд. Справники вспіли заграбити около 3,000 злотих у більоні, зате інших грошей не знайшли, хоч вони були на видному місці. Загарбані гроші напасники винесли в наплечнику, що його мав на собі

один зо справників нападу. Коли вони збиралися вже втікати з будинку, возний⁹⁾ поштового уряду, бл. п. Колач, ухопивши кріс, почав стріляти. Як устійнило вступне слідство, один з напасників упав мертвий на місці, а другий, важко ранений, почав утікати й упав недалеко дому посла адвоката Біляка. Внесений до його хати, помер наслідком ран.

Після завершення нападу, учасники розділилися на дві групи, з котрих одна, зложена з восьми осіб, пішла в полудневому напрямі, а друга, з трьох осіб — на північ. Обі групи втікали малими вуличками, вкінці полями і стрінулися недалеко фільварку¹⁰⁾ “Морги”, звідки вибрали спільний напрям утечі на південній схід.

Як ствердило вступне слідство, перед нападом справники зібралися на передмісті Городка Ягайлонського під хрестом, де підкріпилися поживою і де їх бачив один робітник. Повідомлені про напад, слідча влада й поліційні органи почали негайно енергійну погоню в усіх напрямках.

Далі вступне слідство показало, що справники нападу ішли з початку разом, однак пізніше, змучені втечею крізь поля й вертепи, поділилися на дві групи. Два з них не могли додержати кроку сильнішим співтоваришам і почали щораз більше лишатися ззаду. Вкінці один зо справників нападу, з групи фізично

9) Возний — нижчий урядовець для всяких послуг.

10) Фільварок — хутір, економія, частина більшого земельного маєтку.

сильніших, дав їм 30 злотих, щоб купили собі залізничні квитки на станції Глинна-Наварія і втікали далі поїздом.

В ході дальшої втечі, о год. 21.30, Білас і Данилишин наткнулися на станції в Глинній-Наварії на патрулю державної поліції, зложену з пшодовніка¹¹⁾ Коята і постерункового¹²⁾ Слугоцкого. Коли патруля візвала підозрілі особи, щоб вилегітимувалися¹³⁾, вони витягнули пістолі, почали стріляти й убили пшодовніка Коята, а постерункового Слугоцкого тяжко ранили.

Після цього другого замаху Білас і Данилишин утікали полями та стежками здовж залізничного шляху, виминаючи людські оселі. В селі Черкаси задержалися в одній з хат упродовж трьох четвертих години, де підкріпилися їжею і змінили перемочені шкарпетки.

На другий день, 1 грудня, о год. 9.35, залізничний функціонер¹⁴⁾ Скшипец, що робив службу на бльоку ч. 1, запримітив двох підозрілих і сильно заболочених людей, що йшли від сторони Черкас у напрямі до Миколаєва. А що вже знав про замах зо смертельним вислідом на патрулю в Глинній-Наварії, то в ньому зродилося підозріння, що ті люди є справниками вбивства. Тому повідомив про своє спостереження управителя станції в Миколаєві, після чого разом з Мадейовським і Юрчаком пішов за обома підозрілими. Трохи пізніше

11) Поліційний підстаршина.

12) Поліційний рядовик.

13) Показали особисті документи.

14) Службовець.

Біласа й Данилишина, що втікали через село Розвадів, задержав громадський секретар Бовдур, який, збуджений підозрілим виглядом утікачів, старався їх вилегітимувати.

Одначе напасники приспішили кроку і стріливши кілька разів до Бовдура та мешканців Розвадова, що гналися за ними, втекли в напрямі мосту на Дністрі, відстрілюючися весь час. Тим часом, повідомлений про стріли постерунок¹⁵⁾ поліції в Миколаєві, випередив їх і допав справників нападу за лісом на полях громади Веринь. Вони, бажаючи втекти перед погонею, перейшли вброд Дністер. Серед учасників погоні, селян з Розвадова й сусідніх сіл у числі около сто осіб, вибився селянин Андрухів, що хотів перетяти втікачам дорогу. Його тяжко поцілила куля в плече. Зранили його стріли Данилишина. Люди занесли Андрухова до однієї з хат, звідки опісля перевезено його до лікарні в Стрию.

Данилишина й Біласа роззброїв пшодовник Сліва, комендант поліції в Миколаєві. Вони подали: Данилишин походить з Трускавця, народжений 1908 року, з професії — швець, і має скінчені три класи народньої школи. Білас є купецьким практикантом, уроджений 1911 року в Трускавці, має сім клас народньої школи та був уже караний за приналежність до нелегальної організації “Пласт”. На тілі й одягах обох арештованих знайдено сліди крові. Вони мали при собі два автоматичні пістолі марки “Ортгіс” і 30 злотих. Оба відмо-

¹⁵⁾ Станиця.

вили всяких зізнань щодо приналежності до тайної організації.

О год. 16 Біласа й Данилишина відвезено до слідчого відділу поліції у Львові.

Дня 5 ц. м. Михайло Романишин і Василь Малецький принесли до дому свого тестя, Тараса Малецького, в селі Поршній, знайдений у недалеких кущах наплечник, у якому був мішок з грішми. Наслідком настоювання Тараса Малецького, Романишин зголосив дня 9 ц. м. на поліційній станиці, що знайшов гроші, і приніс 900 злотих та 72 гроші дзвінкою монетою. Як виказало слідство, ті гроші покинули справники нападу.

Далі виявилось в часі вступного слідства, що Маріян Жұраківський, замешкалий у Станиславові, дня 28 листопада виїхав звідти в невідомому напрямі. Наслідком переведеної за ним сліжки, Жұраківського небавом арештували, як третього учасника нападу на поштовий уряд.

Четвертого учасника, Зенона Коссака, арештували в Дрогобичі. Як виявилось, Коссака був тим, що дня 27 листопада передав Біласові й Данилишинові гроші на дорогу до Львова, як теж видав їм доручення піти до вестибулю політехніки і там чекати на одного чоловіка, що видасть їм даліші накази”.

Стільки офіційний комунікат Польської Агенції Телеграфічної. Навіть людей, що не знали, як там справді було, вражають у ньому деякі суперечності, напр., один з напасників перетяв телефонічну сполуку, а хвилину потім... начальник поштового уряду телефонує до магістрату, звідки знову ж телефонують до поліції. В той час і в малих

містечках не було автоматичних телефонів, уся сполука йшла через поштову централю. Отже — були перетяті телефонічні сполучення, чи ні? А далі, на початку подано, що було напасників одинадцять, з котрих десять увійшли до середини, а один зостався надворі. Після нападу, в якому згнули два бойовики, решта поділилася в утечі на дві групи: в одній мало бути вісім, а в другій — три, отже разом знову одинадцять. То скільки ж їх було: одинадцять чи тринадцять?

Увесь цей час до наглого суду львівська польська преса вела себе ганебно. Всякі інформації, вістки й коментарі до справи Городка подавалися під найбільш сенсаційними заголовками — що ще можна б зрозуміти — але й у супроводі таких вигуків та епітетів, як “бандити”, бандитський”, “провокація”, “злочинне хамство” і т. п. Дійшло до того, що коли батько вбитого Юрка Березинського, парох села Оглядова в радехівському повіті, в товаристві свого сусіда з села Кривого, о. Набережного, що приїхав відвідати горем прибитого батька, відправив Богослуження з панахидою за спокій душі свого сина, польські газети у Львові, на чолі з пів-поліційною “Газетою Поранною” з дня 16 грудня накинулися на обидвох священників, як на “підбурювачів проти публічного спокою”, що використовують церкву на “провокаційні панахиди за постріляних бандитів”. А півофіційна пресова агенція “Всхуд” пустила це в світ. Цього вже було за багато навіть деяким чеснішим полякам, що хоч і засуджували всю діяльність Української Військової Організації, хоч і хотіли покарання зловлених бойовиків, все ж таки вважали, що прийоми агенції “Всхуд” і “Газети Поран-

ної” тільки провокують усіх людей без уваги на національність і політичний світогляд, у кого хоч би дрібка якогось почуття пристойности.

Над Львовом нависла гнітюча атмосфера наглого суду. Різко ждали на нього українська і польська суспільності. Перша — трепетно і з журбою, друга — з жадобою крові, підсиченою всіми можливими поліційними і пресовими практиками психологічного нап'яття. Не могло бути сумніву щодо його висліду — на місто зморою лягла тіньшибениці.

III. Розділ

А ЯК БУЛО СПРАВДІ... А. ПІДГОТОВА

Чому вибрано Городок? — Труднощі виконання й відвороту. — “Максим” і “технік” укладають плян. — Потрібно дві п'ятки і коменданта. — Комендант Долинський і п'яткові Файда та Куспіль проходять шлях відвороту вдень і вночі. — Підпал стирт троці відверне увагу від пошти. — Таємнича вілла у Львові — місце зустрічі виконавців. — Обговорення пляну та розподіл ролей. — Роздача зброї. — Легенда про фатальність “Гассера”. — Березинський не вірить у забобони. — Перевірка виряду, одягу і зміна плащів на куртки. — Виїзд до Городка в двох групах. — “Жидик” веде на нічліг до стодоли. — Несподівана затримка — нема грошей. — Будуть завтра. — Наказ від “Максима”: акція завтра, за місяць — зима, на весну — запізно. — Зустріч під стодолю Процишина і вимарш на місце. —

Тут конче треба на мить відхилити заслону й відкрити читачам, як то було насправді в Городку, як підготовано плян акції, як відбувся сам напад, як проходив відступ. Без того годі буде зорієнтуватися в лабіринті свідчень і судових доказів, але й тяжко було б зрозуміти реакцію, що її невдача в Городку потім викликала теж у самих українських революційних колах, як і в усій українській суспільності, та до яких це довело наслідків.

Акцію організував “Максим”¹⁶⁾, з бойового реферату у Крайовій Екзекутиві ОУН у Львові. Коли і як постановлено взятися за ту акцію — невідомо. В відповідальних тоді за такі речі осіб вплинула на те думка, що перед першим кожного місяця через пошту в Городку переходила поважна сума грошей на виплати державним службовцям у трьох сусідніх повітах, а також брали вони до уваги причини суто політичної природи. Городецький повіт уважався національно-політично відсталим, з успішною і блискуче та бравурно виконаною акцією в’язалися надії, що вдасться повіт розбурхати й облегчити в ньому політичну роботу.

Так воно було, чи йнакше, але в вересні 1932 року “Максим” почав підготовляти напад на пошту в Городку. В обсервації руху на пошті, способу урядування, а потім у визначуванні шляхів відвороту для виконавців, був йому помічний бойовик Михайло Куспісь. Сам родом з городецького повіту, добре знав місто й цілу околицю, знав теж людей, що при їхній допомозі можна було б перевести звичайну в таких справах підготовчу роботу на місцях.

Разом з Куспісем поїхав “Максим” до Городка оглянути поштовий будинок, внутрішнє розположення кімнат, приглянутися способові урядування, а з другого боку перевірити, наскільки добрі і певні можливості відвороту. Городок — містечко мале, всі себе там знають, переховатися там, чи хочби тільки на короткий час скритися — просто неможливе. Відворот мусів іти на довкільні

¹⁶⁾ Псевдо. Живе на еміграції, займає видне становище в політичному житті.

ліси, а до найближчого з них — около десять кілометрів і та частина дороги дуже небезпечна. Будинок стояв у самому центрі містечка і вже це було дуже некорисне. На добавок, несповна півкілометра від пошти примістилася поліційна станція з нормальною залогою 14 поліцистів, а з другого боку, ще ближче до пошти, стояли казарми полку легкої гірської артилерії. Та й тут не кінець лихові. Навскіс від пошти, по другій стороні вулиці, стояв постоем якийсь “морський батальйон” чи іншої подібної назви частина, в складі около 400 людей. Як на невелике містечко — поліція, військо і морський шкільний батальйон, це була сила, що її в одну мить можна було поставити на ноги й обставити ввесь Городок, що й миша звідти не висунулася б. Про все те “Максим” знав і сам побачив, приїхавши на місце. Як тому зарадити? Придумано такий спосіб.

По другому боці Городка стояли стирти з очеретом та трощею.¹⁷⁾ Було їх там кількадесят. Восени вони вже висохли і коли б їх підпалити — ніякій пожежній сторожі не вдалося б погасити вогню. Пожежа нікому не загрожувала б надто, хіба щурам, що гніздилися в стиргах. Та ще й для польського уряду, що був її власником. Але коли б не пильнувати вогню, вітер міг би перекинути його на поблизьке “жидівське місто” — так називалася ця частина Городка, — а там хати густо і тоді вже дійсно велика небезпека загрожувала б усьому містові. “Максим” розраховував на те, що коли на якої пів години перед нападом підпалити стирти з трощею, пожежна сторожа, вій-

¹⁷⁾ Під Городком лежить великий став-озеро, довкола його берегів густо росли очерети й рід водяної трощі.

сько й велика частина міської людности були б зв'язані пожежею далеко від місця нападу. Навпевно пішла б туди й частина поліції і таким чином прочистилася б для акції ОУН друга частина міста. Так воно і сталося пізніше в дні нападу, але тільки до деякої міри.

“Максим” з Михайлом¹⁸⁾ оглянули пошту і ствердили, що до акції конче потрібні дві бойові п'ятки й комендант, разом одинадцять людей. Придалося б і більше, але коли стільки бойовиків нагло з'явиться в невеликому містечку, — притягне це до себе увагу. В поштовому будинку постійно працювало двадцять усякого рода службовців, а в часі, коли мав би виконуватися напад, цебто в пізніх пополуднених годинах, приходило туди за всякими ділами приблизно 50-60 відвідувачів з публіки.

Кілька днів пізніше, з доручення “Максима”, поїхали до Городка обидва коменданти намічених до виконання нападу п'яток, — Михайло Куспіль і Гриць Файда. Завданням їх було добре пізнати дорогу відступу, бо це ж вони мали вести бойовиків після того, як вискочать з поштового будинку і розділяться на дві групи. Кожен з них мусів знати терен відвороту обидвох груп, бо в останній хвилині могли б зайти несподівані зміни. Доручення вони виконали сумлінно, кожною дорогою перейшли два рази, раз у день і ще раз уночі.

На коменданта цілої акції визначено Степана Долинського.¹⁹⁾ Його мусіли стягнути аж з Грацу,

¹⁸⁾ Куспісем (“техніком”).

¹⁹⁾ Д-р Петро Мірчук подає, що провід бойовиками передано Юркові Березинському, (Нарис історії ОУН, том I, стор. 302). Це незгідне з правдою. На керівника нападу

де він студіював медицину. Бойовик він був добрий і випробуваний, брав участь у декількох менших акціях, виправдав себе як холонокровний і з бистрою орієнтацією провідник. Приїхав він у жовтні 1932 року і Купісь їздив з ним ще раз до Городка, щоб дати йому нагоду особисто розглянутися в положенні.

Стільки про плянування та організаційну підготовку. Тут ще хіба можна б згадати, що в ній брало участь забагато осіб, як це виявилось пізніше. Крім Купіся, Файди й Долинського, як безпосередніх провідників самої акції і відвороту, "Максим" користувався допомогою інших членів Організації для всяких, щоправда підрядних, завдань, та стояли вони в зв'язку з підготовою нападу. Непотрібно знала про те групка людей, що могла або проговоритися перед іншими членами, або могла щось з них витиснути поліція в масових арештуваннях і безцеремонних допитах, а що могло б навести її на слід чи то декого з учасників, а може й організаторів нападу. Скажемо, для прикладу, що одяги для напасників закупляв Володи-

визначено його коменданта і був ним не Юрко Березинський, тільки Степан Долинський. На Березинського звалено все вже в слідстві і на процесі, бо він уже не жив.

Пізніше ще нераз стрінемося з твердженнями д-ра Петра Мірчука, що або собі суперечать, або далеко відбігають від правди. Все показувало б, що автор "Нарису історії ОУН" передавав перебіг акції в Городку тільки на підставі переловідженого в пресі акту обвинувачення з наглого суду над Василем Біласом і Дмитром Данилишином, не зібрав він інформації ані від живих ще організаторів нападу, ані від його учасників.

мир Нидза,²⁰⁾ санітарний матеріал придбала Катруся Зарицька,²¹⁾ а так само інші, потрібні для такої великої акції, речі доставляла “Максимові” не одна й та сама особа, тільки більше членів організації. Не згадуючи вже про те, що ще й дехто з місцевих людей у Городку вмішаний був у обсервацію поштового уряду, підготову нічлігів тощо. А в таких справах — що менше причетних до діла, то ліпше й безпечніше.

Бойова ж підготовка до нападу відбувалася на два дні перед визначеною датою. Призначені до акції бойовики зійшлися дня 28 листопада в кімнаті Юрка Березинського у Львові при одній з бічних вулиць горішньої частини вулиці Потоцького. Одні прийшли туди самі, за кличкою, інших, а зокрема декого з-поза Львова, привели зв'язкові.

На столі в Березинського лежав великий плян пошти в Городку, одначе без подання назви міста. Нарисував його Куспісь, що, як студент політехніки, знався на рисуванні плянів. На пляні — точне розміщення кімнат, коридорів, дверей і вікон та кількості зайнятих там урядовців.

Туди теж задалегідь принесено зброю, що її бойовики дістали аж в останній хвилині перед нападом. Різного типу револьвери й пістолі, переважно австрійської марки “Штаєр”, бельгійські “ФН” і традиційні в бойових акціях Української Військової Організації німецькі “Ортгіси”. Був геж один-єдиний австрійський револьвер марки “Гассер”. Кожен дістав такий пістоль, з яким був

²⁰⁾ Засуджений пізніше на 12 років тяжкої тюрми, повісився у в'язниці у Вронках.

²¹⁾ В одному з пізніших політичних процесів засуджена на довголітню тюрму.

найкраще обзнайомлений. Тільки “Гассера” ніхто не хотів брати. Хоч це добрий австрійський револьвер з барабаником на вісім стрілів, але зв’язаний з ним був забобон, душе поширений між бойовиками. Не признавалися до того, коли зійшла мова на те, намагалися обертати це в жарт, але було таке переконання, що “Гассер” приносить нещастя. Говорили, що “Гассером” застрілювався Ярослав Любович,²²⁾ мав його при собі Гриць Пісецький²³⁾ і також згинув. Тільки Юрко Березинський не вірив у забобони, хіба що в призначення. “Гассер”, на його думку, найліпша зброя: гостро й цільно б’є, далеко несе, ніколи не затинається, а коли б і затявся — то один рух пальцем і револьвер знову готовий до стрілу. Він і взяв собі того “Гассера”.

Хлопці похилилися над рисунком пошти і “Максим” виложив їм загальний плян акції та роллю кожного з них. Кожен мусів докладно знати, що йому робити перед, під час і після нападу.

Хто мав який плащ, мусів лишити його в Березинського, зате дістав “куртку”. Були вони в двох кольорах: зеленим для однієї п’ятки, сірому для другої, а одна чорна — для коменданта. Всі теж отримали шапочки польської студентської технічної організації. А вже перед тим кожному наказано, щоб прийшов у коротких, до колін, штаних — називалися вони тоді популярно “пумпи” — сірих грубих панчохах і постарався або про ле-

22) Учасник нападу на поштового листаря у Львові 1929 року, гл. “Далекий приціл” Зиновія Книша.

23) Згинув дня 31 липня 1930 року у відвороті по нападі на поштовий віз під Вібркою коло Львова. Гл. про те в книжці Зиновія Книша п. н. “Дрижить підземний гук”.

щетарські черевики, або про тяжкі підковані цвяхами, звані по австрійській ще традиції “бергштайгери”.²⁴⁾ В той спосіб увесь бойовий відділ зодягнувся неначе в однострої, що мав облегчувати бойовикам орієнтацію, вони ж бо в більшості досі себе не знали.

Само собою в кожного перевірено увесь одяг і білля, щоб не було там кравецьких етикеток або інших знаків, що в разі нещасливого випадку могли б поліції устійнити походження і назвище бойовика. З тієї теж причини кожному суворо заборонено мати при собі якінебудь документи. Незліченну кількість разів кожному втовкмачувано це в голови при всіх вишколах, лекціях конспірації, вправах і дрібніших акціях — але людська вдача тяжко піддається заборонам і майже завжди поліція знаходила при вбитих бойовиках щось, що давало їй орієнтацію в слідстві та ідентифікацію трупа.

Належали теж до бойового виряду сухі харчі на два дні і по дві цитрини, щоб втишити спрагу після швидкого бігу. В кожній п'ятці був “санітар”, цебто один з бойовиків мав з собою спирт для промивання ран і перев'язку, якби когось легко ранили. Ранені тяжко, що не могли спастися втечею, знали одне: попастися в руки ворога не сміють. Не тільки, що затовчуть їх на смерть, але ще перед тим у тортурах можуть вирвати від них цінні признання.

Тільки комендант бойового відділу, Степан Долинський, і провідник обох п'яток — Куспісь

²⁴⁾ Тяжкі черевики з грубими підшвами, їх уживають альпіністи, щоб видряпуватися на скелі, льодовики і стрімкі шпилі гір.

та Файда — не враховуючи “Максима”, знали, що напад відбудеться в Городку.

Акцію визначено на день 29 листопада. Зараз після інформативного інструктажу в кімнаті Березинського, Куспіль повіз до Городка першу групу, сім бойовиків. Городок, як відомо, лежить на захід від Львова, на шляху Львів-Перемишль. Куспіль повіз їх в іншому напрямі. На третій станції від Львова вони висіли з поїзду, підождали в укритому місці, заки стемнілося, і тоді лісами почвалали до Городка. Завів їх Куспіль на лісову галявину, де вже чекав з кличкою зв'язковий “Жидик”, перебрав від Куспіся групу бойовиків і повів ночувати. Куди саме — Куспіль тоді ще не знав, його ділом було негайно вертатися до Львова і привезти решту бойовиків. Потім обі групи мали стрінутися на умовленому місці. Все пішло, як по маслі. До Львова Куспіль зайшов, бойовиків привіз, “Жидик” знову їх перебрав і завів на визначене місце.

Несподівано виринула перша трудність. Зв'язковий з розвідки передав Куспісеві, що на пошті нема грошей. З якоїсь причини гроші, що мали надійти о другій пополудні, не наспіли, запізнилися, мабуть привезуть їх чергового дня 30 листопада.

До сто чортів! Невже ж даремне піде стільки труду? — не стримався комендант, щоб не закликав в душі.

Що сталося? Як виявилось, нещодавно помер начальник пошти в Городку. Його заступник, зайнятий і нормальною роботою в уряді і перебиранням нового обов'язку начальника уряду, не міг дати всьому ради на час і телефонічно просив Краків, звідки мали надїхати гроші, щоб їх прислали на другий день. Правда це чи ні, не сила було роз-

відді точно про все розвідатися, хіба те, що на пошті сподівалися грошей чергового дня, 30 листопада, найпізніше ооколо 4-ої години пополудні.

В новій ситуації, що тепер витворилася, комендант Долинський казав Купсісєві з Березинським негайно поїхати до Львова й довідатися, що діяти, чи ждати з нападом до завтрішнього дня, чи відкласти на пізніше. Обидва вони вернулись від “Максима” з наказом: напад виконати 30 листопада, відкласти на місяць не можна, бо йде зима, а ждати до весни — за довго.

Бойовики поділилися на групки і кожна з них окремо почимчикувала на місце зустрічі за стодолю українського міщанина Процишина, зараз таки недалечко від пошти. Комендант Степан Долинський, обидва п'яткові Михайло Купсіс та Гриць Файда, Юрко Березинський, Василь Білас, Маріян Жураківський, Дмитро Данилишин, Степан Мацак, Гриць Купецький, Михайло Старик і Петро Максимів — перевірено, що є всі одинадцять бойовиків.²⁵⁾ Ще раз повторено кожному його завдання, пригадали, що акцією в будинку керує Степан Долинський, після виходу з пошти провід перебирає Михайло Купсіс, як найліпше обізнаний з місцевими умовинами та з цілою околицею, — аж поки не настане пора розділитися в відвороті на дві групи. Тоді команду над більшою групою, що відступатиме на схід, переймає Гриць Файда, який знає дорогу до Львова, а меншу групу поведе на південь Михайло Купсіс.

Розтягнувшись по два-три, бойовий відділ пішов у напрямі пошти. Дєсь на годиннику долі вдарила дванадцята...

²⁵⁾ Ніхто з них не знав усіх інших, тільки деякі знали ся з давніших часів.

IV. Розділ

А ЯК БУЛО СПРАВДІ... Б. АКЦІЯ

В одну мить бойовики на місцях — руки вгору! — Не всі підняли, зо страху, чи з дива. — Перестрілка Березинського з урядовцями та його самовбивча смерть. — Двері до каси зачинені! — Озброєні поштовики тікають до другої кімнати. — Їх підстрілюють крізь віконце. — Күспісь “штаєром” ламає ґрати і влазить до середини. — Білас і Данилишин до грошей, Күспісь на сторожі. — Нема банкнотів — самі дрібняки! — Галянтний бойовик саджає залякану урядничку на... фотель з грішми. — Сигнал до відвороту. — Прокляття, забув течку з медикаментами! — Поворот одинцем до каси. — Нове лихо — злітає маска з обличчя. — Чи оплачується чемність до жінок? — Як перетято телефонічний зв'язок. — Хто підпалив стирти з очеретом? — “Геройство” поліциста Пүри супроти мертвого бойовика. — “Маш пеньондзе гайдамако! —

Був четвер, а це в Городку торговий день, багато людей на вулицях і більше їх, як звичайно, теж у поштовому уряді. По дорозі стрінув бойовиків місцевий агент тасмної поліції. На хвилину завагався, став... і пішов далі. Як сам він пізніше на процесі сказав, його здивувало, що в Городку стільки студентів, він же ж більшість з них знав, як не по назвищі, то з вигляду. Студенти, головню

прихильники “народової демократії”, бешкетували по більших містах і били жидів. У часі одного з таких подвигів польської студентської молоді у Львові жиди, що в міжчасі взяли ся організувати собі самооборону, зарізали ножем студента Гродковського. По всій Польщі розгорнувся спалах обурення, бійки перенеслися навіть до містечок і цей агент думав собі, що місцеві студенти запросили на поміч колегів зо Львова, щоб “пошкрябати трохи кудлаїв”. Заспокоївши так собі сумління “сторожа публічного порядку”, пішов далі своєю дорогою. І не в гадці йому було, що так урятував собі життя. Бо був наказ, що коли б чи то агент чи уніформований поліцист спинив бойовиків у місті, — один з них мав застрілити його на місці, постояти хвилинку, забравши в нього зброю, щоб дати час товаришам відбігти, а тоді здатися на власне щастя й тікати, куди ноги понесуть.

Ввійшовши до поштового будинку, бойовики миттю розскочилися, кожен на своє місце, витягнувши пістолі, щоб стероризувати публіку й урядовців. Маски пришиті були під дашками студентських шапочок, вистарчав один рұх, щоб стягнути їх на ніс. Все повинно б тривати які три хвилики, — ну, не довше як п'ять мінут.

Трійка — Михайло Куспіль, Василь Білас і Дмитро Данилишин — мали своїм завданням заволодіти касою, наповнити наплечники грішми і тоді комендант дасть знак до відвороту. Всі інші цильнували службовців і публіки, уважали теж, щоб ніхто не вийшов з будинку, ані не сходив з другого поверху наниз чи виходив знизу нагору. По правилу, кожен повинен би піднести рұки вгору й обернутися лицем до стіни. Та ба! Може б воно так і сталося в Чикаго або на Далекім Заході,

або й у Городку, якби в конторі було всього кілька урядовців. Але тут — ціла юрба людей і вічна-віч кількох бойовиків всі почувалися сміливіші. До того — це ані Чіаго, ані Далекий Захід, де на крик “руки вгору” кожен автоматично повинується, бо знає, що це не переливки. А тут люди за все своє життя ні не бачили ні не чули про те, дехто остовпів зо страху або й оторопів з дива — і мало хто повинувався наказові бойовиків.

Напад і експропріяція повинні перейти так, щоб не впав ні один стріл. Непотрібні стріли не тільки алярмують довкілля і кличуть поміч, але й свідчать про нервозність бойовиків та про перешкоди, що їх не можна подолати без проливу крові. І воно недобре психологічно впливає на бойовиків. А що в таких випадках успіх акції залежить від секунд — то кожен стріл зменшує шанси її вдатности.

Це все бойовики знали. Але, не час переконувати і далі грозити словами. На випадок непослуху сказано вимусити його силою. Стріляти по ногах, щоб непотрібно не вбивати людей. Хто перший вистрілив — ніколи не стверджено, ані в слідстві, ані на судовому розгляді, але стрілів було більше і як наслідок того — кільканадцять поранених, дехто зовсім легко, так що й до шпиталю на перев'язку їх не брали.

Здається, що з бойовиків перший почав стріляти Юрко Березинський. Стріляв, бо мусів. Кому як кому, але йому годі було закинути, щоб піддався він нервам, мав же ж він за собою кілька акцій і був зразком доброго й опанованого бойовика. Йому припали до нагляду дві кімнати зараз на право від входу, де звичайно зайнятих було чотирі-п'ять урядовців. Як виявилось пізніше, забігав

до них зчаста їхній приятель-поляк і кожного разу, коли входив до кімнати, жартував з ними криком: “ренце до гүри!”²⁶⁾ Всі до того звикли, що його відвідини ніколи не обійшлися без того “ренце до гүри”, це стало в нього привітанням, щось якби “добридень” чи добрий вечір”.

І коли пам'ятного дня 30 листопада 1932 року, майже в білий день, вскочив у їхню кімнату бойовик Юрко Березинський та привітав їх знайомим їм окликом “ренце до гүри”, вони й уваги на те не звернули і, зайняті своєю роботою, навіть не глянули на нього. Аж коли Березинський повторив свій наказ, вони підняли голови з-над стола, побачили пістоль у його рүці і маску на обличчі, та все таки здавалося їм, що це їхній приятель задумав унести трохи різноманітності в монотонну рутину своїх дотеперішніх привітань, і вони відповіли йому лайкою:

— Та чи ти з глузду зсунувся, Сташек? Сховай револьвер і не жартуй!

Та не до жартів ішло, як швидко впізнали поляки. Юрко Березинський почав стріляти по ногах і легко зранив двох поляків. Не було для нього іншого виходу — він стояв сам один проти п'ятьох. І тепер виявилось щось, чого не довідалася розвідка і що опісля старанно промовчувано в ході слідства й замазувано на самому процесі. На пошті була зброя і було її досить. Бо коли Березинський знешкідливив двох службовців, інші почали стріляти до нього. В суді кожен від того відпекувався, але в його одягові було кілька дір від куль, одна з них поцілила його в коліно, роз-

²⁶⁾ По-польському: руки вгору!

торощила його і відобрала можливість утечі після акції.

В тій хвилині ще ніхто не знав про те, інші бойовики чули стріли, але стояли на місцях — не пролунав ще сигнал до відвороту. Один з них мусів також стріляти до тих, що сходили з другого поверху і не послухали наказу стояти на місці.

Все те діялося в секундах.

Тим часом трійка з наплечниками натрапила на непередбачену перешкоду, що, мабуть, перерішила успіх усієї акції, перетягнувши її занадто поза намічені рамки часу.

Двері до касової кімнати, сильно оковані, були або закриті звичайно, або й ні, а якщо закриті, то не замкнені на ключ. Урядовці всередині контактувалися з відвідувачами крізь загразоване віконце в дверях, воно відчинялося й закривалося теж з середини. Працювали там чотири особи — три чоловіки й одна жінка. В моменті, коли трійка бойовиків підійшла під віконце, на столі лежали готові до стрілу кріси. Мусіли вони бути звичайно сховані, коли не завважила їх розвідка в часі обсервації способу урядування на пошті. Тільки коли до каси принесено більшу суму грошей, урядовці витягнули їх з шафи, щоб мати на похваті.²⁷⁾

27) Подаємо за інформаціями Михайла Куспися, якому в розподілі роль приділено касову кімнату разом з Біласом і Данилишином. Ніхто з поштових службовців, що свідчили на обидвох процесах городецької справи, не згадував про те. І взагалі виглядало, що питання, чи була на пошті зброя, яка, скільки і де вона зберігалася, свідки намагалися або промовчати, або збути будь-якою відповіддю.

Бойовики підійшли під віконце в надії, що коли націлять дула пістолів на урядовців і зажадають, щоб відчинити двері — без труду дістануться до середини. Перерахувалися. Несподівано для них урядовці не виявилися слухняними. Не тільки в кімнаті під наглядом Березинського, але скрізь і в цілому приміщенні пошти, за малими винятками, ані службовці ані публіка не повинувалися бойовикам на перший наказ. І стріляти мусів не тільки один Юрко Березинський, теж і на інших місцях впало кілька пострілів і зранено кілька осіб, заки змушено публіку повинуватися волі напасників. Всім наказано лягати на підлогу попід стіни.

І коли Куспісь просунув свого “штаера” крізь віконце та крикнув: “встаць, ренце до гури!”²⁸⁾, два службовці щоправда піднялися з крісел, та замість піднести руки вгору, вхопили за кріси й пустилися навтіки до сусідньої кімнати з лівої сторони. Кімната була опанцирена і мала тільки одні двері, зайти до неї можна було тільки з каси, не з коридору. Раз поляки добігли б до неї і залягли там з крісами — все пропало б! Не міг до того допустити Куспісь. Умлівіч вистрілив він, поцілив одного поляка в ногу і він упав ще перед порогом, а заки його товариш спам’ятався, друга куля Куспіся звалила його теж. Жінка зо страху зомліла й теж упала на землю. Склалося так, що один службовець кудись вийшов перед хвилиною і в моменті нападу в касі лишилися тільки ті три особи.

Предурна ситуація! Двері до каси замкнені, віконце заготоване, бойовики стоять безраді, —

28) По-польському: встати, руки вгору!

нема кому відчинити, бо чоловіки стогнуть поранені, а жінка зомліла!

Тяжким своїм “штаєром” Куспіль щосили гатив по віконних ґратах. На щастя не були вони з кованого заліза, вдалося їх поламати, та діра така вузька, що здавалося, що й кіт не перелізе. Але Куспіль проліз. Бо мусів. Пропихаючися якомсь, поширював діру, два товариші підштовхували його ззаду і таки вліз до кімнати та відчинив двері Біласові й Данилишинові.

В тій хвилині мимохіть глянув позад себе: на другому кінці коридора важко ранений Юрко Березинський вискочив на одній нозі з кімнати, сперся під стіною і приклав собі “Гассера” до голови. Сухий тріск вистрілу і Юрко важко зсунувся попри стіну на підлогу. Легенда довкола “Гассера” ще один раз знайшла своє підтвердження.

Хоч усе те діялося, як у блискавці, та дорогоцінні секунди минали...

На хвилину перериваємо наш опис того, що діялося в касовій кімнаті, щоб дати слово Михайлові Куспісеві:

“Коли ми вже з Біласом і Данилишином вдерлися до касової кімнати, вони обидва зайнялися грішми, а я тим часом мусів уважати на двох ранених урядовців і на жінку, що лежала на підлозі. Вона вже прийшла до себе, закліпала повіками і все ще напівжива зо страху благально вліпила в мене очі. Нас здивувало, що майже нема паперових грошей — саме тільки срібло і трохи дрібноти. Та не дуже було часу шукати, бож не слід забувати, що вся та історія тривала кілька хвилин. Але гроші були і було їх доволі, багато пізніше вийшло це на яву, хоч на процесі про те гово-

рено мало й нерадо. Касирка, та сама, що їй зо страху відобрало мову, складала банкноти у в'язки і поставила їх на крісло під подушку, щоб, сидівши на них, тягарем тіла пригладити трохи і припрасувати пом'ятий папір. І тепер прошу собі уявити, що сталося далі! Глипнув я на перелякану панну — а їй уже мусіло бути десь так по сороківці — і стало мені жаль жінки. Покропив я їй водою зо шклянки обличчя, дав напитися води і сказав по-польськи:

— Не лякайтеся, пані, ми вам нічого злого не зробимо.

Ще й посадив її на крісло, під подушкою якого лежало біля двадцяти тисяч злотих у банкнотах!

В той час Білас з Данилишином позгортали до наплечників усі гроші, що їх могли знайти на столі й у шухлядах, почали шукати за банкнотами, бож неможливо, щоб у повітовому місті, в більшій пошті, всі грошові операції переводилися дрібною тільки монетою.

Не стало часу — Долинський дав свисток до відвороту і ми вибігли з пошти.

Зайнятий поміччю урядничці і нагло почувши свисток, у поспіху забув я течку з медикаментами — наплечника я не мав. В течці було всяке причандалля для першої допомоги, як перев'язки, дезинфекційні засоби, аспірина тощо. Течка була не моя, принесла мені її Катруся. В тім моменті течка була нам не потрібна, всі ми, за винятком Юрка Березинського, ще були живі і здорові. Та не міг я течки лишити на пошті ще й тому, бо ану ж були на ній відтиски пальців! Не моїх, бо я

весь час був у рукавичках. А ще буває, що люди люблять підписувати течки, я ж того не перевірював. Не було ради, мусів я вернутися за течкою, годі ж було завертати цілу групу, пішов я сам.

На пошті в той час було не більше як 30 осіб, деякі з них ще й далі лежали на землі, а деякі вже стояли. Всі послухно розступалися передо мною, дехто й руки підносив догори, хоч я їх до того не взивав. Наука не пішла в ліс. Будь вони піднесли руки відразу — як же ж інакше вийшла б уся та справа!

Увійшовши перший раз до будинку, не завважив я, яке там повітря, але коли вбіг удруге зо свіжого, морозного вечору — мене вдарив у ніздря неможливий сопух. Пахло, немов з лятрини, аж недобре мені зробилося, я й до сьогодні не можу забути того смороду.

Підбіг я до касової кімнати, касирка вже зачинила двері, я й не пробував, замкнені вони, чи ні, тільки сказав їй крізь віконце:

— Будьте ласкаві, подайте мені мою течку.

Вона без слова підійшла до стола, взяла течку й подала мені крізь віконце.

Я подякував їй гречно і підсвідомо, зовсім відрухово зняв шапку, щоб уклонитися, як і слід, жінці. До наших шапок були прикріплені маски і коли я здіймав шапку з голови — маска злетіла мені з носа! На одну мить, при повному світлі, касирка побачила моє обличчя...

Коли мене пізніше арештовано, перейшов я через безліч конфронтацій. Привели мене і перед ту урядничку. Називалася вона Марія Фогельгезанг, назвище показувало б, що вона

німка або жидівка з роду. Вона уважно приглядалася мені і вкінці сказала слідчому судді, що не пізнає мене, що напасник виглядав цілком інакше, — а мені шепнула тихцем, щоб не почув суддя: “нехай йому Господь помагає”.

Вибігаючи з каси я кляв себе за мій дурний розум і за чемність до жінок, але тепер я справді і до глибини був вдячний тій жінці”.

Ніхто не перепиняв бойовиків, коли вони вибігли з поштового будинку. Правда, стрілянина була доволі густа, але грубі мури кам'яниці глушили їх відгомін і надворі не дуже було їх чутно. Деякі відвідувачі входили до пошти, не мавши поняття, що там діється. Їх впускала до середини охорона сіней і сходової клітки, але вийти звідти вже не могли. Телефони всередині були понижені, а також зірвано телефонічне сполучення Городка зо світом. Дротів не перетинали, бо це легко можна знайти і хутко направити лінію. Зробили це інакшим способом. До дроту з антени прив'язали камінь і перекинули його через телефонічні дроти. На одному кінці зроблено петлю, пересунено через неї другий кінець і зашморгнуто. Всі дроти стягаються тоді до купи, наслідком чого вривається електричний струм. А перекинений дріт прив'язати треба до стовпа, щоб не звисав. Це тяжче знайти, бо звичайно шукають перетятих дротів і глядять за ними наниз, на землю, а не догори. Таким спогобом бойовики позбавили Городок телефонічної сполуки на кілька годин.²⁹⁾ То й не

²⁹⁾ Свідки на процесі зізнавали, що один з бойовиків перетяв телефонічну сполуку вже в поштовому будинку, в кімнаті, де приміщувалася телефонічна централка. Знову ж начальник пошти свідчив, що зв'язався телефонічно з упра-

диво, що заки поліція ввійшла до поштового будинку, напасники мали час відбігти доволі далеко. Та й тоді ще поліцисти вагалися, бо в міжчасі опам'яталися стероризовані люди й остерігали їх, що всередині ще сидить один “дуже страшний, з револьвером у руці”. Це мертвий уже Юрко Березинський віддавав останню послугу своїм товаришам, припізнюючи на кілька цінних хвилин погоню. Перший до будинку ввійшов поліцист Пура і хвалився своєю відвагою, як то він прискочив до “бойофца” і видер йому з рук револьвер. Не згадав тільки, що з мертвих рук.³⁰⁾

вою міста, як тільки напасники вибігли з поштового будинку. Щось неясне з тим перерванням телефонічного зв'язку і тієї справи на обидвох процесах не висвітлено задовільно.

Так само ніколи пізніше не висвітлено, хто саме підпалив скирти очерету під містом. Виходило б, що незалежно від бойового відділу, призначеного до акції на пошти, мусіли водночас діяти помічні бойовики, яких завданням було звернути увагу містечка на пожежу і зничити телефонічну сполуку. Мабуть огонь не був грізний, бо про нього майже ніхто не говорив, як про щось гідне уваги.

³⁰⁾ На стор. 303 свого “Нарису історії ОУН....., т. I, д-р Петро Мірчук пише:

“Березинський був смертельно поранений у будинку пошти і впав, як тільки вибіг на вулицю, де й пострілювався”.

Всі свідки, як один, так на наглому суді, як і на пізнішому процесі перед присяжними, в один голос стверджували, що Юрко Березинський згинув усередині поштового будинку. Так само говорить один з учасників нападу, Михайло Куспіль.

V. Розділ

А ЯК БУЛО СПРАВДІ... В. ВІДВОРОТ

Стріли навздогін. — Згинув поштовець Колач. — Данилишин убиває гончого вовчура. — Фатальна помилка актора Нікітіна. — Смерть Старика, легкі рани в інших. — Бабуня в коршмі "Іця". — Відпочинок і перев'язка ран під Бартатовом. — Мряка хоронить від погоні, але припізнює марш. — Хитрощі змилили облаву. — Щасливий поворот більшості під проводом Гриця Файди. — Трійка Білас-Данилишин-Куспіль — на південь! — Поліційна патруля у Глинній-Наварії. — Від куль Данилишина гине один, другий ранений. — Начальник станції алярмує Львів. — Знову поділ: два на Дрогобич, третій на Львів. — Помилка Біласа й Данилишина. — Зупинка в сільській хаті. — Погоня під Миколаєвом. — Сумний кінець утечі над Дністром. — Замість до Львова, Куспіль додому. — Пригода коло фільварку. — Нічні гості з поліційної станиці. — Перший допит і арешт. —

На стрілах у поштовому будинку не скінчилося. Як тільки стало ясно, що вже по нападі і що бойовики почали відворот, стероризовані досі урядовці набралися відваги й почали стріляти навздогін за напасниками. Куди пізніше, вже на допитах у часі процесу, показалося, що майже всі вони були вислужені військові, підстаршини і навіть старшини, а дехто з них побував і в "легіонах"

Пілсудського. Стало зрозуміле, яке важке завдання взяли на себе бойовики, хлопці відважні, але молоді, — і було їх усього одинадцять.

Один з урядовців — називався Колач — перебив легко кулею руку Данилишинові. Коли він прицілювався вдруге, побачив це Гриць Файда, що славився добрим стрільцем. З далекої віддалі, майже на сто метрів, цільним стрілом у горло поклав він Колача трупом на місці.

Саме відгомін тієї стрілянини підняв на ноги польських “Стжельцуф”³¹⁾ і вояків з недалекої казарми. З усіх сторін сипалися стріли на бойовиків, що відстрілювалися дуже обережно, мусіли щадити стріливо, далека бо ще лежала перед ними дорога. В цьому короткому бою на вулиці коло пошти бойовий відділ Степана Долинського потерпів тяжкі втрати. Крім Данилишина, зранено ще Гриця Купецького в праву руку, Маріяна Жуківського в ногу, Михайла Купсія в руку і Степана Мащака в ногу. На щастя все це були рани легкі, що не позбавили бойовиків можності стріляти та продовжувати відворот. Але один згинув. Володимир Старик лишився на вулиці з простреленими наскрізь грудьми.

Не тільки люди, а й собаки бігли в погоні за бойовиками. Великий собака-вовчур скочив Данилишинові на груди і був би звалив його з ніг, якби Данилишин не вбив його вистрілом з пістоля.

В часі цього короткого й запеклого вуличного бою сталося щось, що тільки злегенька і поверховно заторкнено в пізнішому слідстві, але що тим більш підкреслило трагізм городецької події.

31) Польська парамілітарна організація.

Бойовики бігли Судовою вулицею в напрямі на Львівське передмістя і Стрільницю. Судова вулиця звужується при своєму кінці і в найвужчому її місці стояв з одного боку дім д-ра Степана Біляка, адвоката й посла до варшавського сейму, а з другого господарські будинки українця Процишина. Тією вузиною, з високими парканами по обидвох боках, мусли пробігти бойовики, її не можна було ні обійти, ні обминути. В моменті, коли вони туди добігли, перед хатою д-ра Біляка стояла його дружина, його заступник д-р Андрусин, адвокатський конципієнт³²⁾ Твардієвич і артист Нікітін з театру ім. Тобілевича, що якраз тоді заїхав на гостинні виступи до Городка. Зацікавлені й одночасно занепокоєні стріляниною коло пошти, вийшли вони на вулицю поглянути, що на речі. Побачивши озброєних бойовиків, усі сховалися в хаті. А Нікітін став у сінях, закритий муром, зробив щілку в дверях, витягнув великого калібру пістоль з кишені і давай кресати по бойовиках! Це від його кулі згинув Старик, інші дістали рани в руки й у ноги. Щастям для бойовиків було, що Нікітін стріляти не вмів і все ж таки він один завдав їм більше втрат, як кількасот змобілізованих до погоні поліцаїв, вояків, стржельцуф і цивільних поляків. Будь він козаком, а не актором, перед домом українського патріота лягло б трупом десять бойовиків. Та він стріляв навмання і тут справдилося прислів'я, що чоловік стріляє — а Бог кулі носить.

³²⁾ Так називали в Галичині адвокатських практикантів.

Звідки прийшов до пістоля актор мирного українського театру,³³⁾ чого носив він його з собою — про те ніхто ніколи не довідався. І чому він так запекло стріляв? І він сам і всі інші свідки неначе старалися затушкувати його поступок. Був здогад, навіть правдоподібний, що коли побачив він десять озброєних людей з масками на обличчях і в студентських шапочках на головах, і всі вони бігли в напрямі на хату д-ра Біляка, відомого українського суспільного й політичного діяча, думав він, що це польська боївка хоче напасти на дім д-ра Біляка і здемолювати йому житло. В тому часі по багатьох містах, як уже було згадано, бешкетувала польська студентська молодь, і хоч переважно громила тільки жидів, попадалося й іншим на горіхи.

Самі бойовики в поспіху втечі не могли зорієнтуватися, хто їх постріляв, чи польська погоня, чи незнаний їм Нікітін — і їм жеж давали чосу і ззаду і з носу — тріскотнява стрілів лунала з усіх сторін. Вони тільки кляли, відстрілювалися більше на пострах, щоб тримати погоню на віддалі, і залиті кров'ю та потом бігли, щоб вирватися з міста й дістатися до лісу.³⁴⁾

33) Нікітін був росіянином і ніколи не кривав своєї національності. Любив театральне мистецтво, не мав змоги проявити себе серед своїх земляків і так пристав до українського мандрівного театру.

34) Роками пізніше, коли Михайло Куспіль вийшов уже на волю, розказувала йому про те його бабуня, що була свідком тієї погоні. Вона прийшла до міста на торг, продала підсвинка і вступила "на могорич" до т. зв. "коршми Іця" напроти пошти. Звідти бачила все, як на долоні. Д-ра Біляка та його помічників знала, мавши всякі справи

П'ять кілометрів бігли, не зважаючи на рани, заки дісталися до лісу недалеко села Бартатова. Щойно там відпочали й перев'язали рани. На землю лягала мряка, спершу легка, а дедалі все гущішала. А це, хоч і сповільнювало погоню, але й утруднювало орієнтацію в дальшому відвороті.

Відділ поділився на дві частини: шість під командою Гриця Файди пішли на Львів. Пізніше вони розсипалися і кожен одинцем та з іншого боку дійшов до Львова, де згубилися в людському муравельнику. Ніяких пригод по дорозі вони не зазнали. Не знавши, що може їх стрінугти в дорозі, серед мряки, чи не наткнуться на погоню, для безпеки підшукали вони зручне й сухе місце та сховали там гроші, револьвери й усе інше, що — знайдене при них — могло б нав'яти підозріння про їхню участь у нападі в Городку.

Трійка Білас-Данилишин-Куспіль, що не розлучалася, від коли переступили поріг поштового будинку, подалася на південь. Куспіль мав їх довести до найближчої станції на залізничному шляху Львів-Стрий-Лавочне, допомгти всісти до поїзду і тоді сам скритися, чи то в себе вдома, чи десь в околиці, що її він знав, як свою кишеню, або й до Львова вернутися.

в суді. На неї набрехав хтось, що вона відьма і що в неї навіть хвіст. Це на селі страшенна образа і зневага честі, вона запізнала наклепників до суду і там заступав її д-р Віляк. Нікітіна знала з театру, як і всіх інших українських акторів. Якби воно дивно не виглядало, але ця проста сільська жінка надзвичайно любила театр і не пропустила ні одної вистави — літо чи зима, дощ, чи погода — скільки разів театр заїхав до Городка. Пішки тупала туди зо свого села.

З погонею покищо щастило. Головну її силу вдалося звернути в інший бік невеличкими хитрощами. Коли Куспіль у день нападу приїхав до Городка після остаточного побачення з “Максимом”, привіз з собою залізничний квиток з Перемишля до Городка з дати 30 листопада і цей квиток він ніби “згубив” у касі поштового уряду. Поліція справді знайшла квиток і здогадувалася, що боївка приїхала з Перемишля, то їй певно туди вертатиметься. Тому, хоч поліційна акція, як завжди, проміювала з Городка на всі чотири сторони світу, але найпильніша увага в перших годинах пішла на залізничний шлях і всі дороги до Перемишля. Скоро потім приїхала на місце поліція з Львова, один з комісарів пізнав Березинського, що студіював у Львові, а родом був з-під Радехова, тож мало було правдоподібне, щоб він і другі приїхали до Городка з противного боку. Та дві-три години втікачі таки скористали. До того, заки бойовики завернули на південь і південний схід, розсипали карбід по болоті, щоб відв'язатися від поліційних собак. Карбід ужили тому, що паприка вже зна-на була поліції як засіб, що ним послуговувалася УВО, а карбід можна було їй на селі мати. При тому сліди карбіді також неначе показували напрям утечі на захід.

Та хоч і змилили вони погоню, хоч і не бігли за ними поліційні собаки, то не відв'язалися від нещастя, що чорною хмарою висіло над ними від першої ж хвилини нападу.

Всі три, розлучившись з товаришами, перепочили часинку та, вгасивши спрагу цитринами, без перешкод підійшли під залізничу станцію Глинна-Наварія. Тут сподівалися всісти до поїзду, що десь незабаром мав над'їхати з Львова. Тяжко

повірити — але ніхто з них не мав годинника! Велика більшість бойовиків — хлопці бідні, на власні годинники їм не спромоглися, знову ж не під силу було організації постачати годинники своїм членам.

Присіли вони, скрившись за якимись старими вагонами недалеко станційного будинку. Під вагоном привели себе трохи до порядку, щоб виглядати на статечних та законслухняних громадян Речипосполитої, заки всядуть до поїзду. На той випадок були в них щітки до взуття й одягу, теж паста. Та було темно, тільки з дверей станційного будинку простелявся на землю тьмавий пояс світла, до вагонів не доходив, трійка почистилася навпомацьки, як могла.

Не знали вони, що на станції вже чатували поліцисти. Всі поліційні станиці городецького й сумежних з ним повітів були вже телефонічно поставлені на ноги, а в таких випадках перші кроки поліцистів ідуть до залізничних станцій. Хоч і без того був звичай у Польщі, що майже до кожного поїзду підходив поліцист з найближчої станиці. Поліцисти стояли в тіні, годі їх було побачити. Хоч, на коротку мить здавалося, наче блиснули багнети на крісах.

Посидівши хвилинку, хлопці пішли нагинцем здовж порожніх вагонів вантажного поїзду, намагаючись ступати як тільки можна нечутно, що не завжди вдавалося. Наближалися до того місця на платформі станції, де звичайно зупинявся поїзд, і перелізли попід вагони. Не вспіли піднятися й випростуватися, як ударив на них сніп світла з двох електричних ліхтариків — поліцисти мабуть почули шурхіт ніг по камінню між рейками і вийшли з засідки. Моментально, інстинктивно і в

тій же самій секунді, коли блиснуло світло, бойовики відкрили вогонь з пістолів. Лямпки покотилися на боки і щось важко гепнуло на землю. Стріляли всі три, а хто і кого поцілив, просто неможливо було устійнити серед тієї темряви. Пізніше, на наглому суді, всі ті стріли взяв на себе Дмитро Данилишин. Це були одні з тих кілька всього слів, що їх він промовив на суді.

Не ждучи, що буде далі, побігли вони в напрямі на село Пустомити.

Одначе тільки один поліцист згинув на місці від куль бойовиків, другий, "постерункови" Слугоцкі, не сконав. Знайшов ще настільки сили, щоб доповзти до дверей залізничної станції. Начальник станції, почувши стріли, зо страху забарикадувався в хаті і довгенько Слугоцкі стукав до дверей і стогнав під ними, заки начальник йому відкрив, втягнув до хати і на його домагання задзвонив до поліції у Львові, передаючи слова Слугоцкого, що Михайло Купісь зо Ставчан, якого він знає особисто не тільки з вигляду, але й по назвищі, вбив коменданта станиці Коята, а якийсь другий незнаний йому "бойов'ец", поранив його самого, Слугоцкого.

Від коли бойовики минули дім д-ра Біляка в Городку, поліція втратила їх з очей і це був перший слід за ними. Вся сила поліційної погоні перекинулася з залізничної лінії Львів-Перемишль на річню Львів-Стрий. Обставлено кожну станцію, залярмовано всіх, хто ще міг долучитися до погоні. Після стрілів на станції Глинна-Наварія годі було й думати, щоб сісти до поїзду, треба чимдуж звідти тікати, бо кожної хвилини могла пригнатися зуди поліційна облава.

Бойовики знову поділилися. Білас з Данилишином мусіли на південь, а Куспісеві лишався вибір між Львовом і власною хатою. Відпровадив він трохи обидвох хлопців, підійшли вони під Пустомити, показав там їм світла пустомитської вапнярки, зорієнтував на південний напрям і попрощався з ними.

Білас з Данилишином пішли залізничними рейками — велика помилка, що рішила про їхню долю. Їх можна зрозуміти: втомлені, з нап'ятими до краю нервами, хотіли якнайшвидше відійти від місця, де постріляно поліцаїв, і вибрали найлегшу дорогу. Найлегша ж дорога майже завжди найбільш небезпечна. Найперша засада — ніколи не триматися ані залізничного, ані битого шляху в часі погоні, а ще більше тепер, після стрілів на станції, що наново залярмували поліцію і справили погоню на їхній слід. Поліція і без того найрадше тримається залізничних шляхів і широких доріг, запускатися в ліси й відлюддя не дуже в неї охота, хіба що йдуть разом більшими групками. Хоч поліцаї, але теж люди і не чужий їм страх. Отож Біласові й Данилишинові потрібно було б продиратися лісами й полями, обминаючи села й хати, а потім іти бічними дорогами й пільними стежками.

Ішли вони до ранку, по дорозі вступили до одної сільської хати напитися молока, потім їх побачили залізничні робітники — а це звичайно в більшості поляки — і знов гінці, телефони, обруч погоні затіснявся. Їх перестрів громадський писар в одному селі під Миколаєвом над Дністром, хотів вилегітимувати й затримати. Бойовики не далися, знову мусіли стріляти, але тепер їм на п'яти наступали не лише поліцейсти, не тільки дов-

кільні поляки, але всі селяни з околиці, їх-бо підвела поліція, кажучи, що це втікають небезпечні бандити, вони ограбили українську кооперативу й убили її управителя.

І хоч удалося обом хлопцям переправитися через Дністер, у селі Верині зловила їх погоня. Зловили українські селяни й передали в руки польській поліції двох бойовиків, своїх братів, селян, що боролися за тих же селян, за весь свій український нарід.³⁵⁾

Розставшись з товаришами, Куспісь простояв хвилинку, бачив, як зникали їхні тіні в надранішній мряці, і думав, кудюю йому тепер іти. Власне, його завданням було допомогти Біласові й Данилишинові всісти до поїзду, після чого самому якнайшвидше дістатися до Львова. Та до Львова далеко, по дорозі все залярмоване, наближався ранок і тяжче буде йти непомітно, отож він рішився зайти до себе додому, до Ставчан. Послухаймо з власних його уст, чим це для нього скінчилося.

“Хоч як утомлений маршом з Городка, а нервове напруження теж давало про себе знати, я підбігав підтюпцем, щоб ще за ночі зайти додому, куди було добрих шість кілометрів. По дорозі мусів перейти через польський фільварок³⁶⁾ у селі Глинна. Обминути його ніяк — по обох його боках непролазне болото — коли ж би йшов додому окружною дорогою, поспів би хіба аж на ранок. Велика це була недогода, та я потішав себе, що сторож фільварку, Марцін Фалянга, спить, про те я нераз

35) Про те ще буде мова далі.

36) Спольщена німецька назва: щось ніби хутір, економія, більшого землевласника.

переконався давнішими часами. Як на лихо, він тої ночі не спав. Що його вигнало з хати в таку мрячну ніч, біс один знає, але він нагло вигулькнув з імлі і я напоровся на нього, що ні сюди, ні туди. В руках у нього була рушниця, т. зв. дубельтівка, (з подвійним дулом), а коло ніг гарчав здоровенний собака-вовчур.

Не питаючися, хто я і що тут роблю серед ночі, сторож нацькував на мене собаку:

— Берж!³⁷⁾

Собака стрибнув, та заки доскочив до мене, я втишив його двома кулями з мого “Штаєра”. Поцілів теж сторожа в руку, щоб не міг він стріляти за мною. Фальянґа заревів, як на пуп, а я дав драла.

Недобре. За багато тієї стрілянини. Та що вдієш? Якось не складалося інакше.

Добіг я додому, обійшов хату — скрізь тихо, всі навколо сплять. Постукав я у віконце, вийшла мати. Нікого тут не було, ніхто не питався за мною. Хутенько покидав я з себе одяг і шубовснув під перину. Тільки що простягнув я ноги та зручніше вмовстився в ліжку, — почувлися кроки надворі, багато їх і тяжкі. А я вдавав, що сплю.

Ввійшли в хату два поліцисти з нашої станиці, а за ними сільський громадський, що їх у нас по селах називали “дерев’яними поліцаями”. Надворі мусіло їх бути більше, певно обставили хату. Я мав при собі “штаєра” в ліжку, всадив його між пішву й насип у перині. Нічого легшого, як постріляти обох поліцаїв і може б удалося втекти, бо надворі ніч

³⁷⁾ По-польському: бери!

і мряка, а я знав село, що міг би йти з заплющеними очима. Чомусь переконав я себе, що це нічого іншого, тільки звичайна перевірка, чи я в хаті, як це поліція завжди робила після кожної більшої акції. Але цим разом було не так. Дійсної причини цих поліційних відвідин серед ночі я не знав, все ще думав, що прийшли переконатися, чи не виходив я з хати.

Встав я з ліжка, поліцаї закинули перину — мій “штаер” потонув у м'якому пір'ї. Поліцисти обшукали мій одяг, глип — при поясі від штанів висить кобур. А щоб тобі грець, геть чисто забув я про нього!

Знітився я тільки на хвилину, пояснюю поліцаям, що це кобур від дерев'яних пістолів, ми їх уживаємо на сцені в нашому аматорському гуртку в селі. Поліцисти знали це, бували на наших виставах і бачили. Повірили моїм словам, чи ні, та більше мене про те не розпитували. Поникали по кутках, не дуже страшний це був обшук і я вже почав був заспокоюватися, що все скінчиться гаразд.

Пішли звичайні питання про те, де був, що робив і т. д. Відповідав я не дуже голосно, все ж таки так, щоб чула мати в сусідній кімнаті. Боронився я просто і тому моя оборона виглядала правдоподібна: від ранку до самого вечора був на викладах у політехніці — це вже останній рік моїх технічних студій.

Чи бачив мене хто, як я їхав до Львова, на станції, або в поїзді?

Напевно мусіли бачити, щодня тим поїздом багато доїжджали до школи, так само, як і я, але трудно мені сказати, чи хтось спеціально звернув на мене увагу. Я нікому не

придивлявся, звик до того, що все бачу одних і тих самих людей, то може і з ними таке ж було. Також багато людей бачив я в поїзді, вертаючися зо Львова додому. Тут я почав перелічувати всякі назвища. Я знав, що ті люди постійно їздять до Львова, та Бог знає, чи були вони того дня в поїзді.

А ще, коли я вже йшов з поїзду додому, недалеко від хати одного з сусідів хтось обсвітив мене електричною лампкою. Струм яркого світла нагло вдарив мене в самі очі, я відрухово кинувся вбік, заліз у калабаню і від ніг до голови захляпався болотом. Це так мене розлютило, що я вигукнув:

— Згаси світло, бо як тобі засвічу, то полетиш до неба!

Поліцаї спокійно й уважно все те вислухали. Майже певний був я, що підуть собі, звідки прийшли, знайшли ж бо мене сплячого в хаті. А вони кажуть мені збиратися, підемо до поліційної станиці”.³⁸⁾

³⁸⁾ Тут переривасмо розповідь Михайла Куспіся. Він не ставав перед наглим судом, тільки перед судом присяжних пів року пізніше, і продовження цієї розповіді знайде читач на своєму місці при обговорюванні слідства і процесу, де Куспісь був підсудним.

II. ЧАСТИНА

НАГЛИЙ СУД

I. Розділ

НАГЛИЙ СУД

Спрагла крови польська вулиця. — Нарада оборонців. — Підготовка до оборони в освітленні д-ра Костя Паньківського. — Інформації д-ра Олександра Марітчака про лінію оборони на процесі. — Його характеристика лави оборонців. — Д-р Степан Шухевич про розподіл оборони для підсудних. — Повна зала публіки і юрба перед судовим будинком. — Трибунал і прокурор. — Перешкоди і труднощі обороні в порозумінні з підсудними. — Чотири обвинувачені під охороною дев'ятох поліцаїв. — Відчитання акту обвинувачення. — Його незгідність з фактичним станом. — П'ятнадцять хвилин оборонцям на порозуміння з підсудними і тільки з кожним зокрема. —

Ще тривало слідство, ще широкій публіці незнані були назвища всіх справників нападу на пошту в Городку, а вже польська преса загула про наглий суд. Майже кожного дня були згадки, що справники стануть перед наглим судом, можливо навіть, що відбудуться два процеси в наглому порядку: один за напад на пошту в Городку і другий за вбивство польського студента Гродковського, одного з групи бешкетників та погромщиків жидів, його заколов ножем якийсь жид у самообороні.

Спрагла крови польська львівська вулиця, трясена ненависницькими дрижаками польська шовіністична суспільність чскала наглого суду, не як акту справедливости, тільки як сенсаційного видовища, що лоскотало нап'яті нерви.

І цей наглий суд прийшов. Визначено його на день 17 грудня, година 9 вранці.

Акт обвинувачення доручено пізно, в останній хвилині приписаного законом реченця. Ледве ставало часу постаратися про оборону і майже не було змоги з нею порозумітися.

День перед наглим судом у кімнаті окружного суду, призначеній для оборонців, відбули свою нараду адвокати д-р Лев Ганкевич, д-р Володимир Старосольський і д-р Кость Паньківський, що взяли на себе обов'язок захищати звинувачених на наглому суді. Адвокат д-р Степан Біляк з Городка не міг узяти участі в процесі, мусів виїхати до Варшави на касаційний процес в іншій справі перед найвищим судом.

Про підготову до оборони та про наради оборонців подають пікаві інформації два учасники лави оборонців — д-р Кость Паньківський та д-р Олександр Марітчак. Перший з них у листі³⁹⁾ до автора пише:

“Коли 1 грудня 1932 року появилася в пресі відомість про напад у Городку і про приримання Біласа й Данилишина, Варшава дала наказ відбуту наглий суд. Про те сказав д-рові Старосольському суддя Ягодзінські, як

³⁹⁾ З дати Елмгурст, Нью-Йорк, 2 вересня 1970 року.

кажеться “довірочно”, зараз за два-три дні. Він уже мав готовий вирок на них обох, бо “вони стріляли й убили поліциста”. Ягодзінські сказав, що справа тим цікава, що Білас і Данилишин, як виявляється, брали участь у вбивстві Тадеуша Голуфка. На маргінесі згадаю, що Ягодзінські не був такою поганою людиною, як про нього люблять писати різні націоналісти, а також і деякі адвокати. Я знав його ще з часів конципієнтури в Чорткові і мушу сказати, що в багатьох справах він допомагав мені вже пізніше, як суддя апеляційного суду. Д-р Володимир Старосольський, зустрінувши мене тоді, сказав, що перед нами великий і дуже прикрий процес, і просив мене про допомогу в підготуванні оборони. Акти, мовляв, дістанемо на один день перед процесом, як тільки буде готовий акт обвинувачення. Він запросив мене на засідання колегії оборонців, на якому я був уперше. Я зобов'язався увесь день зранку до вечора сидіти над актами й робити нотатки для всіх обвинувачених, а скільки їх буде і хто ще буде поруч Біласа й Данилишина — ми ще не знали. І так ми чекали тиждень і другий — акту не було. Бо Варшава не знала, на яку стати: чи тільки Городок, чи також Голуфко. Вкінці прийшло рішення з Варшави, що тільки Городок, бо треба робити наглий суд. Якщо були б причепили до Городка справу Голуфка, то не було б наглого суду, а польська публічна опінія вимагала крові і Варшава пішла по тій лінії. Ягодзінські повідомив д-ра Старосольського, що акти будуть до диспозиції оборонців, мож-

на їх буде переглядати весь день перед процесом.

Пізно ввечері знову відбулося засідання колегії оборонців. Щойно тоді певно знали, що будуть чотири обвинувачені, і визначено для них чотирьох оборонців. Я вже вище згадав, що Ягодзінські говорив про справу так, якби вже було по процесі: Білас і Данилишин — смерть, що буде з Жураківським — ще не знати, а Коссак — до звичайного суду. І тоді д-рові Степанові Шухевичеві приділили Дмитра Данилишина, д-рові Володимирові Старосольському — Василя Біласа, д-рові Левові Ганкевичеві — Маріяна Жураківського, а мені передано оборону Зенона Коссака, тому що це була певна справа, не можуть його засудити. Я мав теж наступного дня студіювати акти, зробити для кожного оборонця потрібні нотатки і, знавши акти, допомагати їм усім.

Тут настала новина. А саме з'явився адвокат д-р Мар'ян Глушкевич і заявив, що він дістав гроші для себе на оборону Зенона Коссака. Сума була поважна і по словам д-ра Глушкевича, передана тільки для нього особисто, а не для колегії оборонців. Гроші мав передати колега Коссака, Юрій Сасик.

Ось так моя оборона відпала, але інші адвокати, члени колегії оборонців, хотіли, щоб я був на процесі, як майбутній знавець актів, і в той спосіб я став другим оборонцем Дмитра Данилишина. Це вияснило б причину, чому я, як молодий ще тоді адвокат, попав на лаву оборонців у такому поважному процесі.

Зголосився ще добровільно до оборони д-р Олександр Марітчак, що в останніх роках

у політичних процесах перед присяжними суд-
дями виступав рідко. Лава оборонців уже бу-
ла повністю обсаджена з розподіленими ро-
лями для її учасників, але д-р Старосольський
погодився запросити його собі на допомогу в
обороні Василя Біласа.

Увесь наступний день я сидів над актами.
Всі інші оборонці на них тільки глипнули
оком, бо не мали часу. Читання з'їло мої нер-
ви — я вичитав там речі, про які не говорити.
Увесь час процесу я був неначе підповідачем
для оборонців, що не знали актів, а на всіх
павзах і нарадах — свого рода “професором”,
звертаючи увагу оборонцям на всякі деталі,
про або вони самі мене просили, або я сам
уважав за потрібне їм підповісти. Мені приєм-
но, що оборонці були з мене задоволені і за-
певняли мене, що я непогано вив'язався зо
свого завдання”.

Цей образ підготовки оборони до процесу серед
таких незвичайних умовин і перешкод, доповняє⁴⁰⁾
другий оборонець, д-р Олександр Марітчак. Його
інформації важні ще й тим, що подає він загальну
лінію оборони, яку схвалила колегія оборонців на
одному зо своїх засідань:

“При Союзі Українських Адвокатів у Льво-
ві існувала колегія оборонців, що займалася
політичними процесами перед польськими су-
дами на цій території Польщі. Тому, що
оборона в політичних процесах була переваж-
но безплатна, колегія оборонців приділювала
своїм членам оборону в згаданих процесах.

⁴⁰⁾ “Детройтські Вісті”, ч. 1 і 2 з січня 1967 року, (до-
даток до часопису “Вільне Слово” в Торонті, Канада).

Також у процесі перед наглим судом у Львові проти Біласа, Данилишина і товаришів, згадана колегія визначила до оборони таких адвокатів: д-ра Володимира Старосольського і мене для Василя Біласа, д-ра Степана Шухевича і д-ра Костя Паньківського для Дмитра Данилишина — як головних обвинувачених. Крім того, д-р Лев Ганкевич прийняв оборону Маріяна Жураківського, а д-р Маріян Глущкевич — Зенона Коссака. Очевидно, що всі оборонці мали взаємну субституцію, так, що на випадок якоїнебудь перешкоди могли себе взаємно заступати.

Слід зазначити, що українські адвокати й оборонці мали відому на терені Галичини добру опінію. Вони не тільки виконували своє звання в надзвичайно солідний і гідний спосіб, мавши високий рівень адвокатської етики, а також відзначалися здебільша ґрунтовним правничим знанням і загальною ерудицією.

Для характеристики оборонців слід додати:

На першому місці групи оборонців стояв д-р Володимир Старосольський, професор Українського Вільного Університету в Празі, автор численних правничих праць в українській та німецькій мовах, який мав ще марку знаменитого адвоката-теоретика й оборонця в карних справах. Давніший конципієнт відомого адвоката й оборонця д-ра Грека, д-р Старосольський допровадив оборонну вмлість до високого рівеня.

Дальшим оборонцем був д-р Степан Шухевич, що виступав у багатьох політичних процесах та виказував не тільки першоклясну

техніку оборони, але також надзвичайне знання фактичного процесового матеріялу. Він педантно записував усі протоколи зізнань і дуже часто краще знав акти процесів від прокурора та председателя суду, які все ж таки мали більше часу і спромоги запізнатися точно зо станом справи.

Оборонець д-р Лев Ганкевич відзначався глибоким начитанням та вмiлими винаходами в ході кожного політичного процесу. Особливо його основне знання польської історії, а зокрема польського революційного руху з передвоєнних часів, давало йому змогу шахувати прокурора фактами з польської революційної діяльності. Іронічний, часами навіть саркастичний тон промов д-ра Ганкевича нерідко ставив прокурора в дуже немиле становище.

Дальший оборонець, д-р Маріян Глушкевич, колишній москвофіл, людина високої культури, з часом став почувати себе українцем і боронив у численних українських політичних процесах. Д-р Маріян Глушкевич відступив трохи в своїх молодих літах від строгости правничих наук і видав збірку поезій, тоді ще російською мовою, але в пізніших роках поміщував інтересні студії в "Правничім Часописі" вже чистою українською мовою.

Врешті оборонець д-р Кость Паньківський, що саме тоді входив у адвокатську кар'єру, бо недавно відкрив своє адвокатське б'юро. Дуже солідний і милий у поведінці, мав він тоді переважно нагляд над фінансовими справами Союзу Українських Адвокатів і колегії оборонців. У судових виступах відзначався солідністю і знанням справи.

...В перший день процесу відбулася теж важлива нарада оборонців у напрямі оформлення лінії оборони та способу її переведення. На тій нараді всі оборонці прийняли одну лінію, а саме: підсудні діяли, як члени Української Військової Організації; незалежно від того, чи це була б організація підпільна, чи т. зв. легальна, члени її підлягали військовій дисципліні. Згідно з засадами дисципліни кожного члена військової організації обов'язує наказ і на випадок невиконання наказу передбачуються в організаційних постановах дуже суворі кари. Підсудні були зобов'язані присягою виконати наказ і тому слід їх трактувати не як звичайних злочинців, тільки як військовиків. У ніякій збройній сутичці не караються смертю військовики чи полонені, які, виконуючи наказ, були примушені зчаста вбивати противника. Відповідні постанови містяться в міжнародніх договорах і вони хоронені міжнароднім правом. Тому-то обвинувачені не мають за собою вини і до них не можна стосувати постанов карного закону про звичайне вбивство, або про звичайний напад. В обороні слід підкреслити визвольні змагання поляків, які в часі повстань чи інших підпільних діянь стосували методи воєнної боротьби і постійно обурювалися, коли повстанців чи інших революціонерів засуджувано на смертну кару".⁴¹⁾

⁴¹⁾ "Детройтські Вісті", ч. 1 з січня 1967 року, "Процес проти Віласа й Данилишина".

Дещо інакше представляє справу призначення оборонців для окремих підсудних д-р Степан Шухевич:

“Коло півночі я всів до залізничного вагону, що йшов просто з Крем’янця до Львова, і в шостій рані був уже у Львові. Тут я скочив до хати, обмився і побіг до суду та на сьому ранком був у кімнаті для адвокатів. Були там д-р Паньківський, д-р Ганкевич, д-р Марітчак і д-р Старосольський, який цим разом не спізнився... Ми всі пішли до секретаріату, щоб зголосити оборону. Коли ми стали коло секретарського столика, з-за моїх плечей обізвався голос:

— А я зглашам сен яко оборонця Зенона Коссака — (по-українському: а я зголошуюся, як оборонець Зенона Коссака).

Я пізнав голос д-ра Глушкевича, обернувся до нього і сказав, що я бороню Коссака. На це дістав я відповідь, що в нього була родина Коссака і просила про оборону. На те знову я завважив, що нині рано був у мене брат Коссака, Богдан, і просив про оборону, а крім того, сам підсудний віддав мені свою справу.

— То в мене були його товариші, зрештою, можемо обидва боронити його? — запитав д-р Глушкевич.

Я не погодився на те і зрезигнував з оборони Коссака та поставив свою особу до диспозиції інших обвинувачених. Було з поголосок відомо, що найбільш обтяжений є Дмитро Данилишин. Коли я висловив свою думку, тоді д-р Ганкевич казав:

— То нехай Данилишина бере Шухевич, я собі візьму Жураківського.

Хоч спершу пляновано, що Данилишина боронив д-р Ганкевич.

Я радо погодився боронити того найбільш обтяженого й оборону розділено цим способом: Дмитра Данилишина боронив д-р Степан Шухевич, як його помічник — д-р Кость Панківський, Василя Біласа боронив д-р Володимир Старосольський, як його помічник — д-р Олександр Марітчак, Маріяна Жураківського боронив д-р Лев Ганкевич, а Зенона Коссака — д-р Маріян Глушкевич.

“Непорозуміння” з обороною Коссака дуже скоро вияснилося: громадяни Дрогобича, Борислава, Тустанович і Трускавця перевели грошову збірку на оборону всіх підсудних. Зібрано тисячу долярів. Ті гроші взяв до своїх рук Юрко Сасик і дав їх до свого сталого адвоката д-ра Глушкевича, якому сказав, що він ті гроші привозить від товаришів, щоб д-р Глушкевич боронив Зенона Коссака. Ми всі інші оборонці, навіть найтяжче обвинувачених, боронили безплатно”.⁴¹ “А”)

Негайно після наради, о год. 10, оборонці пішли до голови трибуналу Ягодзінського, щоб дістати відбитку акту обвинувачення. Не діставши її, мусіли поїхати до в'язниці при вулиці Казимирівській, щоб узяти акт обвинувачення від своїх

⁴¹“А”) Уривок з розділу недрукованих спогадів д-ра Степана Шухевича, поміщений п. з. “Великим борцям” у книжці Данила Чайковського “Білас і Данилишин”, стор. 213-214, видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України, Нью-Йорк, 1969.

клієнтів. Там теж обвинувачені підписали їм повновласті на оборону.

Настала субота, 17 грудня 1932 року. Надзвичайне зацікавлення процесом виявилось в тому, що вже о восьмій годині ранком перед судовим будинком зібралася велика юрба людей, що хотіли придбати квитки вступу на залю. Одначе судова канцелярія видавала їх дуже ошадно: для публіки призначено всього 150 місць, решту затримано для поліційних, прокурорських, судових та інших державних представників, що виявили охоту слідкувати за процесом.

Велика судова зала виповнилася по береги, зокрема вражала чисельність пресових звітодавців. Представники щоденної преси засіли на лавках, призначених для присяжних суддів, іншим віддано місця в перших рядах лавок для аудиторії. На залі, в усьому судовому будинку і на вулицях довкола нього аж кишіло від поліції, тайної та в одностроях.

Трибуналом наглого суду проводив суддя окружного суду Ягодзінські, поруч нього, як т. зв. вотанти, засіли окружні судді Дворжак та Мігале.

Обвинувачував прокурор д-р Генрик Мостовські, зарозумілий арогант і кар'єрист, сліпий виконавець доручень згори, знаний зо своєї погорди та брутальної поведінки до підсудних на політичних процесах, а його відношення до оборонців переступало межі не то що культурности, але і звичайної пристойности.

Кілька хвилин перед дев'ятою привели підсудних на залю, кожного зокрема. Їх чотири. Для охорони поставлено за їхньою лавкою дев'ять озброєних поліцистів.

Заля вже повна. Всі очі вп'ялилися в чотирьох підсудних. Кореспондент "Діла" описує їх, як:

"молодих хлопців у віці від 21 до 27 років, всі дрібної будови, худощаві, зо слідами переживань останніх днів. Лиця інтелігентні. Роблять враження щирих, одвертих юнаків, страшенне вимізерованих, простої і нескладної вдачі".

З підсудних очі аудиторії пересуваються на лаву оборонців. Всі вони знані з попередніх політичних процесів: д-р Степан Шухевич, д-р Володимир Старосольський, д-р Лев Ганкевич, д-р Маріян Глушкевич, д-р Олександр Марітчак і з молодших членів української львівської палестри⁴²⁾ — д-р Кость Паньківський.

Входить трибунал.

Прокурор д-р Мостовскі ставить формальне внесення, щоб судовий розгляд перевести за постановами закону про наглі суди.

Голова трибуналу відчитав ствердження Міського Староства Львова, що розпорядок про введення наглих судів у львівському воевідстві був своєчасно і згідно з законом проголошений.

Д-р Степан Шухевич в імені лави оборонців ствердив, що акт обвинувачення оборона дістала тільки вчора о пів на одинадцятую, не мала змоги ані основно з ним познаймитися, ані порозумітися як слід з підсудними. Він просив дати обороні принаймні пів години часу на порозуміння з обвинуваченими.

Прокурор Мостовскі спротивився тому внесенню і тоді д-р Володимир Старосольський під-

⁴²⁾ Адвокатський стан.

тримав внесення, доказуючи, що підставою всякої оборони в кожному карному процесі мусить бути можливість порозумітися з підсудними, і в браку такого порозуміння всяка оборона стає ілюзорна, з оборони дійсної переминається тільки в оборону з назви.

Супроти тих виводів голова трибуналу згодився вможливити оборонцям конференцію з підсудними після відчитання акту обвинувачення. Він же й сам його відчитав.

Перед судом стали:

Дмитро Данилишин, син Федора й Марії, народжений 2 квітня 1908 року у Трускавці, греко-католик, нежонатий, шевський челядник, з освітою трьох клас вселюдної школи;

Василь Білас, син Дмитра і Єви, народжений 17 вересня 1911 року в Трускавці, нежонатий, греко-католик, торговельний помічник з освітою сім клас народньої школи. Ставав уже перед судом у Дрогобичі за приналежність до нелегального⁴³⁾ "Пласту" і покараний тримісячною тюрмою;

Мирослав Маріян Жураківський, син Михайла й Марії, народжений 16 серпня 1905 року в Стани-

⁴³⁾ Після нападу на поштовий віз під Бібркою 31 липня 1930 року згинув від кулі поліциста в погоні Гриць Пісецький, один з учасників нападу. Під звичайним щоденним одягом мав він на собі пластовий однострій, бо просто з нападу мав намір іти до літнього пластового табору. В репресіях з літа того ж року, польська влада — крім т. зв. пацифікації та інших погромницьких заходів, — розв'язала теж одну з українських гімназій та "Пласт". До того одним з претекстів послужило їй те, що Гриць Пісецький був у пластовому однострої. Проте в багатьох місцях пластове життя продовжувалося ще якийсь час тайно, в підпіллі.

славові, замешкалий у Пасічній, греко-католик, має скінчених сім кляс гімназії;

Зенон Коссак, син Миколи й Констянтини, греко-католик, народжений 1 лютого 1907 року в Дрогобичі, колишній студент прав.

Далі в акті обвинувачення переданий перебіг акції в Городку, подій у часі відвороту підсудних з Городка, як їх арештовано і які злочини кожному з них закинено. Все те списано на тринадцяти сторінках густого машинового письма. Сконструйований цей акт частинно на підставі зізнань самих підсудних, частинно спираючись на показаннях свідків, а в немалій мірі на здогадах і висновках поліційних та судових слідчих органів. Він тільки згрубша відтворює фактичний стан, далеко йому до дійсности, не тільки тому, що ні поліція ні суд усієї правди не знали і не могли знати, але й тому, що вони старалися нагинати свої твердження до потреб звинувачення.

Зокрема, Білас, Данилишин і Жураківський обвинувачені в тому, що 30 листопада 1932 року в Городку, спільно з іншими, незваними судові особами, вдерлися до поштової контори і “зо зброєю в руках, уживши насильства, забрали для себе чуже рухоме майно”, цебто, стероризувавши поштовий персонал, забрали готівкою 3,232 злотих і 15 грошів. Тим допустилися злочину з параграфу 259 карного закону.

Зенон Коссак, за словами акту звинувачення, “намовив Біласа й Данилишина та допоміг їм узяти участь у цьому грабунковому нападі, давши їм гроші на дорогу, наказуючи поїхати до Львова і нав'язати зв'язок з організаторами нападу”.

Крім того акт обвинувачення висуває проти Дмитра Данилишина закид, що на залізничій стан-

ції в Глининій-Наварії стріляв до поліциста Евгеніюша Слугоцкоґо, пробив йому кулею грудну клітку і тільки випадково не вбив. Так само тільки випадково не вбив Олексу Андрухова в селі Верині, повіт Жидачів, стріляючи до нього зблизька і поціливши кулею в плечі.

Василь Білас, за твердженням акту обвинувачення, в ночі з 30 листопада на 1 грудня в Глининій-Наварії вистрілом з пістоля в груди зловмисне вбив “пшодовніка” поліції Альфреда Коята.

Переповідаючи опис нападу на пошту в Городку, прокурор не подає точного числа його учасників, каже тільки, що мало їх бути “около десяти”. В часі стрілянини на пошті напасники ранили поштового касира Маріяна Стеблецкоґо, касира скарбового уряду Міхала Дембіцкоґо, книговода Вальтера Комана, возьного Кароля Клімчака, магістра Яна Грабіньскоґо, Хаю Зотенберг та Ізаака Вінтера. Згинув від пострілу в шию старший поштар Людвік Колач.

Негайно після нападу знайдено під входовими дверима з головного коридору скарбового уряду вбитого бойовика. Перед хатою адвоката д-ра Біляка лежало тіло другого напасника. Стверджено, що першим був студент політехніки у Львові Юрій Березинський, а другим статист міського театру Володимир Старик. Слідство ствердило, що обидва вони були членами Організації Українських Націоналістів.

Решта напасників утекли, за ними пущено погоню. В ній брала участь також залаґа поліційної станиці в Пустомитах. Її два члени, Альфред Коят та Евгеніюш Слугоцкі, наткнулися коло станційного будинку в Глининій-Наварії на двох незнайомих людей. На оклик: “Стій, хто йде?!” ті два

люди засипали обох поліцистів стрілами, від чого Коят згинув на місці, а Слугоцького важко поранено. Йому дав першу поміч Фердинанд Коллер, залізничний асистент у Глинній-Наварії. Він теж негайно заалярмував телефоном найближчі залізничні станції і поліційні станиці.

Константи Скішпек, залізничний зворотничий, що знав уже про подію в Глинній-Наварії, на другий день, цебто 1 грудня 1932 року около години 11 перед полуднем завважив двох людей, що йшли здовж залізничного шляху з Черкас до Миколаєва. З вигляду вони були втомлені і неспокійні. Потелефонував про те до станції в Миколаєві, звідки залізничники Ян Мадейовські, Юзеф Юрчак і Станіслав Карасіньські пішли слідом за тими двома молодими людьми аж до Розвадова, там стрінули громадського секретаря Бовдура і зажадали від нього, щоб вилегітимував обох підозрілих. Всі пустилися йти до громадської управи. В одному моменті вищий з тих двох молодих людей вихопив з кишені пістоль і почав стріляти. Нікого не поцілів. Стріляючи дальше серед утечі, зранив у плече Олексу Андрухова. Так добігли до Верині, де їх наздігнала погоня. Тут їх зловили, “діймаво побили” (признає це сам акт обвинувачення), відобрали зброю і передали в’язнів комендантові поліційної станиці в Миколаєві. Поліція ствердила, що вищий ростом, це Дмитро Данилишин, а його товариш — Василь Білас. Негайно перевезено їх до Львова, лікарські оглядини ствердили, що обидва вони справді сильно побиті.

Обвинувачений Дмитро Данилишин відмовився щонебудь говорити і в поліційному й у судовому слідствах, зате Василь Білас зізнавав широко і на основі його слів акт обвинувачення зма-

льовує підготову й перебіг городецької акції ось так.

27 листопада 1932 року в Трускавці, деє так о годині 3 пополудні, Ярослав Білас казав йому прийти разом з Данилишином до Дрогобича і ждати на мості коло рафінерії о годині 5 ввечері. Там стрінулися вони з Зеноном Коссаком, що передав їм наказ: негайно виїхати до Львова і на другий день, 28 листопада, о годині 10.30 стояти під годинником на політехніці. Підійде до них чоловік з кличкою: “де лісовий деканат?”, йому мають відповісти: “в сутеринах”.⁴⁴⁾ На дорогу дав їм Коссак два доляри. Білас і Данилишин зробили, як їм велено, таємничий висланець організації перебрав їх на умовленому місці під годинником. Вийшли з ним до міста, але куди, того не вміє сказати, бо не знає Львова. Незнайомий передав їх іншому, пізніше показалося, що Березинському. Цей завів їх до якогось мешкання, де вже ждали два, що потім також брали участь у нападі. Під вечір прийшли ще два, принесли з собою наплечники для всіх учасників нападу — їх мало бути одинадцять, а може навіть і дванадцять. Чоловік, що стрінув їх на політехніці, показав усім плян поштового будинку і розділив між них ролі. На долю Біласа, Данилишина і ще одного припало забрати гроші з касової кімнати. Всі інші мали стероризувати присутніх у поштовому будинку і пильнувати безпеки акції.

Ще того самого дня Білас, Данилишин з трьома іншими бойовиками поїхали залізничним поїздом до Глинної-Наварії. Звідтіль пішли пішки до Городка — тоді ще не знали, як називалося те

⁴⁴⁾ Підземелля, кімнати мешкання нижче рівеня землі.

містечко — і там заночували на передмісті в якійсь клуні. На другий день зійшлися на полі з Березинським, що привіз з собою ще шістьох людей. Кожному з них дав револьвер і два запасні магазини з кулями та пояснив, що завтра, дня 30 листопада, відбудеться напад на пошту.

Разом ще з сімома бойовиками вернулися вони до клуні і там ждали аж до 4 години наступного дня. Тоді прийшов Березинський ще з одним. Всі дістали від нього маски з поясненнями, як і коли їх уживати, і всі рушили спільно до міста. Без поспіху підійшли під будинок поштового уряду, вихопили пістолі і вбігли до середини. Все діялося дуже швидко, бо кожний мав призначене місце і знав, що робити. Білас пішов до касової кімнати, згідно з дорученням. Дверей до каси не міг відчинити, мусів вибити віконце в дверях і крізь нього дістався до середини. Почав згортати гроші до наплечника з шухляд і зо стола. Що робили інші, не знає, не було часу за тим слідкувати. Почув стрілянину, що йшла десь на коридорі, чи в інших кімнатах. В одному моменті просюрчав свисток — умовлений знак, що пора покидати будинок — і разом з двома іншими, що були з ним у касі, вибіг на вулицю. Тоді спостерігся, що забув портфель у касі, вернувся ще за ним і догнав бігом своїх товаришів. Коли підійшли до лісу, поділили гроші на дві частини. Наплечник з грішми ніс спочатку Білас, опісля один з його незнайомих товаришів. З Данилишином і ще третім, що з ним були в касі, дійшли до залізничої станції в Глинній-Наварії, там думали всісти до поїзду й поїхати до Стрия. Решта відлучилася від них скоріше і пішла в напрямі на Львів. Коли розходилися, один з учасників нападу взяв від Бі-

ласа револьвер і дав йому інший. Данилишинові дав два револьвери⁴⁵⁾ і 18 злотих на дорогу додому. Всісти до поїзду їм не пощастило. Коло станційного будинку несподівано наткнулися на двох поліцистів. Данилишин стрілив двічі, вбив Коята і зранив Слугоцкого. Тікаючи на південь, над ранком зайшли до якоїсь хати, випили молока і з'їли по кусникові хліба, за що заплатили один злотий і двадцять грошів. Данилишин змінив там свої мокрі панчохи. Пізніше довідалися, що це село називається Черкаси. В Розвадові за ними почалася погоня і швидко потім їх зловили.

Обвинувачений Зенон Коссак заперечив усьому, навіть тоді, коли Білас сказав йому те все до очей. Але його обтяжили своїми зізнаннями Василь та Ярослав Біласи і Микола Мотика — каже далі акт обвинувачення. З них Мотика подав, що дня 27 листопада около першої години пополудні Коссак передав йому листа в великій зеленій конверті з проханням занести його до Трускавця і доручити Ярославу Біласові, а цей признався, що отримав такого листа від Миколи Мотики. В середині була картка, а на ній угорі дві літери “В.Д.” і слова “приїдьте до Дрогобича”, а замість підпису — літера “К”. І це також заперечив Коссак, але Ярослав Білас з Миколою Мотикою під час конфронтації з Коссаком свої твердження підтримали.

На Жураківського було підозріння, що він має зв'язок з ОУН. Після нападу в Городку станиціславська поліція перевірювала алібі людей, що їх підозривала про контакти з ОУН. Жураківського вдома не застала, ждала на нього, а коли при-

⁴⁵⁾ Мабуть помилка судового звітодавця. Правдоподібно дістав він тоді два додаткові магазинки з набоями.

їхав — арештувала. На допиті він признався до участі в нападі, переказуючи його перебіг менш-більш так само, як Василь Білас.

Слід за іншими учасниками нападу покищо застиг. Зате знайдено частину забраних з пошти грошей. Михайло Романишин з села Поршна під Львовом знайшов 900 злотих і 92 грошів захищених у кущах. Що сталося з рештою грошею — невідомо.

Під кінець акту обвинувачення прокурор вияснював, що Українська Військова Організація та Організація Українських Націоналістів, хоч різні назвами, але в дійсності неначе одна організація під різними іменами. Своїм завданням вважають вони акти терору супроти польської держави та представників її влади. Одним з таких терористичних актів було вбивство посла Тадеуша Голуфка, до чого мав на поліції признатися Василь Білас.

Відразу з першого ж погляду вражає, що прокуророві, як авторів акту обвинувачення, невідомо багато так про плян акції, як її учасників та й про саму подію в поштовому будинкові. Дечого не відтворено як слід, згідно з дійсністю, або свідомо промовчано. Можна завважити, що Василеві Біласові приписано також те, що робили інші напасники, а може він сам узяв це на себе, щоб відвернути підозріння від товаришів.

Після відчитання акту обвинувачення проголошено перерив на 15 хвилин і виведено підсудних з залі. Голова трибуналу дозволив оборонцям porozумітися з ними, але тільки з кожним зокрема. Такий дозвіл обороні на нараду з підсудними впродовж тільки однієї чверть години в наглому суді, де йдеться про життя і смерть — це просто глум і насміх над основним правом кожного обвинуваченого.

II. Розділ

ВАСИЛЬ БІЛАС ПІД ОГНЕМ

Білас признається до вчинку. — Відкликає обтяження Коссака. — Довга і з точними подробицями його розповідь. — Її згідність з актом обвинувачення, але часта суперечність з дійсністю. — Ланцюг питань трибуналу, прокурора й оборони про його діяльність в УВО. — Мотика звербував та вишколював його з Данилишином. — Втомленому й ослабленому Біласові подають води і кажуть зізнавати сидячи. — Прокурор причіпляє вбивство Голуфка, щоб розпалити атмосферу. — Протест і заява д-ра Старосольського. —

Швидко проминуло чверть години перериву на порозуміння оборонців з обвинуваченими і почався допит підсудних.

Першого привели Василя Біласа, малого росту, приємного з обличчя хлопця. Він блідий — це наслідок переживань останніх тижнів, фізичної і душевної втоми від безнастанного слідства, попередженого й переплітаного поліційними знущаннями.⁴⁵ А)

⁴⁵ А) Хоч у своїх зізнаннях перед наглим судом Василь Білас не розводився широко, як тяжко побила його поліція, але збереглося про те свідцтво самовидця, одного з українських політичних в'язнів, що в поліційних арештах у Львові сидів з Василем Біласом в одній камері. З уваги на те, що в Польщі неможливо було б оприлюднити свід.

Білас до вини признався, то значить не до вини в значенні карного кодексу, тільки до виконання вчинку, що його закидає йому акт обвинувачення.

Його участь почалася з того, що на вправах впоряду під час сходи "Сокола" в Трускавці підступив до нього Ярослав Білас і переказав, що кличуть його до Дрогобича на стрічу. Ярослав Білас не доводиться йому ніяким родичем, у них тільки однакові назвища. Про ту стрічу знав уже і Дмитро Данилишин, його дядько — рідний брат Біласової матері.

До Дрогобича прибули на п'яту годину пополудні. Умовлене місце зустрічі було на мості. Коли туди прийшли, не було ще нікого, аж за хвилину надійшов незнаний їм чоловік. Він повідомив їх про наказ організації, що мають їхати до Львова, де і з ким там стрінутися і тоді дістануть дальші вказівки. Дав їм теж гроші на дорогу.

чення того в'язня, надруковане воно було в заокеанській українській пресі і, само собою, без заповідання назвища свідка, щоб захоронити його перед помстою польської поліції. Тут подаємо дослівно частину списаного з тим свідком протоколу, яка відноситься до Василя Біласа: "...Вигляд Василя Біласа спонукав мене поставити йому кілька питань: що він тут робить і чому обандажований. Василь Білас заявив, що побито його на станиці державної поліції в Миколасві над Дністром у той спосіб, що бито якимсь твердим предметом по голові, закованого кинено до землі, копано по грудях, плечах і голові, стягнуто черевки і зап'ятками чобіт топтано по пальцях на ногах. Вигляд Василя Біласа дня 2 грудня представлявся ось так: на голові вистрижено волосся на поверхні около 25 сантиметрів та обандажовано рану, спричинену в тому місці ударами. На лівому лиці здерто шкіру так, що постала одна велика

Тим чоловіком не був Зеноп Коссака. Коссака він знає, а той був хтось інший, кого він побачив уперше. В поліційному слідстві обтяжив Коссака неповинно, піддавала йому це поліція, він був смертельно втомлений і не стало йому сили протистояти. Коли ж голова трибуналу завважив на те, що не тільки на поліції, але й перед слідчим суддею Білас обтяжував Коссака, признає, що так було, однак в часі допиту в судді завжди була при ньому поліційна сторожа, а в другій кімнаті ждала на нього тайна поліція і по суті для нього допит у слідчого судді нічим не різнився від поліційного, він бо знав, що кілька хвилин пізніше знову переберуть його в свої руки поліційні агенти.

рана. Лівий підбородок опухлий і синій від потовчення. Почавши від плечей аж до ніг ціле тіло покрите синяками. Пальців на ногах я не бачив, але Білас жалівся на великий біль у пальцях і підозрівав, що вони поломані. Білас заявив, що крім побиття на станиці державної поліції, також побили його та його товариша Данилишина в поліційному авті з Миколаєва до Львова. Їх поліцисти положили на долівку авта і товкли чоботами та кольбами. — Далі сказав той в'язень, що він та ще кілька українських політичних в'язнів, які бачили побитого Біласа, постановили при найближчій нагоді показати службовцям поліції при їхній келії наслідки побиття Біласа. 2 грудня пополудні, коли в їхню келію прийшов агент поліції та два поліцисти, в'язні піднесли сорочку Біласа й показали поліцистам рани на його тілі і також заявили, що донесуть про те до відповідних чинників і заподадуть поліцистів, як свідків на обставину, як вглядав Василь Білас дня 2 грудня 1932 року. Поліцисти збентежилися й один з них заявив: "Но, то трудно... трудно". Після того забрано Біласа з тієї келії.

(“Новий Шлях”, число 9, Едмонтон, дня 28 лютого 1933 року: “Як ляхи мучили зловлених українських бойовиків”).

Голова трибуналу відчитав акт справи перед повітовим судом у Дрогобичі, де Василь Білас і Зенон Коссак разом з іншими спільно були обвинувачені за приналежність до "Пласту", що вже тоді був нелегальний.

Далі говорить Білас, що оба вони з Данилишином вернулися додому й поклалися спати, а вже о четвертій годині раненько на другий день були на двірці в Дрогобичі та заїхали до Львова десь так на десять годину. Трамваєм число один заїхали під політехніку.

Дуже докладно, з прерізними подробицями, що часто не мали більшого значення, переповідає Білас про свою участь у нападі, про те, як приїхав до Львова, з ким стрічався, де обговорювався плян і т.д., згідно з основною лінією акту обвинувачення. Львова він не знав, але на підставі його описів і заповідання, що їхали трамваєм число вісім, голова трибуналу ствердив, що Білас з Данилишином та третім, незнайомим, що перебрав їх на політехніці, їхали вулицею Потоцького й увійшли до кам'яниці на розі вулиць Шимоновичів і Гелени Модржеєвської. В кімнаті застали вже Маріяна Жураківського і ще одного, незнамого йому ні з вигляду, ні з назвища, ані навіть з псевда. Студент з техніки передавав якісь папери Березинському, мабуть пляни пошти й мапи околиці, потім кудись пішов, вернувся за годину-півтори і привів з собою ще двох. Одного з них представлено, як коменданта цілої групи, що мала взяти участь у нападі.

Пізнім пополуднем Березинський повідомив усіх, що ще цього самого вечора поїдуть на місце. Показав їм плян поштового будинку, кожному призначено місце і ролю в нападі. Принесено теж револьвери. Скільки було тих револьверів, не знає,

не рахував, бачив тільки, що було їх більше, як присутніх у кімнаті осіб. Завважив шість “ортгісів”, два великі “штаери”, два бельгійські автоматичні пістолі і два барабанні револьвери. Здогадувався, що або буде більше осіб причасних до нападу, або може дехто потребуватиме двох пістолів.

Поїздом заїхали до Глинної-Наварії, висіли з протилежного боку до станційного будинку і пішли полями й лісами, провадив їх один з учасників. Годі йому точно сказати, як довго йшли, бо не мав годинника, здавалося, що була може десята година, коли зупинилися на скраю лісу. Це місце мусіло бути заздалегідь визначене, бо ждав там на них місцевий провідник. Його не видно було, виринув з темряви на умовлений свист і завів їх ночувати до чиеїсь стодоли, мабуть не до його власної, бо дуже наказував їм сидіти тихенько, щоб не почув господар. Ночувати в Городку лишилося їх дев'ять — Березинський з одним кудись пішли, — але чи всі були в тій самій клуні, не скаже, був утомлений маршом і не рахував.

Поснідали тим, що принесли з собою в наплечниках, просиділи в стодолі десь до години пів на четверту і тоді вийшли в поле. Там уже були всі одинадцяттеро і тоді щойно Березинський роздав між них зброю. Йому достався пістоль марки “Ортгіс”.

Березинський повідомив, що з деяких причин не буде сьогодні нападу, треба заждати до завтра. Казав їм вертатися до клуні і ждати на виклик. 30 листопада пішли на стрічу в полі на тому самому місці. Звідти попростували до міста, бо напад мав відбутися за годину-півтори. Березинський ще раз перевірив, чи кожен має увесь потрібний

виряд, роздав їм по кілька яблук і цитрин. Ще раз коротко повторено, що, де і як кожен з них мав робити, в котрому моменті спустити маску на обличчя. Було всього шість або сім масок, Білас її не мав.

Поділено їх на дві групи. Групою Біласа проводив Березинський, другою якийсь незнаний бойовик. Пішли гусаком. До поштового будинку ввійшли всі разом, не завважив, щоб хтось їм придивлявся чи звертав на них якусь особливу увагу. Не бачив, що робили інші, не його це діло, він мав увійти до касової кімнати.

Тут голова трибуналу показав Біласові наклеєні на великому картоні побільшені фотознімки всіх кімнат поштового будинку і Білас пояснював, який був плян для кожного з них, зокрема, що наказано робити йому з Данилишином.

Комендант його трійки, призначеної до каси, відчинив перші двері до пошти, а другі були замкнені. Тоді він стрілив кілька разів, вирвав раму з віконцем і наказав йому лізти крізь вікно. Ввійшли до каси. Там бачив урядничку, на смерть залякану, що сама помагала їм забирати гроші. Чув стріли, не знає, хто саме стріляв, він сам не потребував стріляти, йому ніхто опорю не ставив.

Дальша розповідь Біласа — довга може й задовга — подає все те, що вже було сказано в акті звинувачення і в розповіді Михайла Куспіся.

Він був у другій групі втікачів, перша побігла скоріше. Збіглися разом на полі. Комендант перерахував їх — було їх усього дев'ять — і тоді сказав, що два або впали, або може втекли іншою дорогою. Наплечник Біласа з грішми був тяжкий, дали його нести комусь сильнішому. В лісі знову затрималися на хвилину, поділили гроші на дві

частини, щоб легше нести, перев'язали легко раних. Один з раних у руку дав свій револьвер Данилишинові. Тоді поділилися — одні на Львів, а він з Данилишином та ще одним — на Стрий.

Була може одинадцята вночі, коли прийшли до Глинної-Наварії. Їхній товариш передав їм гроші на дорогу, попрощався й відійшов, а вони сперлися на поруччя на станції і так ждали на поїзд. Нагло почули кроки, з пітьми виринули два поліцаї, один запитався: “хто там?” і ще заки Білас встиг щось відповісти, Данилишин вистрілив двічі, крикнувши: “утікай!”

Ранком другого дня наздігнала їх погоня над Дністром. В часі втечі стріляв Данилишин, він стріляв теж, але в повітря, щоб настрашити погоню. Коли вистріляв усі набої і коли було ясно, що не втекти їм, просив Данилишина застрілити його. Данилишин відмовився, сказавши, що й без них це зроблять. Коли погоня їх спіймала, побила до безтями, він стратив притомність, а коли прочуняв, побачив перед собою поліцаю. Цей нічого його не питався, тільки зацідив йому кулаком в обличчя. Привели їх на поліційну станицю. Відмовив він відповідати на питання, зізнавати почав багато пізніше, вже у Львові.

На тому, власне, кінчався б допит Василя Біласа про його участь у нападі. Та це була тільки одна подія в ланцюгові його діяльності в рамках Української Військової Організації, а потім Організації Українських Націоналістів. І тепер слідували питання трибуналу, прокурора й оборонців, що мали на меті устійнити та вяснити мотиви вчинку звинуваченого Василя Біласа і його товаришів, їхню участь і ролю в революційно-визволь-

ній організації, політичний характер акції в Городку та ідейне її підложжя в підсудних.

Голова трибуналу: В ваших зізнаннях є одна хіба ріжниця, що відноситься до підсудного Коссака.

Білас: Я вже сказав, що тоді зізнавав неправду. Був перевтомлений, потверджував те, що підказувала мені поліція.

Голова трибуналу: Чи напали ви на пошту для зиску?

Білас: Зовсім ні. Ми мали здобути гроші для Організації Українських Націоналістів.

Голова трибуналу: Брали ви участь у замахові на Тадеуша Голуфка?

Білас: Ні, не брав.

Голова трибуналу: Але ж ви до того призналися в слідстві!

Білас: Сказав я це тільки на те, щоб відволікти справу і щоб не пішла вона під наглий суд.

Голова трибуналу: Ви подали там дуже точні й докладні подробиці.

Білас: Вони були відомі кожному, хто читав газети. Я подав з них усе, що запам'ятав.

Суддя Мігале: Як довго ви були на пошті?

Білас: Мені здавалося, що це тривало дуже коротко, не довше як яких дві хвилини.

Суддя Дворжак: А що ви робили в ОУН?

Білас: Найбільше читав, Усяку літературу, що її приносив мені Микола Мотика, бо він звербував мене до організації.

Дворжак: А може Мотика говорив вам, хто вбив посла Голуфка і нападав на пошту в Трускавці?

Білас: Ні, ми про те не говорили.

Прокурор: Чи тоді, як ви запрягли Бунія, він був уже портієром у пансіоні Сестер Службениць?

Білас: Ще не був.

Прокурор: А говорили ви з Мотикою про те, що “буде якась робота” в Трускавці?

Білас: Такого ніколи не говорив.

Прокурор: Але ж Мотика потвердив вам це все до очей!

Білас: Він сказав неправду.

Прокурор: Чи Данилишин брав участь у нападі на поштовий уряд у Трускавці?

Білас: Того не знаю.

Прокурор: Ви ж так зізнали.

Білас: Ні, я того не сказав.

Д-р Старосольський: Чи ви знали, в якій справі їдете до Львова?

Білас: Того я не знав.

Прокурор: Кажете, що не знали, але ви знали, що це такий наказ і ви йому повинувалися?

Білас: Так.

Прокурор: А чому саме вас з Данилишином вибрали з Трускавця?

Білас: Того я не можу знати.

Д-р Шухевич: Чи знаєте, хто втягнув Данилишина до ОУН?

Білас: Здається мені, що Мотика.

Прокурор: Ви заперечили, що це Коссак дав вам наказ їхати до Львова. Але ви могли послухати того наказу від невідомого вам чоловіка?

Білас: Він представився від організації так, що я міг йому повірити.

Голова трибуналу: А що, якби це був якийсь агент або провокатор?

Д-р Старосольський: Чи ви приступили до ОУН чи до УВО?

Білас: Тоді ще була тільки УВО.

Д-р Глушкевич: Ви поїхали на наказ до Львова, не знаючи, в якій справі. Там ви довідалися, що має бути напад. Чому ви не відмовилися від нього?

Білас: Я не міг. Присяга на те не дозволяла.

Д-р Марітчак: А що було б, якби ви не повинувалися?

Білас: Тоді мене або виключили б з організації, або може й убили б.

Прокурор: Чому ви стріляли до поліцистів по дорозі?

Білас: Ми мали револьвери, ми були члени революційної організації і як же ж так здаватися зовсім без спротиву?

В світлі дальших питань вийшло на яву, що Василь Білас вступив на шлях революційної діяльності ще в 1929 році, ставши членом спершу Української Військової Організації, а потім, коли на її місце прийшла Організація Українських Націоналістів, разом з іншими товаришами своєї конспіративної п'ятки, перейшов до ОУН. Завербував його до організації Микола Мотика і тільки з ним він з початку стрічався, пізніше прибув ще Олекса Буній і накінець Дмитро Данилишин. На провідника тієї п'ятки призначено їм Михайла Гнатева. Не вживали його до ніякої терористичної роботи, не брав участі в нападі на пошту в Трускавці, чув, що до тої акції спроваджено бойовиків з інших околиць, щоб їх ніхто у Трускавці не знав. На бойову акцію пішов перший раз у Городку, до того часу його діяльність в організації полягала

тільки на політичному й ідеологічному вишколі. За вчителя їм був Мотика, як найбільш освічений. Хто його притягнув до організації? Найперше Мотика його, потім він Олексу Бунія і заприсягнув його на револьвер. Яким способом інші приступили до організації — йому невідомо.

Довго допитували Василя Біласа, ставили йому безліч запитів не тільки в справі Городка, але й усяких інших, пов'язаних з підпільними акціями в дрогобицькому басейні. Накінець перейдено до справи Голуфка.

Втомленому Біласові не вистачило сил, він посів на обличчі і трохищо не впав на долівку. Принесено йому води і змінено лавку — підсудні сиділи на звичайній лавці, тепер же ж принесено їм лавку з опертям на плечі і дозволено Біласові зізнавати сидячи.

Прокурор конче намагався причепити до судового розгляду вбивство Тадеуша Голуфка, хоч воно не було предметом акту обвинувачення, за нього підсудних не притягнуто до відповідальності і тому, власне, не повинно бути про те мови на процесі.

Згадав про ту справу Василь Білас у ході поліційного розслідування. Йому блимала надія, що через те протягнеться слідство, поліція і прокурор схочуть довести до кінця нерозгадану тайну смерті Голуфка і промине час, доки можна буде поставити арештованих під наглий суд. А потім усе можна буде відкликати в нормальному слідстві. В іншому часі та перед іншим судом може б так і сталося. Та не тепер. Не тільки поліція, прокурор і суд, але й велика частина польської публіки неначе вдихала вже в себе запах крові й усе інше було їм байдуже.

Поліційні зізнання Біласа використовувалися не так на в'яснення справи Голуфка, як більш, щоб підсичувати й розпалювати зненависницьку атмосферу довкола підсудних та заспокоювати своє сумління суворою карою, що була вирішена, ще заки почався суд.

Голова трибуналу пригадав Біласові, що на поліції, перед комісарем Петрі, він склав надзвичайно докладні й подрібні зізнання про вбивство Голуфка. Не тільки про саме вбивство, але і про його підготову та причини. Провідник їхньої п'ятки підготовляв їх до того психологічно, розказуючи, як то Голуфко плянував "пацифікацію" в 1930 році і своєю поставою та своїм впливом заважив на тому, що польський уряд рішився на ту акцію. За те Українська Військова Організація видала на нього присуд смерти і доручила виконати це їхній п'ятці, з уваги на те, що Голуфко приїздив до Трускавця на вакаційний відпочинок і спинявся звичайно в пансіоні Сестер Служебниць, де Буній працював, як портієр. Після тієї вступної духової обробітки, Михайло Гнатів дав наказ Біласові й Данилишинові вбити Голуфка, що вони і зробили. Коли ж Білас уперто все заперечував і пояснював чому понаговорював таких нісенітниць на поліції, голова трибуналу не йняв тому віри і далі допитувався, звідки Білас міг знати про такі речі, як те, що Голуфко закривав себе рукою перед атенатчиками, що в часі втечі Білас стрінув якусь жінку в білій хустці й ұзяв її спершу за поліциста — Білас пояснює, що про ті та ще й багато інших дрібниць у зв'язку з ұбивством Голуфка широко розписувалася в тому часі вся польська й українська преса. Зрозуміло, що всі мешканці Трускавця й найближчих околиць цікавилися тим, бож

саме там убито Голуфка, пильно читали часописи й пускали всякі здогади і навіть сплітки. Все те, що він міг з тої плутанини правди й вигадок запам'ятати, понаговорював він поліційним комісарам у часі допиту з єдиною метою — протягнути слідство поза реченець можливості скликання наглого суду. Коли ж це не вдалося — нема йому потреби продовжувати ці брехні й видумки.

Довкола справи Голуфка розгорілася дебата між усіма учасниками процесу і тоді піднявся д-р Володимир Старосольський та в імені всієї лави оборонців виголосив таку заяву:

“Трагічна і сповита тайною справа смерти Тадеуша Голуфка з цього процесу вилучена. Ніхто з підсудних за неї не обвинувачений і тільки випадково вона пов'язана з сьгоднішнім судовим розглядом. Наскільки подробиці поліційного слідства щодо справи Голуфка в'яснюють чи ще більше затемнюють її — ми тут на цій землі і в теперішньому моменті не маємо і не можемо мати змоги перевірити. Перед судом стоїть альтернатива: або зовсім не згадувати про ту справу сьгодні, або припинити наглий суд, доручити порівняти зізнання Василя Біласа з дотепер зібраним фактичним матеріалом у справі Голуфка в новому, нормальному слідстві згідно з постановами карної процедури, і потім перевести новий процес”.

Ані суд, ані прокурор не відповідали на заяву д-ра Володимира Старосольського, але вона своє враження зробила, бо на тому допит Василя Біласа закінчено.

III. Розділ

ДАЛЬШІ ПІДСУДНІ І ПЕРШІ СВІДКИ

Заплутані зізнання Жураківського. — Підрядна роля в нападі. — Бойовик хворий на серце? — І не вмiє стріляти? — Данилишин — ані слова! — Коссак справляє добре враження. — Не признається, підсудних не знає. — В касі пошти було 50,000 злотих. — Начальник признає, що урядовці мали зброю. — Свідки українці: Тома Томків та Іван Калюжний. — Тільки “добровільний свідок” Катерина Жук пізнає підсудних. —

Увага присутніх перенеслася на другого з черги звинуваченого, Мирослава Маріяна Жураківського. До участі в нападі на пошту у Городку він признався. Не знає назвища того, хто звербував його до ОУН, міг би його пізнати, якби побачив. Прокурор показує йому якісь фотознімки — всі ті обличчя йому невідомі.

До Львова вислав його незнаний йому з назвища зв'язковий член ОУН, давши на дорогу 30 злотих. У Львові на визначеному місці мав його перебрати інший зв'язковий. А щоб вони могли себе пізнати, Жураківський мав нести в руках газету “Кур'єр Станіславовскі”, знову ж зв'язковому буде виставати з кишені в плащі “Ілюстровани Кур'єр Цодзенни”. Все відбулося, як було умовлене, з тим чоловіком поїхав до якогось мешкання, там довідався про плян нападу, та все ще не

знав, у якій це буде місцевині. В часі нападу його завдання мало полягати на тому, щоб стояв він на коридорі і пильнував публіки.

Це було 27 листопада. Казали йому вертатися до Станиславова і приїхати завтра, що він і зробив. Другий раз їхав разом з Петром Максимцевим.

В часі нападу виконав точно, що йому наказано. Не мав потреби стріляти. Грошей йому нести не давали, відворот перейшов щасливо, достався до Львова і тут скривався три або чотири дні в якійсь призначеній для нього квартирі. Там відідала його якась дівчина, що допомогла йому відістатися зо Львова. Перед тим казала йому піти до д-ра Барвінського і зголоситися до лікарських оглядин, щоб у той спосіб виробити собі алібі на причину поїздки до Львова. Він того не зробив, поїхав просто додому, а тут уже не було часу майструвати алібі, зараз по приїзді його арештували.⁴⁶⁾

В часі цього допиту виявилось, що Жураківський, не зважаючи на свій молодий вік, довго вже хворий на серце. Навіть у часі самого нападу зробилося йому слабо. На питання д-ра Ганкевича, як він, людина хвора, міг вступити до бойової організації, Жураківський відповів, що в коло

⁴⁶⁾ На сторінці 304 свого "нарису" д-р Мірчук пише: "Поліція попала на слід Маріяна Жураківського і він під тортурами признався, що брав участь у нападі".

Жураківського ані пальцем ніхто не торкнув. Він сам відразу до всього признався, ще на вступному інформативному допиті в Станиславові, заки відвезли його до Львова, де велось властиве слідство. Не тільки сам признався, але й говорив більше, як його питали, і ще й других "засипав". Ані в слідстві, ані в суді, ані перед спів'язнями ніколи він того не заперечував.

діяння Організації Українських Націоналістів входять не самі тільки бойові справи, він думав, що зможе прислужитися організації в такій ділянці, де його брак здоров'я не буде тому стояти на перешкоді. До Львова їхав, не знаючи, що призначено його до терористичної акції, а коли про те довідався, зазісно вже було відмовлятися і перевертати старанно підготовлений плян. Отож до Городка він поїхав і хоч як це соромно, але мусить признатися, що тоді злякався. Не вмів він навіть стріляти з револьвера і більше в нього страху було не за себе, як за те, щоб через свій брак досвіду не пошкодити іншим.

Зізнання Жураківського неясні, подекуди заплутані й хаотичні. Голова трибуналу, прокурор і д-р Ганкевич мусіли питаннями витягати з нього свідчення.

Голова трибуналу: А що було б, якби на ваш зазив урядовці пошти не поклалися б на землю?

Жураківський: Тоді — хіба стріляти. Але був наказ, щоб тільки по ногах.

Голова трибуналу: Чи ходила стежа перед нападом перевірювати, як там на пошті?

Жураківський: Можливо, що ходила, та я не знаю.

На інші питання голови трибуналу Жураківський по найбільшій частині відповідає: не пригадую.

Голова трибуналу: Чому ж ви не пригадуєте таких речей?

Жураківський: Я вже казав, що часто дістаю серцеві атаки. Тоді я перелякався, стиснуло мене за серце, я не бачив і не думав про те, що діється навколо мене.

Голова трибуналу: Коли ж ви так боялися, то чому ви не втекли з пошти?

Жураківський: Я хотів вийти, але комендант загрозив мені револьвером і я мусів лишитися.

Голова трибуналу: А дорогу, кудюю втікали ви до Львова, пам'ятаєте?

Жураківський: Ні. Була темна ніч, ми вернулися до Львова аж на шосту рано, здається мені, що йшли через Скнилів.

Голова трибуналу: Вам дали маску?

Жураківський: Так.

Голова трибуналу: А отруту теж?

Жураківський: Ні, була тільки мова про неї. Березинський заповів, що дасть нам ціянкалій, щоб зажити в разі тяжкого поранення, але не роздав.

Голова трибуналу: Якими мотивами ви руководилися, ідучи на пошту? Чи хотіли взяти гроші собі?

Жураківський: В ніякому разі. Ми дістали наказ здобути гроші на діяльність Організації Українських Націоналістів.

Голова трибуналу: А присягу ви складали?

Жураківський: Так, присягав на револьвер.

Голова трибуналу: Може скажете, хто вас за-присягав?

Жураківський: Хочби й хотів — не можу. Не знаю того, як і не знав назвищ інших учасників нападу,

Д-р Ганкевич: Вам добре йшла наука, чому ж ви покинули школу?

Жураківський: Я мусів. Не ставало грошей на науку, тому я пішов працювати до крамниці.

Голова трибуналу: А до якої школи ви ходили?

Жураківський: До польської гімназії у Станиславіві.

Д-р Ганкевич: Ви хворі на серце. Як же ж ви могли піти до організації, що вимагає від членів сильного здоров'я?

Жураківський: Я вже казав, що сподівався працювати в іншій ділянці для помочі моєму народові.

Голова трибуналу (іронічно): Якої помочі? Застрілити одного поштовця?

Жураківський: Чому аж так? А от у Городку я зовсім не потребував стріляти.

До залі ввійшов Дмитро Данилишин, молодий, вище середнього росту і кремезної будови хлопець. Суд і публіка звикли вже, що обидва попередні звинувачені зізнавали. На тлі довгої розповіді Василя Біласа і трохи коротшої та хаотичної мови Маріяна Жураківського, постава Данилишина вдарила, як сенсаційна бомба. Той хлопець цілком не хотів говорити. На перше питання голови трибуналу, як він називається, склав заяву одним коротким реченням: "відмовляю всяких зізнань". І не промовив ані одного слова, не відповідав на питання трибуналу, мовчав і тоді, коли йому передавали зміст зізнань Біласа.

Супроти такої його постави, суд уже не питався його про нічого, казав йому сідати, бо й оборонці зреклися питань. Щоб якось принаймні ствердити особисті дані підсудного Данилишина, голова трибуналу випитував Василя Біласа про дату народження, місце замешкання й освіту Данилишина — Білас відповідав, наскільки знав. Не

дуже дивувався голова трибуналу відмові Данилишина зізнавати, він подав до відома, що ще в слідстві Данилишин навіть одного протоколу не хотів підписати.

Прийшла черга на останнього обвинуваченого, Зенона Коссака, колишнього студента права. Студії мусів він перервати найперше тому, що взяли його до війська, а потім посадили в тюрму.

Молодий, гарної мужеської вроди, і своєю поставою і мовою справив враження повноцінного інтелігента. Заперечив він усі закиди проти нього: до вини не признається, Біласові не давав ніяких доручень, не висилав листа в конспіративних справах. Василя Біласа пригадує собі з вигляду. З Данилишином ніколи не був знайомий, не знає теж Жұраківського. Миколу Мотику, що обтяжив його перший, знає з бачення, мешкав бо Мотика з ним на одному подвір'ю. Коли з ним бачився востаннє, а зокрема, чи було це дня 27 листопада 1932 року — не пам'ятає.

Все те послідовно і без змін повторяв Коссака від першого свого допиту після арештування, не відступив від того ані в поліції, ані в слідчого судді.

Тут перервано процес, а коли о годині 5 пополудні знову він почався — на лаві обвинувачених на першому місці, де дотепер сидів Василь Білас, голова трибуналу казав сісти Дмитрові Данилишинові.

Почався допит прокурорських свідків. Першою ланкою в їх ланцюгові був Мечислав Маршалік, літ 54, начальник поштового уряду в Городку. За його словами, грошеві в плати до поштового уряду хиталися між кількома й кільканадцяти тисячами денно. Перед першим кожного місяця впливи звичайно слабші. На один день перед пер-

шим місяця приходили гроші на виплати платень державним службовцям. На кінець листопада 1932 року гроші спізнилися, в день нападу прийшло 50,000 злотих. Йому невідомо, чи хто коли розвідувався про спосіб урядування пошти в Городку, зокрема не чув, щоб хтось розпитувався, чи й коли надходили до поштового уряду якісь більші суми.

В часі нападу він почув стріли, до його кімнати вбігли касир Стеблецкі і листоноша Калужний. Признає, що в поштовому бюро були два револьвери, мали їх Стеблецкі й Колач — але ні один з них не стріляв. Цілого перебігу нападу він не бачив, проте показує на пляні поштового уряду, як він відбувався. Коли свідок вийшов на коридор, побачив раненого напасника, що давав ще слабкі знаки життя, і побіг до телефону та просив управу міста прислати лікаря.⁴⁷⁾

Голова трибуналу: Ви сказали в поліційному слідстві, що побігли до телефону негайно, як тільки почули стріли.

47) Перед самим нападом помічники його безпосередніх учасників зірвали телефонічну сполуку поштового уряду з зовнішнім світом, подали навіть спосіб, як це зробили, щоб непотрібно було перетинати телефонічних дротів. Виходило б, що сполука зірвана була тільки частинно, коли начальник поштового уряду міг дзвонити до ратуші. В дальшому ході процесу не було про це згадки, ані поштові, ані поліційні свідки про те не говорили. Не було теж потвердження з магістрату, чи справді начальник пошти телефонував за лікарем. І чому до магістрату, а не до шпиталю, або безпосередньо до котрогось лікаря в місті? Цікаво, що начальник пошти кликав не поліцію, щоб повідомити її про напад, тільки затурбувався раненим напасником.

Маршалік: Може це не було в першому моменті, тільки трохи пізніше.

Голова трибуналу: Чи пригадуєте собі, скільки було тих стрілів?

Маршалік: Ні, я не рахував їх тоді.

Голова трибуналу: Важче встановити, скільки було стрілів і звідки вони йшли.

Маршалік: Я чув від поліції, що стріляв хтось також крізь вікно.

Голова трибуналу: Як ви ввійшли до кімнати з телефоном, чи ви там когось застали?

Маршалік: Я побачив Станкевича, схованого за апаратом. Він казав мені, що до нього стріляли.

Д-р Шухевич: Коли ви вчули стріли, чи завважили ви, звідки вони йшли? З котрого місця?

Маршалік: Це було нагло і швидко, я не зорієнтувався.

Другий поштовий урядовець, українець Тома Томків, літ 46, заприсяжений, зізнає польською мовою. До його кімнати вбіг якийсь молодий чоловік з револьвером у руці, а потім ще один, казали йому підняти руки вгору, вийти з кімнати і покластися на підлогу. Лежачи на долівці, свідок бачив, як виломлювали ґрати в віконці каси і хтось влазив до середини. Був він переляканий, зовсім стратив голову, не може описати того, що ліз крізь віконце, ані навіть не пригадує собі його одягу.

Признає, що на пошті були два револьвери, але ані Стеблецькі, ані Колач їх не вживали. Йому здається, що напасники самі себе постріляли.

З-поміж поштових урядовців допитувано ще того дня українця Івана Калюжного,⁴⁸⁾ літ 48,

⁴⁸⁾ Передавати точний зміст усіх свідчень, з питаннями й відповідями. було б зайвим переобтяженням уваги

листоношу в експедиційному відділі. Заприсяжений, свідчить українською мовою про деякі подробиці, що бачив або чув під час нападу. Напад застав його, як він сортував гроші до висилки з пошти. Коли почув стріли — втік до кімнати начальника пошти і не бачив, що далі діялося. Вийшли звідти з начальником, аж почули голос Марії Фогельгезанг, що вже нема нікого. Негайно по нападі мусів бігати з усіякими дорученнями своїх шефів.

Ставав перед судом адвокатський аплікант Ян⁴⁹⁾ Грабінські, літ 36, що прийшов на пошту надати листа, а потім мав ще якусь справу в горішніх кімнатах. Коли сходив наниз — стріляли до нього якісь три люди і зранили його в ногу.

Едвард Шомбровські, учень семінарії, приїхав того дня зо Львова і бачив на двірці двох молодих людей у зелених куртках та в студентських шапочках.

Юзеф Матгавзер, 29 літ, замешкалий у Городку, судовий урядовець, хотів увійти до поштового уряду, а при вході хтось крикнув йому “руки вгору” та почав стріляти. Свідок утік, нікого з обвинувачених не пізнає. На питання д-ра Шухевича ствердив, що возьний скарбового уряду, який приміщувався в одному будинку з поштою, мав кріс, але з нього не стріляв.

читачів. Тобу ми, для порядку, подаватимемо тільки їхні назвища та обставину, про котру мали вони свідчити. Довше спинимосся тільки на свідченнях, що або відбігали від тверджень акту обвинувачення, або суперечили з ним, або внесли до процесу щонебудь нове.

⁴⁹⁾ В “Ділі” виступає, як Ян, а в “Новому Часі”, як Маріян.

Юзефа Бачека⁵⁰⁾ питалися пополудні того ж дня якісь два молоді люди, куди дорога на станцію. Це було яких два кілометри від Городка. Звинувачених не пізнає. На питання, як були вони зодягнені, відповідає, що один з них мав на голові лещетарську шапку, а другий студентську.

Як остання прийшла на допит Катерина Жук, літ 38, римо-католицького обряду, служниця. Вона сама добровільно зголосилася на свідка. Були вагання, чи запрягти її, вкінці голова трибуналу рішився її запрягнути і тоді вона сказала, що в день нападу стояла перед поштою. Почула стріли, а скоро потім бачила, як один з учасників нападу втікав одним боком, а кілька других у противну сторону. Вона перша зо свідків, що пізнає звинувачених, а саме перших двох на лавці — Василя Біласа і Дмитра Данилишина. Завважила їх перед нападом під ліхтарнею коло поштового будинку.

Назвище Катерини Жук слід собі зятямити, бо з ним зустрінемося серед забарвлених сенсацією обставин.

Засідання суду зтягнулося до години 7.30 ввечері і тоді його відложено до чергового дня.

⁵⁰⁾ Так само і цей свідок в одному часописі заподаний, як Бачек, а в другому — Бачох.

IV. Розділ

СУД У ШПИТАЛІ

Привозять ранених на коліщатах. — Клімчак присягає лежачи. — Фантазії свідка Комана. — Поштовики відпекуються від стріляння. — Хто мав які револьвери? — Поліцист Слугоцкі про стріли в Глинній-Наварії. — Драматична конфронтація. — Слугоцкі показує на Біласа й Данилишина. — Данилишин промовив у обороні товариша. — Нахабна впертість прокурора і протести оборони. — Чи суд у шпиталі — театральна інсценізація? —

Не зважаючи на неділю, процес іде далі, в наглому суді дорога кожна година.

Засідання суду визначено в шпиталі при вулиці Піярів на Личакові, щоб допитати ранених у часі нападу й погоні за його справниками свідків. Для потреб трибуналу віддано одну з менших заль на першому поверсі, т. зв. шпитальну “сепаратку”. За металевими шпитальними столами і на таких же самих залізних шпитальних кріслах позасідали всі учасники процесу, від голови трибуналу починаючи і на звинувачених кінчаючи.

На кілька годин шпитальна тиша перервалася гамором юрби поліцистів, журналістів і всяких до суду причасних осіб. За публіку були шпитальні доглядачки, сестриці, монахині й молодші лікарі. Особливо багато прибуло пресових звітодавців — не щодня ж бо засідає трибунал у шпиталі!

Першого привезли на шпитальному ліжку на коліщатах свідка Яна Клімчака, 28 років, римо-католицького обряду, возного скарбового уряду в Городку. Присягає лежачи, висунув тільки два пальці з-під покривала. Записано до протоколу ствердження начального лікаря шпиталю, д-ра Островского, що свідок притомний і може говорити.

В день нападу ішов він на пошту вкинути листа до скриньки. Побачив гурток незнайомих людей, що швидко йшли вулицею й увійшли до поштового будинку. Він побіг за ними і тільки переступив поріг, як хтось крикнув йому піднести руки вгору. В тій же хвилині пролунав постріл і він, поцілений кулею в груди, звалився на землю. Куля пройшла наскрізь. Свідкові відомо, що в поштовому уряді був кріс і револьвер, цей останній зберігався замкнений у бюрку начальника станції. На його думку, ніхто з поштарів не стріляв, просто не було на те часу.

Євзебій Коман, 58 літ, поляк, римо-католик, уже приходить до здоров'я, свідчить сидячи на ліжку в шпитальному халаті.

За його словами, була може 4 година пополудні, коли хтось раптово відкрив двері до його кімнати і гукнув "руки догори!" В кімнаті царив сумерк, він не бачив, хто до нього говорить, узяв це за жарт якогось городецького студента, встав з-за свого стола і підійшов ближче, щоб йому придивитись. Та коли пролунали два-три постріли, зрозумів він, що це не переливки, миттю відскочив і затріснув за собою двері, лякаючись, щоб не відобрали від нього ключів до каси, де зберігалися гроші. В останній хвилині завважив, що стріляв

на нього з порога⁵¹⁾ кімнати напасник у кольоровій оксамитній студентській шапочці. Почув, що його стріли ранили, ранений був також його товариш Дембіцкі, лежав на підлозі і стогнав, просив подати йому води.

Видно було, що свідок Коман намагається представити себе відважним героєм, який не застрашився у прикрій ситуації і врятував для пошти гроші.

Д-р Шухевич: Ви пізнали в убитому Березинському одного з тих, що стріляли до вас?

Коман: Так, по його одягові. А другий був з росту подібний до Данилишина.

Д-р Старосольський: Ви сказали, що пізнали б з вигляду того, що стріляв?

Коман: Так, це був чорнявий чоловік з дивним виглядом голови: вгорі широка, а вниз загострювалася клином.

Д-р Марітчак: А чи знаєте, хто пустив чутку, що Березинський згинув від крісової кулі?

51) Свідчення Комана неймовірно і противиться здоровому глуздові, не кажучи вже про те, що суперечить воно інформаціям самих учасників нападу. З тих свідчень виглядало б, що:

а) двері були відкриті, в них стояв на порозі один чи два напасники і стріляв до Комана та його товариша, отже мусіли вони бути на деякій віддалі від нього;

б) по тих стрілах Коман, уже ранений, затріснув двері до кімнати;

в) значить, що озброєний напасник на порозі або сам відступився за поріг і дозволив Команові затріснути собі двері перед носом, або ранений і беззбройний Коман відштовхнув з порога молодого, сильного та здорового бойовика.

Коман: Не знаю.

Прокурор (ні з цього, ні з того): Пане Білас, яким револьвером ви вбили Голуфка?

Д-р Старосольський гнівно протестує перед головою трибуналу проти підступних питань прокурора і просить його заборонити прокуророві це, як недозволене карною процедурою.

Прокурор застерігається проти такого означення його питань, що не мають на меті нічого підступом видобувати від підсудних, тільки відкрити матеріальну правду.

Голова трибуналу не допускає до дальшої дискусії між прокурором та обороною і продовжує допитування свідків.

В шпиталі Команові вибрано кулю, була вона малого калібру — 6.75 міліметрів. Голова трибуналу хотів ствердити, хто міг стріляти до тих поштовців і почав по черзі питатися підсудних, хто з них який мав револьвер. Тут Данилишин “забувся” і відповів, що не пригадує собі, але зараз же спостерігся і замовк. Прокурор каже записати в судовому протоколі, що підсудний Данилишин промовив, не дивлячись на свою заяву на початку процесу, що буде мовчати. На те оборонець д-р Шухевич підмітив, що це право обвинуваченого: він може мовчати, але й може говорити.

Потвердив теж Коман, що в касовій кімнаті лежав на столі револьвер, був теж і кріс, стояв “десь за шафою”. Але ані він, ані Дембіцкі не стріляли. Коман не мав часу, а Дембіцкі, напившись води, зімлів.

Було ясне, що і на пошті і в скарбовому уряді була зброя — кріси й револьвери. Одначе годі було встановити питаннями, скільки саме було її, а вже коли прийшлося висвітлювати, хто з уря-

довців стріляв і хто почав стріляти перший — всі намагання розбивалися об одностайну відповідь: ніхто не стріляв, одні не могли, бо ранені, другі не мали часу, треті в тій суматосі забули про зброю і т. д.

Вся та стрілянина виглядала на якусь містерію. Однозвучні відповіді службовців показували на те, що так їх поінструйовано. Але хто? Мабуть не поліція, чи прокурор, бо так виходило б з його питань до свідків і з усієї поведінки на процесі. Можливе було хіба пояснення, що самі урядовці так між собою домовилися: вони ніби тільки невинні жертви. Не всіх бо напасників зловлено, може одних повісять, а других запроторять за ґрати, та лишиться ще на світі багато, щоб помститися за своїх товаришів.⁵²⁾

Товариш Комана в його кімнаті, Зигмунд Дембіцкі, поляк, літ 32, теж уже виздоровленець, свідчить сидючи на ліжку, нічого нового не додає до слів свого попередника. Це він бачив якогось незнайомого чоловіка, що пополудні в день нападу ходив по уряді, настирливо пропонуючи купувати

⁵²⁾ Показання майже всіх прокурорських свідків подавали, що напасники більше стріляли, як говорили. Кожний з них або перше стріляв, а потім говорив, або одночасно і стріляв і говорив. Такого нема навіть у сенсаційних фільмах з далекого американського заходу, обрахованих на те, щоб якнайбільше галасу й гуку. Хіба зовсім безкритична людина могла б у таке повірити. В такому випадку напасники зужили б майже весь свій запас стрілива таки в поштовому будинку, ще заки почали відворот. І чи здавали собі свідки справу, що в такий спосіб постає образ неначе з трагікомічної оперети на ярмарковій сцені: напасники тільки те й роблять, що вистрілюють самі себе, на втіху глядачам.

в нього солом'яні рогожі. В часі поліційного слідства виринуло підозріння, чи не був це висланець напасників, щоб в останній хвилині перевірити ситуацію на пошті. Та мабуть був це бідний чолов'яга, яких десятки вештаються по містах і містечках, продаючи дрібні вироби домашнього промислу: ложки, колотушки, рогожі і т. і.

Останнього привезли на ліжку свідка Євгеніюша Слугоцкого, раненого на залізничій станції Глинна-Наварія поліциста. Він свідчить, що критичного дня був на службі від ранку до пів на шосту пополудні. Десь перед північчю заступник коменданта станиці, старший "постерункови" Котарські, викликав його з дому до поліційної станиці. Там довідався, що прийшла телефонограма з Львова про напад на пошту в Городку з дорученням для всіх поліційних станиць уважно стежити за дорогами, кудюю могли б утікати напасники. Разом з комендантом Коятом пішли вони на залізничу станцію в Глинній-Наварії, наткнулися там на двох людей у п'їтмі, ті відкрили вогонь на поліцистів. Вищий ростом стріляв до свідка, а нижчий до Коята. У висліді того комендант станиці Коят згинув, а свідка тяжко поранили.

Коли скінчили допитувати Слугоцкого, наступила драматична сцена, що сколихнула всіми присутніми.

Голова трибуналу запорядив конфронтацію свідка з Біласом і Данилишином, казав їм встати, надягнути куртки і шапки. Свідок, не дуже їм приглядаючися, пізнає їх обидвох тільки по рості, бо на станції було темно і не міг бачити їхніх

облич. Показує на Данилишина, як того, що поранив свідка, і на Біласа, як на вбивника Коята.⁵³⁾

Постає коротка суперечка: Білас запевняє, що з них двох стріляв тільки Данилишин, Слугоцкі далі стоїть на своєму, що стріли йшли від них обидвох.

В тому моменті підводиться мовчун-Данилишин і заявляє:

— Свідок помиляється, стріляв тільки один з нас. Це я вистрілив обидва рази, свідок не міг того бачити, бо обидва стріли впали занадто швидко один за одним.

Цей твердий хлопець, що не дбаючи про свою власну долю вперто мовчав увесь час, заговорив цей єдиний раз тільки на те, щоб стати на оборону товариша. Добра його і справедлива душа не могла погодитися, щоб терпів за нього Білас, його не тільки друг по організації, але і близький родич.⁵⁴⁾

Слугоцкі: Повторюю під присягою, що до мене стріляв Данилишин, а до “пшодовніка” Коята — Білас, бо якщо б тільки один з них стріляв, то я бачив би рух руки.

⁵³⁾ Як побачимо далі, від першої хвилини після стрілянини на станції в Глиній-Наварії і весь час поліційного слідства Слугоцкі вперто тримався того, що це Михайло Куспісь зранив його та вбив Коята; що він добре знав Куспіся, бачив його й пізнав на станції в моменті стрілів. Тоді не було для нього “темно” на станції і пізнавав він Куспіся не по рості чи поставі, тільки таки по обличчі.

⁵⁴⁾ Мати Василя Біласа була рідною сестрою Данилишина.

Д-р Старосольський: Прошу записати в протоколі, що свідок Слугоцкі тільки тому підтримує свої зізнання, що не бачив руху руки під час стрілів.

Прокурор хоче скористатися з того, що Данилишин промовив, і втягнути його в дальші зізнання та питається:

— Пане Данилишин, скільки ви мали набоїв?

Данилишин: Не відповідаю.

Прокурор: А котрим револьвером ви застрілили Голуфка?

Цього вже було всім забагато, д-р Старосольський і д-р Шухевич одночасно домагаються від трибуналу прикликати прокурора до порядку й заборонити такі питання.

Не ждучи на слово голови трибуналу, прокурор заявляє, що не зважатиме на ніякі заборони і далі буде розпитуватися про справу Голуфка — нічого не спинить його від намагань її висвітлити. Тим викликає враження закукуріченого впертюха, що не зважає на тактовність супроти поваги суду.

Мовчки вислухав заяву Данилишина суд, тільки між представниками преси помітний рух — кожен пильно записував скупі слова Данилишина.

Слугоцкого відвезли, судовий розгляд у шпиталі скінчився. В саме полудне всі вийшли з будинку лікарні, що знову пірнув у дрімливій атмосфері шпитальної тиші...⁵⁵⁾

⁵⁵⁾ Варто звернути увагу на те, що писав пізніше про ту частину судового розгляду, що велася в шпиталі, один з оборонців у тому процесі:

“...Свідків підвожувано або на ліжках, або на кріслах перед обличчя суду. Вони описували напад, але

при тому так тихенько і так слабо говорили, що можна було надіятися негайної їх смерти...

Пополудні того самого дня був похорон адвоката д-ра Кам'яньського і, дивним-дивом, на тому похороні були два з тих свідків, що під час переслухання вдавали найбільш знеможених!.. Тепер вони йшли в поході цілком здорові й веселі, неначе ніколи й нічого не було. З того було видно, що ціла сцена з переслуханням у шпиталі була вмисно зааранжована, щоб викликати сильніше враження. Доперва це була театральна сцена! Ми, всі оборонці з того процесу, були на похороні Кам'яньського. На привабливість свідків звернув увагу д-р Лев Ганкевич?. (Д-р Степан Шухевич "Великим борцям...", стор. 218 цитованої праці Данила Чайковського).

V. Розділ

ФАЛЯНГА ПРОКУРОРСЬКИХ СВІДКІВ

Суперечні свідчення: де була зброя, яка і скільки. — Перелякана Марія Фогельгезанг. — Ранені з-поміж публіки. — Заскочення і здивування: прокурор зрікається 19 свідків. — Свідчать залізничники про Глинну-Наварію. — Суперечка довкола пораненого над Дністром Андрухова. — Урочиста заява д-ра Шухевича. — Нема чого спішитися до шибениці! — Компромісове рішення суду. — Відчитують свідчення Андрухова про погоню під Миколаєвом. — Стріли на пострах, чи з наміром убивства? — Суд відкидає нетактовний спротив прокурора. — Сильне враження експертизи судового лікаря про смерть Березинського. — Знавець-хемік проф. Вестфалевіч про ціянкалій у Березинського. —

Третій день процесу, понеділок, 19 грудня 1932 року, виповнився цілою фальяною свідків, більш чи менш важливих, що почалися показаннями Маріяна Станкевіча, 26 років, поляка, поштового асистента в Городку. В його кімнату теж ускочив якийсь студент чи пак особа в студентській шапочці, вигуком казав лягти на землю і водночасно вистрілив. Станкевіч упав на землю і скрився за телефонічною будкою. Напасник вибіг, тоді свідок перейшов до розмовниці, наткнувся там на іншого напасника, що знову казав йому покласти-

ся на землю. Так він там пролежав у розмовниці разом з Бернадевічем, аж почули свисток. Побачивши, що напасники зникли, побіг він до кімнати експедиції за револьвером — там були два револьвери, один у футлярі і другий без кобура. Кріса, за його твердженням, на пошті не було. Обидва револьвери лежали в скриньці, а те, на його думку, було доказом, що ніхто з них не стріляв. Не стріляв і він, бо покликали його до помочі перенести раненого Колача на ліжко. Нікого з підсудних не пізнає, хоч обидва напасники, що казали йому лягати на землю, були без масок.

З цих показань свідка пробивається одне: були на пошті револьвери, але кожен подає інакше місце, де вони лежали. Виходить, що ніхто про те докладно не знав, і слушно дивувався оборонець д-р Шухевич, чому призначена для оборони поштовців зброя лежала не десь під рукою коло грошей, а в далекій експедиції, та ще й замкнена в скриньці, на що йому неменш дотепно завважив сам голова трибуналу: “урядовці боялися, щоб хтось не вкрав револьверів”.

Поштова службовичка Марія Фогельгезанг, 30 років віком, римо-католицького віровизнання, сиділа разом з скарбником Стеблецкім у першій кімнаті ліворуч головного коридору. Бачила, як один з напасників розтороцив ґрати у віконці, що у дверях, увіз до середини, відчепив ланцюжок, на який були заціплені двері, і впустив ще одного. Напів притомна зо страху — ще й тепер, на судовій залі, цей страх не зовсім її покинув, як сама до того признається — вона не пригадує собі подробиць, навіть не старалася глядіти на обличчя напасників, тому й пізнати їх тепер не може. Слух-

няно виконувала їхні накази і навіть помагала їм згортати до наплечника гроші зо стола.

Три свідки: Хая Зоттенберг, жінка купця в Городку, Исаак Вінтер, літ 28, торговельний помічник і Берек Штернберг, літ 27, теж торговельний помічник, обидва з Городка, завізувалися до суду хіба тому, що напад застав їх на пошті і два перші дістали легкі постріли в часі того сум'яття з пере-стрілкою. Вони нічого суттєвого не вміють сказа-ти і нікого не пізнають.

Не з'явився один з головних свідків, скарбник Стеблецкі, приславши на оправдання лікарське свідоцтво. Не зважаючи на протест оборонця д-ра Маріяна Глушкевича, щоб Стеблецкого таки візва-ти, хочби й телеграфічно, бож це один з найваж-ніших свідків, скарбник грошей, задля яких стався цей напад, голова трибуналу постановив тільки відчитати давніші його показання, складені в слідстві.

В цьому моменті прокурор Мостовскі справив усім присутнім у судовій залі несподіванку. Ні з цього ні з того відчитав список 19 свідків, що їх покликано на його домагання, і заявив, що він зрікається доказу з них. Між ними були такі іме-на, як начальник слідчого відділу в Станиславові Сухенек і комісар поліції в Станиславові Галенке-віч та декілька селян з Оброшина, Ставчан і Глин-ної-Наварії. Своє внесення мотивує тим, що в часі слідства прив'язував деяку увагу до показань тих свідків, одначе дотеперішній перебіг процесу пере-конав його, що вони зайві, факти, що їх ці свідки мали ствердити, висвітлені вже іншими доказами.

Така заява прокурора заскочила всіх. Насу-вався очевидний здогад: прокуророві спішно, свід-ків багато, процес через те затягнеться, а коли

переступить дозволений законом реченець, коли мав би скінчитися — автоматично з наглою перемінився б у звичайний процес. Згідно з постановами карної процедури, тоді треба було б його перервати, відслати справу назад до слідчого судді для переведення нормального слідства і відбутися новий процес, перед судом присяжних.

В імені оборони д-р Шухевич просить дати обороні пів години часу, щоб могла вона зайняти становище до такого несподіваного внесення прокурора.

Прокурор перерві противиться, мовляв, це його свідки і не оборони це справа, хто з них буде допитаний, а хто відісланий додому.

Оборона дістала всього десять хвилин на нараду. В її імені д-р Степан Шухевич домагається допитати перед трибуналом ось таких свідків:

1) Михайла Федика з Черкас, того господаря, в котрого хату зайшли Білас з Данилишином, щоб поспідати й почистити одяг та черевики, а то на обставину, чи на їхньому одягові була кров, чи саме тільки болото,

2) Юзефу Найдек і

3) Марію Ярош, обидві замешкали у Львові під числом 9 вулиці Шимоновичів, щоб вони пізнали, хто з обвинувачених приходив до мешкання Березинського на інструктаж щодо виконання нападу,

4) а теж дальших десять свідків, селян зо Ставчан, Оброшина, Глинної і Наварії.

Що ж до решти шістьох свідків, то їх можна б не допитувати.

Прокурор, дещо схвильований, відповідаючи на пропозицію оборони відкликає своє внесення щодо скреслення зо списку свідків Михайла Фе-

дика, однак домагається, щоб на ту саму обставину, а саме слідів крові на одягах Біласа й Данилишина, покликати ще свідків Панька й Розалію Бобеляків з Черкас.

Трибунал заявив, що справу вирішить пізніше, тим часом буде продовжувати допит свідків неспірних.

До них належать у першу чергу два урядовці залізничної станції Глинна-Наварія, Фердинанд Коллер і Станіслав Пестрак. Перший довідався про напад у Городку від поліциста Котарського в часі переїзду через станцію стрийського потягу. Це до нього доволікся пізніше ранений поліцист Євгеніюш Слугоцкі, після чого він повідомив телефонічно про події на станції дирекцію залізниць у Львові й усі залізничні станції та поліцейні станції аж до містечка Ширця.

Коллер збудив Пестрака, що помагав рятувати Слугоцкого, знайшов тіло Коята надворі і переконався, що він уже не живе. В часі розмови зо Слугоцкім, обидва вони згадували назвище Михайла Куспіся, студента, що його знали обидва, він бо частенько купував залізничні квитки на станції.

На чергу прийшов свідок Олекса Андрухів, двадцятьодинлітній парубок з Розвадова. Він не міг приїхати на суд, у часі погоні за Біласом і Данилишином дістав постріл і ще не вийшов з лікування у стрийському шпиталі.

Довкола справи свідчень Андрухова вив'язалася словна перепалка між обороною та прокурором.

Д-р Степан Шухевич, як оборонець Данилишина, звернув увагу на те, що його клієнтові закидують, начебто він стріляв до Олекси Андрухова з наміром позбавити його життя. А тому це один з найважливіших свідків і просто годі собі уявити,

як можна його лишити без допиту на процесі, безпосередньо. Тому оборонець вносить, щоб суд переїхав до Стрия і там у лікарні допитав Андрухова.⁵⁶⁾

Коли ж прокурор закинув обороні, що вона технічними крючками свідомо проволікає процес, д-р Шухевич поважно й урочисто проголосив заяву:

“В усій моїй дотеперішній правничій практиці я завжди противився заочному відчитуванню свідчень, бо такий спосіб ведення процесу виключає явність і безпосередність, дві фундаментальні основи модерного правознавства цивілізованого світу. А на останній закид я можу тільки відповісти: ми процесу не проволікаємо, але й до щибениці не спішимося. Може вам, пане прокуроре, спішно до неї — то це ваша справа. Нам до смерти не спішно”.

Ця заява справила гнітюче враження на всю судову залю, разом з трибуналом, а воно ще більше поглибилося, коли до неї долучився ще й д-р Лев Ганкевич з кількома словами, що їх закінчив

⁵⁶⁾ Читачеві таке внесення могло б видаватися чисто демонстраційним, з уваги на те, що трудно допустити, щоб трибунал прихилився до нього і тратив один цілий день, один з небагатьох, що лишилися в наглому суді. Одначе так з обов'язку оборонця як і сумління адвоката д-ра Шухевича мусів домагатися того, хочби тільки тому, щоб таке внесення занесено до судового протоколу і щоб лишилося поно навіки слідом, що для рятунку звинувачених оборона не лишила навіть найменшої речі, вичерпала всі можливі засоби.

моттом з німецької сентенції: Нур ді Тотен райтен шнель".⁵⁷⁾

Мовчки і без завважень сприйняв трибунал заяву оборони, виголошену устами д-ра Степана Шухевича. Мабуть під її впливом трибунал проголосив своє компромісове рішення: відчитати свідчення Андрухова, бо вони вже були складені в суді в Стрию під присягою, зрезигнувати з допиту свідків, що їх зреклися обидві процесові сторони, зате допитати всіх інших свідків по лінії внесення оборони у відповідь на заяву прокурора про зречення дев'ятнадцятьох свідків. Це один з дуже рідких випадків у карних політичних процесах міжвоєнної Польщі, коли трибунал не пішов сліпо і слухняно за бажаннями прокурора.

В своїх свідченнях перед слідчим суддею в Стрию Олекса Андрухів подав доволі докладний опис погоні за Біласом і Данилишином над Дністром. Він сам долучився до погоні тоді, коли син поліциста з Розвадова сказав йому, що це втікають бандити, які напали на залізничу станцію в Глинній-Наварії. Андрухів показував на вищого ростом, цебто на Дмитра Данилишина, як на того, що ранив його пострілом з віддалі двох кроків. "Нижчий", отже Василь Білас, стріляв теж, на дорозі між двома мостами.

В показаннях свідка Андрухова нема нічого, що свідчило б, чи Данилишин хотів дійсно його вбити, чи зранити, щоб позбутися погоні, а чи зовсім тільки випадковий був цей постріл. У занесених давніше до протоколу зізнаннях Василя Біласа була згадка про те, що обидва вони стріля-

⁵⁷⁾ Тільки мерці їздять швидко.

ли лише на пострах, щоб припізнити погоню. Ма-
буть це була і правда, бо Данилишин був добрим
стрільцем, тож на відстані всього двох-трьох кро-
ків і в білий день, якби хотів, міг би покласти
Андрухова трупом на місці.

Тому д-р Шухевич, вказуючи на недостачі в
свідченнях Андрухова, вносить ще раз його допи-
тати. Бо з відчитаних показань того свідка вихо-
дить, що його допитувано недокладно. Цього свід-
ка не можна збути чим-небудь. Вимагає точного
вияснення справа, чи Данилишин ціляв у нього,
чи куля попала в нього випадково в часі відстрі-
лювання від погоні. Білас, утікаючи, кричав “стрі-
ляй на пострах”, і навмисність чи випадковість по-
цілення Андрухова мусить бути устійнена **понад**
усякий сумнів, ще й тому, що Данилишин стоїть
перед наглим судом також і за Андрухова. Коли
не може того зробити цілий трибунал, тоді дору-
чити делегованому судді в Стрию доповнити до-
пит Андрухова.

На мить трибунал завагався, заповів рішення
на пізніше і по якомусь часі, після наради пошеп-
ки за столом, відкинув внесення оборони. Суд сам
вирішить, хотів Данилишин убити Андрухова, чи
ні.

Покликано судових знавців, лікаря д-ра Даві-
довіча і хеміка, професора д-ра Вестфалевіча.

Д-р Давідовіч мав видати фаховий осуд на під-
ставі протоколів лікарських оглядин поранених та
секцій убитих.

Відчитано протокол секції Колача, що згинув
відразу — куля поцілила його в горлянку. Причи-
ною смерти поліциста Коята було прорвання аор-
ти. З опису рани Олекси Андрухова все ще можна
побоюватися, що грозить йому тривкий параліч.

Коли прийшли на чергу протоколи секцій тіл Березинського і Старика, прокурор Мостовскі спротивився, знову мабуть з нетерплячки, так йому спішилося до шибениці. Така поведінка Мостовського ставала майже непристойною навіть для деяких поляків. Не диво, що суд відкинув його внесення і став на становищі оборони, що обидва протоколи слід відчитати.

Показалося, що в Березинського були дві рани: в голову і в легені.⁵⁸⁾ Обидві смертельні й обидві з дуже близької віддалі. З того не можна виключити, що Березинський сам собі завдав смерть, бо одна і друга рана може походити з його власної руки. В обидвох випадках револьвер майже приложено до тіла — обидві рани осмалені стрільним порохом.

Заява знавця-лікаря зробила велике враження на всіх присутніх у судовій залі. З неї бо майже недвозначно виходило, що якимсь чином Березинський дістав постріл у груди і чувши, що не може втекти, а згідно з наказом не хотівши віддати себе живим у руки поліції, сам собі пустив кулю в лоб. Про те свідчили й інші уступи того ж протоколу секції. Вони стверджували, що отвори в ранах були різної величини, отже мусіли походити від стріль-

⁵⁸⁾ Дуже дивно, що не було там згадки про рану в коліно. Михайло Куспієв та ще один з учасників нападу бачили, як він ішов штикульгаючи. Людина, ранена в груди, іде не штикульгаючи, вона заточується на ході. Одне з двох: або товариші Березинського помилилися, стоявши на деякій віддалі від нього, або судовий звітодавець преси, що й так доволі скупе місце віддавала процесові, зосередився тільки на тих моментах, що говорили про причину смерті Березинського і Старика.

ної зброї різних калібрів. Секції не переведено докладно, згідно з сучасними вимогами судової медицини. Не стверджено, чи обидві кулі пройшли наскрізь, а чи залишилася котра в тілі, а якщо залишилася — не подано її калібру та опису, з якого револьвера, а може і кріса, вона походила.

Старик також дістав кулю в ліві груди з не-далекої віддалі. Але з такою раною він міг ще пробігти кількадесят кроків. І тут постає сумнів: підстрілено його ще в поштовому уряді, а чи ді-став він кулю аж від Нікітіна коло дому д-ра Сте-пана Біляка, де і знайдено його вже мертвого?

Хемік д-р Вестфалевіч, професор львівської політехніки — на запрошення суду — перевів ана-лізу знайдених у кишені камізельки Березинсько-го білих порошків. Окремо було кілька грудок у папері, а окремо в маленькій скляній фіюльці. Хе-мічна експертиза ствердила, що в обох випадках була це смертельна отрута ціянкалій, у давці 0.2 грама. Зроблена й опакowana фахово, разом було того кільканадцять порошків, кожен був смертель-ний.

VI. Розділ

СТОВП ОБВИНУВАЧЕННЯ

Коссак — сіль в оці поліції. — Якби його до наглого суду! — “Муроване алібі” Коссака... у дрогобицькій тюрмі. — Знайшовся кий на нього — Микола Мотика. — Він обтяжив Коссака, “сипнув” інших, відгребав справу Голуфка. — Підсудні однозгідно плямують фальшиві свідчення Мотики. — Новий мішок розв’язують у Мотики питання трибуналу і прокурора. — В огні перехресних питань д-ра Глушкевича. — Мотику в Дрогобичі “оминали”. — “Загіпнотизований” ОУН і “манекін у галюцинації”. — Протверезів у в’язничній камері. — Внесення віддати Мотику оглядинам психіатра трибунал відкидає. — Буря протестів оборони проти відчитування слідчих зізнань про вбивство Голуфка. — Цілу годину читають зізнання Біласа. — Заява Біласа: все те видумане, щоб відкласти справу до суду присяжних. — Привезений з арешту свідок Олекса Буній мовчить про Голуфка. — Внесення оборони: з уваги на вмішання вбивства Голуфка, передати справу судові присяжних. — Трибунал під враженням блискучої правничої аргументації д-ра Старосольського... але внесення відкидає. —

Поліційна сторожа ввела на залю свідка Микола Мотику, літ 20, греко-католика, родом з Трускавця, учня 8 класи гімназії у Дрогобичі, далекого

свояка Дмитра Данилишина. Тепер сидить у слідчій в'язниці, підозрілий за приналежність до ОУН.

Цей свідок — головний стовп обвинувачення. Прокурор висунув його з подвійним наміром: найперше, доказати співучасть Зенона Коссака в організуванні нападу на пошту в Городку, і по-друге, вплисти в процес справу вбивства посла Тадеуша Голуфка таким способом, щоб у судові протоколи було занесене ствердження, що Голуфка вбила Організація Українських Націоналістів, без потреби передавати наглому суду на шлях нормальної карної судової процедури.

Зенон Коссак від давна колов очі польської політичної поліції. З повідомлень донощиків знала вона, що належить він до ОУН і навіть зіграв в ній якусь поважнішу роллю, та не мала на те ніякогісінького доказу. Одним з тих, що точніше поінформували поліцію про роботу Коссака, був відомий провокатор і поліцейний донощик Роман Барановський. Це на його донос арештовано Коссака після вбивства Голуфка, тяжко його побито на поліції, однак ніякі побої не в силі були витягнути признання від цього твердого вдачею, хоч на вигляд лагідного і спокійного хлопця — мусіли його випустити на волю після кількомісячного слідства.

Коли ж після нападу в Городку зловлено Біласа й Данилишина — нитка справи довела в той спосіб до дрогобицького басейну, де був сильний рух ОУН і де проживав також Зенон Коссак, поліція рішилася за всяку ціну притягнути якимось до процесу за напад Зенона Коссака і так йому зробити амінь. Пов'язати Коссака з ОУН на те, щоб арештувати й віддати під слідство, не було дуже тяжко. В масових арештуваннях завжди можна

страхом і підступом видобути якесь свідчення, що кинуло б на нього підозріння і дало б причину арештувати. Та цього мало, це запроторило б Коссака знову хіба на кілька місяців до слідчої в'язниці, звідки його муіли б звільнити з браку доказів. А наглий суд — ось чудова нагода! Перш усього — розгублялися найнижчі інстинкти в польській юрбі, що вплинули на поставу майже всієї польської суспільности. В такій атмосфері менше зважають на докази і тверезий глузд, більше носять емоції. Коби тільки посадити Коссака на лаву обвинувачених, коби обвіяти його подихом ненависти вкупі з дійсними учасниками нападу — все тоді можливе! А далі — від присуду в наглому суді нема відклику! Раз його засудили б у запамороченні ненавистю — пропало! Може й не повісять, але кару смерти заміняють на довгу-довгу в'язницю.

Одначе й тим разом виглядало, що Коссак вислизеться з поліційних лабет. Як горобець, до котрого вже нераз стріляли, хоч і не брав участі в нападі, але знав, що його напевно чіплятиметься поліція, і приготував собі певне алібі, у яке, сам про те не знавши, був замішаний також автор цієї книжки.

Я сидів тоді в дрогобицькій тюрмі, засуджений на вісім років за зорганізування нападу УВО на поштовий віз під Бібркою. Одного ранку викликали мене на побачення і коли я прийшов у призначену на те кімнату, переділену ґратами надвоє (з однієї сторони — в'язень, з другої — відвідувачі), побачив... кого? Зенона Коссака! До того часу два чи три рази приходила до мене на побачення з рамени дрогобицького Комітету Допомоги Українським Політичним В'язням його молодша се-

стричка Оленка, тоді ще, мабуть, шкільна учениця. Хоч я і здивувався, побачивши Коссака, та не давав того по собі пізнати. Ну, і що ж? Живе в тому місті товариш, чому ж не відвідати йому мене раз за всі ті роки? На побачення Коссак приніс якусь подачу харчів, говорили ми доволі довго про всякі маловажні справи, звернув я увагу на те, що він два чи три рази питався присутного при розмові ключника, котра година і скільки він ще може зо мною говорити. Навіть не пригадую собі, чи був у розмовниці стінний годинник для орієнтації ключника, я мав дозвіл на мій власний. Година була перша після полудня. А на відхідному, прощаючись, сказав мені, що мої товариші і знайомі далі вчаться і працюють у тій самій ділянці, що нею я колись цікавився. Це мало значити, що Бойовий Реферат, з яким я весь час був пов'язаний в УВО, далі працює.

Діялося це в той сам день, коли, три чи чотири години пізніше, відбувся напад на пошту в Городку. Газет нам у в'язниці не доручили на час, засланялися тим, що вони ще в цензурі, та ми знали про те вже на другий день уранці від кримінальних злочинців, що працювали в канцеляріях, мали доступ до часописів і чули розмови в'язничної служби. Стало ясно, що відвідинами в тюрмі Коссак запевнив собі сильне алібі, що його не могли підважити жодні обтяження, або конфронтації з підмовленими фальшивими свідками поліції. Десь знову за який день чи два, під вечір, покликали мене до тюремної канцелярії і там, у присутності заступника начальника, списав зо мною протокол незнаний мені поліцейний агент зо Львова, що дійсно Коссак говорив зо мною о першій годині в день нападу. Кожне побачення запи-

сувалося в тюремній книзі: хто приходив, з ким бачився, в якому часі. Агент мав уже в руках відпис з тої книжки і коли я відходив, чув, як говорив він до урядовця: “Так, це справді ‘муроване’ алібі”.

Отже не вдалося пришпилити Коссака до участі в нападі. Коли б не те його міцне алібі, то не дивлячись на те, що його в Городку не було, могли б посадити на лаву разом з трьома іншими за безпосередню участь, підняти фальшивих свідків з Городка, що ніби його пізнавали — і доля його висіла б на волосинці.

Одначе, як то кажуть: як не кием, то палкою. Не вдалося посадити за участь, — змайстрували співучасть через підготову до нападу і знайшли до того послухний інструмент в особі Миколи Мотики. Його арештували разом з багатьома іншими юнаками, настрашили, що віддадуть під наглий суд і повісять. А потім відкрили віконце надії: є можливість урятуватися, якщо “сипатиме” Коссака. Щоправда, справа вже зайшла за далеко і вже тепер пустити його на волю не можна. Але з наглого суду витягнуть, піде під звичайний за кілька місяців, та це тільки формальність, не мине й пів року, як гулятиме на волі.

Мотика зловився на вудку. Не тільки старався догодити поліції та прокуророві, але й перестарався. Рятуючи свою шкуру “сипав” не лише Зенона Коссака, але і своїх товаришів, ба навіть близьких родичів, плював на себе самого. Ось того то Мотику поставив прокурор у фундамент звинувачення Зенона Коссака.

Раз Мотика розпустив язика — намолов усяких небилиць, говорив не то що те, про що знав, здогадувався або й витворив у своїй підлій уяві,

— потакував послухно всьому, що йому піддавала поліція. Це використано, щоб причепити до його зізнань усякі речі, зв'язані з убивством Тадеуша Голуфка в Трускавці і вивести справу, хоч і як побічний продукт, все ж таки на судове форум. І це заломило Василя Біласа.

Та не з дурнем справа! Молодий ще, а при тому зарозумілий і чванькуватий прокурор Мостовскі мав проти себе асів львівської адвокатури, оборонців, що провели вже роки свого життя в політичних процесах і нелегко було їх загнати в козячий ріг.

Перш усього, як тільки з'явився Мотика на залі, д-р Степан Шухевич спротивився, щоб його, як свідка, запрягати. Мотика мав бути тим, що — за твердженнями акту обвинувачення — передав Біласові листа від Коссака в зв'язку з виїздом до Львова. Якщо тепер сидить за те на лаві обвинувачених Коссака, то так само повинен сидіти й Мотика, а Коссака бути свідком у його справі.

Суд таки Мотику запрягнув.

Мотика потвердив перед судом, що:

а) він дістав від Зенона Коссака в Дрогобичі листа до Ярослава Біласа, що був причиною виїзду Біласа й Данилишина до Львова;

б) Василь Білас говорив йому, що Зенон Коссака є провідником ОУН на дрогобицький басейн;

в) Василь Білас був провідником боївки, до котрої належав теж Дмитро Данилишин;

г) Василь Білас признався йому до того, що він убив Тадеуша Голуфка, а відомості про спосіб життя Голуфка дістав від Бунія, придверника вілли, де жив Голуфко.

А коли говорив, очі бігали йому неспокійно довкола, на устах то з'являлася то зникала безлич-

но-динічна усмішка. Нікому не глядів просто ввічі, на все дивився з-під лоба. На питання відповідав скоро, плавко, не надумуючися.

На питання голови трибуналу всі обвинувачені заявляють, що свідок говорить неправду, що вони йому не звірювалися, навіть мовчазний Данилишин сказав Мотиці, що він бреше.

Голова трибуналу: Яку роботу виконувала ОУН?

Мотика: Всіляку. Культурно-освітню, організаційну, терористичну.

Голова трибуналу: А що робили Білас і Данилишин?

Мотика: Напали на пошту в Трускавці й убили Голуфка.

Голова трибуналу: Звідки це знаєте?

Мотика: Сам Василь Білас мені про те розказував.

Голова трибуналу: Чи описував убивство по-дрібно?

Мотика: Так докладно, що я з того точно відтворив собі сцену, як воно діялося.

Голова трибуналу: Звідки ви знали, що Голуфко приїхав до Трускавця?

Мотика: Від Олекси Бунія, що запитував мене, чи не варто б "спрятати" Голуфка.

Голова трибуналу: Як же вони його вбили?

Мотика: Найперше Буній розказав їм про спосіб життя Голуфка в пансіоні, а потім показав їм, як дістатися до його кімнати.

Прокурор: Як зорганізувалася ваша п'ятка?

Мотика: Мій товариш з гімназії, Смола, просив мене дозволити відбувати сходини в моїй кімнаті. Там збиралися члени ОУН і я до них пристав.

Прокурор: Хто належав до вашої п'ятки?

Мотика: Крім мене ще Ярослав Білас, Василь Білас і Данилишин.

Прокурор: Чи ви стрічалися з Михайлом Гнатевим?

Мотика: Так, по його виході з тюрми в 1930 році.

Прокурор: Чи це він організував напад на пошту в Трускавці?

Мотика: Правдоподібно, що так.

Прокурор: А чи брав у ньому участь хтось з Трускавця?

Мотика: Так, Білас і Данилишин.

Прокурор: Як ви про те довідалися?

Мотика: Білас мені сказав.

Прокурор: А Буній, чи був членом ОУН і від коли?

Мотика: Його завербували на яких два тижні перед убивством Голуфка.

Прокурор: Знаєте, яким револьвером убито Голуфка?

Мотика: Це був бельгійський револьвер марки ФН.

Прокурор: А ви приготувляли собі алібі на той час?

Мотика: Так. У нас мешкала тоді пані Естрайхер і я бавився з її дітьми.

Прокурор: Ви пригадували їй про те по вбивстві?

Мотика: Я — ні, але коли я виїздив, пригадав моему батькові, щоб зробив те.

Прокурор: Розкажіть ще раз, як утікали вбивники Голуфка.

Мотика: Вибігли з першого поверху. З кімнати виглянула служниця, вони сховалися, з'їхали

поруччям на долину, перелізли через паркан на підвір'ї вілли “Гуцулка” і побігли в напрямі Стебника.

Коссак: Звідки ви знаєте, що я належав до ОУН?

Мотика: Мені про те сказав Василь Білас.

Коссак: Цілий рік не було мене в Дрогобичі, саме в тому часі, на який покликуються Мотика. Вже раз завдяки Романові Барановському просидів я в тюрмі невинно дев'ять місяців, бо доніс на мене, як на здогадного вбивника Голуфка, а тепер знайшовся другий такий тип, що обтяжує мене без найменших даних.

Прокурор далі випитує Мотику про всякі справи ОУН у Дрогобиччині і Мотика “сипле” якогось Михайла Смолу, що притягнув його до “Пласту” а потім звідти завів на дорогу до ОУН, широко розказує про Михайла Гнатєва, як “районового коменданта ОУН”, розводиться над справою нападу на пошту в Трускавці, як то Гнатів, що був “здається” його організатором, утік за границю, а Білас і Данилишин після нападу дістали від організації револьвери на власність.

І ще додатково випитує про вбивство Голуфка, а Мотика розказує швиденько, аж захлистується власними словами, як то Білас з Данилишином увійшли до вілли Сестер Служебниць на перший поверх, застукали до дверей Голуфка, він сказав “прошу”, обидва вони ввійшли до середини і зараз же застрілили Голуфка.

Задоволений прокурор передає свідка оборонцям.

Д-р Глушкевич: Від коли ви належали до ОУН?

Мотика: Власне, “офіційно” не належу й сьогодні, бо не складав присяги. Але був чинний в

ОУН. Притягнув мене “до роботи” Михайло Смола, я вже про те казав. Від Василя Біласа діставав я “Сурму” і перечитував її. Говорив я про ОУН з Василем Біласом, але також і з Зеноном Коссаком. Від нього я довідався, що це Михайло Гнатів є в нас районним провідником. Спочатку не знав я, що Василь Білас належить до ОУН, тільки здогадувався на тій підставі, що в нього зберігалася зброя. Після вбивства Голуфка говорив мені Василь Білас, що Провід ОУН з того вбивства невдоволений, бо воно може пошкодити в Женеві українській петиції в справі пацифікації і побиття політичних в'язнів.

Д-р Глушкевич: Як це можливе, щоб два члени ОУН могли піти на таке діло, як убивство Голуфка, тільки на доручення районного чи повітового провідника, який ані не питався про те, ані не просив дозволу в Крайовому Проводі?

Мотика: мовчить.

Низкою зручно ставлених питань д-р Глушкевич витягнув від Мотики, що останніми часами не було до нього довір'я в Дрогобичі та що його “оминали”. Слова Мотики тепер повні неясностей і противенства, м. і. згадував він, ніби це він присягав Данилищина. Як він міг когось приймати до організації, якої сам не був членом?

Д-р Старосольський: Від коли ви змінили своє становище до ОУН?

Мотика: Від червня цього року. Спершу я був неначе загіпнотизований і робив усе, як манекін. І щойно у в'язничній камері зрозумів я, що це шкідлива річ. Загіпнотизувала мене доктрина ОУН. Чому казала вона зігнати зо світа Голуфка — не знаю. Гадаю, тому, що проповідував він польсько-українське порозуміння.

Д-р Старосольський пригадує Мотиці, що в слідстві він подавав “пацифікацію”, як причину, мовляв, Голуфко був її співавтором.

Д-р Старосольський: Чи знаєте ви, що всі ті подробиці, як убито Голуфка, про котрі ви ось тут говорили, були друковані в пресі?

Мотика: викручується неясними відповідями.

Оборонець д-р Лев Ганкевич дивується, чому Мотика сидить у в’язниці тільки за саму приналежність до ОУН, а не за діяльність у її рамках, напр., заприсягання Данилишина, поміч у нападі на пошту в Трускавці та в убивстві Голуфка.

Мотика палко всьому перечесть, з тими справами не мав він до діла, він лише знав про них.

Тому, що оборонці не можуть нічого стверджувати, процедура дозволяє їм тільки або питати, або ставити внесення, д-р Ганкевич так конструює свої питання, що з них виходить:

— що це перший Мотика почав у Трускавці пропагандивну діяльність ОУН,

— що це він притягнув до ОУН Данилишина та ще декого,

— що ці його “учні” потім відвернулися від нього і бойкотували його.

На деякі конкретні питання д-ра Ганкевича, яку то “роботу” виконував сам Мотика, коли й до чого намовляв Біласа й Данилишина, — Мотика зовсім не відповідає.

Вкінці питається д-р Ганкевич:

— Чи ви, пане Мотика, вважаєте себе людиною етичною і моральною?

Голова трибуналу не допускає до відповіді на це питання.

Д-р Ганкевич: Чому ви не видали вбивників Голуфка після того, як поліція арештувала вас зараз по вбивстві, а ждали з тим аж до тепер?

Мотика: Я тоді був неначе в галюцинації.

Д-р Ганкевич: Чому ж ви не зробили того пізніше, впродовж цілого року, до часу вашого останнього арештування?

Мотика: не відповідає.

Д-р Глушкевич ставить внесення, щоб свідка Миколу Мотику піддати під оглядини психіатра. Увесь час цей свідок говорить про свої галюцинації, про гіпнотичний стан, що тривав довший час і тільки помалу почав зникати. Постає питання, чи показання такого свідка можуть мати якусь вартість для суду.

Обурений прокурор називає це внесення “недоладним маневром оборони”, щоб підважити вірдостойність свідка. “Трапився свідок” — каже він, — “що хоче говорити правду, а вже оборона пробує з нього зробити вар’ята”.

Внесення оборонця д-ра Глушкевича підтримав д-р Шухевич, подаючи такі аргументи, що не зважаючи на перестороги голови трибуналу й оборони вже в цій судовій залі Мотика обтяжив себе кількома злочинами, як ось: що це він перший розагітував Біласа й Данилишина; що це він зацелпив думку Бунія в мозок Біласові, що вбити Голуфка дуже легко; що заприсягав Данилишина. Тяжко погодитися, що така людина може бути нормальна і що її свідчення можна брати за добру монету.

Додатково д-р Глушкевич подає теоретичні міркування, покликуючися на “діри в пам’яті”.

В цьому місці прокурор Мостовскі домагається відчитати протокол зізнань Василя Біласа перед слідчим суддею, де він признається до вбивства Тадеуша Голуфка. Це внесення спричинило бурю протилу всієї оборони.

Першим спротивився д-р Володимир Старосольський, зачитуючи при тому декрет про нагли суди. Якщо цей декрет обов'язує — а суд став на такому становищі, бо на основі того декрету йде сьогоднішній процес, — то тут не вільно говорити про вбивство Голуфка. Справа та надто важна і zarazом страшна, її треба розглядати широко і спеціально. В такій великій політичного значення справі не можна шукати матеріальної правди фрагментарично, неначе мимоходом. І не можна матеріальної правди в тій справі спирати на зізнання двох людей, з яких один говорив про неї на те тільки, щоб урятуватися перед наглим судом, а другий — того рода тип, як свідок Мотики. Що більше, навіть якби Білас і Данилишин говорили стовідсоткову правду, то її треба б перевірити. Як же ж можна сприймати без перевірки слова такого Мотики, що раз-у-раз покликається то на галюцинації, то на гіпнозу? Це ж справа, що потрясла обидвома громадськостями, польською та українською, і її легковажити не слід: або зовсім не заторкувати, або перенести на інше судове форум, що мало б достатньо часу на її прослідження.

Натомість прокурор, обстоюючи своє внесення, заступає думку, що не має значення, чи Білас покликався на свої зізнання в тій справі, як на маневр, щоб не допустити до наглого суду і дістатися перед суд присяжних. Не можна тієї справи поминути хочби й тому, що закон каже перевірювати минуле обвинувачених. І тому, щоб цю справу остаточно вияснити, він не тільки підтримує своє внесення на відчитання протоколу зізнань Біласа в слідчого судді, наскільки вони відносяться до вбивства Голуфка, але й додатково просить допустити свідка Олексу Бунія, що під сучасну пору перебуває в слідчій в'язниці.

Д-р Ганкевич поправляє прокурора: точка карного кодексу, що говорить про обов'язок досліджувати минуле звинувачених, відноситься не до устійнювання **вини** підсудних, тільки до **виміру кари** після того, коли вже підсудним доказано їхню вину.

Д-р Шухевич добачує в поведінці прокурора намір підсунути українській громадськості вбивство Тадеуша Голуфка — яке вона, до речі, відкидає, — неначе заднім входом, не давши змоги всесторонньо розглянути ту справу. Що ж є напад у Городку в порівнянні з убивством Голуфка? Обидві справи ніяк не можна ставити на тій самій площині порівняння. А тим часом, що ми бачимо? Справа нападу на пошту в Городку, для котрої скликано цей наглий суд, сходить на дальший плян, а замість неї на авансцену висувається вбивство Голуфка, щоб його перепачкувати при нагоді іншої справи. Коли ж трибунал допустить внесення прокурора Мостовского на доказ, що Білас і Данилишин убили Голуфка, — оборона мүсітиме виступити з контрдоказами.

Всі тут чули і бачили, — продовжує д-р Шухевич, — що один з підсудних, Дмитро Данилишин, не хоче говорити навіть у власній обороні. Він тільки два рази промовив: раз в обороні Василя Біласа проти неслухного закиду, начебто Білас убив Коята, а другий раз — заперечуючи твердження Мотики, як несусвітню брехню. На перериві оборонець запитався Данилишина, чому він це зробив, і яка, думаєте, була відповідь Данилишина? “Я мүсів це сказати, щоб не перейшла до історії легенда, і то сперта на фальшивому свідченні, що це українці вбили Тадеуша Голуфка”. Панове! Це не були слова одного тільки Дмитра

Данилишина, простого шевця, устами цього бідного сільського хлопця заговорив увесь український нарід.

По короткій нараді трибунал рішив: відкинути внесення оборони, щоб свідка Миколу Мотику віддати під оглядини психіатра; відчитати протокол зізнань Василя Біласа в слідчого судді; покликати свідка Олексу Бунія.

Голова трибуналу відчитує протокол зізнання Василя Біласа в слідстві. Протокол довжелезний, відчитування його тривало майже цілу годину.

Організатором відділу Організації Українських Націоналістів у Трускавці був Микола Мотика. Він це й Біласа притягнув до організації, але сам його не запрягав, не мавши до того уповноваження. І Біласа і Мотику запрягнув Михайло Гнатів.

У їхньому відділі був теж Олекса Буній, що працював, як портієр, у віллі Сестер Служебниць. Одного разу сказав йому Буній, що в тій віллі замешкав якийсь Тадеуш Голуфко, який мав би бути одним з тих, що спричинили “пацифікацію” Західньої України. Гнатєва тоді не було, поліція за щось його арештувала, одначе він швидко вийшов зо слідчого арешту. Два дні після того Білас зголосив Гнатєву організаційним порядком про приїзд Голуфка до вілли Сестер Служебниць та про інформації від Бунія. Гнатів доручив йому зібрати ближчі інформації, а сам він тим часом докладніше розвідається, хто такий Голуфко. Кілька днів пізніше Гнатів покликав до себе Біласа і потвердив, що на основі отриманих відомостей “згори” Тадеуш Голуфко дійсно був одним з тих, що рішали про ведення “пацифікації” в Галичині. Від команди Української Військової Організації

прийшло доручення Гнатеву, щоб разом з Біласом і Данилишином убити Голуфка. В міжчасі Білас зібрав від Бунія інформації про спосіб життя Голуфка. Виявилось, що Голуфко не має звички замикати наніч дверей від своєї кімнати, і тому найкраще буде виконати атентат на нього таки в його кімнаті, нічю. Устійнено дату атентату на 29 серпня, бо день пізніше Голуфко мав уже вертатися з вакацій до Варшави. Василь Білас передав Данилишинові наказ, що вони в двійку мають убити Голуфка, і дав йому теж отриманий від Гнатєва пістоль бельгійської марки ФН. Сам він мав пістоль інший, що його вже давніше отримав від ОУН. Ввечері 29 серпня переодягнулися вони в шопі Данилишина, щоб, бува, не пізнав їх хтось по дорозі. Звідтіль пішли якоюсь вуличкою, пристанули під парканом вілли Сестер Служебниць — це було їх умовлене місце зустрічі з Олексою Бунієм. За хвилину він туди надійшов і сказав, що нема певности, чи є Голуфко вдома, бо покищо вікно його кімнати темне, треба це перевірити. За часок вернувся Буній — так, Голуфко в хаті, його вікно освітлене. Білас і Данилишин піднесли комір у піджаках і насунули на чоло кашкети, щоб трохи закрити обличчя. Ввійшли до вілли і тихо піднялися на перший поверх. Постукали до дверей і почули голос: “прошу”. Голуфко лежав на ліжку, здивовано глядів на них, та заки ще встиг промовити слово, вони витягнули пістолі. Голуфко відрухово закрити лице і в тому моменті вони почали стріляти. Скільки пострілів віддали — не пам’ятає. Вибігли на коридор, звідти на вулицю і побігли вулицею Стебницькою. По дорозі стрінули якусь постать, окутану чимсь білим на голо-

ві. Гадали, що це поліцист,⁶⁰⁾ і вже хотіли в нього стріляти, та показалося, що це якась жінка. Щасливо дісталися додому. Коли пізніше чистив револьвер, ствердив, що є тільки два набої, з чого виходило б, що вистрілив у Голуфка чотири рази.

Про спосіб убивства розказував пізніше Бунієві, Мотиці і Гнатеву. Цей останній висловив Біласові вдовolenня Команди УВО за добре виконання замаху.

Прослухавши протокол, Білас попросив слова і заявив, що в усьому тому нема ні слова правди. Ще перед тим, заки списувано з ним протокол, поліція давала йому читати показання Мотики і в них були точнісінько ті ж самі подробиці. Він ними пізніше покористувався, думаючи, що в той спосіб дістанеться під суд присяжних.

Привели Олексу Бунія, робітника, замешкало-го в Трускавці, віком 21 років, сім кляс народньої школи, сидить у слідстві під закидом співучасти в убивстві посла Тадеуша Голуфка.

На питання, чи належав до УВО, а пізніше до ОУН — не відповідає. Зате признає, що до ОУН належав Василь Білас. І його і Данилишина знає від 1928 року. З Біласом пізнався у “Пласті”. Працював, як придверник, у віллі Сестер Служебниць у часі, коли вбито Голуфка. Але на питання, хто вбив Голуфка, яким способом і за що — мовчить.

На питання: чи Білас його заприсягав; чи говорив з Біласом про Голуфка; чи зокрема говорив про те напередодні вбивства — не відповідає.

Не пригадує собі, коли Голуфко мав виїхати з Трускавця, нічого йому невідомо про телеграму,

⁶⁰⁾ В Польщі літньою порою шапки поліцистів були покриті білим полотном.

наслідком якої Голуфко рішив приспішити свій виїзд.

Так і не довідався суд нічого від цього свідка, його відвели, при великому порушенні в залі і, як писав кореспондент "Діла" — "загадка трагічної смерти Тадеуша Голуфка лишилася нерозгадана".

Коли скінчився допит останнього свідка відносно вбивства Голуфка, д-р Маріян Глушкевич виступив з внесенням передати справу Дмитра Данилишина й товаришів звичайному судові. Не дивлячись на спротив оборони, на цьому суді і далі розглядається справа вбивства Тадеуша Голуфка, — а це незгідне з законом про наглі суди, де точно визначений реченець, коли може початися і коли мусить скінчитися наглий суд, рахуючи від дня, коли стався злочин. А тому, що в злучі зо справою Городка все таки розглядають і ту справу, оборона вносить передати обидві справи судові присяжних.

Спротив прокурора цьому внесенню оборони ішов по лінії, що про справу вбивства Голуфка тут говорить лише тому, бо про неї зізнавав Білас. Вона не є предметом акту обвинувачення і буде ще для неї окремий процес. Підставою присуду й кари теж не буде справа вбивства Голуфка, тільки напад на пошту в Городку й події, що розгорнулися після того. Але конче було потрібно відчитати зізнання Біласа, щоб виробити собі погляд на дотеперішню ролю й діяльність обвинувачених в Організації Українських Націоналістів.

Цю мотивацію прокурора Мостовского збиває проф. д-р Старосольський. Є безспірним фактом і кожний у цій залі може це завважити, що Біласа й Данилишина **слухають у справі вбивства, як обвинувачених**, а не в якомусь іншому характері. Їм

тут закидають убивство Голуфка, не зважаючи на те, що такого закиду нема в акті обвинувачення, і вони перед тим закидом мусять боронитися і бороняться. Відчитувано теж зізнання Василя Біласа, записані в слідстві, а це цілком противиться законові, що допускає відчитування слідчих протоколів зізнань підсудних тільки тоді, **коли підсудний не пригадає своїх зізнань, або на процесі їх міняє**. В даному випадку відчитування слідчих зізнань Василя Біласа в справі Голуфка є найкращим доказом, що стоїть він під звинуваченням також відносно вбивства Голуфка. І тому, згідно з законом, увесь процес мусить бути переставлений на шляхи нормального карного поступування.

Увесь час трибунал уважно прислухувався до цієї правничої аргументації д-ра Старосольського, за якою солідарно заявила вся лава оборонців. По обличчях видно було, що на суддів, як правників, вона зробила враження. Трибунал і не хотів і не міг прийняти до денного порядку такого внесення оборони. Не хотів — бо стояв, хоч може в меншій мірі, під таким же психологічним тиском витвореної цькуванням атмосфери, як і решта польської суспільности. І не міг — бо мав пряме доручення центральної польської влади довести наглий суд до кінця, цебто до присуду й езекуції. Скільки разів трибунал знайшовся в трудному положенні наслідком логічно і правничо обгрунтованих внесень лави оборонців, — відкладав рішення на пізніше. Може це була тільки така судова тактика, може суд потребував часу, щоб надуматися, як умотивувати свою відмову, яку звичайно проголошував після перериву в процесі, а може мусів радитися з іншими представниками державної польської влади.

Так було й у випадку цього внесення. Як можна було передбачити, трибунал його відкинув. По-кликувався на те, що тільки аж після переведення всього судового розгляду до самого кінця і на основі висліду цілості доказового поступування можна буде прийти до висновку, чи треба буде передати справу іншому судові, чи проголосити присуд.

І наглий суд ішов далі. Але навіть у цьому обґрунтуванні видно сліди слухності внесення оборони, бо відкинено його не як зовсім безпідставне і позбавлене провно-процедуральних основ, тільки тому, що в даному моменті процесу ще не можна було на те рішитися, щойно аж на його кінці. Авже ж, до того ніколи не дійшло.

VII. Розділ

ОСТАННІ СВІДЧЕННЯ

Загострена цікавість і розгарячення публіки. — Зміцнена контроля вступу до залі. — “Грубі риби” прислухуються процесові. — Свідки погоні і зловлення Біласа й Данилишина. — Сільські парубійки зізнають польською мовою. — Як контраст — чесне селянське подружжя Бобеляків. — Розалія Бобеляк схлипує і слабне від зворушення, подають їй крісло. — Дві сестри з “таємничої вілли” у Львові. — Ярослав Білас відкликуює зізнання та відтяжує Коссака. — Хто і як знайшов гроші в кущах. Опівночі гасне світло, процес іде при свічках. — Повні драматизму і зворушливого нап'яття свідчення о. Миколи Киндія. — Спогади і враження оборонця д-ра Марітчака. — Сцена з Гетсиманського Саду. — Збентеження і зденервування трибуналу. — “Ми члени УВО і вмираємо за Україну!” — Ридання з грудей Данилишина. — “Не думайте, що я за себе плакав!” — Спазматичний плач серед публіки. — Загроза спорожнити судову залю. — Неземний настрій. —

Драматичні і повні напруження сцени попереднього дня розгарячили публіку і сильно загострили цікавість процесом. Наслідком того глядачів зібралось вранці перед судом стільки, що не сила їм було зміститися в великій процесовій залі. Поліція зміцнила контролю карт вступу до залі, навіть знані їй журналісти мусіли показувати свої

легітимації. На місце прибув начальник політичної адміністрації міста Львова, "гродзкі староста" д-р Клімұф і сам особисто тримав нагляд над контролею глядачів. Залишився потім прислухуватися процесові. Між іншими урядовими особами можна було завважити начальника воєводського відділу безпеки Соханського, що не пропустив ні одного дня. Було теж більше як звичайно всяких урядових достойників, що їх привабила сенсаційність процесу.

Весь цей день виповнився допитуванням решти свідків. Стільки їх ще лишилося, що допити йшли прискіпшеним темпом, і було в глядачів враження подібне до того, як глядіти на скоро кручену фільмову ленту.

Більшість свідчень відносилася до погоні за Біласом і Данилишином. Говорили вони теж речі знані, а прослухувано їх тому, щоб занести в судовий протокол підтвердження в акті обвинувачення фактів.

До цієї групи належали:

Яків Мелетій,⁶¹⁾ літ 23, греко-католик, робітник з Вериня, повіт Жидачів, свідчить польською мовою. Збирав листя в лісі, коли почув стріли. Покинув мішок з листям, вибіг з лісу й побачив, як два чоловіки втікали, а за ними гналася юрба яких 150 людей. З утікачів один був вищий, другий нижчий ростом. Перший з них тримав два револьвери в руках. Свідок був тим, що перший добіг до втікачів. Чув, як нижчий говорив до свого товариша: "Стріляй!" Ударив вищого граблями по руках і револьвери впали на землю. Один з них

⁶¹⁾ В іншому часописі це назвище подане як "Мелетій Яців".

був порожній, у другому були ще кулі. Надбігли люди, втікачів піймали, а свідок пішов додому. Пізнає Біласа й Данилишина, як обох тих втікачів.

Іван Бовдур, 36 літ, греко-католик, секретар громади Розвадів, присягає і свідчить польською мовою. Один з залізничників повідомив його, що дорогою ідуть два підозрілі чоловіки, їх треба вилегітимувати. І справді він стрінув на вулиці двох незнаних собі людців, казав їм іти за собою до громадського уряду й показати там свої особисті виказки. Вони почали стріляти і втекли.

Прокурор: Чи були ви тоді, коли зловлено втікачів?

Бовдур: Так.

Прокурор: І був там священик?

Бовдур: Так.

Прокурор: Звідки він узявся?

Бовдур: Він місцевий, міг скоріше від мене туди зайти.

Д-р Старосольський: Ви стріляли до них?

Бовдур: Так.

Д-р Старосольський: А хто ще, крім вас, стріляв?

Бовдур: Бачив я, що стріляли залізничник і Дембіцкі.

Д-р Марігчак: А де ви стояли, коли стріляли?

Бовдур: Над рікою, на валі.

Д-р Глушкевич: Чи ви рішуче твердите, що втікачі перші почали стріляти?

Бовдур: Певно не знаю.

Негайно д-р Глушкевич зажадав ствердження в протоколі, що втікачі не обстрілювали погоню, тільки відстрілювалися від неї.

Станіслав Курасінські, 21 літ, римо-католик, залізничний шлюсар у Миколаєві, бачив втікачів,

як ішли залізничими рейками і звернув їм увагу, що це заборонене. Вони його послухали, зійшли з рейок і пішли далі в напрямі на Розвадів. Надійшов дорожний майстер і свідок поділився з ним своїми спостереженнями. Обидва тоді пішли до громадського уряду повідомити секретаря, щоб зажадав особистих виказок від незнайомих мандрівників. Замість відповісти секретареві, незнайомі почали стріляти, потім пустилися навтіки. Свідок долучився до погоні і стріляв за втікачами зо свого револьвера, навіть почав було вже їх здоганяти разом з Андруховом, а в ту хвилину пролунав постріл і Андрухів повалився на землю. Котрий з утікачів стрілив до Андрухова, не знає.

Михайло Федик, 21 літ, греко-католик, парубок з села Черкаси, говорить по-польському. Ідучи з фільварку додому, стрінув двох незнайомих молодих людей, вони питалися, як називається село і куди їде потяг, що якраз тоді показався на рейках. Свідок відповів, що це село — Черкаси, а поїзд їде до Стрия. Обидва незнайомі були голонді, хотіли купити щось з'їсти, свідок завів їх до хати Бобеляків.

Панько Бобеляк,⁶²⁾ старший господар з Черкас, заприсяжений, говорить по-українському. Білас і Данилишин зайшли до його хати, там поснідали й відпочивали. Переміняли мокрі панчохи й почистили черевики. Лишили старі панчохи, що їх жінка випрала, а потім поліція їх від неї забрала. Не пригадує, чи вони теж і куртки чистили, бачив тільки, що вони дуже захляпані болотом. Розвідувалися про село, які там люди, чи є в селі коопе-

62) "Діло" подас — Бобеляк, а "Новий Час" — Бобеляк.

ратива. Самі ж відповідали непевно, говорили, що походять зо Скольного, і питалися, куди дорога на Миколаїв і Стрий. Револьверів у них свідок не бачив. З обличчя пізнати їх не може, зате пізнає їх штани й черевики.

Розалія Бобеляк, жінка Панька, літ 38, греко-католичка, сильно зворушена, почала плакати. Зізнає по-українському, як і її чоловік. Під час свідчень стало їй слабо, посіріла на лиці і трохи не впала. Суд казав їй подати води і принести крісло. Прийшли до її хати два хлопці, щоб поснідати. Не може пізнати, чи це Білас і Данилишин, була шоста вранці, бачила їх тільки в сутінках, світла в селянській хаті Біг дасть. Схлипуючи, говорить, що не хотіла брати від них грошей за хліб і молоко, а потім вони самі лишили на столі гроші — один злотий і 30 грошів. Також просили її затримати собі панчохи, бо хоч вони й заболочені, але зовсім нові. Крові на їхніх одягах не бачила.

Селянське подружжя бідної родини Бобеляків лишило по собі якнайкраще враження, у своїх і в чужих. Видно було, що це люди старої селянської культури, бідні, але чесні українські селяни, свідомі свого роду і своєї батьківщини.

Марцін Сліва, літ 39, римо-католик, комендант поліційної станиці в Миколаєві. Переїняв зловлених утікачів по дорозі до Миколаєва. Пізнає Біласа й Данилишина.

Обвинувачені закидають йому, що він бив їх там таки на дорозі, ще заки почав говорити, відразу вдарив Данилишина п'ястком у лице. Сліва це заперечує, він тільки казав їм скувати руки.

Другу групу свідків творять особи, що подають інформації про студента Михайла Куспіся. Власне, не зовсім ясно, навіщо тих свідків покли-

кано, коли Куспіся нема між обвинуваченими. Проти нього ведеться слідство в звичайному судовому ході. Мабуть початково прокурор задумував і Куспіся притягнути до наглого суду і під тим кутом порядкував свої матеріяли та складав список свідків. А потім у поспіху забув їх скреслити. І дивно: перед двома днями ставив він внесення скреслити 19 свідків, що дійсно могли щось у цій справі сказати, а тепер спокійно прислухувався допитові десяти осіб, що, власне, без них можна б обійтися.⁶³⁾

Дві сестри, Юзефа Найдек, літ 43, римо-католичка, власниця хати при вулиці Шимоновичів число 9, — Марія Ярош, літ 51, її сестра, покликані свідчити про те, що діялося в їх "таємничій віллі" і чи не було там яких конспіративних сходин. Це ж бо Юзефа Найдек винайняла квартиру Юркові Березинському, він зголосився на її оголошення в газеті. Кімната приміщувалася на піддашші, її вікна виходили на вулицю Шимоновичів. Було це 26 листопада.⁶⁴⁾ Березинський згодив кімнату з паливом і світлом за 40 злотих місячно, дав 5 злотих завдатку, а свої речі зложив до сусідньої кімнати, бо його мала звільнитися аж 1 грудня.⁶⁵⁾ Зараз забрався, кажучи, що вернеться за два дні і

⁶³⁾ Свідчення десяти осіб відносно Михайла Куспіся переносимо до обговорення процесу Степана Мацака й товаришів перед судом присяжних, де він був одним з підсудних. Вони не стоять у ніякому зв'язку з обвинуваченими перед наглим судом.

⁶⁴⁾ "За "Новим Часом" це мало б бути дня 25 листопада 1932 року.

⁶⁵⁾ Трохи неясне. Як тоді могли 28 листопада відбуватися збірка й інструктаж майбутніх учасників нападу в тій кімнаті? Щось тут покрутили дати пресові репортери.

тоді доплатить решту. Скоро після того, як він вийшов, питалися за ним якісь два типи, сильно зарослі на обличчі, виглядали втомлені і збідовані, та не був це ніхто з підсудних.⁶⁶⁾ І більше вже не бачила свого комірника. Пізнала його з фотографії, що її показав голова трибуналу. Ані вона, ані її сестра не завважили, щоб у кімнаті відбувалися якісь тайні сходини.

Ярослав Білас, літ 20, греко-католик, студент Української Господарської Академії в Под'єбрадах у Чехословаччині, не посвоячений з підсудним Василем Біласом, обидва мають тільки однакове назвище. Тепер перебуває у слідчій в'язниці. Голова трибуналу повчає його, що може не відповідати на деякі питання, якби відповіді могли йому пошкодити. Нічого не має сказати в справі нападу на пошту в Городку. Не відповідає на питання голови трибуналу, чи дістав або передавав якогось листа від Коссака, мовчить теж і на всі інші питання до цієї справи.

Встас Зенон Коссак і заявляє, що перший раз у своєму житті побачив свідка на кофронтації в слідчого судді.

Потверджує це також Ярослав Білас, при чому додає, що признався на поліції до передачі листа і навіть подав його зміст. Тепер це відкликуює, бо це неправда. Чому так говорив на поліції, сьогодні не може пояснити. На поліції не одне говориться, про що в нормальних умовах та в іншій атмосфері нікому навіть і на думку не прийшло б.

⁶⁶⁾ Також неясне. Як могли питатися за Березинським люди зараз після його розмови з господинею, коли він сам не знав ще, чи винайме ту кімнату, і навіть не мав би часу нікого повідомити про адресу.

До ОУН ніколи не належав, не знає, чи були членами Василь Білас і Дмитро Данилишин. Про їхню діяльність нічого йому невідомо.

Микола Романишин, літ 26, кравець, замешкалий у Пустомитах, має працю у Львові і доїжджає туди до неї, додому приїжджає кожної суботи. Ішов з дружиною попри село Поршну і знайшов у кущах вільщини над річкою наплечник з грішми.⁶⁷⁾ Коло наплечника лежав ясний плащ. Свідок оглянув ті речі, та побоявся взяти гроші відразу, пішов порадитися свого тестя і потім вернувся разом з тестевим сином, узяв наплечник з грішми, залишивши плащ⁶⁸⁾ у кущах. Вони обидва перерахували гроші, було там 970 злотих дзвінкою монетою. По нараді між собою, рішилися віддати гроші до поліції і по кількох днях тесть відніс наплечник до поліційної станиці в Пустомитах. Від інших людей свідок чув поголоски про трьох незнайомих людей, що проходили тудою й освічували собі дорогу ліхтаркою.⁶⁹⁾

67) Данило Чайковський подає за "Новим Часом", що це було 30 листопада. Або автор, або часопис — помилилися. Щойно ввечері того дня відбувся напад. Свідок міг знайти гроші найскоріше 1 грудня 1932 року.

68) Звідки там знайшовся плащ? Правдоподібно це вигадка свідка. Ніхто з учасників нападу не мав на собі плаща. Свої плащі, хто їх мав, мусіли віддати в кімнаті Березинського, на те місце дістали куртки.

69) Михайло Куспієв подає, що вже по виході на волю довідався, чому гроші не віднесено поліції негайно після їх знайдення. В тій родині почалися сварки: не могли поділитися грішми й аж тоді рішилися їх віддати. Незгода на тому не скінчилася, навпаки, відносини загострилися й один з них пізніше повісився. Чутка не провірена.

Найбільш зворушливий момент у всьому до-теперішньому ході процесу настав, коли до залі покликано свідка о. Миколу Киндія,⁷⁰ греко-католицького пароха в Верині. Судові звітодавці “Діла” всього кількома блідими реченнями передали свідчення о. Киндія, тому даємо слово д-рові Олександрові Марітчакові, що як оборонець Василя Біласа був тоді в судовій залі:

“Засідання суду затягнулося до 12 години вночі. Врешті голова трибуналу взиває до залі останнього свідка, о. Миколу Киндія, пароха Вериня, де закінчено погоню за Біласом і Данилишином. Цей свідок має розказати про події в селі Верині та про погоню, що в ній, крім поліції, брали також участь наші збаламучені поліцією селяни.

До залі входить старшого віку священик, низького росту, з погідним, лагідним обличчям і спокійними очима. Предсідник списує особисті дані свідка і, як греко-католицького священика, звільняє його від присяги.

Свідок о. Микола Киндій сідає на столику й починає свої зізнання. На міськiм годинни-

⁷⁰) Отець Микола Киндій не був останнім свідком у процесі, його допитувано день скоріше. Але зізнання свідків у цьому розділі описуємо — для ліпшого перегляду — не в такому порядку, як їх кликано перед трибунал, тільки поділивши їх на групи. Свідчення о. Киндія були кульмінаційним пунктом у наглему суді. В їхньому світлі обвинувачені і пізніше страчені Василь Білас та Дмитро Данилишин показалися символом найвищої жертви й посвяти з любови до свого народу, що видобувається з містичних глибин людської душі і розбивається об тупість і невідомість власного народу. І ми затримали їх на кінець, як останній, наймогутніший акорд у цьому страшому процесі.

ку вибиває північ. У тому моменті погасли світла в судовій залі і запанувало замішання. Трибунал перериває процес, а судові службовці приносять роздобуті з трудом свічки і при їх блідому світлі передсідник продовжує процес та поновляє свій запит про затримання Біласа й Данилишина. В притемненій судовій залі, серед могильної тиші, освітлений слабим полум'ям свічки свідок подає свої зізнання.

Ніколи в моїй адвокатській практиці не довелося мені пережити таких зворушливих хвилин, як у часі зізнань о. Киндія, цього правдивого майстра слова і, мабуть, знаменитого проповідника. Спокійним, тихим голосом розказував о. Киндій трагедію героїв: “Дня 1 грудня 1932 року я побачив, як багато людей, одні тільки в сорочках, а другі зодягнені, бігли з дрючками й колами в руках у напрямі лісу. Занепокоєний тим, пішов я за ними і почув крики: “Бити їх, забити! Суд їх звільнить, а вони вернуться і спалять село!” На гостинці почув я стріл, а по стрілі почулися голоси: “Він уже не має патронів, приступай безпечно!” Від зворушення не міг я бігти і пристав. З горбка побачив я чоловіка, що лежав на гостинці, оточений людьми. Я прибіг і став просити, щоб його не били. У віддалі яких 30 кроків побачив я другого, що лежав ще живий. Били і його. Я не знав, котрого з них рятувати. Знову було чути: “Бий, убий!” Як священик, не хотів я до того допустити. Пробував відбирати від людей дрючки, але вони такі роз'юшені, що й на мене готові були кинутись. Нагло один з лежачих очуняв і підвівся на ноги. Був це молодий, високий хло-

пець. Я крикнув, щоб і другого перестали бити. За хвилину і цей другий прийшов до себе і піднісся. Обидва були побиті, з голови текла їм кров. Вони зблизилися один до одного, люди стали колом.

І сталося таке, чого в житті я не бачив, — продовжував о. Киндій. Обидва втікачі взялися під руку і підійшли до могили, що стояла там самотня серед поля, з хрестом на вершкю. Тримаючись за руки, стали коло хреста, видно їх було понад людьми. Юрба затихла і всі гляділи на юнаків під хрестом, що стояли, наче святі.

Тут голова трибуналу перебив свідкові, що він має подавати факти, а не свої особисті враження.

Не зважаючи на цю заввагу, о. Киндій продовжував свідчення. “Тоді промовив вищий з них: “Ми члени Української Військової Організації. Ми вмираємо за Україну. Як ви будете так воювати — ніколи не будете мати України”. Хлопці взялися за руки і поцілувалися.

Я вдачі доволі спокійної і вмю над собою запанувати. Але та хвилинка, коли довкола стояли люди з дрючками, а вони над ними, на стрілецькій могилі, пригадала мені, що так мусіло бути в Гетсиманському Саді, коли Христа видавали на розп'яття. Почувши їхні слова, самі ноги підігнулися в мене, я клякнув і почав наголос відмовляти молитву. Поклякали й люди, похилили голови і повторяли слова молитви за мною”.

Коли о. Киндій повторив Данилишинові слова “ми вмираємо за Україну”, пом'якли

тверді риси обличчя Данилишина, видно було, як він закущує губи, а потім не витримав, шлюх вирвався йому з грудей і він розридався, схилившись на рамі Біласа, що обіймав його, цілував і заспокоював.

А в залі почався спазматичний плач, обронці втирали сльози, над усім запанував неземний, піднесений настрій, що кожне людське серце мусів схопити подивом для двох героїв. Огорнуло й мене зворушення, я мусів на хвилинку вийти до сусідньої кімнати, щоб обтерти сльози. Плач серед публіки не вгавав і передсідник загрозив, що скаже опорожнити залю.

Коли вспокоїлося трохи в залі, о. Киндій докінчив: "Коли пролунали останні слова нашої молитви, всі далі стояли навколішки, польські поліцисти підійшли до могили, забрали обох хлопців та відвели їх до Миколаєва".⁷¹⁾

В міжчасі заспокоївся в своєму зворушенні і Данилишин, промовивши до всіх виразно: "Не думайте, що я за себе плакав".

⁷¹⁾ Д-р Олександр Марітчак: "Справа Біласа й Данилишина", "Свобода", Джерзі Ситі, Рік 66, ч. 248; Д-р Олександр Марітчак: "Процес Біласа й Данилишина", "Детройтські Вісті", ч. 4, 28 січня 1966. Речення: "суд їх звільнить, а вони вернуться і сплять село", вставлене з пресового звідомлення "Діла".

VIII. Розділ

СКІНЧИЛИСЯ ДОКАЗИ, ПРОМОВЛЯЄ ПРОКУРОР

Відмова покликати знавців політичних справ. — Не допущено на свідка Романа Барановського. — Всі внесення на вияснення вбивства Голуфка суд відкидає. — Так само на алібі Біласа й Данилишина в тій справі. — Д-р Марітчак вимагає не спиратися тільки на зізнання підсудних. — “Що мені гоже — тобі зась, небоже” — ось становище прокурора і трибуналу до оборони. — Речеві докази: маски, книжки і... мапа Туреччини. Арсенал револьверів на столі. — Зanedбано експертів балістики. — Промова прокурора — переповідання акту обвинувачення, щедро підлите “патріотичним сосом”. — Провід ОУН “хвалиться в світі своїми злочинами”. — Білянс напад з польської сторони: два трупи і всім ранених. — Зенон Коссак — фактичний і моральний співвинуватець. — Команда нападу стріляла до власних бойовиків, щоб вимусити послух. — Д-р Мостовскі не вірить ніже слову підсудних. — Вимагає засуду і суворої кари. —

Допитано всіх свідків і переведено всі докази, що їх предложив судові прокурор у своєму акті обвинувачення.

Прийшла черга на оборонців.

Першим ставить внесення д-р Маріян Глушкевич на відтяження свого клієнта Зенона Коссака. Пропонує:

а) відчитати з актів справи дрогобицького суду, що процеси проти Василя Біласа й Зенона Коссака в 1931 році за участь у дрогобицькому “Пласті” відбувалися кожен в іншому часі і тому Коссак з Біласом не могли познайомитися в суді.

б) свідок адвокат Скибінський з Дрогобича може посвідчити, що Коссак зовсім не знав ані Василя ані Ярослава Біласів,

в) допитати урядових знавців революційно-конспіративних українських справ, а саме Казимира Івахова, Соханського і Тилька. А вони можуть потвердити, що тільки Крайовий Провід ОУН рішає про експропріаційні акти. Навіть коли б це правда, що Зенон Коссак був членом ОУН, чи може і якимсь місцевим провідником, то він аж ніяк не міг знати ані про те, що буде напад, а тим більше про його подробиці.

г) заслухати свідчення Романа Барановського, що перебуває тепер у слідчій в'язниці, а це на факт, що він фальшиво обвинувачував Коссака в убивстві Тадеуша Голуфки, а що може потвердити також слідчий суддя для особливих справ Скуржинські з Варшави. Це останнє дуже важне тому, що у взаєминах між молодими людьми існують деякого рода особисті моменти, наслідком чого вони закидають собі всякі злочини.

Прокурор погодився тільки на те, щоб відчитати судові акти в справі “Пласту”. Офіційного знавця політичних відносин серед українців, у цьому випадку справ Організації Українських Націоналістів, тут непотрібно. Навіть коли прийняти, що тільки Команда УВО чи пак Провід ОУН рішає про терористичні акти та експропріації, то й так своє рішення не подає безпосередньо виконавцям тих актів, лише за посередництвом ниж-

чих чинників ієрархічної організаційної драбини, а то через повітового чи районного комендантів.

Що ж до Романа Барановського, то від березня ц. р. сидить він у слідчій в'язниці під закидом убивства поліційного комісаря Чеховського і нема потреби ще й ту справу вмішувати в наглий суд.

Все ж таки д-р Глушкевич свої внесення підтримує. Коссак стоїть під закидом обвинувачення за те, що він знав **наперед** про напад на пошту в Городку, разом з усіми можливостями такого акту, і тому поставлено його перед наглий суд. Коли ж вияснення авторитетних осіб, що виступають як знавці в таких справах перед судом, докажуть, що підвладних органів ОУН не інформують заздалегідь про поважні акти терору, то таке ствердження, якщо зовсім не опрокине, то принаймні ослабить тезу акту обвинувачення.

Також Роман Барановський має зв'язок з тією справою. Це ж бо він перший зізнавав про вбивство Тадеуша Голуфка і замотав туди Зенона Коссака. Коли прокурор не погоджується з тим внесенням, покликуючися на непокінчене ще слідство проти Романа Барановського, то не треба було теж стягати до судової залі свідків Ярослава Біласа й Олекси Бунія, бо ж їхні слідства теж ще не скінчилися.

Тому, що велика, а може й переважна частина цього процесу оберталася довкола вбивства посла Тадеуша Голуфка; тому, що прокурор пояснював, що цю справу розглядають, щоб перевірити віродостойність зізнань Василя Біласа; і вкінці з тих самих причин, чому трибунал відкинув внесення оборони на передачу справи звичайному судові, — оборона, устами д-ра Степана Шухевича, вносить:

а) допитати радника келецького воеводства Казимира Івахова, що в часі вбивства Тадеуша Голуфка займав таке ж саме становище у львівському воеводстві, на обставину, що Крайовим Комendanтом УВО в серпні 1931 року був полковник Роман Сушко,

б) посла Михайла Матчака на те, що полк. Роман Сушко був заскочений вісткою про вбивство Голуфка і не міг знайти слів, щоб як слід висказати своє обурення з того приводу і наплямувати цей учинок.

в) міністра Перацкоґо та віцеміністра Складковського на обставину, що перед роком на посольську інтерпеляцію в справі вбивства Голуфка уряд відповів, що вбивників уже зловлено і що вони стануть перед судом. **Чотири особи, а саме Сенів, Олександр Крисько з Унятич, Іван Бутрин з Яврова і Михайло Кобільник призналися до вбивства**, з одним з них навіть переводили льокальну візію в Трускавці. Ці високі державні достойники, та ще й для інформації найвищої законодавчої влади, не могли кидати своїх слів на вітер. Одначе, Данилишина тоді зовсім не арештовано, а Василя Біласа, хоч арештовано, то швидко звільнено.

г) Яна Крупу комісаря поліції в Дрогобичі, та аспіранта поліції в Познані, Бубена, на доказ, що всі названі чотири особи призналися до вбивства або до співучасті у вбивство Тадеуша Голуфка, а зокрема Бутрин розказував про те з такими ж подробицями, як Василь Білас. Тоді поліція на те не зважала, а тепер таки взято до уваги такі самі зізнання Біласа, але не переведено слідства, щоб перевірити їх правдивість.

ґ) відчитати уривки польських часописів за цілий місяць після вбивства Голуфка на доказ, що

в звідомленнях про вбивство та слідство в його справі подано ті самі і ще багато інших докладніших подробиць про вбивство, як ті, що їх відчитано в зізнанні Василя Біласа, — а це на те, щоб виявити брехливість і донощицький характер свідчень Миколи Мотики. Про ці подробиці у зв'язку з убивством Голуфка довідалася публіка аж з надзвичайних видань газет у неділю пополудні, отже Мотика не міг принести тих газет Василю Біласові вранці,

д) Н. Медаля,⁷²⁾ коменданта поліції у Трускавці, на ствердження, що коли він арештував Бутрина, Криська й товаришів — вони призналися перед ним до вбивства Тадеуша Голуфка і він негайно дав про те знати до Львова,

е) свідка Миколу Вередку,⁷³⁾ шевця з Трускавня, на доказ, що в часі, коли вбито Голуфка, Дмитро Данилишин був у нього в хаті, помагав йому в праці, шив черевики.

е) Сестру Августину Сірак, управительку вилли Сестер Служебниць,⁷⁴⁾ на доказ, що ніхто з невластивих, яким незнаний був зміст депеші, що її отримав Тадеуш Голуфко, не міг знати і не знав про його намір виїхати з Трускавця дня 30 серпня минулого року. Хто це знав і від кого ця вістка пішла в світ — того треба шукати деінде.

72) "Діло" подає це назвище: Медаль, а "Новий Час" — Мегаль.

73) Трудно встановити правдиві назвища, стільки перекручень у пресі. В "Ділі" виступає "Вередка", а в "Новому Часі" — "Веретва".

74) В цитованій праці Данила Чайковського подано помилково: Сестер Василянок.

Д-р Олександр Марітчак, як один з оборонців Василя Біласа, поставив від себе внесення, щоб допитати свідків:

а) названого вже комісаря поліції в Трускавці, Медаля, на обставину, що вже при першому арештуванні Василь Білас виказав своє алібі і після перевірки того алібі його випущено на волю,

б) Осипа (Остапа?) Сарабая з Яворова, Володимира, Єву й Марію Біласів на те, що в хвилині вбивства Тадеуша Голуфка Василь Білас був деінде, а не в віллі Сестер Службниць, а саме був удома зо своєю родиною, нікуди ввечері не виходив.

Після того д-р Марітчак пригадує, що одна з найосновніших засад новітнього судочинства вимагає, щоб не спирати присудів на зізнання самих тільки підсудних. Оборона далі підтримує своє становище, що справа вбивства Голуфка вимагає окремого, подрібного і всестороннього судового розгляду. Хто знає, чи наслідки цього наглого суду дозволять так докладно розглянути справу вбивства Голуфка, як це було б, коли б справу передано звичайному судові.

До цього додає д-р Глушкевич, що раз дозволено прокуророві доказувати правдивість зізнань Василя Біласа, то хай буде й обороні дозволено ту правдивість поставити під знаком запиту і те доказати.

Внесення д-ра Лева Ганкевича: покликати свідка д-ра Бірна зо Станиславова на доказ, що обвинувачений Маріян Жұраківський лікувався в нього на поважну недугу серця і що при такому зворушенні, як під час стрілянини в Городку, Жұраківський дійсно міг дістати атаку серця.

Оборонець д-р Володимир Старосольський стверджує, що оборона спершу взагалі противилася розглядові справи вбивства Тадеуша Голуфка на цьому суді. Тоді прокурор доказував потребу того і трибунал став по стороні його аргументації. Супроти того тепер оборона покликуються на ті самі тодішні аргументи прокурора, визнані судом, як слушні, щоб трибунал, допустивши частинний розгляд справи, допустив решту доказів, що їх хоче запропонувати оборона. Коли проти признання одного обвинуваченого оборона ставить аж чотири особи, що призналися до того самого вбивства, то це такий доказ, що його не вільно поминути при розгляді справи.

Внесення оборони не впливають тільки з формально-процедуральних підстав. Вони мають і мусить мати на увазі національно-політичний підклад справи, що сколихнула мільйони громадян обох національностей.

Ці внесення оборонців д-ра Маріяна Глушкевича, д-ра Степана Шухевича, д-ра Лева Ганкевича, д-ра Олександра Марітчака і д-ра Володимира Старосольського трибунал відкинув.

На думку суду, справа вбивства Тадеуша Голуфка не була предметом цього процесу і вона байдужа для виміру справедливості на підставі закидів підсудним, так як вони представлені в акті обвинувачення.

Мотивація голови трибуналу — слушна. Справа вбивства Тадеуша Голуфка справді не була предметом процесу перед наглим судом. На тому становищі стояла оборона від першої хвилини, коли прокурор виявив намір вентилувати вбивство Голуфка на цьому процесі і **тепер аргументація суду об'єктивно цілком спиралася на тих самих**

засадах обов'язної тоді в Польщі карної процедури так, як це представляв оборонець, проф. д-р Володимир Старосольський.

І тут, як у народній приповідці, “що мені гожє, зась тобі до того, небоже”, суд перескакував з одного становища на цілком протилежне, залежно від того, чи потрібне це було прокуророві, чи ні. Раз така думка суду, що справа вбивства Голуфка до цього наглого суду не належить, то його обов'язком було не допустити до того від самого початку і не дозволити прокуророві того, чого відмовлено обороні.

Відчитано акти дрогобицького суду в справі процесу за приналежність до “Пласту” в 1931 році. З них показалося, що вправді в одному й тому самому акті обвинувачення за приналежність до “Пласту” охоплено назвища і Василя Біласа і Зенона Коссака, але відбулися два процеси окремо і кожен з них виступав на іншому, не мавши стичности з собою. До того, Коссак не був присутній на своєму процесі, сидів тоді в тюрмі.

Накінець голова трибуналу розпаковує “речеві докази”, що лежали на столі в запечатаних клупночках і пакетиках. Все те переважно речі, знайдені в часі ревізій, відібрані від підсудних, або знайдені на пошті в Городку, м. і. в покійного Березинського знайшли якісь мапи і принесено їх до суду. Між ними була й мапа Туреччини. Бог один знає, яке могла мати відношення до нападу в Городку і чому знайшлася вона між речовими доказами. Показано теж закривавлену маску й комірць, зняті з убитого Березинського. Дещо з тих речей помилково понумеровані і спаковані, бо не всіх їх можуть пізнати підсудні, як свої, напр., внижки чи частини одягу. Був там і наплечник.

у якому знайдено дзвінку монету в кущах. Ви-тягнули теж і панчохи, що їх змінив Данилишин у хаті Бобеляків.

Зацікавлення збільшилося, коли почали роз-кладати на столі револьвери різної величини й марки, і набої до них. Було того чимало — невеличкий арсенал. Дещо з того знайдено при реві-зіях, а про деякі ніхто не знає і не вміє пояснити. Звідки та чому вони знайшлися тут на столі. М. і. було безліч вистріляних патронів та куль з будин-ку пошти в Городку. Але чомусь ніхто не завдав собі труда, щоб знавці балістики описали ті кулі і ствердили, з котрих саме револьверів чи з якої іншої зброї вони походять, а зокрема, чи не були деякі з них вистріляні з тієї зброї, що зберігалася в будинку пошти і скарбового уряду в Городку.

На тому закінчилося доказове поступовання в наглому процесі, його відложено до години 5 пово-лудні, коли мали починатися промови.

Серед нап'ятої вижиданням тиші, голова три-буналу дав слово прокуророві д-рові Мостовському.

Мостовські знаний був з того, що хизувався в своїх промовах, брак фактичного знання і досвіду підмінював зарозумілою самопевністю, а коли йшлося про те, щоб ще кількох українців запро-торити на довгі роки за тюремні ґрати, він давав волю своїм шовіністичним почуванням, щедро за-барвлював ними кожне своє слово.

Та тут його завдання не мало перед собою труднощів. Три підсудні призналися до вчинку, чи пак їх зловлено серед таких обставин, що ніяке заперечення не помогло б. А четвертого, Коссака, посаджено на лаву підсудних у надії, що ану ж може знайдеться щось таке в ході процесу, щоб і його разом з іншими вкинути до одного кітла,

в найгіршому разі він на волю таки не вийде, бо з наглого суду на волю дороги нема, є одна тільки стежка — до звичайного суду. І не треба було докладати зусиль, щоб подбати про гострішу кару для підсудних, бо і прокурор і судді — ще заки почався процес — знали, що і як вирішила про те замість них Варшава.

Почав свою промову прокурор Мостовскі з того, що не хочеться йому згадувати про давнішу діяльність УВО й ОУН, за багато часу забрало б подавати місця, де грабовано гроші і нищено державне майно, вилічувати назвища представників польської держави, що стали жертвою нападів УВО. Він “обмежиться тільки до останньої масакри, з уваги на плач родин і сиріт повбиваних і поранених людей”, а яку Провід ОУН уважас новим листком до лаврового вінка своїх злочинів, що ними хвалиться його пропаганда за кордоном.

Промовляючи до фахових суддів, що знають право й закони може краще за нього, він не буде наводити всіх дрібних фактів, що доказували б тези акту обвинувачення, тільки підкреслить деякі вчинки та злочини, щоб у той спосіб дати заокруглений образ справи.

Наказ Організації Українських Націоналістів, виданий у листопаді ц. р., зібрав бойовиків з цілого краю. Про всі місцевості, звідки вони походили, прокурор не говорить, бо не всі ті бойовики тут на лаві підсудних, проти декого ще ведеться слідство і з уваги на нього він мусить ті речі промовчати. Але ось зо Станиславова викликано Маріяна Жураківського, а з Трускавця на цей напад Зенон Коссак вислав до Львова Василя Біласа і Дмитра Данилишина, давши їм вказівки і гроші на дорогу.

Почавши з цього місця, прокурор не каже нічого нового, переповідаючи зміст акту обвинувачення і тільки тут і там ілюструючи його доказами заслуханих на процесі свідків.

Вину Коссака вважає прокурор доказаною на процесі, не тільки за спонукування до злочину, але й чинну йому допомогу. Як повітовий Комендант ОУН у Дрогобичі, Зенон Коссак вислав Біласа й Данилишина до Львова і тим причинився до злочину, що стався пізніше, він був одним з тих, що дали поштовх до того злочину не тільки наказом, але й допомогою в доставі технічних засобів.

Доручення забрати гроші дано Біласові й Данилишинові, а не кому іншому, а це тому, що вони вважалися вже випробуваними бойовиками.

Сім ранених та один труп — ось білянс нападу по стороні пошти й публіки. Це були жертви свого обов'язку, або сліпого випадку.

Згідно з наказом ОУН, напасники стріляли до своїх, хто хотів утікати, або не слухав їх заклик. І навіть коли обвинувачені були вже поза поштовим будинком та несли призначені для своєї організації гроші — стріляли й убивали далі. На думку прокурора, саме цей останній момент — стріляти для охорони своїх людей після втечі — був запереченням (?) ідейних мотивів, з яких виконано напад.

Він не вірить словам Біласа й Данилишина, що саме цей останній убив поліциста Коята на залізничній станції Глинна-Наварія, зате дає віру Слугоцкому, що Білас убив Коята, а Данилишин зранив Слугоцкого.

Жураківський хоче зменшити свою вину, хоч признався до участі в нападі, подаючи себе за невинного співучасника, що не стріляв — бо хво-

рий на серце — і не міг опертися наказам через свою слабу волю. Це не важне. Важне те, що брав участь у нападі і був свідомий злочину, що його виконував.

Під кінець хотів прокурор заторкнути ширше справу вбивства посла Тадеуша Голуфка, на що йому не дозволив голова трибуналу. Тому він ніби не розводиться над нею, а проте покликується і на говірливого Мотику і на мовчазного Бунія та й на самого Василя Біласа з часу слідства і в нього зродилася незбита певність, що Голуфка вбили Василь Білас і Дмитро Данилишин.

Процес понад сумнів доказав винуватість всіх підсудних і прокурор звертається до трибуналу з проханням видати присуд і вимірити кару, як передбачено законом про наглі суди.

Промова прокурора скінчилася пізнім вечором, суд відложено до наступного дня о годині 10 вранці, призначеного на промови оборонців.

ІХ. Розділ

СЛОВО ЗА ОБОРОНЦЯМИ:

А. Д-Р ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ

Нарада оборонців перед вирішним боєм. — Вся суспільність глядить на них, як на останню надію. — Чудова промова д-ра Старосольського. — Що таке суд історії і роля в ній присудів. — Чому не Білас убив Слугоцького. — Пом'якшувальні обставини. — Висока чесність та безкорисна ідейність підсудних. Недоговорена правда прокурора — найгірше лихо. — Бурхливий потік вільних рухів у світі. — Висновки соціологічного конгресу для національних рухів у світі. — Нове поняття — Батьківщина. — Україна в очах польського поета. — “Весна надії” в Міцкевича, — а в Шевченка? — Впливи 1917-1918 років на покоління підсудних. — Ідейні хлопці жертвою циніка. — Мірити діла по наслідках, чи наміри по ділах? — “Мертві на відпустці”. — Ті, що “Батьківщині тільки смертю служать”. — Дух Голуфка в судовій залі. —

В цю ніч, коли наближалася остання дія городецької трагедії, не брався сон багатьох українців по всій країні. Не спали не тільки близькі рідні, але і знайомим підсудних та їхнім товаришам з Організації Українських Націоналістів тяжко клеїлися повіки до сну. В неспокої провели цю ніч також оборонці. Завтра стануть вони до остан-

нього бою за життя чотирьох молодих хлопців. Упродовж тих кількох днів і для тих ветеранів судової залі були вони не тільки підсудними, відданими під їхню правну опіку й допомогу, не тільки членами одного ж і того самого народу — вони стали для них неначе власними дітьми, за життя чи смерть котрих треба змагатися всіми силами, всім знанням, усім досвідом. А шанси в цьому бою дуже-дуже нерівні. З одного боку лише сила логіки й вогонь слова, а з другого — влада суду, в котрого руках лежить доля й життя тих хлопців.

На останній нараді оборонці встановили між собою порядок, в якій черзі промовляти. На перший вогонь пішли два заступники Василя Біласа: д-р Володимир Старосольський і д-р Олександр Марітчак. В слід за ними — два оборонці Дмитра Данилишина: д-р Степан Шухевич і д-р Кость Паньківський. Опісля д-р Лев Ганкевич, оборонець Маріяна Жураківського, і на самому кінці д-р Маріян Глушкевич в обороні Зенона Коссака.

Поділено ролі, хто має заторкати засадничі справи, а хто ввійти у розгляд подробиць:

Подаючи ті інформації, “Діло” зазначило від себе:

“У цьому завданні підтримує їх морально весь український нарід, що займає зовсім недвозначне становище до городецької події та подібних трагедій, але який в ім'я усунення причин тих трагедій і їх наслідків здригається перед новими жертвами, покладеними на вівтарі нещадної взаємної борні під гаслом “око за око, зуб за зуб”.

Не входимо в те, яким правом уважало себе “Діло” так промовляти в іменні всього українського народу, а не тільки своїх читачів, та й то дале-

ко-далеко не всіх. Дальший розвиток відносин, як це частинно буде видно з продовження цієї праці, свідчив би про щось інше. Та одне певне: цього пам'ятного дня очі всіх українців звернулися на лаву оборонців, як на останню надію.

З цієї лави першим піднявся до слова професор д-р Володимир Старосольський:⁷⁵⁾

75) На жаль, газетні репортери подавали промови в скороченні, записуючи або те, що вдалося, або що здавалося їм суттєве чи цікаве. До незвичайно рідких випадків належить, щоб редакція постаралася від оборонця про повний текст промови, якщо він був написаний перед виголошенням, або прохала відтворити її на письмі, коли оборонець говорив з пам'яті, користуючись тільки записками. Звукозаписних машин не було ще тоді, а ніхто не додумався, щоб найняти стенографа, який записував би для історії слово в слово чи то весь хід процесу, чи хочби тільки прикінцеві промови оборонців. А шкода з того величезна. Деякі оборонці, як д-р Володимир Старосольський, д-р Маріян Глушкевич, д-р Лев Ганкевич, д-р Михайло Волошин та інші, обдаровані були з природи ораторським хистом і вже хочби тільки для мистецтва живого слова варто було б зберегти принаймні найважливіші з їхніх промов на політичних процесах або й інших. Та не тільки з риторичного боку важливі промови оборонців у політичних процесах 20-тих і 30-тих років у Західній Україні. У них, як у фокусі, збігався есенціональний зміст, скстракт усього судового поступування і з того боку вони були б вагомим джерелом до історії революційного націоналістичного руху в Україні. Слухаючи їх, глядачі в судовій залі неначе віддихали свіжим повітрям після випарів і міязмів зневажницької атмосфери політичних процесів у польських судах, що густо-часто нічого не мали спільного зо справедливисто і були відбликом настроїв підбехтуваної вуличної юрби, або тупої впертости й зарозумілости шовіністичних бюрократів, що хотіли стерти з лица землі живий нарід, майже третину

Високий Наглий Суде!

Високий і найвищий суде, суде, від рішен-
ня якого нема відклику, нема апеляції. Суде,
який уже вирішуватиме цю справу в першій
та останній інстанції. Суде, що має вирішувати
долю цих чотирьох людей, але суде, якого
вирішення буде мати своє місце у факторах
тієї, кров'ю, болем, нещастям, любов'ю, нена-
вистю і великими змаганнями наскрізь пере-
сиченої землі.

Високий Суде! Інакше говориться до ла-
ви присяжних, інакше до фахових суддів. Там
можна апелювати до почувань, можна бути не-
речевим, натомість, коли промовляти до фахо-
вого судді, промовляється виключно фактами
і доказами. Маю цю недостачу, цю хибу, що
не вмю промовляти до присяжних, але разом
з тим маю певність, що в цьому спеціальному
випадку, може, з деякого боку є щастям, що
промовляємо до фахових суддів, тому, що не
вирвані воли з коріння цієї землі, і вони її
громадяни, і переживають те все, що пережи-
ває вся країна. Вони мають ті високі квалі-
фікації інтелекту й характеру, що дозволяють
їм дивитися і вирішувати об'єктивно і керу-
ватися виключно розумом, який хіба не є са-

людности своєї держави за несповна одне людське поко-
ління!

У відтворенні промов з цього процесу користувалися
ми всіма можливими джерелами, а найбільше матеріалом
з книжки редактора Данила Чайковського п. н. "Білас і
Данилишин", де він опрацьований дуже сумлінно і старанно,
так що можна з нього черпати майже цілі уступи дослівно.
Шкода тільки, що автор не покликався на джерела, звідки
взяв він текст промови.

мою тільки математикою, який є розумінням життя, тим розумом, що розуміє весь зміст дійсності. Сказав великий філософ: "Вельтгешіхте іст Вельтгеріхт"⁷⁶⁾ і навпаки — "Вельтгеріхт іст Вельтгешіхте". Суд, а зокрема фаховий суд, має і мусить мати можливість об'єктивно глядіти на речі, які є близькі, на речі, які ще обтікають кров'ю, так, як дивився з перспективи століть холодно, спокійно і розумом, тим великим розумом, що все бачить і все розуміє — той філософ. Розумом, який, може, не все прощає, бо не все судові вільно простити, але який ніколи не піде далі, ніж це наказує припис закону. Оце глибоке розуміння й актуальної хвилини і того струму, що в безконечності перед нами почався і в безконечність нас веде — зветься історією. Це піддає мені відваги, як першому, що має промовляти в обороні цих хлопців.

Високий Суде! Передусім хочу обговорити одну справу, яка, не зважаючи на трагічний, глибоко трагічний свій перебіг, має велике значення, яка є чимсь несподіваним і не була охоплена наміром справників нападку на пошту в Городку, як щось, що створив випадок — смерть бл. п. коменданта поліційної станції Коята. Цю смерть закидують моему клієнтові Біласові.

В цьому напрямі прошу видати уневинюючий вирок і вважаю, що маю повне право звернутися до вас з таким апелем. Маю право тому, що не тільки не поставлено ніяких доказів вини обвинуваченого, а навпаки — всі

⁷⁶⁾ По-німецькому: Світова історія це світовий суд.

докази, що могли в цій справі обтяжити, підперли оборону Біласа, що тієї крові він не винний, що він до блаженної пам'яті коменданта Коята не стріляв. Єдиними приводами до підозри в тому напрямі були зізнання свідка Слугоцького. Я, очевидно, не оспорою його суб'єктивного переконання про те, що Білас був тим, хто стріляв до Коята, але, прошу Високого Трибуналу, — це тільки суб'єктивне переконання, сперте на конклюдії, на висновки, і в тому напрямі я відкликаюся до пам'яті шановних суддів. Сказав Слугоцькі: була темна ніч, світилася недалеко одна ліхтарня тільки, у віддалі двадцять кроків, світло тієї ліхтарні падало в очі обидвом представникам поліції і що ті два, котрих вони стрінули, стояли в тіні. І ще мушу підкреслити, що свідок Слугоцькі не бачив ні блиску, ні руху. Чи в такій ситуації можна було бачити, що саме Білас стріляв до пшодровніка Коята? Очевидно, вини Біласові цим одним обтяжуючим зізнанням не доведено, доказу в напрямі ствердження вини нема. Але зате є протидоказ.

Зізнання свідка Коллера, який виразно ствердив, що почув три постріли. З них третій міг бути тільки відгомоном, але два чув виразно, і ми знаємо, що їх було тільки два. Коли ж свідок Коллер міг почислити і ствердити, що їх було щонайменше два — звідси ясний висновок, що вони не могли впасти одночасно, особливо коли взяти до уваги акустичні обставини коридору, де свідок почув постріли. Постріли падали в перерві один за одним і так, що їх могло зловити вухо людини, яка не була приготована на те, щоб ува-

жати, бо випадок прийшов несподівано і дійшов до свідомости свідка так, що він їх порахував.

І врешті, Високий Суде, є щодо цього признання другого обвинуваченого, який, з тим високо етичним підкладом, сказав у критичний момент: не стріляв Білас, стріляв я. І не лишилося ані тіні можливости, що це стріляв Білас, що, може, Данилишин, його дядько, зв'язаний дуже сердечним почуванням, стягає його вину на себе. Тоді, Високий Суде, смію покликатися на ту внутрішню правдивість зізнань Біласа. Адже ж він признався до речей безмежно страшніших, що правно та морально більш його обтяжували б, і не приховував нічого, бо говорив у такому психічному стані, коли не міг сказати неправди і думати про викрут. Він був готовий на все, був уже без ніякої надії. В таких обставинах і в той момент Білас, від самого початку аж до розправи і тут, завжди говорив, що в Глинній-Наварії він не стріляв, що під час цього нападу ні один раз не вистрілив. Тому прошу про уневиннюючий вирок щодо того уступу, де йому закинено вбивство блаженної пам'яті коменданта Коята.

Високий Трибунале! Тепер приступаю до другої справи, в якій не буду домагатися відкинути вину. В тій справі мусить запасти присуд, що мій клієнт є винний. Це справа нападу на пошту. В цій справі щодо мого клієнта все вияснене і мусу підкреслити, що акт обвинувачення тільки потверджує зізнання Біласа про те, що діялося під час нападу на пошту. Отже, є фактом, що Білас належав до

Організації Українських Націоналістів. Є фактом, що дістав він наказ їхати до Львова, є фактом, що туди поїхав і що знайшовся там серед інших, подібних до нього, пізніших учасників нападу. Є фактом, що в нападі він брав участь, є фактом, що мав призначену ролю та її виконав. Але заходить тут цілий ряд облегчуючих обставин в участі і значенні того, що робив підсудний Білас. Не буду всього повторяти, хочу тільки відкинути погляд і насвітлення, що його дає тій якраз ролі прокурор. Каже прокурор, що Данилишинові й Біласові доручено завдання забрати гроші, бо вони вже мали за собою минуле, що їх вище кваліфікувало до таких експропріаційних нападів, бо вони вже брали участь у нападі на пошту в Трускавці. Я зважуюся сказати щось протилежне. Приділена їм роля вказує якраз на те, що їх уважали людьми якнайменш спосібними до того, що є терором, що є гвалтом, що виконується зо зброєю в руках, що вимагає може навіть виступу проти людського життя. Навпаки, з ролі, приділеної першому та другому обвинуваченому, ясно виходить, що це була роля, яка вимагає цілком інших кваліфікацій. Роля, що вимагає певности, що цей, кому вона доручена, її сповнить і виконає абсолютно чесно.

Високий Суде! Я завжди буду безконечно далекий від того, щоб очорнювати, принижувати якийнебудь революційний рух, щоб етично плюгавити тих, котрі в ім'я політичних ідей беруть участь у нападі на чуже добро. Як людина, що хоче і має абсолютну волю реально глядіти на життя, знаю, що гроші — це та

страшна сила, про яку Гете у “Фавсті” сказав, що це сила, яка панує. Вона панує над людиною безоглядно, і завжди небезпечна для того, хто їх тримає.

В підпільній революційній боротьбі й акції, де нема контролю, де неможливі точні рахунки, де нема доказів, скільки хтось узяв, скільки видав і на що видав, з konieczности залишається та спокуса, та можливість, що хтось із якоїнебудь слабости, або завдяки якомусь дефектові свого характеру може піддатися тій спокусі, що пов'язана з посіданням грошей. І я тверджу, що коли Данилишинові й Біласові доручено якраз цю функцію, забрати гроші, то це доказ, що той, хто давав ті доручення, мав абсолютну певність щодо чистоти їхніх рук; що знав, кому доручає цю ролу, що доручає її людям, які про власну користь не дбають і матимуть силу опертися найбільшим спокусам. Признаю, що це доручення було певною мірою почесним вирізненням з-поміж інших учасників, бо той, хто доручив їм ту ролу, знав, що вони все, що зроблять, зроблять для організації, карними членами якої були, без найменшої думки про власне добро і власну вигоду. Вони щиро і повністю, нічого для себе не застерігаючи і не заховуючи, принесли себе в жертву ідеї, що її визнали за велику і святую, і тими способами, які їм представлено, як єдині і найкращі,

Уважаю, що те, що найперше промовляє на користь обох — на тому місці і на протязі цілого процесу важко їх відділити одного від другого — є та обставина, яку я подав і яку треба взяти до уваги, як обставину пом'якшу-

вальну, що зменшує вину обвинувачених згідно з третім параграфом тридцять другої статті розпорядження президента про нагле доступування. Як доказ: незбиті факти, як для одного, так і для другого, що під час усього нападу вони зброї в руках не мали, а напевно не мав її в руках обвинувачений Білас. Уважаю, що цей факт давав би мені навіть право оспорювати, чи взагалі Білас може підлягати наглому судові, але з цього факту я не роблю висновків недопустимости наглого поступування, лише вважаю, що маю повне право й обов'язок висувати цей факт, як другий момент, що злагіднює вину Біласа, і просити, щоб застосовано постанови з третього параграфу тридцять другої статті про об'єктивні обставини. Якщо б формально обов'язували приписи старого закону, то половина з них стосувалася б до Біласа: молодий вік, рівень освіти, чужий вплив і врешті спеціально важлива обставина — беззастережне признание до вини. без якого то признання, може, цього процесу й не було б. На всякий випадок, без якого цей процес не міг би вестися наглим способом і був би проведений перед звичайним судом. І хоч цей новий кодекс дає ширшу вільність рухів для суддів, то однак ті обставини стали чимсь, що я зважився б назвати природним, вродженим правом. Воно так глибоко лежить вписане в наше сучасне поняття права, що Високий Трибунал очевидно зволить ці обставини взяти до уваги. Факт, що під час нападу Білас не мав зброї, що послухав чужого наказу, факт, що іншої освіти він не мав, крім тієї, що плила від Мотики, і те, що він при-

знався так беззастережно — це ряд пом'якшувальних обставин.

Але, Високий Трибунале, є ще обставина обставин, щось, що не просить, не говорить, а кричить великим голосом за пристосуванням третього параграфу тридцять другої статті розпорядження президента про наглі суди. Це — мотиви, що ними керувався обвинувачений Білас, коли пішов на цей страшний чин, коли згодився взяти участь в експропріаційному нападі на пошту. Це проблема проблем, найбільша й найсуттєвіша, це відповідь на мотиви: чому ти, Біласе, послухав наказу, чому й сьогодні кажеш, що ти зробив те, що тобі твій моральний обов'язок наказував? Прокурор давав частково відповідь на те питання, навів ряд аналогічних справ нападів, саботажів, експропріацій. І тут, Високий Суде, я знов скажу, що нема нічого небезпечнішого, як правда недоговорена, правда часткова, правда неповна, неціла.

Напади, експропріації, саботажі, терористичні акти — всі ці без винятку акти бунту і революції, що їх перераховував прокурор — це тільки частина. Їх було багато, багато більше. Була акція, але була і протиакція — був цілий ряд шибениць, цілий ряд розстрілів, сотки і тисячі літ в'язниці, сотки й тисячі зламаних екзистенцій, сльози матерей і батьків, і все те, що може нести якась страшна буря, якийсь вихор, що його не можна спіймати в сітку карного кодексу. Іде щось, що в актуальну хвилину прибирає спеціально гострі форми, але і щось, що специфічне не лише цій землі. Рух, що ідентичним способом виявився скрізь

по світі. Фінляндія — спокійна країна, мешканців якої характеризувано тим спокоєм, тим абсолютним спокоєм, опанування життя — ця Фінляндія зірвалася на революційний виступ. Атентат виконала людина, що належала до найвищих і найзаможніших сфер фінляндської суспільности. І Латвія, і Литва, і Бретонія, і Ірляндія, і Каталонія, і скрізь та всюди — одне й те саме. Якийсь великий крик народів, часто навіть малих, про існування яких не знав світ, а які виступають на арену до боротьби проти тих, кого вважають своїми ворогами. І скрізь ми бачимо ті вчинки, що їх маленьку частинку назвав прокурор. І це, Високий Суде, — не якась зла воля одиниць, не їх помилка, а якась, скажім, психоза, якась природна сила, стихійна сила, сила, що пориває людей на вчинки, метою яких смерть чужа і власна.

Нещодавно⁷⁷⁾ відбувся світовий конгрес соціологів, присвячений тільки національним справам, виключно лише соціологічному дослідженню тих рухів, що їх називаємо національними. І соціологи-представники всіх світових держав одноголосно прийшли до переконання, що тут мається діло з силою природною, елементарною, якоюсь волею національних груп, що сильніша за волю індивіду-

⁷⁷⁾ В редактора Данила Чайковського і в д-ра Петра Мірчука подано: "В 1913 році" за газетою. Це здається помилка. Не маю змоги перевірити, чи такий конгрес і де відбувся ще в 1913 році. Мабуть це помилка друку, повинно бути 1931 році, тим більше, що другий український щоденник, "Діло" подає в тому місці "нещодавно".

ума, що тут маємо діло з виявом стихійної сили, яка паде, немов той струм води на водоспаді. І всі ствердили безсильність людської одиниці супроти тієї великої елементарної сили, сили, що попросту вже є, існує і пливе наперед.

Високий Суде! Французька революція перша створила в тому новому значенні слово, яке, хоч перед тим існувало, мало цілком інший зміст, слово “ля патрі” — Батьківщина, в значенні не держави, а чогось іншого, якоїсь іншої людської спільности, яка є родиною, але в безмірно більшому значенні, якоїсь людської спільности, що її творить та загальна спільна воля, що має право говорити за всіх, що має право вимагати від усіх своїх членів якнайбільшого послуху, якнайбільшої посвяти. Постало це слово, це нове поняття, що не існувало ще 200-300 років тому, коли існувала держава-династія, коли був обов’язок вірности державі і династії, а тепер, коли демократія розбила старі організації, старі спільности, — поставила на їхнє місце нове — оту Батьківщину. І постас любов до Батьківщини та обов’язок супроти неї. І я смію твердити, що та любов і той обов’язок не завжди однакові, хоч зовнішньо, теоретично, їх завжди називають однаково. Насмілююся виступити з парадоксальною, може, думкою, що ваше польське покоління не буде знати цього слова “Батьківщина” і не буде знати любови до тієї Батьківщини в такому змислі, в такій беззастережності абсолютної сили, як це знаєте ви, як це знає її наше покоління.

Бо Батьківщина вільна, державна, щаслива Батьківщина — її треба любити, її треба шанувати, її треба боронити і стояти на сторожі її добра. Але ця Батьківщина вже сильна, вона не дуже потребує нашої допомоги і нашої любови, вона робить нераз і те, що нам матеріально чи морально не вигідне. Зате Батьківщина нещасна, Батьківщина в неволі, Батьківщина, що терпить — це є Батьківщина, це є величезне джерело любови, понад яку більшої, сильнішої нема і бути не може. Жеромскі⁷⁸⁾ сказав, що він свою творчість скінчив з приходом визволення Польщі, і сказав це не тільки про себе, сказав велику істину, відкрив тайну того, що діється, що ніколи щаслива Батьківщина не може бути для своїх поколінь і своєї нації — говорю у психологічному значенні — тим, чим є Батьківщина нещаслива і поневолена. І коли в цьому місці, Високий Суде, я прошу, то не для сантименту, тільки для того, щоб ви зрозуміли тих хлопців і їхні вчинки та знайшли речову форму їхньої провини. Щоб ви пішли зо мною тернистою дорогою, якою іде мій нарід і до якого належать також вони.

Польський поет Томаш Весоловскі дивився на нашу історію, як не поглянув на неї досі ні один з українців. Він відкрив тайну історії, вказав, що наша історія — це ряд поривів до життя і то поривів, з яких кожний кінчається невдачею. Я вже раз у цій залі покликався

⁷⁸⁾ Стефан Жеромскі, визначний польський письменник.

на нього. Він у своєму вірші "До України" пише:

Dziwnym na świecie istniejesz spokojem.
Groblem w kolebce — kolebką w grobie.
Istniejesz jako na łące trawa,
Mogąca przerość wszystkie ziemiowoty.⁷⁹⁾

Так упродовж тисячеліть і раз і другий і десятий здавалося, ось-ось стане на тій землі якийсь новий твір, щоб внести щось від себе, додати щось своїм зусиллям і багатством своєї душі, якийсь новий культурний дорібок. І кожен раз зусилля кінчалися невдачею. Кожний раз приходила руйна, така страшна нераз, що, здавалося, нема з неї виходу, що ніколи вже Україна з цього положення не вийде. Ці хлопці — є в них не тільки той біль століть, що його свідомо й несвідомо відчують усі, який єднає нас усіх — той біль нашої історії. В їхньому поколінню, в поколінню цих хлопців живе ще щось інше.

Прошу взяти до рук їхні особисті дані, прошу глянути на дати народження тих хлопців. Були цілком молодими хлопцями, дітьми ще, тоді, коли Україна, здавалося, вітає нову свою весну. І тут, Високий Суде, знову не до почувань, але до знання життя відкликаюся. Хто раз поглянув на сонце волі, чи ж може його забути? Чи є на світі сила, що видерла б з його душі ту волю і постанову далі йти до того сонця? І знову порівняння. Два поети

⁷⁹⁾ Дивним на світі існуєш спокоем.

Гробом в колиці — колискою в гробі.

Існуєш, як та трава на луці,

Що може перерости всі землетвори.

двох народів. Міцкевич говорить про 1812 рік, що виріс у неволі, але мав одну весну в житті — весну надії. Шевченко ж “в неволі виріс між чужими, і неоплаканий своїми, в неволі плачучи умру”. Чи не бачимо тут тієї глибокої трагедії, різної трагедії двох націй? Міцкевич бодай одну весну мав, але Шевченко, як і много поколінь перед ним і після нього, такої весни не мали.

Але прийшли 1917 і 1918 роки і кинули своє зерно — ті почування, що мусіли остатися й осталися, інакше формульовані у старшого покоління, інакше в молоді, бо вона не має інших критеріїв, крім одного: любови і бажання служити визволенню України.

Прошу послухати тієї мови доведених фактів. Один і другий — хто вони? Молоді хлопці, яких освіта кінчається на кількох клясах народньої школи, а живуть вони в той час, коли в перші роки їхнього життя завітала наша весна — початок нового життя.

І хто прийшов до них? Мотіка. Студент-інтелігент, здібний і зручний. Цинік уже на 20-тому році життя, людина абсолютно визбута з усіх почувань моралі. Хто повірить його сповидному каяттю тут на залі? Хто повірить у причини, задля яких він постановив змінити свої переконання і видати в ім'я того своїх товарищів? Хто повірить у перемену, подану з календарною точністю майже щодо години, цинічної людини, голос якої не задривав і очі не зайшли сльозою, коли видавав і показував на тих саме, котрих перший поставив на шляху, що тут скінчився? Він давав їм у руки “Сурму” й летючки. “Сурма” в руках інтели-

гента, це не те саме, що “Сурма” в руках таких хлопців, як Білас і Данилишин. Вона обоожнює революційну організацію та проповідує, як найвищий закон, послух революційному проводові.

І вони стали членами Організації Українських Націоналістів. І стоїмо тут перед одним основним, абсолютним законом соціології та соціальної психології. Втягано хлопців до конспіративної організації — і що стає тим панівним мотивом їхнього життя? Присяга. З одного боку бажання чину — оте бажання, яке щоякийсь час стукає до вікон, сердець і душ народів, яке проявилось і в польській суспільності в формі романтизму, не того сантиментального, ідилічного, а того романтизму, що кликав до чину, якого квітом було повстання 1831 року, того романтизму, що знову застукав до польської суспільності перед 1863 роком, того, що ворожо ставився до тих, які “не хотіли хотіти”.

Він приходить і опановує покоління. Приходить, породжує бажання чину. Без уваги на те, чи перед критичним оком ці вчинки виявляються доцільними, чи ні. На це не відповідається аргументами, відповідається тільки тією вірою, що той, хто думає інакше, хто критикує, робить це з психічних дефектів, “не хоче хотіти”. Це абсолютна віра в абсолютну силу чину, віра й переконання, що треба міряти сили на заміри, а не заміри на сили.

Високий Суде! Приходить ще один мотив, що йде через психологію всіх таких людей. У Данилишина й Біласа з хвилиною, коли вони знайшлися в одних рядах української ре-

волюційної організації, родиться і горить одне бажання — бажання посвятити себе, бажання спалитися на вівтарі, на жертovníку ідеї, на службу якої вони пішли.

Погоджуємося, що для великої ідеї треба посвячуватися і бути готовим на смерть. У них ця потреба — жити для ідеї, служити ідеї переродилася в бажання вмерти за ідею. У своєму критичному наставленні до себе, вони, уважаючи себе звичайними рядовиками, пісшаками у боротьбі, прийшли до переконання, що можуть прислужитися великій своїй ідеї нічим іншим, як тільки своєю смертю.

Високий Суде! Цей момент пожертвування себе самого, цей момент другий, попри бажання чину, — це момент, що постійно помічається в психології цих рухів, до яких належить також український революційний рух. Недавно в Німеччині ставав перед судом один революціонер-комуніст і сказав: “Вір зінд ді Тотен авф дем Урлявб”.⁸⁰⁾ “Ми, члени підпільної організації, до якої і я належу, ми є покійники, мерці-небіжчики, яким тільки дано відпустку на короткий час. Ми не зараховуємо себе до живих, наше місце там, по тому боші границі”.

І є характеристичне для всіх, хто справді щиро й беззастережно пристає до революційних рухів, яким є і ОУН. До того роду людей належав і той поляк, що сказав: “Тасу як ја Оjczyznie tylko smiercią służу”.⁸¹⁾ До роду таких належить і Данилишин, належить

⁸⁰⁾ Ми -- покійники на відпустці.

⁸¹⁾ Такі, як я, Батьківщині тільки смертю служать.

і Білас. Перший потвердив це своєю мовчанкою, другий зізнаннями, в яких виразно бриніло: “Такі, як я, Батьківщині тільки смертю служать”.

І все те, що вони зробили, не може викреслити того факту. Чому, кому віддалися всеціло ці два революціонери? Відділити їх не можу. Було тут тільки одне-одніське почування, святе почування — любов, нічого іншого. Не бажання наживи, користи. Вони були тільки невільниками тієї великої ідеї. Волі. І добровільно стали тими рабами і віддали себе, включно зо своїм життям, їй, тільки їй. Два рази відкрив заслону святая святих своєї і Біласової душі той, що мовчить — Данилишин. Там у шпиталі, де небуденно щирим, геройським жестом бере на себе з товарища вину за вбивство, і тут, коли на саме слово “Україна” — “заламався”, той гордий Данилишин зарідав.

І це нехай промовить до ваших суддєвських душ — цей кришталь сердець обох підсудних.

Пересунувся тут через залю дух блаженної пам'яті Тадеуша Голуфка. Нехай цей дух промовить до вас. А коли дух Голуфка промовить до вас, панове судді, то я ні одну хвилину не буду дрижати за їхню долю”.

Це була чудова промова. Без патосу й егзальтації, випливала з найбільших глибів людської душі.

З запертим віддихом слухала її вся судова зала, не зводили очей з промовця судді трибуналу і навіть цинічно-глузливий прокурор Мостовскі непорочно сидів на своєму прокурорському фотелі.

Не тільки львівська українська, але навіть польська і столична варшавська преса визнали її одною з найкращих, що була колинебудь виголошена у великій процесовій залі львівського суду.

Х. Розділ

СЛОВО ЗА ОБОРОНЦЯМИ: Б. Д-Р ОЛЕКСАНДЕР МАРИТЧАК; Д-Р СТЕПАН ШУХЕВИЧ; Д-Р КОСТЬ ПАНЬКІВСЬКИЙ; Д-Р ЛЕВ ГАНКЕВИЧ

Д-р Маритчак підкреслює політичність процесу. — Звертає увагу на ідейні спонуки. — Закликає зважати на пом'якшувальні обставини. — Смерть їм не страшна, але вона не розв'яже співжиття між народами. — Єдиний засіб: добра воля й відсутність ненависти. — Для д-ра Шухевича мовчанка Данилишина — героїство, а не цинізм. — За послідовну мовчанку проголошувано святими. — Але сам він не сміє мовчати, мусить заговорити так, щоб почув увесь світ. — Жертва Мотики, гіршого за Каїна й диявола. — Його безмірна любов до України. — Роля в нападі — заопікуватися грішми, свідчить про характер і довір'я. — Поведінка в відвороті вже тільки психічна реакція й інстинктовні відрухи. — Справедливість не шукає помсти. — Устами Данилишина застогнав увесь нарід. — Сумлінне виконання завдання оборони в д-ра Паньківського. — Загальні висновки й міркування підбудував він фактами. — Чому слід відкинути намір убивства відносно Слугоцького й Андрухова? — Мотиви: самопосягата й ідейність. — Рівної Данилишиновоїй посвяті трибунал не бачив і не скоро побачить. — Випадковість пострілів вимагає звільнення від вини. — Д-р Ганкевич характеризує процес, як спліт непорозумінь і кон-

фліктів. — Його підложжя: нелегка до зрозуміння своєрідність української історії. — Непомітність особи Жураківського в житті виявляється і в нападі. — Жураківський не вмів вживати зброї. — Його переляк в часі нападу. — Через бідні умови життя покинув науку. Працею в млині набувся хвороби. — Але патріотизм перемагає в нього хворобу. — Скандальний виступ “Кур’єра Львовського”. — Ведмежа прислуга “Пилипа з конопель” в польській пресі.—

Прокурор домагається кари смерти для всіх обвинувачених, — від того почав свою промову д-р Олександр Марітчак, другий оборонець Василя Біласа, — без приноровлення до них передбачених законом пом’якшуючих обставин. Становище досить дивне, виходить воно з заложення, що одиниця відповідає за вчинки не тільки свої власні, але й інших одиниць. Таке становище фальшиве й анахронічне, правнича наука й модерна судова практика давно вже його закинули. Також діла й учинки давно вже перестали вважатися впливом індивідуальних постанов і від давна вже всі суди історії судять за них у зв’язку з життям оточення, на тлі психіки людських колективів, їхніх діл і поступків.

Коли прокурор покликувався на похорони поліциста Коята в Винниках і наводив нам перед очі польську мартирологію, то не слід забувати й мартирології української. Коли б і її мав на увазі прокурор, тоді передусім підкреслив би факт, що йдеться тут про проступок політичної натурн і що ми беремо участь у політичному процесі.

Коли ж це процес політичний, то чи кара смерти може корисно вплинути на політичне під-

ложжя, з якого він виріс? На око, це справа може дрібна, але на ділі вона набирає величезної ваги. Кожен, хто хоче поважно її оцінити, до самої глибини, мусить призадуматися, чи кара смерти розв'язує її та їй подібні справи.

Ці хлопці смерті не бояться, вони були приготовані на неї в кожному моменті свого короткого ще революційного життя. Адже над Дністром сам Білас просив Данилишина, щоб останніми кулями перервати їм обом нитку життя. Такого бажання не може виявити вдача погана й душа боягуза. І правду писав цими днями один польський часопис, що це "не є злі хлопці". Зойк Данилишина на цій залі, його крик розпуки з темноти селян, що бійців за власну їх волю віддають у руки ворогам, не може свідчити про звихнену вдачу. Таких людей не карається смертю за їхні шляхетні пориви.

Співжиття людей не можна будувати на базі ненависти, не можна нехтувати й лишати на боці, поза увагою, всі ті моменти, що злагіднюють і пом'якшують взаємовідносини між ними. Добра воля й відсутність ненависти — це єдині методи, щоб вирівняти трагічні міжнаціональні конфлікти, що з них зроджуються такі трагічні процеси.

Прийшла черга на промови в обороні підсудного Дмитра Данилишина. Як перший його оборонець, д-р Степан Шухевич виступив перед трибуналом зо своєю глибоко продуманою та добре обґрунтованою з логічного і правничого боку промовою:

Високий Наглий Суде!

В цій справі я, власне, повинен мовчати. Мовчав увесь час процесу Дмитро Данилишин, і я повинен пристосуватися до його так-

тики і теж замовчати. Але я мовчати не можу, мені не вільно. Я не можу мовчати, бо моє сумління, мій обов'язок, що його на мене кладе моє становище в цій справі — забороняють мені мовчати в цій хвилині.

І не можу мовчати ще й тому, бо мушу висказати все, що відчуваю цілим моїм серцем, що чую всією моєю душею, всім моїм сумлінням. І хочу сказати все те так голосно, щоб мій голос почули не тільки судді трибуналу, не тільки присутні в цій залі, але й уся суспільність; щоб мій голос, голос мого серця, голос мого сумління почув увесь світ, уся вселенна. Не можу мовчати, бо уста відчинив мені сам мій клієнт, Дмитро Данилишин, відкрив їх три рази, до чого зараз прийду.

Сказав хтось: цинічно мовчить!⁸²⁾ Це міг сказати хіба тільки той, хто не знає людської душі — бо хто знає психіку людини, той не насмілився б сказати чогось подібного. Я знаю з історії Церкви, що були колись монахи й пустельники, які накладали на себе великий обіт, обіт мовчанки, і все своє життя мовчали. А за те Церква визнала їх святими. Якщо мовчанка була б чимсь лихим, маловажним, або належала до приємностей, то Церква не признавала б святцями тих, що себе їй віддали. Бо мовчати — це мука, мука накладена на себе добровільно, і за те й Церква підносила їх на п'єдестал святих.

Мовчати має право кожний обвинувачений. Це право признають йому карні проце-

⁸²⁾ Один з польських брукових газетярів у Львові назвав мовчанку Данилишина цинічною.

дури всіх сучасних держав і нікому не вільно притягати його за те до відповідальності, не вільно переслідувати за мовчанку, не вільно примушувати від неї відступити. Бо це таке його добре право. Якщо обвинувач хоче за-суду обвинуваченого, то повинен довести йому провину, а обвинувачений може мовчати і сказати тим: докажи, що я винен.

Мовчати в часі процесу, під час такого процесу, де йдеться про: бути чи не бути, жити чи не жити, — мовчання таке є геройством, великим геройством, на яке не всі здатні.

Витримати таку мовчанку не хто-будь зуміє. Адже ж тут, на цій розправі, розглядається питання, від якого залежить життя людини. Нераз слова просто рвуться з уст, а він сидить тихо, мовчить, зціпив зуби, затиснув руки і з уст його не падає ні одне слово. Чи ж це не подивугідне, чи ж не свідчить це про характер, добрий, міцний характер, про тверду й незламну волю, про справді мужеський характер цього хлопця? Думаю, що так.

Але й проламав він мовчанку, перший раз, коли стало питання про те, хто забив поліцестя Коята. Він промовив: "Я стріляв! Не стріляв Білас, тільки я".

Чому? Бо не хотів, щоб його вина спадала на чужі плечі, щоб невинно посуджено його нерозлучного товариша-бойовика. А може хотів його рятувати? Не знаю, хто з них стрілив. Може він, а може й Білас. Але він бачить, що його товариш у небезпеці, і він, хоч сам у такій же великій і грізній небезпеці, сміливо бере на себе новий великий тягар, що при оцінці його вини може дуже заважити на

терезках його долі. Ця сильна, безмірна любов до товариша, яка посувається аж до жертвування своїм власним існуванням, вказує на велич його характеру.

І промовив другий раз тоді, коли, на його думку, тут у залі цілком зайво розглядалася інша справа, справа Тадеуша Голуфка. Не міг він мовчати і мусів перервати мовчанку, щоб заявити, що з тим убивством він нічого не має спільного.

І третій раз — тоді, коли свідок о. Киндій розповідав про ту сцену, як селяни, побивши їх, неначе злочинців, почули від них слова: “Ми за Україну гинемо”. І в хвилину, коли свідок промовив слово “Україна”, панове почули в залі плач, плач Данилишина, цього твердого і міцного Данилишина. На сам звук слова Батьківщини він попадає в розпач і проливає не сльози, а перлини болю. Все зніс, та не міг знести образу тієї хвилини, трагічної хвилини.

Чи, осуджуючи вчинки Данилишина, можете, панове судді, пройти попри той факт мовчки, не звернути на нього уваги? Колосальна, нечувана любов до всього свого — до свого рідного краю. Ця велика, безмежна любов до України — це мотор усього, чого допустився Данилишин, і над цим мотивом, панове судді, мусите застановитися. Бо не для якихсь інших, нечесних, “цинічних” спонук, а тільки з любови до Батьківщини він пішов на чин, що за нього сидить отут на лаві обвинувачених. І коли так думаю та вдумуюся в душу цього хлопця, то мимоволі мушу сказати

про нього — дер гроссе швайгер.⁸³⁾ Так, бо в своїй мовчанці він великий, хоч такий ще молодий, але великий!

Він не заперечує, що належав до ОУН. Правда, це не належить до акту обвинувачення, але ця справа тісно в'яжеться з закидами, які йому робить той акт. І цей любий, милий шевчик став членом Організації Українських Націоналістів. А хто його зwerbував? Інтелігент Мотика. Номен — омен.⁸⁴⁾ Якщо б судове доказове поступовання було протягнулося до сьогодні, я дав би один доказ, що схарактеризував би цього індивідуума. На жаль, післянець, що приніс мені цю відомість, прийшов кілька годин після замкнення доказового поступовання, прийшов запізно. І якщо б я міг був учора подати Високому Трибуналові те, що знаю і маю тепер, — тут став би доказ, що той Мотика ще з весною цього року, коли його випущено з в'язниці, зобов'язався перед поліційною владою у Дрогобичі робити доноси. Я був би поставив доказ, що до одного з поважних молодих громадян приходив Мотика і питався, чи не знає він про якихнебудь комуністів, або українських націоналістів, бо коли він виходив з в'язниці, зобов'язався за те, що його випустили, доносити про все, що

⁸³⁾ По-німецькому: великий мовчун. Так називали великого німецького знавця воєнної стратегії, польового маршала фон Мольтке.

⁸⁴⁾ Латинська приповідка: назвище — означення (цебто слова, від котрого воно походить). В цьому випадку: Мотика — як те знаряддя, що його вживають у городах підгортати землю на городовину, — закупає своїх товаришів.

довідається — і це поставило б, як і зізнання, так і саму особу Мотики в цілком іншому світлі. І цей, безумовно здібний, інтелігент іде на село і вербує там молодих хлопців на те, щоб опісля тут видати їх перед наглим судом. Якщо б це було перед звичайним судом, не перед наглим, може можна було б тут сказати якесь лагідніше слово. Але втягати когось до організації, а опісля приходити перед наглий суд і перед наглим судом зо свідомістю того, що тих хлопців жде, проти них свідчити, і хто знає, чи хоч крихітку правди — бож обвинувачені все заперечили — це вже не робота Каїна, це робота диявола, гіршого, підлішого за сотні Каїнів!

І на підставі таких зізнань, на підставі таких свідчень такої людини мається судити тих чесних хлопців?

Притягнений до організації Данилишин ішов за тією зіркою, що її ніколи не в силі зловити, якою для нього була його люба Україна. Він знав, що боротися за самостійність своєї Батьківщини — для нього святий обов'язок. Він дістає наказ їхати до Городка і брати участь у чині на користь своєї організації. В якому — він, певно, ще не знав аж майже до останньої хвилини. І так, як увесь час мовчить спокійно й гордо тут, у залі, так само мовчки приймає наказ і йде сповнити його, як вояк.

Вже оборонець Василя Біласа підкреслив цю дуже важливу обставину, що не кажуть їм стріляти, тільки доручують їм інше завдання — взяти гроші. Їдуть вони обидва, щоб виконати наказ, і погляньте, панове судді, яки-

ми фондами вони розпоряджають у хвилині коли виїжджають. Мають тільки те, що треба на залізничний квиток — ані гроша більше не беруть та не хочуть ані на один зайвий сотик зменшити фондів своєї організації. Їдуть, бо дістають наказ. Їдуть оба, бо — як сказав д-р Старосольський — ці два бойовики нерозлучні і, коли йде на небезпеку Білас, мусить з ним іти і його товариш Данилишин, його щирий і вірний друг. Я знаю з війни, яка тісна приязнь може знайти місце в людських душах, а знаєте, мабуть, це добре і ви з воєнного досвіду. І не могли їм доручити завдання, де треба стріляти, бо організатори добре знали кришталні серця їх обидвох. Це геройське серце Данилишина відчули ми тут, а добре пізнала його та жінка селянка, що гостила їх молоком і плакала тут у судовій залі. Сказав прокурор, що вони мордували людей, утікаючи. А ми чули про щось інше. Стріляли на пострах, не хотіли вбивати, не дозволяло на те їхнє добре, чисте серце. Не вбивали, дарма, що погоня могла їх спіймати й видати. Я хочу звернути увагу на одну обставину: втікаючи, Білас бачить, що скоріше чи пізніше їх зловлять, і звертається до свого товариша: “Не втечемо. Ти маєш ще кулі в револьвері, прощай однією мене — другою себе. Хай буде з нами кінець”. На те Данилишин: “Так бути не може. Хай вони зроблять з нами кінець!”

Що це значить? Чи це, може, якийсь акторський жест? Ні, панове, це великий психологічний момент, що дуже багато свідчить про психіку Данилишина. Він знає, що стріляти до себе і до свого товариша — це була б

трусливість, а він, карний член організації, трусом бути не сміє. “Нехай з нами зроблять кінець вони”, ті, що за нами гонять — ті з того самого українського народу.

Майже неможливо говорити в суді про доцільність і засоби діяльності Організації Українських Націоналістів. Прокурор має тут монополне становище і ми в тому напрямі дискусії вести не можемо. Але якими б ті засоби не були, то ви, панове судді, мусите взяти до уваги внутрішнє “я” кожного з обвинувачених, бо кодекс карає не чин, тільки особу. Тому, караючи, треба зважати на всі душевні моменти обвинуваченого, а тут багато дечого промовляє на користь мого клієнта.

А тепер, панове судді, прошу звернути увагу на момент, коли серед найбільш напружених нервів вони зустрічають осіб, що хочуть віддати їх у руки справедливості. Чи можна говорити тоді про розум?

Наука каже, що в таку хвилину кожний намагається врятувати життя. Є це гін до збереження життя в моменті найсильнішої напруги нервів. І, може, прокурор має рацію, коли говорить, що “впало багато стрілів”, але чи з наміром убити, того не можна сказати.

Мій клієнт увесь час мовчав, а мовчанку вважають признанням. Якщо суд прийде до переконання, що він там був, — то я знаю, що його чекає. Я прошу тільки взяти до уваги мотив: для чого він ішов?

А йшов він для України, своєї Батьківщини, і це понад усякий сумнів виявив. Слово “Україна” викликало в цього сильного хлопця стогін.

Панове судді! Це не Данилишин зойкнув, це зойкнув увесь український нарід!

Д-р Кость Паньківський, єдиний з оборонців, що мав нагоду "перегризти" всі судові акти перед початком наглого суду. І тому його промова, за попереднім порозумінням з іншими оборонцями, мала своїм завданням підкреслювати фактичні дані так з самого процесу, як і всього, що діялося перед ним. В коротких своїх, наскрізь речових і фахово-правничих виводах, оборонець вилочив усі моменти з ходу процесу, представив факти з поведінки Дмитра Данилишина в часі відвороту з-під Городка і вже в судовій залі, заокругливши їх у цілість, що повинна вплинути, як закупність пом'якшувальних обставин при видаванні присуду.

Промова оборонця д-ра Костя Паньківського ішла, приблизно, за таким ходом думок:

Панове Судді!

Мої попередники звернули увагу на справу загального характеру і мені зайво було б це повторяти. Я зверну увагу головню на подробиці, що відносяться до підсудного Дмитра Данилишина.

(Тут іде перелік обговорення тих подробиць).

Д-р Шухевич сказав, що хоч Данилишин не признався до нападу, то цього нема як заперечити. Тут я хотів би зосередитися на двох моментах відносно закидів Данилишинові: справі нападу і намаганого вбивства. В обох тих справах акт обвинувачення, так як він ці закиди ставить, — не має рації. Д-р Шухевич показав на виїняткові обставини, на душевний настрій тих двох хлопців і нап'яття нервів, що напевно тоді мүсіло настати, згадував

теж про інстинкт самозбереження. Чи — взявши ті речі до уваги — можна прийняти за факт, що один і другий стріляли пляново, з **наміром** убивати? Трудно на те погодитися. Пригадаймо собі сцену на станції ГлиннаНаварія. Напад відбувся доволі далеко звідти, в Городку. Серед темної ночі, в голоді й холоді, хочуть вони дійти до якогось місця, щоб відпочити. Нема двох думок, що фізично вони вичерпані, психічно перевтомлені. Доходять до залізничної станції і блиснула їм надія, що злигодні втечі вже за ними. І — нагло стає нова перешкода на дорозі. В хвилину, коли рука одного чи другого сягала по зброю — ані не думали вони **вбивати** поліцистів. Хотіли, мусіли відсунути цю останню перешкоду і стріляли, не мавши ані часу на те, щоб подумати, ані на те, щоб ціляти.

Точнісько те саме можна сказати і про подію в Розвадові. Шість годин нічної мандрівки завели їх до Розвадова. Вже далеко від місця нападу і щораз ближче додому. І черговий раз стає перед ними перешкода, що її мусять перебороти, якщо хочуть заціліти, урятуватися. Їм і не в думці вбивати когось, вони прагнуть одного тільки — втекти, відірватися від погоні. Кілька разів стріляв Данилишин, але не ціляв. Що ж могло бути легше для нього, як поцілити віддаленого всього на два-три кроки від нього громадського секретаря Бовдура, якби він справді хотів його не кажу вже вбити, тільки хочби зранити? Бо він стріляв на пострах, а потім відстрілювався теж тільки на те, щоб не допускати погоні ближче і втекти.

Ані в Глинній-Наварії, ані в Розвадові не було наміру й думок убивати, єдиною причиною і єдиною метою стрілянини було — самозбереження й утеча. Сам свідок Бовдур на запитання, що він думав про стріли підсудних у тій хвилині, коли з однієї і другої сторони надбігала юрба людей, сказав, що це було відстрілювання. А що склалося так, що постріл попав у ціль — це ніяк не може бути аргументом-доказом про **намір** убивства.

Дуже прошу звернути увагу на те, що повинно б об'легчити кару, а це: мотиви і сам характер справи. Вчинки обвинувачених впливали з мотивів наскрізь ідейних. Я певний того, що такої самопосвяти й ідейности, як у підсудного Дмитра Данилишина, панове судді ще не бачили і не скоро побачать. І просив би пам'ятати, видаючи присуд, що ані поранення поліциста Слугоцького, ані свідка Андрухова не можна вважати намаганням убивством, тільки чинами, що трапилися зовсім випадково. І тому прошу в обох тих випадках видати вирок уневиняючий".

Промова оборонця д-ра Лева Ганкевича.

Високий Наглий Суде!

Для мого клієнта Жураківського процес не дав нічого, він був для нього мачухою. Ні один свідок нічого не сказав, ні один свідок його не обтяжив, а моє єдине внесення покликати доктора Бірна — трибунал відкинув. Якби не зізнання самого Жураківського, то не було б відомо, чи був він у Городку, не було б відомо, чи взагалі живе десь у світі такий собі Маріян Жураківський. Це прекрасно схарак-

теризував один з журналістів, присутних тут у судовій залі: “На лаві підсудних Жураківський сидить, як якась сіра постать з складеними руками, і непритомними очима глядить на вікно”. Я не міг би його краще схарактеризувати, цей журналіст мене виручив.

Мимохіть пригадується мені сцена з цієї самої залі з-перед кількох років. Був це відомий процес проти комуністів, так званий “святоюрський”. На лаві підсудних, на самому переді, сидів звичайний огородник, що скінчив дві чи три класи народньої школи ще в царському Королівстві,⁸⁵⁾ а на другому кінці студент політехніки, син великого нафтового промисловця з Борислава, хлопець великої інтелігенції. Перший називався Круліковскі, другий Мошоро. Останнього боронив незабутній провідник нашого адвокатського стану, меценас доктор Міхал Грек. В один момент він звернувся до суду і, показуючи на тих двох обвинувачених, сказав: “Тут маєте звичайного огородничого робітника й одночасно духового велетня, Круліковського, а тут — інтелігента; чи ж можна їх разом порівняти і разом поставити?” І суд Мошора звільнив. А тепер маєте перед собою Данилишина і Жураківського. Шевський челядник і студент сьомої гімназійної класи. Чи бачите, Високий Суде, ту велетенську скалю, що відділює цього шевського челядника від цього студента?

⁸⁵⁾ В часі Віденського Конгресу 1815 року з центральних земель Польщі довкола Варшави створено т. зв. Королівство Польське, (по-російському називали його “Царство Польське”). З того часу центральну Польщу ще довгий час називали скороченою назвою “Королівство”.

Хтось назвав цей процес сплетином трагізму. Дуже слушно, бо це справді клубок трагічних непорозумінь і конфліктів. Де тут нема трагізму? Молоді хлопці, які починають акцію, що з нею не годиться частина їхньої власної суспільности, яку осуджує польська громадськість. Їх уважають за бандитів, їх судять, їх чекають шибениці. Мої товариші, попередні промовці, вже намагалися пояснювати цей трагізм. З соціологічного і психологічного становища пояснював професор Старосольський. Широке історичне тло кинув товариш Марічак, а я ще поспробую підійти до нього з хемічного становища. Нації також є свого рода органічними тілами, з яких деякі підпадають на якийсь час повній мертвоті і в них нема жодного хемічного процесу. Так може тривати і довгий період часу, аж несподівано в тих, немов би мертвих тілах починається могутній хемічний процес, що гігантськими кроками летить наперед. Таким органічним тілом може бути й наша нація, що в часі, коли інші нації вступали вже в широке громадське життя, ще переживала періоди, чи то козацьких оселенців, чи сантиментальної романтики. І коли ви, поляки, переживали свою долю десятками років, може на нас упало те саме переживати в тижнях і днях.

А, може, тут щось і з геології? І так, під великою скелею сотні літ переховуються пребагаті поклади нафти і щойно якийсь вертач щасливим свердлінням видобуває їх наверх, що й у нас тим вертачам — Петлюрам і Грушевським — після десятків літ удалося довертати цей незвичайний вибух народньої енергії.

І, може, цей вибух незрозумілий не тільки для вас, польської громадськості, але, може, і для нас, може і ми є під тією непереможною галюцинацією, про яку ви тут чули від Мотики і яку ви навіть заапробували. Не треба шукати аналогії польського, ірландського чи якогось іншого революційного руху. Український революційний рух самостійний і пливе він невідомим нам ще сьогодні річищем. Чи можете собі уявити, панове судді, що діялося в душах української людности дня першого листопада 1918 року, коли вона пробудилася вранці і побачила на ратушевій вежі жовто-блакитний прапор.

Пристаю до Городка.

Акт обвинувачення закидає Жураківському, що він, озброєний, брав участь у нападі на пошту. Чи справді Жураківський був озброєний? Формально так, бо мав револьвер. Але чи згодиться зо мною Високий Суд, який упродовж чотирьох днів приглядався Жураківському, що байдуже те, що тримав Жураківський у руці — револьвер, чи соску до ссання. Револьвер у руці Жураківського, це не зброя, це перешкода. Він не вмів стріляти, не вмів поводитися з револьвером, він може й вичистити його не потрапив би, тож не можна сказати, що він “озброєний” брав участь у нападі? Сказав прокурор, що вони мали наказ мордувати і стріляти. Це твердження прокурора нічим не підтримане, навпаки, процес виявив, що так не було. Свідок Станкевіч зізнав, що коли вдерся до нього один з напасників, то ані не стріляв, ані не мордував, тільки крикнув: “Лягай!” і він поклався на землю. Свідок

Тома Томків, що сидів при поштовому віконці, зізнав, що коли напасники вдерлися до кімнати і крикнули: “покладися”, — він поклався на землю. На процесі виявилось, що на тому коридорі лежав ще один невідомий чоловік. Може соромно про те признатися Жураківському.

Далі сказав прокурор, що Жураківський дуже обмежувався у своїх зізнаннях. Пане прокуроре, — звертається до нього оборонець, — я з повним переконанням говорю, що коли б усі ваші майбутні обвинувачені так “обмежувалися”, то виконання обов’язку, що впливає з вашого урядового становища, було б дуже й дуже облегчене.

А тепер ще кілька слів про особу Жураківського. Син залізничного робітника, крайнього нуждаря, іде до сонця, вступає до гімназії і доходить до сьомої гімназійної класи. Вчиться добре і любить науку. Аж одного дня каже йому батько, що далі до школи не піде, бо нема за що. І він не розпачає, береться за тяжку фізичну працю, працює у млині за нужденну винагороду. Та нещастя ніколи не йде саме. Вмирає батько, вмирає мати, залишається він і дві незабезпечені сестри. Заробіток у млині не вистачає, він закладає крамничку в Пасічній і разом вони тягнуть тяжке ярмо життя. Приходить нове нещастя: слабкий організм Жураківського, може наслідком важкої праці у млині, набрався страшної серцевої недуги. Він лікується в лікаря Каси Хворих. І, може, цей лікар йому сказав, що хвороба невилікувальна. Можливо, що тоді саме наступив психічний перелім у цього хворого, але

доброго хлопця. В його серці знайшлася якась комірочка, що билася почуттям патріотизму. Постає в ньому непереможна думка ще чимсь перед смертю прислужитися своїй нації. Він вступає до революційної організації. І всупереч своїм природним даним, всупереч силам, пішов він з хворим серцем до Городка. А хто знає, може й тому пішов, бо станиславівський лікар дав йому зрозуміти, що не довго вже буде битися його серце...

Тут не можу замовчати одного. Два дні тому в цій залі на лавах оборонців покотилися сльози. Ми переживали важкий, трагічний момент, а цей момент, треба сказати, навіть польська преса вшанувала і я вважаю своїм обов'язком тут це з повним признанням підкреслити. Та вже сьогодні в одному щоденникові появилася статейка, де написано — тут оборонець відчитує з польського “Курієра Львовського” такий уступ —:

Тож з найбільшим здивуванням прислуховувалися ми до слів греко-католицького пароха, що в обличчі трибуналу наслідився славословити злочинців. Не віримо, щоб людина в духовній рясі могла це щиро робити.

Ішлося про щось інше. Руський⁸⁶⁾ парох мав завдання, хочби за ціну богохульства, викликати співчуття для обвинувачених, і вжив того в часі своїх свідчень. При цій нагоді заінсценізовано дальший тяг цієї трагічної комедії з допомогою ридання одного з обвинувачених. Але комедія лишилася комедією. Сльози в очах Данилишина можуть бути пересторогою

⁸⁶⁾ Т. зн. український. Курієр Львовський — ендецька газета, а ендеки вперто називали українців русинами.

для тих, що їх колись у підземеллях ОУН знову захочуть змусити до кривавих виступів.

“Кур'єр Львовскі” вихопився тут, як Пилип з конопель, коли не бачив “ніякого яснішого світла, що його кидав би в душу підсудних їх нібито український патріотизм”. А його редактор не приніс чести польській пресі, своєму ж часописові зробив правдиву ведмежу прислугу.

Пішов Жураківський до революційної організації, а коли вона зажадала від нього співпраці, він не міг опертися і кинув усе, кинув дві нещасні свої сестри, що плачуть там сьогодні в тій маленькій крамничці, щоб, на його думку, найкраще прислужитися своїй нації.

Високий Суде! Новий закон впровадив багато доброго і дав судові велику силу при оцінюванні провини людини. Я з повним спокоєм передаю долю Жураківського в ваші руки, бо вірю, що покористуєтеся цим новим законом і пристосуєте всі злагіднюючі обставини”.

ХІ. Розділ

СЛОВО ЗА ОБОРОНЦЯМИ: В. Д-Р МАРІЯН ГЛУШКЕВИЧ

Несподіваний перерив у процесі. — Причина: якби скінчився сьогодні, завтра неможливе виконати присуду через свято. — Тайна в житті д-ра Глушкевича. — Нерозуміння кари смерти причиною резигнації з судової кар'єри. — Що таке “переконання” і “сумління” суддів у смертних присудах? — Мінливість людського і суддєйського сумління на протязі століть. — Сумління людське і вселюдське. — Приклади судових помилок наслідком “переконання” суддів. — Не сумління, тільки логіка. — “Дай мені факти — дістанеш справедливість”. — Ірраціональний первень у драмі народів-сусідів. — Відкинуги “оптичний” доказ. — Фатальна “солідарність місця” на лаві обвинувачених. — Ментальність людини вільної і звинуваченої на лаві підсудних. — Аналіза обтяжень Коссака. — Нема проти нього фактів, хіба здогади. — “Теорія демонів” психолога Ле Бона. — Але за діла демонів не вільно карати одиниць. —

Як тільки скінчив говорити д-р Лев Ганкевич і з лави оборонців ладився виступати з промовою д-р Маріян Глушкевич, голова трибуналу проголосив заяву, що вдарила своєю несподіванкою всіх присутних. Відложив він дальший біг процесу до чергового дня, четверга, година 9 вранці.

Причини свого рішення не подав, та вона скоро виявилася. Коли б процес продовжався і ще того самого дня, в середу, 21 грудня, наглий суд скінчився присудами смерти, а президент польської республіки не скористав зо свого права ласки — не можна б виконати присуду. Закон про нагли суди вимагав, щоб виконати присуд смерти до 24 годин. Цей же закон постановляв, що не вільно виконувати присудів смерти в неділі і святочні дні, а саме на другий день, 22 грудня, припадало врочисте свято греко-католицької Церкви — Непорочне Зачаття Пресвятої Діви Марії. Рахуючися з тими можливостями, перервано процес.

В четвер о годині 9.05 вранці голова трибуналу дав слово останньому оборонцеві в цьому процесі, д-рові Маріянові Глушкевичеві, що захищав обвинуваченого Зенона Коссака такими словами:

Високий Наглий Суде!

Вельмишановні Панове Судді!

Маю честь звернутися до вас, як оборонець обвинуваченого Зенона Коссака. Звертаюся до вас з моїми найскритішими й найтаємнішими думками, що нуртують у моєму мізкові і в моїй душі вже довгі-довгі роки, і цю мою тайну хочу тут, немов на сповіді, висловити вам у цій великій, грізній справі. Коли б здавалося вам, що я говорю від речі — прошу звернути мені увагу, але і прошу теж вас слідкувати за моїми думками.

Перед 22 роками зголосився я до тодішнього президента апеляційного суду у Львові, Тхуржницького, з заявою, що покидаю суддєйське звання. Коли здивований зверхник запитався, чому це роблю, я сказав:

— Ексцеленціє — не знаю законів.

Пригадав мені президент Тхуржніцкі, що це ж він сам перепитував мене при суддєйському іспиті й особисто переконався, що закони знаю дуже добре, я ж продовжував відповідати:

— Ексцеленціє — не розумію і через те не знаю слова “смерть” у законі.

Таке було і таким лишилося моє глибоке переконання і тому я покинув судівництво та перейшов до адвокатського стану.

Законодавці й судді без розбору кидають тим словом, одначе я не можу собі відповісти на те, що таке смерть. І думка ця нуртує в моєму мізку вже десятки літ. Може, ще від тих перших хвилин, коли я, як молодий аплікант, сидів і слухав слів: “суддя прийшов до переконання”, і тоді зродилася в мене думка про ту страшну недосконалість усіх засобів і способів, при допомозі яких справедливість шукає дороги до правди. Шукаючи тих доріг, покликається на такі ж самі недосконалі й законспіровані інстанції, як переконання, сумління. І тоді постало в мене питання, на яке й досі не маю відповіді. Бо так само, як ніхто не може мені відповісти, що таке смерть, не може й сказати мені, що таке “переконання”. Чи вільно, наприклад, на підставі підозрінь визнати винним людину, спираючися на таких поняттях, як “переконання” або “сумління”? Що це є переконання, чи це функція мізку, чи тільки чуття, почувань? Що властиво значить саме слово “переконання”, що його вживаємо в усяких значеннях, — досі не знаю і ніхто на те не дав мені відповіді. Чи переконання

основане на логіці, чи якраз тому переконання є такою небезпечною інстанцією наших діянь і вирішувань та постанов, що воно якраз не знає логіки, що логіка йому чужа, бо ж логіка, як математика, є одна в усій людськості, а навіть, здається, в усій вселенній. А з переконанням — які ж ми бачимо образи?

Прокурор, що обвинувачує Коссака, не зробив того проти свого переконання, і я, коли виступаю в його обороні, також переконаний про його невинність, а суд судить і скаже, що він на підставі свого переконання прийшов до такого, а не йнакшого висновку. Але й тут, серед суддів, дуже часто один має протилежну думку, що її диктує йому переконання, інше від переконань двох других суддів. Одна судово інстанція устійнює своє переконання так, інша в інакшій спосіб, а третя знову зовсім інакше.

Отже я питаюся — що це є “переконання”? І здається, Високий Суде, що людськість від найдавніших часів і тисячеліть боліє над цим питанням, бо вже кодекс Гамурабі покликався на якісь речення, про які можемо твердити, що вони мали щось спільне з так званими доказовими теоріями. Вже знали, що переконання — це якась ірраціональна річ, і намагалися відгородити ту функцію якимись межами. І щойно новітнє законодавство устійнило це переконання, як якийсь абсолют, а я мусів би запитатися, чи це переконання — це та ірраціональна й ірреальна невідома, зглядна сила, що називається переконанням, чи може вона мати справді той привілей, що може бути збудована на фальшивих премісах,

або на премісах, що їх бракує одної чи кількох ланок?

Судили опира з Дюссельдорфу і знавці ствердили, що згідно з їхнім переконанням Кіртен є психічно і кримінально невідповідальний, а судді за своїм переконанням визнали його винним і засудили. І, не зважаючи на численні протести вчених, психіатрів і політичних кіл, міністер, за своїм найкращим переконанням, затвердив цей присуд і Кірте-на повішено, а протоколу секції тіла досі не подано до публічного відома.

Ставав тут у Львові обвинувачений за вбивство Чопак.⁸⁷⁾ І його повішено, а розтин тіла показав повне зникнення однієї частини мізку. Все ж таки судді засудили його з переконання, і то на підставі щирого переконання. Якраз тут бачимо, що таке суддєйське переконання, це річ ілюзорна, непізнана, ірраціональна і, користуючися модерним словом, у кожному разі зглядна. І чи це переконання побудоване на логіці, на тій єдиній, вселюдській логіці, чи щось інше, що не конечно мусить знати логіку?

І нуртує в моїй душі та в моєму правничому мізку друге логічне питання: що це є "сумління" суддів? І тут мусітимемо відповісти, що не є це точно означене і завжди одне й те саме явище. На протязі тисячеліть сумління змінювалося, бо й воно має свою експансію; свій розвиток. Спершу воно було моральним правилом невеличкої групи, опісля більшої, потім племені, згодом народу, тепер на-

⁸⁷⁾ В "Ділі" заподано: Чабак.

ції, а було й сумління раси і може бути сумлінням усієї людськості. Маємо різні категорії сумління, а його експансія іде не тільки вширш, але й у глибину. Маємо сумління однієї класи, однієї верстви, а найвиразнішим груповим сумлінням — це сумління національне. Вищим за нього може бути хіба сумління загальнолюдське. І сумління з віками теж міняється. Бо чи сумління в нинішньому розумінні того слова було сумлінням тих “равбрітерів”⁸⁸⁾ котрі, коли ставили свої замки, вважали можливим і згідним з сумлінням живцем закопувати в землю вагітну жінку? Таке диктувало йому його сумління й одночасно жила в ньому віра, що його славний равбрітерський рід буде множитися, багатіти і вбиватися в силу. Або засада “око за око, зуб за зуб”? Це ж також вислів сумління даної епохи, даної раси. І ще недавно були такі часи, коли з глибоким, найкращим і найспокійнішим сумлінням судді засуджували людей палити живцем на кострі. Вони теж не йшли проти свого власного сумління, виконували те, що наказувало їм їхнє сумління суддів. Або, візьмім хочби такий клич нового людського сумління, що його проголосив великий російський письменник Толстой: “Доволі крови!” Це також один рід сумління, цілком протилежного тому, що обов’язувало на другому кінці світа. А ще інше розуміння людського сумління казало польському поетові Леопольдові Стаффові, писати, що “нема вини, нема кари, нема кривди — є тільки терпіння”.

⁸⁸⁾ По-німецькому: лицарів-грабіжників.

Чим же ж у такому випадку має бути сумління суддів? Чи воно має бути пристосоване до якоїсь певної групи, кляси, нації? Є країни, де панівна — національна совість. Є й така країна, де панує і про все вирішує “революційне сумління”. Може бути введене і вселюдське сумління. Але воно, якщо мало б собі заслужити на назву сумління ідеального, мусіло б бути функцією не ірраціональною, а функцією логіки, людського мізку, тієї людської математики, яку кожен з нас носить у собі. І наша культура, панове судді, наша цивілізація і наше правознавство щораз більше схиляється в тому напрямі. А коли наше судейське сумління має бути раціональною цінністю, то наші висновки мусять спиратися тільки на фактах. Старий і мудрий римлянин сказав: “Дай мені факти, дам тобі справедливість”, але так написано і тільки написано. Бо і в римському праві було таке, що коли суддя не міг рішитися, на котрий бік прихилитися, він мав право сказати “не квід”. І нічого іншого це не значило, нічого іншого не міг мати на думці римський законодавець, коли це устійнював, як тільки те, що можна в судівництві стрінутися з фактом, що буде ілюзорний, ареальний, бо вже навіть тоді люди дуже багато знали про так званий ірраціоналізм, а ми до цієї пори про те не здаємо собі справи. Німецькі історики щойно в останні роки трактують це питання, що є щось ірраціональне в людській історії народів та в історичних подіях, що є якась недосліджена сила, але яка все таки існує і проявляється.

Мусимо признати, що і в тій тисячелітній драмі двох народів, які замешкують цю землю, в цій драмі, де на кожному кроці, в кожному мить проявляється щось, що не дається пояснити тим, що великий грецький філософ назвав "людським розумом": що в цій величезній драмі тих двох великих комплексів, які складаються з мільйонів людей, нема людей, нема одиниць, котрі могли б прийти до висновку чисто розумового, нема таких, що мали б талант, що володіли б мистецтвом розуміти і впливати на чужу національну психіку; котрі знали б чужий, так сказати б, психологічний комплекс і зуміли б розбурхані, схвильовані пристрасті в чужій національній психіці перетворити на почуття, подиктоване розумом, на почуття зичливості. І тут якраз зустрічаємося з тим ірраціональним первнем, який дуже часто є алогічний.

Кожен з нас говорить про себе, що володіє тим найвищим добром, яке робить нас багатими на землі — людським розумом. Але тут цей розум безсильний, тут він банкрутує, тут він терпить кризу. На руйні атенської держави постав великий мистецький твір — група Ляокоона, батько й діти, що їх обкручує вуж, а вони дивляться на себе з болем. Багато людей намагалося розв'язати загадку, що саме там приховується, що є закладе в тій групі, і різно вияснили. А мені здається, що ця група Ляокоона є якраз уособленням того ірраціонального, того, що як величезний вуж, якого не видно, якого не бачать там ані діти, ані батько, оплітає їх тіло, їх душу і їхній мізок. І робить їх незрячими, а їм здається, що це з

них один одного оплітає, і тому з таким жалем звертаються до себе. Так є в світі, і в людській душі багато ірраціонального, чого ми розумом збагнути не можемо. І так, панове судді, ми не тільки в житті цих двох народів, але й у кожній окремій справі, як і в кожному політичному процесі бачимо ці ірраціональні моменти. І зрештою, як собі вияснити те, що чомусь один з обвинувачених признається, опісля відкликає те саме, один обтяжує другого, а третій мовчить, і знову інший говорить без перериву?

Ці речі так само таємні, так само законспіровані, як і той дрібний факт, що трапився на цьому процесі. Сказав свідок Коллер, що коли посипалися стріли і був поранений Слугоцкі, то чомусь, не знає, з якої інспірації, сказав до Коллера: “Бачите, пострілили мене, але це вас чекало”. Звідкіля це взялося? Знову щось нерозумове, ірраціональне. І якщо б Коллер не знав Слугоцкого, а Слугоцкі Коллера, то напевно прокурор набрав би переконання, що Слугоцкі щось знає, і намагався б це вияснити й обвинувачувати Біласа й Данилишина в намаганому вбивстві Коллера.

Тому треба великого знання людської душі, щоб з тих усіх матеріалів, що їх нам дав процес, знайти те, що для справи може принести користь і насвітлення, а не шкоду й затемнення. І все таки мусимо прийти до того, що коли судити — то треба послуговуватися логікою, а не почуваннями; що коли судимо, то треба покликати на поміч логіку, таку стислу і докладну і єдину логіку, якою докладною і єдиною є математика. А найперше тому цьо-

го потрібно, щоб відкинути той оптичний ефект лави обвинувачених. Мимохить здається, що всякий, хто сидить тут на цій лаві, кого посадив тут прокурор, сидить по заслугі. Але самі знаєте, панове, що не завжди це правда. Хто не сидів на лаві підсудних, той цієї психології звинувачених абсолютно не знає. Не знає того, що людина здорова, логічно думаючи, посаджена тут, стає людиною хворою, людиною цілком інакшою. Лава обвинувачених є немов якоюсь заслоною, що спускається й підноситься перед людською душею, і той, хто відповідає з лави обвинувачених, є інший психічно й фізично від того, що стоїть з боку від неї.

Зверніть, будь ласка, увагу на цей момент, на те особливо небезпечне становище обвинуваченого, але невинного, коли він сидить на одній лаві з іншими, винними. Те сусідство, ця льокальна солідарність, солідарність місця, насуває нам думку про їхню солідарність психічну, а в слід за тим і кримінальну. А все те складається на те, що може зродитися думка несправедливості і прошу відкинути це марево від себе. Вже наш старий закон Литовського Статуту, отой спільний наш і ваш дорібок, каже, що "суджений може бути тільки той, хто винний". А, власне, що тут робить Коссак? Тут, на лаві звинувачених? Отож я, достойні панове, уважаю і так я зрозумів, що в конструкції акту звинувачення є він кільцем, що зв'язує інших, бо, обвинувачуючи цих підсудних, конечно треба було поставити якусь фігуру, котрій можна було б приписати моральне справництво тієї всієї справи. А факти? Які ж вони в цій справі? Фактом є, що

в слідстві Василь Білас обтяжив Зенона Коссака. Але рівновартним фактом є те, що він ці зізнання відкликав, а відкликаючи їх, подав цілком зрозумілі причини того свого поступку. І прошу взяти теж до уваги те, що обвинувачений Білас не мав найменшої змоги порозумітися в тій справі з моїм клієнтом, Так само і Ярослав Білас, що кинув на Зенона Коссака навіть не підозріння, тільки саму його тіль, і він теж тут це заперечив.

Третій є Мотика. Цей молодий чоловік, що так цинічно ставився до питань оборонців, зате з таким поспіхом намагався відповідати на кожне питання прокурора. Не треба спеціальних здібностей, щоб пізнати, що всі ті його свідчення були завчені, і навіть не він сам їх майстрував. Я особисто вірю, що хтось їх для нього виробив і його вивчив. Також дуже багато дає мені до думання і факт, що прокурор покликав, а потім відкликав багато своїх свідків на обвинувачення.

В своєму запалі, в своїй гіпнотичній хворобі Мотика належав до Організації Українських Націоналістів. З таким самим запалом і гіпнотичною хворобою він виступає тут проти ОУН. І як це сталося, що з запеклого аж до хвороби члена ОУН він зразу перейшов до найтяжчих її ворогів та обвинувачів? Перед тим він був без усяких моральних застережень відданий для ОУН, тепер же ж без усяких моральних застережень відданий її найбільшим ворогам. І прошу звернути увагу на те, що тут він являється ворогом ОУН не як абстрактної організації, як вияву певної політичної думки, ідеології, але його свідчення йдуть з

чисто особистих причин і проти осіб, колись його найбільших приятелів. Він їх ненавидить і просто любить в тому, щоб якнайглибше їх закопати. Прошу тільки зрозуміти, як це сталося, що людина, яка була віддана ідеї, з моментом, коли наступила в ній переміна, ця здогадна переміна щодо доцільності метод організації, стає не ворогом тієї організації, але й донощиком?

І чи справді він прийшов сюди, як свідок, покинувши всі свої земні почування, симпатії й антипатії, свідок, що має в чистоті зізнати про все те, що правдиве, без усякого наміру щонебудь прибільшувати, або применшувати? Ми бачили тут, як він намагався вилляти свої почування помсти на підсудних, і раз-у-раз говорив, що він сам того не бачив, але що він це знає, бо йому казав той чи інший, і, як ми чули, він хотів знати багато. Він намагається знати і з'ясувати тут майже все, що стосується до цієї організації і до цих людей. І виступає не так у якості свідка, як у якості обвинувача, дуже часто навіть у ролі експерта. Він являє собою якийсь дивний, небачений ще досі в судовій залі твір, — чи, не знаю, — чи відносин, чи процесової політики, чи, може, якогось нового духа або тенденції.

І які ж він подає мотиви, чому він уважає ідеологію і змагання ОУН шкідливими? При оцінці вартости підпільної організації та її способу діяння він не ґрунтується нічим іншим, як чисто утилітарними спонукками. Мовляв, уряд буде нам замикати школи, буде розв'язувати інституції, ну, і я додаю, — про посаду буде трудніше. Не можу зрозуміти, як

може, в дійсності, молода людина підходити до таких справ таким способом. Він говорить, що Коссак був повітовим комендантом на Дрогобич і знає про те добре, а звідки? Сказав йому Білас. І таке подібне можна сказати про всі його свідчення.

Ярослав Білас не сказав, чи лист, що його доручив Мотика, мав конспіративний зміст. Не сказав, хто автор листа. А Мотика не посвідчив, що автором є Коссак. Мотика не знав почерку письма Коссака, не знав того і Ярослава Білас. Цілком не знаємо, що було в тому листі.

Нема доказу, чи Коссак знав про мету поїздки. Робота організації могла полягати і на пропаганді. Чи в тому випадку метою поїздки було “дати поміч” у збройному нападі в Городку, — того доказати ніхто не міг.

Коссака можна б визнати винним тільки тоді, якщо б він знав, що буде напад. А такого доказу нема. Про мету поїздки знала тільки крайова команда. Тут приходить аналогія з виїздом Жураківського зо Станиславова до Львова. Його також висилав хтось старший становищем. Та він напевно не знав, куди й на що посилає, бо не посилав би на збройний напад хвору на серце людину.

Якщо говорити б за відповідальність Коссака, то хіба за якийсь “долнос евентуаліс”.⁸⁹⁾

Врешті, навіть якби Коссак знав, то стаття 31 закону про наглі суди не говорить про “підбурювання” з параграфів 26 і 27.

⁸⁹⁾ Юридична конструкція з римського права.

Наприкінці я хотів би, від нас усіх, докинути до глибокої промови д-ра Старосольського ще кілька думок, не моїх власних, тільки чужих. Бо справа, що її судимо, справді небуденна. Як сказав Ле Бон, — за одиницями, що діють, стоять “генії”, духи-демони, які їх ведуть, а вони ж самі, ті одиниці є тільки знаряддями правильної чи неправильної ідеї і масової сугестії, що посувають людей, як фігури на шахівниці. Ті фігури самі вірять, що мають волю, та в дійсності вони під примусом чужої волі. Ми були б занадто дрібничкові, якби за рухи народу відповідальними робили одиниці, ті одиниці, що охоплені ідеями-примарами і бажають визволення і не можуть знайти заспокоєння. Одиниці, що їх розум засліпила ілюзія, ніколи не переступлять межі нереального. І судити невластиві одиниці за діла демонів нам не вільно.

Кінчу і прошу, щоб суд звільнив Зенона Коссака, то значить, щоб передав його справу перед звичайне судове поступування. Я вичерпав не тільки тему, але й вашу увагу, панове судді. Не вичерпав я тільки вашого сумління, бо воно бездонно глибоке, таке саме, як моє передсвідчення про невинність Коссака”.

ХІІІ. Розділ

ТРАГІЧНИЙ КІНЕЦЬ І ГЕРОЇЧНА СМЕРТЬ

Останнє слово Біласа й Данилишина. — Контроверсія над заявою Біласа. — Погляд оборонця д-ра Марітчака. — Інтерпретація редактора Данила Чайковського. — Присуд трибуналу: три кари смерти, Коссак до звичайного суду. — Мотиви присуду вірять признанням підсудних, але відкидають їх заперечення. — Нема пом'якшувальних обставин. — Прокурор проти помилування. — Бадьора, але поважна постава засуджених. — Телеграми до президента Мосціцкоґо від оборонців: приватна й офіційна через суд. — Жіноцтво апелює до Пiлсудскої. — Інформації інж. Романа Загайкевича про інтервенцію в міністра Перацкоґо. — “Білас і Данилишин — геройські хлопці, але державна рація вимагає їх смерти”. — Польські бойовики з ППС телеграфічно просять помилування. — Даремні заходи. Біласа й Данилишина повісять, Жураківському заміна на 15 літ тюрми. — Мостовскі в Бригідках підготовляє еґзекуцію. — Останні побачення засуджених з родиною й оборонцями. — Перевели ніч з українським капеляном Бригідок. — Конфіскаґа українських часописів за опис еґзекуції. — Свідки останніх хвилин засуджених: д-р Марітчак і д-р Шухевич. — Геройська поведінка бойовиків перед стратою. — Передсмертні оклики Біласа й Данилишина: “Хай живе Україна!” — Підла ганебність прокурора Мостов-

ского. — Повідомлення ПАТ про виконання кари. — В хвилину смерті б'ють усі дзвони церков у Львові. — Тіл повішених не видано родині і поховано їх тайком. — Нерукотворний їм пам'ятник у народі. —

Прогомоніли промови оборонців, настали останні хвилини процесу. Це відбилось на всіх, за винятком самих обвинувачених. Позірний спокій оборонців приховував під собою турботу за долю підсудних. Хоч оборонці заздалегідь майже певні були висліді процесу, проте старалися не давати того пізнати по собі, щоб не гасити останньої іскри надії в рідні підсудних. Одні тільки обвинувачені вели себе так само, як і в ході всього процесу — спокійно, без смутку та пригноблення, але й без бравади та “шибеничного гумору”.

Голова трибуналу повідомляє підсудних, що закон дає їм право до “останнього слова” і питається, чи хочуть вони з того скористати.

Встає Данилишин і промовляє одне тільки речення:

“Я знаю, що мене чекає і жаль мені тільки, що не зможу працювати для моєї неньки-України”.

За ним піднімається Білас:

“Я свідомий моєї вини й кари, але я націоналіст-революціонер, і одного мені лише жаль, що я своїми зізнаннями кинув тінь підозріння на Коссака. Коссака невинний”.⁹⁰⁾

Підсудні Жураківський і Коссака зреклися останнього слова.

⁹⁰⁾ Подано за “Ділом”. Виглядає, що текст неточний, передає тільки зміст заяви Біласа. Інші тексти пачки, з котрій важне кожне слово, різняться від “Діла”.

Останнє слово Василя Біласа викликало пізніше контрверсію в публіцистиці та в істориків націоналістичного руху. Дехто хотів інтерпретувати його так, наче б Василь Білас признав за собою вину в розумінні польського карного кодексу. Бо до того часу члени Української Військової Організації і пізніше члени Організації Українських Націоналістів признавалися тільки до виконання вчинку, чи до приналежності до своєї організації, ніколи не ставляючи знаків рівняння між таким признанням і виною по думці чужих законів, на основі яких судили їх чужі суди. Дехто взагалі заперечував, начебто Білас ужив слова “вина” в своєму останньому слові. Його власний оборонець, д-р Олександр Марітчак, у своїх спогадах два рази вертається до тієї справи:

“Така була основна лінія оборони. Тому то подана в деяких публікаціях про процес Біласа й Данилишина та товаришів мнима заява Біласа: “Я свідомий своєї вини й кари” — не відповідає ані лінії оборони, ані теж заявам Біласа в часі процесу. Як Білас та решта обвинувачених, так і оборона стояли на становищі, що ніякої вини по стороні підсудних не було. Був наказ”.⁹¹⁾

і на закінчення серії своїх статей знову ж з притиском підкреслює:

“Звідомлення про справу Біласа й Данилишина подаю з власного переживання і з перебігу процесу, де я був оборонцем. Тому зі здивуванням перечитував я деякі ревіляції з процесу, які вправді величали наших героїв, але вкладали їм в уста такі вислови, яких вони

⁹¹⁾ “Детройтські Вісті” з 14 січня 1967 року.

ніколи не вживали. Як приклад, вкажу тільки на одне заподання, ненацето Білас на процесі мав висловитися: “Я свідомий своєї вини й кари”. Я вже згадував про нашу лінію оборони. І загал оборонців і також усі підсудні стояли на становищі, що по стороні обвинувачених не було ніякої вини та що вони діяли з наказу УВО, якої вони були здисциплінованими членами. Такої лінії оборони придержувався також Василь Білас. Признання вини було б тільки на руку польському трибуналові і прокуророві. Нехай, отже, мої звідомлення про процес залишаться для належного висвітлення справи та в пам’ять геройської смерти сл. п. Біласа й Данилишина для справи їх дорогої Батьківщини”.⁹²⁾

Одначе в усіх друкованих звідомленнях, доступних авторові, в останньому слові Василя Біласа виступає “вина й кара”, хоч у стилізації заяви Біласа видно деякі ріжниць, дуже зрештою невеликі, правдоподібно тому, що всі цитують те на підставі своєї власної пам’яти. Подаємо тут усе, що вдалося нам зібрати:

“Я свідомий своєї вини й кари. Я націоналіст-революціонер. Я селянин. Бажав я селянам показати шлях до визволення. В своїм житті я поповнив один злочин, а саме під час слідства, бажаючи відволікти справу, я кинув підозріння на товариша Коссака. Я є свідомий свого злочину і тому ще раз на цьому місці стверджую, що товариш Коссак є рішуче невинний і ще раз невинний”.⁹³⁾

⁹²⁾ “Детройтські Вісті”, 28 січня 1967 року.

⁹³⁾ “Сурма” за грудень 1932 рік.

Це найдовший текст і не видається нам автентичний. Його, мабуть” доповнила редакція “Сурми” очевидними, але не висказаними в словах інтенціями Василя Біласа.

“Я свідомий своєї вини й кари. Я український націоналіст і революціонер. Але в своєму житті я поповнив один злочин, а саме: під час слідства, бажаючи проволікти свою справу, я кинув підозріння на товариша Коссака. Я є свідомий **того** (підкреслення моє, З. К.) злочину й тому ще раз на цьому місці стверджую, що товариш Коссака є рішуче невинний і ще раз невинний”.⁹⁴⁾

Майже тими самими словами подає текст останньої заяви Василя Біласа редактор Данило Чайковський, правдоподібно тому, що теж користувався “Новим Часом”:

“Я свідомий своєї вини й кари. Я націоналіст і революціонер. У своєму житті я поповнив один злочин, а саме під час слідства, бажаючи відволікти свою справу, я кинув підозріння на товариша Коссака. Я є свідомий **того** злочину і тому ще раз на цьому місці стверджую, що товариш Коссака є невинний і ще раз невинний”.⁹⁵⁾

В обох останніх текстах, на відміну від двох попередніх, подано “я свідомий **того** злочину”, т. зн. обтяження Коссака, а не нападу на пошту в Городку. Це дало привід редакторові Данилові Чайковському до такої інтерпретації останнього слова Василя Біласа:

“Стверджуючи “свідомість своєї вини й кари”. сл. п. Василь Білас мав на думці прогріх супроти свого друга, теж члена УВО-ОУН, сл. п. Зенона

⁹⁴⁾ Д-р Петро Мірчук: Нарис історії ОУН. т. I., стор. 318.

⁹⁵⁾ Данило Чайковський: цитована праця. стор. 189.

Коссака, а не провину проти польської держави, чи влади. Бажаючи продовжити розправу, Василь Білас признався, нібито він одержав наказ від Зенона Коссака. Це твердження він під час розправи відкликав”.⁹⁶⁾

Нам видається, що, сказав Білас в останньому слові “вина”, чи не сказав, — це не має аніякісного значення і в нічому не поменшує пам’яті про нього не тільки в націоналістичному русі, але й усьому українському народові. Бож навіть як і вжив він слова “вина”, то напевно не думав осуджувати чи знецінювати того, за що боровся весь свій молодий ще вік і за що прийняв смерть з руки ворога. Він просто висказав це, не вдумуючися в тонкощі, з якими можна б інтерпретувати його останнє слово, мавши на думці сказати, що він сподівається смертної кари, але як націоналіст-революціонер її не лякається. От і все! Обидва ці слова, “вина й кара”, так нерозлучно вживаються, повторюються в книжках і навіть тоді в газетах, на самому процесі, що для молодого, бо всього 21-літнього юнака, без повної освіти, стали неначе однією монетою, що має дві сторони: вину й кару.

О годині 13.30 зранку пішов трибунал на нараду, що тривала всього пів години.

Серед могильної тиші голова трибуналу Ягодзінські відчитав присуд:

Дмитро Данилишин, Василь Білас і Маріян Жұраківський присуджені до кари смерті. Справа Коссака передано звичайному суду.

Суд прийняв, що вина всіх трьох підсудних доказана на процесі, а саме:

⁹⁶⁾ Данило Чайковський: цитована праця, стор. 81.

— всі вони брали участь у збройному нападі на поштову касу і забрали чуже майно, вживаючи насильства,

— Дмитро Данилишин свідомо стріляв до поліциста Евгеніюша Слугоцького з наміром убити його і не вбив тільки випадково,

— так само свідомо стрілив Данилишин до Олекси Андрухова, мавши намір позбавити його життя, і тільки випадково не вбив,

— Василь Білас стрілив до поліциста Коята, поцілив його в груди й убив.

В мотивах присуду трибунал покликувався головню на признання самих обвинувачених. Суд повірив твердженням Слугоцького, що до нього стріляв Данилишин, а Коята вбив Білас. Не повірив признанню Данилишина до обох тих злочинів, прийнявши, що Данилишин хотів таким способом спасати свого молодшого товариша й сестрінка. Не дав теж віри обороні Данилишина, що він не хотів убити Олексу Андрухова, бо стріл був ззаду, в плече.

Суд не знайшов пом'якшувальних обставин з 2 і 3 статей закону.

В справі Коссака трибунал не був однозгідний, тому передав справу звичайному суду.⁹⁷⁾

⁹⁷⁾ В зв'язку з тією справою д-р Петро Мірчук на стор. 320-321 цитованої книжки, подає таку "історію":

"Разом з одним українським громадянином зо Львова, який тепер живе на еміграції, Роман Шухевич поставив перед собою завдання врятувати Коссака від шибениці чи довговічного ув'язнення.

Згідно з польським карним кодексом щодо негайних судів, для того, щоб засудити підсудного на кару смерті, треба було одностайности цілого трибуналу, цебто, однозгідного погодження всіх трьох суддів. Якщо хоч один суд-

Було майже неможливо впродовж пів години перевести нараду трибуналу, видати присуд, записати на письмі його разом з мотивацією. Це наводить думку, що присуд був готовий і написаний уже давніше, ще заки скінчився процес і заки трибунал пішов на нараду.

дя виявив сумнів, чи утримався від голосування над карою смерті, справа даного підсудного переходила до звичайного суду. Знаючи це, Роман Шухевич і згаданий українець зо Львова подбали про те, щоб підкупити одного з польських суддів. У багатого громадянина з Дрогобиччини вдалося одержати більшу суму грошей на оборону Коссака. За першим разом цей громадянин передав тисячу польських злотих, опісля інші суми. Оборонцем Коссака став д-р Маріян Глушкевич, який у поляків мав марку москвофіла. Д-р Глушкевич погодився "переговорити" з одним з суддів, які судили учасників нападу на кошту в Городку. Він улаштував прийняття і дав польському судді готівку. (Підкреслення мос, З. К.). Під час наради суддя сказав до своїх колег, що він сумнівається щодо вини Коссака, тому не може голосувати за його засудженням".

Одна з чергових вигадок згаданого автора. Перемішані тут, м. і., дві справи: збірка на оборону підсудних і заходи за звільненням Коссака. Не перечимо, що такі заходи могли бути і навіть повинні були бути, і що ними займався Роман Шухевич. У книжці "Розбрат" згадував я про намагання визволити Степана Бандеру з тюрми у Вронках, що до них теж і Роман Шухевич прикладав свою руку. Також далекі ми від того, щоб уважати непідкупними польських суддів. Вони такі ж самі люди, як інші, з усіма людськими слабостями, до котрих належить теж захиляність на гроші. В моїх дослідях історії Української Військової Організації натрапляв я на факти підкупства і поліційних і судових органів. Особливо відносно перших спеціалістом був покійний уже сьогодні оборонець д-р Семен Шевчук, якому не один підсудний через те завдячував своє

Після відчитання присуду з мотивацією від імені оборони поставив внесення д-р Володимир Старосольський, щоб трибунал пред'явив засуджених до ласки президентові держави, заповідаючи

звільнення. Але ніколи не важився він робити це особисто, тільки через посередників. Підкупства суддів, зрештою доволі рідкі, не тому, щоб судді були так дуже чесні, але просто через брак грошей, якщо були, то йшли тільки при столику гри в карти, без ніякого натяку, чому програються гроші до судді, і без виразного зобов'язання судді. Говорити про те, що д-р Глушкевич, оборонець у наглому суді, який поставив на ноги всю польську громадськість у цілій державі, влаштував спеціальне прийняття для судді та вручив йому особисто гроші, може справді хіба один тільки автор цитованої книжки. Ні один адвокат, а тим більше д-р Глушкевич, не брав би на себе такого ризику, і ні один суддя не насмілювався б брати особисто гроші від оборонця та ще в такій справі.

Вже не згадуємо про те, що підкупство в справі Коссака не так то й було потрібне. Це правда, що грозила йому небезпека, бо в наглому суді все може і змоги направити це у відкликові — нема. Але не забуваймо, що сам голова трибуналу Ягодзінські признався одному з оборонців, д-рові Костеві Паньківському (гл. вище) про готовий уже вирок для підсудних, в якому передбачено було передати Коссака до звичайного суду. Такої самої думки були теж оборонці, а зокрема свідчить про те д-р Степан Шухевич (гл. стор. 244 цитованої праці Данила Чайковського) і на доказ правдивості своїх передбачувань подає свою розмову з Ягодзінським уже після присуду. Нав'язуючи до промови д-ра Глушкевича, Ягодзінські мав висказатися так: "Я вже хотів відібрати йому слово. Під час цілої розправи Коссакові не грозила кара смерті, а він водно "смерть" і "смерть". І бачить, що двом чи трьом особам грозить смерть, а він постійно їм ту смерть пригадує". (Там же. стор. 223).

водночас, що оборона також від себе вишле таке прохання.⁹⁸⁾

Прокурор запротестував проти того, щоб трибунал пред'являв засуджених до ласки президентів держави, а потім поправився, що це відноситься тільки до Біласа й Данилишина, справу ж Жураківського він лишає вільній руці суду.⁹⁹⁾

⁹⁸⁾ До цієї справи завважає д-р Степан Шухевич у своїх спогадах:

“Після скінчення мотивації, раптом устав д-р Володимир Старосольський і від імені всіх трьох засуджених попросив суд, щоб подав їх президентів до уласкавлення. Цей крок д-ра Старосольського без порозуміння з іншими оборонцями мене обурило, про що я зразу сказав д-рові Старосольському, коли він скінчив говорити. Причина була проста: Данилишин і Білас повинні були вийти з залі розправ, як чисті українські революціонери, без плями. Прохання про уласкавлення мимоволі кидає якусь тінь на авреолю революціонера. Правдою є, що обов'язком оборонців було вжити всіх засобів для рятування життя хлопців, у тому й просити про їхнє уласкавлення, але це годилося зробити аж після розправи, в бюрі предсідника, а ніколи публічно в залі розправ. Д-р Старосольський признав мені рацію. (Чайковський, стор. 225).

⁹⁹⁾ До того місця в процесі знову вирвався д-р Мірчук, випнучи на стор. 318:

“Данилишин і Білас заявили, що вони про жадне уласкавлення не просять”.

Не подав він, звідки це взяв і на якій основі написав. Але ми сумлінно переглянули доступний нам джерельний матеріал і не знайшли, щоб у судовій залі Білас і Данилишин складали таку заяву. Авже ж, що не просили помилування. Не просили хочби й тим, що мовчали. Та це не значить, що зверталися вони з такими словами до трибуналу.

Трибунал пішов на нараду до голови окружного суду, оборонці поспішили стилізувати своє прохання, судова зала пуста — наглий суд скінчився.

Звітодавець “Діла” кінчав свій судовий репортаж такими словами:

“Засуджені хлопці спокійно, без жодного поруху обличчя, не змінюючи ні трохи своєї поведінки за весь час процесу, вислухали присуду і заяви своїх оборонців. Оточені гуртом поліцистів, залишилися самотою в залі, з якої трохи згодом, через опорожнений уже передсінок та задні сходи вивели їх одинцем до в'язничної каритки. Ще хвилинка — і вона помчала на Казимирівську вулицю, а за нею платформа з поліційною охороною.

Перед судом гуртки людей ділилися останніми враженнями про трагедію, за якою слідували протягом шости днів та яка залишить важкий спогад на все їх життя”.

Єдине, що вдалося нам ствердити і про що згадає теж редактор Чайковський, це те, що Данилишин заборонив оборонцям просити про його помилування. Але не публічно, на залі, це мусіло бути в часі побачення з ними вже після засуду. Писав про те надзвичайний додаток до часопису “Новий Час”, що з'явився в продажу на вулицях Львова вже пів години після присуду. Сказано там, що д-р Старосольський від імені всієї оборони вислав телеграфічно до президента Польщі прохання про помилування засуджених на кару смерті, не зважаючи на категоричну заборону Данилишина. (Чайковський, стор. 192).

Нам здається, що Білас і Данилишин настільки великі постаті в історії революційного українського націоналістичного руху, що не потребують підсолоджування “істориків”.

Право ласки надавала президентові республіки конституція, що в своїй статті 47 говорить:

“Право дарувати і злагіднювати кару та дарувати наслідки карно-судового засуду в окремих випадках — прислугує президентові республіки”.

Отже з формально-правного і конституційного боку президент не в'язаний нічєю думкою чи пропозицією. Проте в практиці президент рідко коли рішить інакше від того, як йому запропонує його цивільна канцелярія.

Всі зусилля оборонців, рідні та й організованої української суспільности, щоб урятувати життя засудженим, ішли спішними телеграмами до президента Ігнацю Мосціцкому. Оборонці спільно за власними підписами вислали йому таку телеграму:

“Оборонці засуджених на смерть у наглому суді у Львові Данилишина, Біласа й Жураківського гаряче просять, щоб пан президент республіки, в ім'я любови обох народів, зволив застосувати право ласки до всіх засуджених”.

Це було приватне прохання оборонців. Подібного змісту телеграма з внесенням на помилування пішла від оборони також офіційною дорогою через суд.

В акції за помилуванням дуже активну участь взяло теж українське жіноцтво. Жінки збирали підписи під окрему петицію до президента і вислали її телеграфічним шляхом. Також звернулися вони до жінки маршала Юзефа Пілсудского.

Передбачаючи смертні присуди в наглому процесі, Українська Парляментарна Репрезентація задалегідь доручила своєму членові Остапові Луць-

кому вживати всіх можливих засобів на варшавському ґрунті на помилування засуджених. Хоч як роз'юшена була польська — і без того україножерна — публічна опінія, хоч як і постава трибуналу й аrogантна поведінка прокурора Мостовського мало давали надії, все ж гаки якась її іскра тліла на дні душі в усіх, тим більше, що спокійна і скромна, але повна гідности і палкого патріотизму поведінка геройських хлопців мусіла з'єднати собі симпатії навіть у декого з поляків. Один з визначних польських політичних діячів обіцяв особисто представити ту справу президентові Мосцінському, роз'яснити йому становище оборони й усієї української суспільности, що з уваги на вміщення до наглого суду справи Тадеуша Голуфка, конче потрібно зберегти життя Біласа й Данилишина для окремого пізнішого процесу за те вбивство.

Тридцять років пізніше опубліковано інформацію про ще одну спробу українських парламентаристів урятувати життя Біласові й Данилишинові. Кооперативний часопис в ЗСА, "Наш Світ", у посмертній згадці про інж. Юліяна Павликовського, директора Ревізійного Союзу Українських Кооператив у Львові, подаючи перегляд його многогранної суспільно-економічної та політичної діяльности, згадує теж про його інтервенцію в міністра Перацкого в справі помилування Біласа й Данилишина. Нав'язуючи до цієї згадки, інж. Роман Загайкевич, син другого тодішнього визначного громадянина й політика, в тому часі віцемаршалка варшавського сейму, д-ра Володимира Загайкевича, писав до автора:¹⁰⁰⁾

¹⁰⁰⁾ Лист з дати Ірвінгтон, Нью Джерзі, 11 листопада 1970 року

“З приводу 70-річної річниці народин мого батька, відвідала його в таборі переміщених осіб у Міттенвальді делегація, і тоді інж. Юліян Павликовський відсвіжив нам картину інтервенції, переповідаючи:

“Кабінет міністра внутрішніх справ був дуже непривітний, довгий, вузький та високий. Просто пригноблюючий. В одному кінці кімнати розставлені були темні клубові меблі. Міністр почастував делегацію, в склад якої входили сенатор інж. Юліян Павликовський і віцемаршал сейму д-р Володимир Загайкевич. Цигарками й цигарами, та вона від того відмовилася. Коли делегація скінчила реферувати справу, міністр підвівся і почав у задумі ходити з одного кінця кімнати до другого. Здавалося, що це тягнеться в безконечність. Вкінці став і сказав: “Панове, нема двох думок, що Білас і Данилишин — геройські хлопці. Але державна рація вимагає, щоб їх стратити. (Павза). А коли б панове скористалися з моїх слів та опублікували їх, я проголосю це неймовірною брехнею”.

Ось так трьома шляхами ішли заходи про помилування: від правничого, громадського та політичного українського світа.

До українців долучилося ще чотири поляки, колишні польські бойовики з революційної діяльності за царських часів, а тепер члени опозиційної до уряду Польської Партії Соціалістичної (ППС): Томаш Арціщевскі, Квашінські, Добровольскі і Пургаль, що післали президентові таку телеграму:

“Нижче підписані, члени колишньої бойової організації Польської Партії Соціалістичної, просять пана президента республіки поми-

лувати в ім'я засад людяности засуджених наглим судом у Львові на кару смерти трьох українців, які в своєму переконанні боролися за волю свого народу”.

Всі ті заходи не довели до нічого. О годині 4.30 пополудні прийшла відповідь з канцелярії президента Польщі, що він не скористав зо свого права ласки щодо Василя Біласа і Дмитра Данилишина. Тільки Маріянові Жураківському кару смерти переменено на 15 років важкої тюрми.

На рішення Варшави ждав прокурор у своєму кабінеті і всі оборонці в адвокатській кімнаті судового будинку. Заки ще до суду дійшло офіційне повідомлення, знали про його зміст редакції львівських часописів зо спеціального комунікату Польської Агенції Телеграфічної (ПАТ).

Виконання присуду належить до прокурора. Мостовські призначив час: 23 грудня над ранком. Сам, без членів прибуналу, поїхав до Бригідок о годині 6 ввечері повідомити про те засуджених в'язнів. До його приїзду всі три засуджені сиділи разом в одній камері, тепер їх розділили поодинці. Прокурор заходив до кожного з них окремо подавати їм до відома рішення президента. Оборонців допустили щойно тоді, як відійшов прокурор. Дозволено їм на останні побачення з ріднею. Оборонцям, загартованим і привиклим до людського горя, серце краялося на вид нещасної жінки — матері Біласа й одночасно сестри Данилишина. В розквіті їхньої весни покидали вони цей світ, а вона втрачала в них відразу свого сина і брата.

Всю ніч провели Білас і Данилишин у смертних камерах-одиночках. Доступ до них мав тільки в'язничний капелян, о. д-р Богдан Липський, що висповідав їх обидвох і то з одним то з другим

переводив ніч, аж доки о годині 5 вранці не прийшли оборонці на останнє прощання.

До останньої хвилини життя обидва засудженці поводитися спокійно й опановано. Сердечно дякували оборонцям за опіку і тут ще раз, на порозі смерті, Дмитро Данилишин заявив своєму оборонцеві, д-рові Степанові Шухевичеві, що це не Білас стріляв на станції Глинна-Наварія і не він убив поліциста Коята.

Обнявши та поцілувавши обох хлопців, неначе рідних своїх дітей, оборонці були неменше зворушені та психічно збуджені, як молоді їхні, відважні духом клієнти.

Історик даремно шукатиме в українських часописах звідомлення про останні хвилини і страту Василя Біласа і Дмитра Данилишина. Польська цензура не пустила їх у світ, увесь наклад часописів з того дня сконфісковано і знищено. Між людьми кружляли тільки неясні і незавжди вірні чутки на підставі того, що розказували пізніше присутні при екзекуції свідки: оборонці і в'язничний капелян.

Письмові описи екзекуції Біласа й Данилишина подали два оборонці з їхнього процесу, д-р Олександр Марітчак і д-р Степан Шухевич. До загального відома дійшли вони аж чверть століття пізніше. Подаємо їх понижче дослівно так, як говорив про те д-р Марітчак через радіостанцію в місті Понтіак коло Детройту в ЗСА, будвши зв'язаний обмеженим часом, і як списав це д-р Шухевич у єдиному опублікованому розділі своїх спогадів.

“...Засуджені зверталися до нас з проханням бути при їхній екзекуції, при чому сл. п. Дмитро Данилишин сказав до мене тихим го-

лосом: “Буде мені легше...” Зрештою, я ще раніше рішився бути при екезекуції.

По непереспаній ночі, в морозний день 23 грудня 1932 року, вийшов я над ранком, ще за темряви, на місце страчення. Вулиця Казимирівська, де видніла тюрма “Бригідки”, була оточена кордонами поліції. Мене перепускають. Надходить теж бл. п. д-р Степан Шухевич і д-р Володимир Старосольський. Входимо мовчки на бічне в’язничне подвір’я, де вже при поставленій шибениці стояв кат у білих рукавичках і з маскою над очима. Незабаром надійшли всі члени нашого суду і прокурор. За кілька хвилини впроваджують Дмитра Данилишина. В’язнична сторожа тримає його за руки і веде на місце страчення. При нім український священник з хрестом у руці. Данилишин іде гордо, а його зір шукає нас, оборонців. Виведено його на підвищення і при гробовій мовчанці ще раз відчитано присуд наглого суду. Прокурор візвав ката виконати вирок. Кат заклад петлю на шию Данилишина, витягнув з-під ніс дошку, і тіло зависло в повітрі. Передсмертні судороги — жакликий вид, — приходигь смерть. Після оглядин лікаря знято застигле тіло і вложено до приготованої домовини.

За кілька хвилин в’язнична сторожа веде сл. п. Василя Біласа. Він іде скорим кроком — очі блискучі — і в половині його смертного шляху почули ми слова: “Хай живе Україна!” В’язничний сторож брутально закрит рукою його уста.¹⁰¹⁾ Білас хоче ще далі видобути з

¹⁰¹⁾ Ані в д-ра Марітчака, ані в д-ра Шухевича нема згадки, що сталося це на наказ прокурора. Звідки це ви-

себе голос, але не в силі. Тяжка рука в'язничного сторожа стискає його уста. Знову відчитано вирок, знову жахливий вид передсмертних судорогів і холодне вже тіло складають у домовину".¹⁰²⁾

Смерть — страшна річ і ніколи невідомо, як вестиме себе людина, коли смерть заглядає їй у вічі. Хоч обидва хлопці вели себе надзвичайно мужньо і справді по-геройському весь час, все ж таки д-р Шухевич хотів підтримати їх і приготувати на ті останні, найстрашніші секунди коли приходить покидати життя, щоб не заламався котрий з них і щоб відійшов у вічність з чистою пам'яттю в своїх і з подивом у чужих. Тому ще на вечірньому побаченні в тюрмі сказав він обом хлопцям, кожному зокрема:

“Ви рішуче не смієте заламатися, мусите виступити там твердо, як це було весь час на розправі. На місці страчення я стану на-

йшло, хто пустив цю чутку — годі довідатися, але фактом є, що вона ходила між людьми уже того самого ранку, коли відбулася страта. Прокурор Мостовскі весь час езекуції вів себе ганебно. Навіть кат Бравн зберігав більше поваги перед маєстатом смерти, як доктор права, прокурор і представник державної влади Мостовскі. Почувши оклик “Хай живе Україна”, Мостовскі кинувся, як ошпарений, і гукнув на ключника закрити в'язневі уста. Навіть таку культурну, зрівноважену й делікатну в поведінці людину, як д-р Володимир Старосольський, вивела з рівноваги брутальність Мостовського і він голосно запротестував проти того. Правда це, чи вигадка — подаємо з інформаційного обов'язку, що так тоді про те у Львові говорено.

¹⁰²⁾ “Українська Газета”. Детройт, з неділі, дня 21 грудня 1958 року.

проти вас і буду глядіти в ваші очі, а ви глядіть у мої. Зором буду вас підтримувати на душі".¹⁰³⁾

Подаємо опис останніх хвилин на підставі спогадів д-ра Шухевича:

"Десь біля третьої години я вже був на ногах. Після хвилини прийшов до мене д-р Паньківський, який мешкав у сусідній кам'яниці... Коли ми прийшли до д-ра Старосольського, він уже зібрався. Був страшенне поденервований. Жінка боялася, щоб наслідком того поденервування з ним не трапилося щось лихого. Ми пішли. В'язнична брама була ще замкнена. Ми задзвонили, але варта не хотіла нас впустити. Появився по хвилині начальник в'язниці Райке і нашому проханню теж відмовив, мовляв, "пан прокурор Мостовскі заборонив когонебудь впускати". Д-р Марітчак почав з ним сварку, яка мала той вислід, що Павлік після хвилини нас впустив, бо "пан прокурор Мостовскі дзвонив, щоб оборонців пустити".

— Чому панове так пізно приходять? Тепер тяжко дати панам побачення, бо година езекуції вже надходить, — такими словами привітав нас д-р Мостовскі.

Д-р Старосольський звернув увагу, що в наслідок його розпорядження нас протягом години затримано перед в'язничною брамою.

Д-р Мостовскі дозволив на побачення, але тільки протягом п'яти хвилин. Ми пішли до хлопців. Виглядали цілком спокійними, але коли я востаннє працював з Василем Біласом,

¹⁰³⁾ Чайковський, цитована праця, стор. 227.

той обійняв мене і так широко через деякий час тулився до моїх грудей, як це робить дитина, коли тулиться до грудей дорогої своєї матері.

З доручення Мостовского, який ночував у Бригідках, бо, здається, боявся вночі їхати з в'язниці і до в'язниці, ми вернулися до кімнати, в якій він був, бо мали разом з ним іти на сцену страчення. Там уже були два лікарі і деякі поліцейні урядовці. Ніхто нічого не говорив.

Врешті д-р Мостовскі сказав, що маємо вже йти й ціле товариство вирушило в ту прикру дорогу... Трачено в тому самому місці, де свого часу розстріляно Луцейка і Крупу, тільки, що шибеницю поставлено напроти місця страчення. Ми затрималися там і ждали...

Місце страчення було освітлене електричною луковою лампою, зрештою на подвір'ї було ще цілком темно...

Нараз, на початку довгого переходу між шпиталем і сусіднім муром, у відблиску світла, що падало від місця страчення, на тлі темних в'язничних мурів появились невиразні тіні... Одну з них перебігла згори в низ ясна смуга. Це був о. д-р Богдан Липський у ясному епітрахилі. З решти осіб ще не можна було нікого пізнати...

Тіні посувалися помалу, поважним кроком, наче б о. д-р Липський хотів хвилину страчення пересунути якнайдалше. Коли наблизилися, ми пізнали Данилишина, що йшов праворуч о. д-ра Липського, а за ним поступали два дозорці. Переходячи коло нас, Данилишин крикнув до нас: "Щиро прощаю вас! Хай живе Україна!"

В'язничний сторож кинувся, щоб долонею закрити уста Данилишина. Д-р Старосольський, у страшенному поднервванні, закричав з усієї сили: "Не рухати нещасного!" Дозорець зняв руку, але Данилишин уже більше не сказав ані слова. Підпроваджено його під шибеницю і там поставлено обличчям до нас Д-р Мостовскі помалу ще раз прочитав при суд. Помалу, щоб тортурувати Данилишина Кат уставився за Данилишином і тримав петлю над його головою. Я став напроти Данилишина, глядів йому просто в очі і думкою пересилав йому слова: "Тримайся, українська дитино, бадьоро, не заломися, український на рід про твоє добре серце не забуде!...

Данилишин також пильно глядів у мої очі

Прокурор Мостовскі сказав:

— Виконати вирок!

Тоді кат закинув Данилишинові петлю через голову на шию, ногою вибив з-під ніг низенький стілець, помічник тягнув за другий кінець довгого нового шнура, а два в'язничні дозорці тримали за руки і ноги. Данилишин до останньої хвилини глядів мені в очі. Після моменту, кат з помічником і двома дозорцями пустили Данилишина. Ще кілька легких скорчень і Данилишин спокійно завис на шибениці.

Так висів він через десять хвилин. Опісля кат приступив до д-ра Мостовского і сказав, що вирок виконано. Обидва лікарі підійшли до Данилишина, пощупали б'ючку, послухали, що серце вже перестало битися і тоді зголовили, що він уже не живе. Дозорці спустили тіло Данилишина, поклали на мари. О. д-р

Липський прошепотів над ним коротку молитву. Ми, оборонці, через увесь час страчення обох хлопців, з пошани для них і для поваги хвилини, стояли з відкритими головами. Після молитви о. д-ра Липського, тіло Данилишина дозорці відклали на бік.

О. д-р Липський з дозорцями удався по Василя Біласа. Він мав бути страчений, як другий, це значило, що його признано більш обтяженим.

Далеко в переході знову появилися тіні. Але надворі вже було ясніше і здалека вже можна було пізнати Василя Біласа. Ішов поважно. Коло нас повторив ті самі слова, що й Данилишин, але вже йому нічого не важився замкати уст. Повторилася та сама отида сцена, що з Данилишином.

Коли кат закидав петлю, він не потрапив на його шию, тільки петля спинилася на бороді, а тим часом помічник потягнув за шнур. Якусь хвилину потривало, поки кат зсунув петлю на шию. Коли кат і його помічники опустили Біласа і він сам висів на шибениці, тоді д-р Мостовскі з капелюхом-мельником "на бакер" приступив ближче до шибениці, щось шешнув катові, а той почав Біласа помалу крутити від лівої до правої сторони. Д-р Мостовскі заклав монокуляр до правого ока й пильно приглядався трупові, особливо тому місцеві, де шнур стиснув шию і карк. Взагалі, поведінка прокурора Мостовского під час страчення була штубацько-провокативна. Під час цього акту, навіть під час читання присуду для кожного хлопця зокрема, він мав на голові капелюх, цілком природно "на бакер".

Помолившись над тілом нещасного Василя Біласа, ми, не попрощавшись з Мостовським, пішли додому.

Після приходу зо страчення додому, я кинувся на ліжко, і плакав, наче мала дитина".¹⁰⁴⁾

Урядово подала до відома виконання присуду Польська Агенція Телеграфічна в комунікаті з дня 23 грудня 1932 року:

¹⁰⁴⁾ Д-р Степан Шухевич: Великим борцям..., у праці Данила Чайковського "Білас і Данилишин", стор. 227-231.

Нав'язуючи до ганебної поведінки прокурора Мостовського, хочемо при цій нагоді навести інше місце з тих самих спогадів д-ра Степана Шухевича, де він подає один характерний момент, що як не можна краще свідчить про натуру Мостовського.

"З рамени прокуратури слідство вів заступник прокурора, д-р Генрик Мостовські. Це була загально зневажлива особистість. Навіть його товариші з прокуратури не терпіли його. Загально говорено, що він і заступник прокурора Городискі роблять таємні доноси на товаришів, на своїх зверхників, суддів і т. п. В польських часописах появлялися вістки, що з нагоди сливе кожного політичного процесу Мостовські діставав від ОУН вирок смерти.

Евідентним було, що ці вирокі він сам собі писав і посилав, бо крім нього ніхто не діставав таких присудів. Раз зібралися заступник прокурора Красевкі, Мостовські й інші в бюро прокурора д-ра Ліпша на товариську балачку. Нараз д-р Ліпш запитався Мостовського:

— Ну, Геню, чи ти вже написав собі вирок смерти від ОУН?

Всі засміялися і від того часу д-р Мостовські таких вироків більше вже не діставав". (Сторінка 212 тих самих спогадів).

“Сьогодні о год. 6.30 ранку, на подвір’ї карної в’язниці Бригідки при вулиці Казимирівській, виконано присуд смерти на Василеві Біласові і Дмитрові Данилишинові, засудженим на кару смерти через повішення. До хвилини екзекуції засуджені перебували в спільній келії, де греко-католицький духовник, о. д-р Богдан Липський, давав їм релігійну потіху. Після виведення засуджених на місце екзекуції, відчитано їм присуд. Засуджені поводилися ввесь час, до останньої хвилини, спокійно.

Перший згинув Данилишин, потім Білас. При екзекуції асистував прокурор д-р Мостовскі, лікарі д-р Мощеньскі та д-р Фіялковскі і чотири оборонці засуджених. Після екзекуції в обидвох засудженців стверджено смерть”.

Мати Біласа робила заходи, щоб видано їй тіло сина і також її брата, Дмитра Данилишина. Її відіслано до оборонця д-ра Костя Паньківського, що інтервеніював у прокурора Мостовського, до котрого належало виконання присуду. Мостовскі справив її до шефа прокурорського уряду при окружному суді у Львові, д-ра Хіровського. Показалося, що його нема у Львові, треба було шукати його заступника, прокурора Турнеля, від котрого довідалася, що ця справа вже не належить до прокуратури. Так посилали її з канцелярії до канцелярії, аж доки до краю виснажена жінка довідалася в управі тюрми Бригідки, що тіла в міжчасі похоронено на Янівському цвинтарі у Львові.

Хоч тільки чотири оборонці та один духовник були присутні при смерті Біласа й Данилишина, проте у відході до вічності супроводжали їх усі

українці міста Львова. Бо з наказу церковної влади всі українські церкви у Львові були цілу ніч відкриті, їх щільно виповнили українці міста Львова. В часі виконання присуду бито в дзвони. Їхній голос гучно лунав понад сонним ще містом, піднімався високо до неба, разом з молитвами українців за душі хлопців, що гинули за свій нарід.

Тіла Біласа й Данилишина погребано тайком, що й слід трудно було знайти. Та нарід український поставив їм нерукотворний пам'ятник у своїх серцях та в вічній про них пам'яті.

Ш. ЧАСТИНА

ПРОЦЕС СТЕПАНА МАЩАКА І ТОВАРИШІВ ПЕРЕД СУДОМ ПРИСЯЖНИХ У ЛЬВОВІ

І. Розділ

“ДРУГИЙ ТОМ” ГОРОДЕЦЬКОЇ ДРАМИ

Процес Степана Мащака й товаришів у червні 1933 року. — Сім підсудних, у тому одна дівчина, перед судом присяжних. — Звинувачує той же прокурор Мостовскі. — Трибунал, лава оборонців і присяжні судді. — Мащак признається до ОУН і до нападу на пошту в Городку. — Виклади про ОУН на “Кайзервальді”.¹⁰⁵⁾ — Звербував його Березинський. — Завдання було легке, перейшло добре, щасливо вернувся до Львова. — В мешканні була поліція. — Запрошення Ковалюківної відпочити по науці. — Арештований признався до всього, вивговорив усе, що знав, і засипав других. — Тепер відтяжує Цапа. — Відкликує участь Куспіся в нападі, але підтримує обтяження за підготову до нього. — Завів поліцію на місце, де закопано револьвери в відвороті. — Написав вірш на честь Біласа й Данилишина. — “Зухвалий” Куспісь, його різкі й мужеські зізнання. — До ОУН належить, присяги не складав, бо безвірний. — Підготовляв теж частинно напад у Городку. — Укладав плян, пояснював його бойовикам, водив їх шляхами відвороту. — У Городку був, але в останній хвилині його відтягнули, — бачило його за багато знайомих. — Знає Цапа, колись обіцяв йому побити професора. — Цап не водив бойовиків на нічліг. —

¹⁰⁵⁾ По-німецькому: цісарський ліс, стара назва з австрійських ще часів. Була це гора між Личаковом і Під-

Минуло пів року. Поросли травною могили Біласа й Данилишина, життя по-старому йшло наперед, націоналістичний рух нуртував десь під землею, від-часу-до-часу вогнистою лявою прориваючися наверх. Не відпочивала судова зала, проте люди звикли до дрібніших політичних процесів, давно вже перестали вони бути сенсацією, ставали "хлібом насущним" українського життя в Польщі.

Увесь цей час не припинялося слідство довкола справи нападу на поштовий уряд у Городку. Як висловився один з українських львівських часописів, наглий суд проти Біласа й Данилишина та товаришів був тільки першим томом городецької драми, тепер прийшов другий том, її кінець. Постані та понуре закінчення наглого суду не затерлися в пам'яті і коли стало відома, що в перших днях червня почнеться другий процес за Городок — первісні настрої віджили зо свіжою силою. Новий процес — проти Степана Мащак а й шістьох товаришів — за злочин з 97 параграфу нового польського карного закону, почався у вівторок, дня 6 червня 1933 року.

На лаві звинувачених сиділо сім молодих українців, майже всі з закінченою середньою освітою, в такому порядку:

1. Степан Мащак, уроджений 1914 року в Бориничах, повіт Бібрка, студент техніки.

2. Михайло Купсїсь, уроджений 1910 року в Ставчанах, студент техніки.

замчям у Львові, в тих часах не було вже там ні деревини. Геть лиса й нецікава, не притягала прохожих, тому служила добрим місцем на всякі конспіративні сходи.

3. Степан Цап, уроджений 1912 року в Городку, гімназійний учень.

4. Зенон Коссак, уроджений 1907 року в Дрогобичі, студент університету.

5. Микола Мотика, уроджений 1912 року, учень восьмої класи гімназії.

6. Ярослав Білас, уроджений 1912 року, гімназійний випускник, і

7. Марія Ковалюк, уроджена 1911 року в Скнилові, службовичка Повітового Товариства Кредитового.

Всі обвинувачені за приналежність до Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів. Мащак і Куспісь — додатково за безпосередню участь у нападі на поштовий уряд у Городку, Цап — за допомогу в нападі і переховування його учасників, Коссак — за підготовку нападу і за приєднання до нього Біласа й Данилишина, Ярослав Білас — за співпрацю з напасниками та допомогу їм, і Марія Ковалюківна за те, що переховувала Степана Мащака вже по нападі.

Процес відбувався перед судом присяжних, проводив ним суддя Мединьскі, побіч нього засідателі Тертіль і Млинарскі.

Звинувачував той же сам прокурор д-р Генрик Мостовскі, що й у наглому суді проти Біласа й Данилишина, лаву оборонців зайняли д-р Степан Біляк, д-р Степан Шухевич, д-р Маріян Глушкевич, д-р Володимир Старосольський і д-р Семен Шевчук, призначений з уряду на оборонця Миколи Мотики.

Обвинувачені виглядали здорово і трималися бадьоро. Тільки на Зенонові Коссакові відбилася довга тюрма та переживання наглого суду, в якому він неначе "обірвався з-під шибениці".

В першому дні публіки на залі небагато — мабуть через дощову погоду, а може й тому, що контролю вступів на залю дуже гостра, нічим не поступалася тій, що була в часі наглого суду.

Зате лава журналістів виповнилася до останнього місця, видно преса сподівалася сенсаційного процесу.

Кілька вхилин після дев'ятої устійнено склад лави присяжних: 1. Владислав Кржижановські, 2. Л. Бачинські, 3. Р. Новіньські, 4. Ю. Каміньські, 5. К. Гельб, 6. Г. Порембські, 7. А. Буйко, 8. Т. Ровіцкі, 9. Р. Борженцкі, 10. М. Адамські, 11. д-р К. Коляржовські, 12. д-р Ю. Янеллі, і два заступники: З. Барановські та Н. Дзбанські — одинадцять поляків та один жид.

Відчитання тридцять і трьох сторінок акту звинувачення забрало рівно годину часу.

Виведено підсудних, на залі лишився для допиту тільки перший з них, Степан Мащак. Він зізнає:

“До ОУН належу від 1931 року, притягнув мене Юрко Березинський. Знаю, що ОУН змагає до відбудови української держави шляхом збройного повстання. Березинський, мій шкільний товариш від третьої гімназійної класи, давав мені читати підпільну літературу і згодом, завдяки ньому, став я членом ОУН. В трійку з Березинським та ще одним хлопцем зустрічалися ми на Кайзервальді, там Березинський викладав нам ідеологію Організації Українських Націоналістів.

27 листопада 1932 року сказав мені Березинський, що буде якась виправа і я теж маю в ній узяти участь, тому мушу дня 29 листопада вранці прийти на ріг вулиць 29 Листопада

і Шимоновичів. Коли я туди прийшов, застав уже Березинського ще з одним незнаним мені юнаком, а за хвилину надійшов ще один, якого називали “Генком”. Генко з Березинським пішли до міста, а третій, ясноволосий хлопець, завів мене до мешкання Березинського, де я застав ще двох хлопців, а саме Жураківського, якого я ще тоді не знав і довідався про його назвище аж у слідстві, і другого, котрого кликали “техніком”. Цей “технік” показав нам плян пошти — ми ще не знали, що це в Городку, — пояснив, як має відбутися напад, і призначив ролі. Мені припало вивести двох урядовців з кімнати на лівому крилі і покласти їх на підлогу. Вибрали ми собі револьвери, поскидали свої плащі й переодягнулися в куртки. Тим часом вернувся Березинський з Генком і всі ми разом пішли на станцію, де долучилися до нас ще два, яких я теж не знав, пізніше довідався, що це Старик і Купецький. О годині першій всіли ми на поїзд і поїхали до станції Каменоброду, а звідти пішки до Городка. “Технік” пішов зв’язатися з другою групою учасників нападу, ми ждали тим часом у парку. За яку годину “технік” вернувся, вивів нас у поле і там зустрілися ми ще з чотирьома товаришами — серед них були Білас, Данилишин і ще якісь два. Березинський заявив, що на таку велику групу замало набоїв, він з “техніком” їде до Львова привезти більше, а нас заведуть на нічліг. Якийсь хлопець, що весь час стояв з боку, завів нас до стодоли і там ми перебули до наступного дня.

Пополудні прийшов по нас Березинський, уже не з техніком, тільки з якимсь іншим. Піш-

ли ми під якусь фігуру, там розділилися на дві групки й підійшли під пошту. В моїй п'ятці були ще Білас, Данилишин, Генко і той, що приїхав з Березинським до Львова замість "техніка". Обидві наші групи злучилися під поштою.

Я ввійшов у перші двері направо в лівому коридорі. Сидів там якийсь службовик, пізніше я довідався, що він називається Томків. Я крикнув по-польськи; "Руки вгору"! І казав йому покластися на підлогу в коридорі — він це зробив. В тій хвилині почув я крик і стріли, але хто стріляв — не бачив. Все те тривало може п'ять хвилин.

Потім ми вийшли і побігли праворуч за пошту на поле, дійшли до ліса і там розділилися. Білас, Данилишин і той, що останній приїхав зо Львова, пішли вбік, а я, комендант нашої групи і Купецький, що під час нападү стояв увесь час коло брами, а тепер ніс гроші — ішли цілу ніч, заблудили й аж над ранком вийшли на село Поршну. Ідучи попід лісом, знайшли ми відповідне місце — щоб було сухо і щоб легко було його пізніше віднайти — і там закопали тимчасово револьвери. Нам треба було до Львова. Минули ми Соловку¹⁰⁶⁾ і коло Персенківки розійшлися.

До Львова я вернувся 1 грудня ввечері. Просив господиню, щоб на випадок, коли за мною буде питатися поліція, сказала, що весь учорашній день я був удома, а сам поїхав до батьків. Вернувшись до Львова, довідався я,

¹⁰⁶⁾ Це — здається — перекручена назва якоїсь місцевини, або річки.

що поліція вже шукала за мною в моєму мешканні — не міг я там лишатися наніч. Пішов до міста пошукати місця, де б перебути кілька днів і випадково стрівув Ковалюківну, з якою познайомився ще весною того року. Просив її дозволити мені перебути якийсь час у неї вдома, бо за мною шукає поліція. Вона згодилася, не тільки мене знала вона, але й наші батьки були з собою знайомі.

В хаті її батьків перебув я до 18 грудня, котрого то дня арештувала мене поліція.

Степана Цапа не бачив я між учасниками нападу. Також не було й Куспіся в Городку, але бачив я його у Львові в мешканні Юрка Березинського.

На поліції мене не били, я сам признався до всього”.

Мащак, молодий, бо в часі арештування всього 18-літній, юнак, не витримав поліційного тиску й атмосфери, в якій проходили допити, заламався духово, наговорив стільки всячини, що годі було й відкликувати того в слідчого судді. За багато вибалакав усяких подробиць. Не лишалося йому нічого іншого, як триматися в дальшому своїх зізнань, відкликавши тільки те з них, чим обтяжив він інших, а зокрема Михайла Куспіся. І він спростовував, що хоч у слідстві подав, начебто бачив Куспіся в Городку в часі нападу, — та це неправда, Куспіся там не було.

Голова трибуналу відчитав відпис протоколу зо слідства, з якого виходить, що поліція привезла Мащака до Поршни, він показав місце, де закопано револьвери, і знайдено їх там шість. По словам Мащака мали там ще залишити теж і частину грошей у дзвінкій монеті. Їх не знайдено.

Відчитав теж суддя Мединьскі вірш Мащака на честь Біласа й Данилишина. Мащак признався до авторства, написав його в тюрмі, зворушений їхньою смертю.

Назвища Купецького спершу не знав. У ході слідства один з поліційних агентів піддав йому те назвище й показав світлину, тоді він сказав, що бачив того юнака давніше.

Прокуророві це видалося невірнє. Мащак так часто згадував Купецького в слідстві і стільки про нього говорив, що виглядає, наче б Купецький належав до дуже близьких його товаришів.

Цікавився теж прокурор, чи “Генка”, з котрим Мащак виїхав до Городка і в відвороті розлучився з ним аж під самим Львовом, не кликали також “Стефком” і чи крім назвища “Березинський” не чув він між учасниками нападу подібного звуково назвища “Березовський” та чи не було між ними когось з Коломиї.

Все те Мащак заперечив.

На дальші питання вияснював, що в його револьвері було вісім куль; що до поштового будинку ввійшов він третій або четвертий з черги; що на коридорі не бачив нікого; що Березинський мав отруту ціянкалій і врешті, що в часі їхньої втечі стріляли до них зліва і справа.

Прийшла черга на допит другого обвинуваченого, Михайла Куспіся. Його різкі й мужеські відповіді зробили враження на слухачів:

“До Організації Українських Націоналістів належу і признаюся до частинної підготовки нападу на пошту в Городку. Притягнув мене до Організації Юрко Березинський у 1928 році. З ним я познайомився в домівці “Пласту” при Бляхарській вулиці, а було це десь зараз після

нападу на пошту при вулиці Глибокій у Львові. Присяги в приписаній формі не складав, бо вважав себе безвірним, зате мусів я дати слово чести, що буду вірно повинуватися організаційній владі і в усьому її слухати”.

В дальшому переповів Куспіль змальовану вже в допиті Мащака сцену в кімнаті Березинського і признав, що це він вияснював зібраним там бойовикам плян пошти в Городку та призначував місця, де кожен з них має стояти в часі нападу і що має робити. Двічі або й тричі водив “Генка” та ще якогось хлопця дорогою зо Львова до Глинної-Наварії. Потверджує слова Мащака, що 29 листопада виїхав з групою людей до Каменоброду. На полі дожидав їх місцевий зв’язковий, котрого прозивали “жидиком”, і завів їх ночувати в stodolі.

Пізніше ходив з Василем Біласом на ринок у Городку купити для всіх харчів. На лихо бачили його там багато знайомих, про що він негайно зголосив Березинському і тому в них постав сумнів, чи добре буде йому брати участь в нападі. Подумавши хвилинку, Березинський порадив йому вертатися до Львова.

У Львові ходив увесь час без діла по місті, ждучи тієї години вечора, коли він звичайно вертався поїздом додому. Про те, що з нападом не повелось, довідався аж у Ставчанах. За вийнятком Березинського, не знав нікого з учасників нападу. Вже по арештуванні Біласа й Данилишина довідався про їхні назвища.

Степана Цапа не бачив на полі, де ждали на зв’язкового, щоб завів їх на пічліг, не було теж Цапа і в stodolі. Чоловік, якого кликали “жидиком”, зовсім певно не був Цап. Так само не було між учасниками нападу Купецького, про те він міг би заручити своєю головою.

Голова трибуналу: А чому ви інакше говорили на поліції?

Куспісь: Мені грозили, що коли не буду говорити, як їм потрібно, замкнуть мою матір. Я був готовий на всяку брехню, щоб не допустити до того.

Прокурор: Чому саме ви мали обводити учасників нападу по околиці Городка?

Куспісь: Я з них усіх був єдиний, що добре знав ті сторони.

Д-р Шухевич: А чому ви брали участь в інших справах підготовки нападу?

Куспісь: Того від мене жадала ОУН. Як карному членові організації, мені не вільно було відмовитися.

Прокурор: Що могло в'язати вас, студента третього року техніки, з Цапом, який ще й гімназії не скінчив?

Куспісь: Я познайомився з Цапом ще вліті 1932 року, не пригадую ближче, в яких обставинах, і бачився з ним яких три-чотири рази, завжди принагідно. Останній раз стрічався я з ним на кілька днів перед нападом і навіть викликав його з бурси, щоб обговорити справу побиття професора Лякзера, що я йому обіцяв. Але де жив Цап — того я не знав.

Прокурор: А чому ви погодилися й обіцяли Цапові та іншим його товаришам з восьмої класи — вам мало або й зовсім незаним — побити професора Лякзера?

Куспісь: Бо це така товариська річ, що годі її відмовити, і я кожному в такій справі радо послужив би.

II. Розділ

РОЗПОВІДЬ МИХАЙЛА КУСПІСЯ

На станиці рух, як у вулиці. — Прикований до двох поліцистів, їду до Львова. — Конфронтації в шпиталі. — В авті на поліційному подвір'ї. — Б'ють, як у бубен. — “Щоб ти здох, гайдамацьке бидло!” — Приведених Біласа й Данилишина скували зо мною. — Ще раз конфронтації в трійку. — Б'ють усіх трьох. — Слідство до наглого суду. — Вже не б'ють, тільки допитують день і ніч. — Білас, Жураківський і Мащак “сиплять”. — Неймовірне щастя — змайстроване без мого відома “алібі”. — Свідки самі голосяться на мою оборону. — Сувора ізоляція і голод. — Слідчий Ояк безсторонній, глухий на підшепти поліції. — Обстановка, як у сенсаційному фільмі. — Білас і Жураківський відкликають обтяження. — Чорні черевики рятують. — Вагання поліциста Слугоцького. — Компромітація урядовця староства: пізнав Березинського, а показав на мене. — Далі “гаманують” на поліції. — Які докази проти мене? — Свідчення судді Лятошинського — цвях у мою домовину. — Чому не міг я признатися? — “Грипс” від Байтали. — Контакт з нашим проводом у тюрмі. — Збитий з пантелику. — Тяжке рішення — признатися. — В заміну: побачення з Цапом “у чотири очі”. — Після того підписую протокол про співучасть у підготові до нападу. — Всі задоволені: поліція, Цап і я сам. — Зміна слідчого судді, замість Ояка — Янушевські. — Перший шукав правди, другий —

жертви. — Знову “грипс” від Байтали: все відкликати! — Я геть збаранів, але послухав. — Янүшевські скаженіє з люті. —

В уважного читача могло зродитися питання: як це так, що Михайло Күспісь, арештований однієї ночі з Біласом і Данилишином, признався — як виходить з його допиту на процесі — до підготовки нападу на пошту, був навіть намічений на одного з учасників і тільки в останній хвилині його звідти відтягнули, — отже як це так, що не поставлено його під наглий суд разом з Біласом, Данилишином, Жураківським і Коссаком?

Отож, Күспісь признався частинно вже після того, коли запізно було віддавати його до наглого суду. До того, він мав сильне і дуже віригідне “алібі”, що його змайстрував йому його односельчанин і товариш з Української Військової Організації, Котовський. А причини, чому він кінець-кінцем признався і чому саме такий спосіб оборони вибрав, з’ясовує він у своїй власній розповіді, котру ми перервали в моменті, коли поліція стягнула його в хаті з ліжка і привела на найближчу станцію:

“Прийшли ми туди, — а там гурма поліції, місцевої, довкільної і львівської, гудуть, як джмелі. Вхопили мене, як чорт грішну душу, не встиг я спам’ятатися, як уже закували, та ще й це не вистарчило, прикували аж до двох поліцистів. Ов, гадаю собі, це вже не переливки!

Гарчали, як собаки, викрикували й погрожували, а з їхніх вигуків, уривків розмов та проклять я здогадався, що взяли мене не за напад на пошту в Городку, тільки за стріли

на станції Глинна-Наварія і до сторожа на фільварку в Глинній.

Довго ми там не барилися, посідали на авта і гайда до Льова! Завезли мене не до поліційних арештів при вулиці Яховича, тільки до шпиталю на Личакові і там перейшов я через перші конфронтації: з раненим поліцистом Слугоцкім і сторожем з фільварку Марціном Фалянгою. Показалося, що на станції ми стріляли до коменданта станиці, “пшодовніка” Коята і “постерункового” Слугоцко-го. Перший упав трупом на місці, другий ще жив,¹⁰⁷⁾ хоч важко поранений.

Слугоцкі добре мене знав і з вигляду і з назвища. Цілий рік я жив у Пустомитах, мав там лекції, учив польських гімназистів, двох хлопців і дві дівчини. Через те знали мене всі залізничники й поліцаї, а також багато цивільних поляків.

Знав мене теж і сторож з фільварку. Коли прийшов перший телефонат від начальника станції в Глинній-Наварії, поліція ще не спішилася їхати по мене, зайнята була слідкуванням за ходом облави. Яких 20 хвилин після того знову дзенькнув телефон з Глинної — це доносив на мене ранений сторож. Аж тоді поліція прожогом метнулася і я знайшовся у Львові ще перед тим, заки зловлено Біласа й Данилишина. На моє нещастя я був першим, кого вхопила поліція після нападу. Коли ж до того і Слугоцкі і Фалянга на конфронтації в шпиталі з присутності слідчого судді Ояка рішуче впізнали в мені того, що стріляв до них — поліція просто оскаженіла.

¹⁰⁷⁾ Від тих ран він помер який рік пізніше.

Завезли мене на вулицю Яховича й лишили скованого в авті на подвір'ї. Рух там величезний, хоч ще темно: авта то ввійжджають, то приїжджають, приводять якихсь людей, крики і соковиті прокльони аж глушать! Приставлені до моєї охорони поліцисти скорочували собі час, лущуючи мене, скільки їм завгодно. Били, чим попало і куди попало. Били довго і люто, я верещав на всі груди, мій крик губився в загальному гармідері на поліційному подвір'ї, ніхто й не глянув у мій бік — там до такого звикли. Я аж захрип від крику, а поліцаї дубасять та все приговорюють: оце тобі за Кояли, а це за Слугоцкого, ти с----- с-у! Оце тобі раз, і на тобі ще раз, щоб ти знав, і щоб ти здох, гайдамацьке бидло!

Збили до нестями і я не чув, що діється зо мною та довкола мене. Коли прочуняв, наближався вже світанок. Рух на подвір'ї не вгавав. Чи то надокучило поліцаям далі мене бити, а чи хтось наказав їм спам'ятатися, бо ще ждуть мене конфронтації, а коли змолотять мене на сніп, то не то свідки, але й рідна мати мене не впізнає, — досить того, що на якийсь час лишили мене в спокою.

Почало сірїти, настав день, а мене далі лишили в авті. Збитий і понівечений, напівсидів напівлежав я там, не знаю вже як довго. Та розум мені не скаламутився і думка весь час бистро працювала, хоч і не дуже мала за що вхопитися. Невідомо, скільки саме знає поліція, покищо обвинувачує мене тільки за стріли на станції Глинна-Наварія і до сторожа в фільварку. А про Городок — ні чичирк!

На поліційному подвір'ї рух без угаву, вже й змудилося мені слідкувати за ним. Минали години за годинами, а може це тільки час мені так довжився, все приводили й відводили якихсь людей, мені зовсім незнаних, і я майже не завважив, як підвели двох людей до поліційного вантажника, де я сидів скований.

Глипнув я — сон це, чи мара? Таж це Білас і Данилишин! Потовчені, побиті, пом'яті, заболочені й закривавлені — але вони ж!¹⁰⁸⁾ Зловили їх таки, Боже мій!

Не обмінялися ми ані одним словом, не прозрадилися й поглядом. Скували нас усіх трьох разом і знову повезли до шпиталю на очну ставку. А всі ми три були майже однаково зодягнені: сірі штани-“пумпи”, зелені куртки, студентські шапочки — в них т. зв. корпорантські,¹⁰⁹⁾ а в мене технічна, т. зн. така, що їх носили студенти політехніки у Львові. Такі ж самі міцні черевики на ногах, тільки в них червоні, а в мене чорні. Та й ростом ми не дуже від себе відбігали, Данилишин трішки вищий, а Білас дрібку нижчий від мене. Коли побачили нас трьох, подібних до себе ростом та одягом, — Слугоцкі з Фаялнгою завагалися. Вже не так певні в своїх свідченнях, все ж таки кінець-кінцем обидва погодилися на мене, як того, що до них стріляв.

¹⁰⁸⁾ Назвиц їхніх тоді я ще не знав.

¹⁰⁹⁾ Корпорації - студентські товариства для плекання товариського життя, організовані на зразок середньоевропейських, головню німецьких, спертих на кількасотлітній традиції.

Хоч поява Біласа й Данилишина внесла елемент сумніву в мою вину, поліція не дуже на те зважала. Тепер били нас усіх трьох, навіть не завдавали собі труда розлучити і скувати кожного окремо — далі тримали нас скованих разом, а це вельми облегчило оборону, був час порозумітися й обміркувати, що і як говорити. На жаль, не придалося це нінащо моїм обидвом товаришам.

Прийшов час, що розлучили нас таки і тепер почалося прискіпшеним темпом слідство до наглого суду.

Спочатку найбільше прискіпався до мене агент Будни. Він обнюхував мене дослівно як собака. Я весь просяк димом зо стрільного пороху, що не встиг вивітрити на холодному повітрі, але в той час техніка поліційного слідства в Польщі ще не стояла так високо, щоб уміти це використати, або може поліція така певна була моєї вини, що й не дуже їй залежало на інших доказах. Я захищався тим, що цілими днями просиджую в досвідній хемічній лябораторії львівської політехніки і наскрізь просмердів хемікаліями, навіть дівчата втікали від мене через те та й з дому трохи не прогнали.

Допитували безперервно, як день так ніч, на зміну, поліційні агенти Цесельчук, Гірні, Будни, Фіц і Баран,¹¹⁰⁾ а може й інші, лихий їх знає, стільки того поліційного кодла пере-

¹¹⁰⁾ Три з них — ренегати з українського роду: Будни, Гірні й Баран. Гірний навіть служив в Українській Галицькій Армії. Мабуть такий сам був і Цесельчук, бо по-польському його назвище було б: Цесельчик.

сунулося за ті тижні, та й попав я в такий млин, що годі було їх полічити. А я все одної й тої самої співав: не знаю, не був, не бачив, а чи хто мене бачив — теж не знаю. Колісцем повторяв теж саміське, що сказав уже вдома. Першим ударом для мене було, коли привели Біласа і він сказав мені до очей, що це я провадив його п'ятку в нападі на Городок. Згодом пізнавали й засипали мене ще Жураківський і Степан Мащак, але негайно все відкликали, як тільки повели їх на допит до слідчого судді Ояка.

Все те діялося в мурах поліційних арештів і в кімнатах для допитів. А тим часом "на світі", зовсім без мого відома майструвалося для мене алібі. Може це й було моїм щастям, бо я не знав, хто і що буде про мене свідчити, не подавав назвища ні одного свідка на мій захист, поліція сама їх вишукувала і я про те не знав. А як це сталося, довідався я багато пізніше.

Як тільки повели мене з дому на поліційну станицю, мати вискочила з хати й побігла до недалекого нашого сусіда, Миколи Котовського. Був це студент-правник,¹¹¹⁾ також належав до Української Військової Організації, тільки до іншого якогось відділу, чи не до пропагандивного. Розказала йому, що сталося, і повторила те, що я говорив поліцаям, вона все те добре чула в сусідній кімнаті.

Не згаявши ні хвилини, Котовський кинувся по селі збирати людей, як свідків на під-

¹¹¹⁾ Пізніше був адвокатським аплікantom у Городку, в канцелярії адвоката д-ра Вірецького.

твердження моїх слів. Найперше мусів знайти когось, хто нібито світив мені ліхтаркою в очі. Зробив він це напрочуд швидко і добре. Несповна дві години після мого арешту, прийшов на поліцію один з молодших господарів у нашому селі. Нікого це на поліції не здивувало, бо якимсь чином розійшлася вже вістка про стрілянину на станції, про поранення сторожа на фільварку, про обшук у мене і відвезення до Львова. Трохи чи не все село піднялося на ноги, хоч була ще дуже рання година. Цей чоловік називався Олекса Маковський, було йому яких 25-27 років. Хвалив він поліцію і на весь голос виявляє своє задоволення з того, що нарешті того с-----о с-а, цебто мене, взяли під ключ, давно вже це належалося такому розбишці. Поліцисти тільки посміхалися, всьому-бо селу відомо було, що перед кількома тижнями завелася в мене сварка з тим дядьком, я його добряче змолотив буюком і він тільки й думав про те, щоб тією самою монетою відплатитися мені при найближчій нагоді. Не дальше, як учора ввечері, — продовжував Маковський, — мало що знову не прийшло до бійки. Ішов він з кумом додому, біля “Сеньової хати” його притиснуло і він присів під плотом віддати довг природі. Було це десь так коло сьомої години. Хтось надійшов, він злякався, чи не “шандарі”¹¹²⁾ це, блиснув ліхтаркою та пізнав мене. Я тоді злісно гукнув: “Згаси світло, бо як тобі засвічу, то полетиш на небеса!” Маковському хотілося спробува-

112) “Шандар” — перекинуто з “жандарм”, так ще з австрійських часів по селах називали всяку поліцію.

ти щастя віддячитися мені за прочухана, тим більше, що вони були два з кумом проти мене одного, та заки він упорався зо штанами, я вже відійшов подальше.

Тут поліцаям уші стали сторчки. Невже правду я казав, що вже о сьомій годині прийшов додому? Дядькові вірили, що він злом дише на мене і радіє з мого лиха, все ж таки пішли перевіряти. Дядьків кум потвердив усе слово в слово. Не забули теж піти на те місце “біля Сеньової хати” і знайшли під плотом “речевий доказ”. Микола¹¹³⁾ хвацький хлопець, добре подбав, щоб усе грало!

Не могло поліцаям поміститися в голові, що хоч Маковський любив мене, як пес палицю, та це була наша власна справа, між двома українцями, коли ж прийшлося захищати українця перед поляком, Маковський ні на мить не завагався, забув про все і став поряд зо мною проти спільних ворогів.

Ранком наступного дня Микола поїхав до Львова розробляти мені алібі на цілий день нападу в згоді з тим, що я говорив у мене в хаті поліцистам, що чула моя мати і чого я вперто тримався за все поліційне слідство. Щільно виповнив увесь час від години другої пополудні десь так по п'яту, чи навіть шосту, тобто до часу, коли я мав сісти до поїзду й

¹¹³⁾ Як рідний брат тодішнього вїйта в Ставчанах, Микола Котовський стояв поза всяким підозрінням. Його ні разу не арештували. Влітку 1939 року його мобілізували. в боях під Варшавою тяжко був поранений і помер від тих ран у червні 1941 року, перед вибухом німецько-більшевицької вїйни.

поїхати додому. Поліція вислухувала багато свідків, одні з них собі нічого не пригадували, другі зізнавали непевно, але були між ними і ті, що їх підготував Микола. Вони твердо свідчили, що бачили мене чи то в бібліотеці, чи під будинком політехніки при вулиці Лева Сапіги, чи то на коридорі або ще десь там. Те саме відносилось до людей, що їхали тим самим поїздом зо Львова: одні мене не бачили, другі добре собі не пригадували, а свідки Миколи рішуче стверджували, що їхали разом зо мною і цупко трималися того ввесь час і на поліції і в слідстві. Може й не була це головна причина, чому я урятувався від наглого суду, та воно мені дуже допомогло: слідчі органи і пізніше прокурор були в сумніві, а цей сумнів ще більше поглибився в дальшому слідстві.

Єдине, що мали в тому часі, з самого початку, проти мене, це ствердження Біласа при конфронтації зо мною, що я провадив його п'ятку в нападі на поштову касу в Городку. Мого назвища він не знав, тільки пізнавав мене по зовнішньому вигляді. Дуже це мене вдавило, хоч я й не показував того по собі. Не знав я ще тоді ані про показання свідків, що їх відшукував Микола Котовський, ані про компромітацію одного з головних стовпів поліційного звинувачення проти мене, урядовця староства в Городку,¹¹⁴⁾ а все те сильно мене відтяжувало й перекреслювало рахунки поліції.

¹¹⁴⁾ Про те буде мова пізніше.

Увесь цей час тримали мене в строгій ізоляції. Переводили тільки ночами з однієї тюрми в другу, так що за кілька днів не знав я вже, де я, і геть утратив лік часу. Ні на хвилину не відступали від мене поліційні агенти, чергувалися з собою, розказували безліч усіляких історій і сміховинок про підпільників, що були колись арештовані й сиділи по в'язницях, або й вийшли на волю. Довший час ніхто й пальцем не торкнув мене, зате давали мало їсти й пити та зовсім не дозволяли спати. Я висох, як скипка, і здавалося мені, що вже мох росте на мені.

Допит і конфронтації йшли весь час, інколи ставили мені свідків чи пізніших звинувачених до очей, а бувало, що тільки показували їм мене крізь вікно, про що я не знав, довідався аж від слідчого судді.

Слідство спочатку передано в руки "апеляційного слідчого судді для справ виняткового значення", Ояка. Був це старший віком суддя, десь уже близько йому було до емеритури. Говорили про нього, що він спольщений українець з так званих у Галичині "кацапів", цебто москвофілів. Ні одного лихого слова не можу про нього сказати. Слідство його було дуже старанне, не минав він найменшої дрібниці, але в усьому було видно стару ще австрійську школу: на підшепти поліції був він глухий, його власна думка і власне переконання було йому важніше, він шукав дійсної правди в усій тій плутанині, не тероризував свідків, ані не впливав на них, однаково скрупульозно досліджував кожну обставину, що промовляла проти мене, чи за мною.

Привели Василя Біласа, він на поліції мені до очей сказав, що я разом з ним був у кімнаті з поштовою касою. Тепер Білас знітився і зам'явся у своїх зізнаннях. На питання Ояка, чому в поліції пізнавав мене певно, а тепер вагається, сказав Білас, що до конфронтації зо мною поліція його підготовляла, показувала йому мене крізь вікно, весь час тарабанили йому в уші, що вже нема ніякого сумніву про мою участь у нападі, я нібито й сам до того признався. Він, Білас, був так знесилений і пригнічений, що навіть добре мені не приглядався і потвердив те, що підсувала йому поліція. Але тепер, приглянувшись мені гаразд, він тієї певности не має, навпаки, щораз більше здається йому, що він перемішав мене з якоюсь іншою, подібною до мене особою. Ні, таки зовсім певно це не був я.

Жураківський, що в поліції також мене пізнавав, зразу ж, як тільки привели нас до Ояка — все відкликав. Ніколи він мене не бачив, також йому показували мене крізь вікно, світло було притемнене, він потакнув, навіть добре не придивившись до мене. Тепер бачить, що я людина зовсім інша від тієї, що її він собі пригадує з акції в Городку.

Сцени конфронтацій з іншими звинуваченими виглядали, як живцем узяті з якогось sensationного фільму. Вже сама зовнішня обстановка справляла несамовите враження: затулєні коцями двері й вікна, я стою закутий між двома поліцистами, кожного з обвинувачених приводять по два поліцаї з крісами — чотири поліцаї при кожній конфронтації! Ояк стоїть напроти мене, писарчук у кутку при

столику, середина кімнати освітлена добре, решта потапає в сутінках. На Біласа й Данилишина, знечулених лютими знущаннями поліції, мабуть менше це ділало, зате я добре бачив, що в Жураківського нерви нап'ялися, як тятива на луці.

Ояк до мене:

— Знаєте того пана?

— Ні, — відповідаю.

— А ви, — так Ояк до Жураківського, — пізнаєте його?

Жураківський змішався. Але знав він, як і всі інші, які стояли під слідством, що Ояк суддя, а не поліцейний комісар. Видно було, що він нерішений. Попросив Ояка наказати мені підступити ближче до світла, обернутися лівим, а потім правим боком. Я слухняно все те виконував. Жураківський пильно приглядався і заперечив, будьто б він знав мене і бачив колинебудь перед тим на волі. На поліції в нього було пересвідчення, що я брав участь у нападі в Городку. Але тепер, у ліпшому світлі і коли все діється без поспіху та принаглювання, він щораз більше утверджується в переконанні, що я тільки подібний до одного з напасників і що своїми показаннями на поліції він кинув підозріння на зовсім невинну людину.

Вся поведінка і слова Жураківського виглядали такі імовірні, що не тільки Ояк, але і я сам міг повірити в них.

Попросив Ояк Жураківського описати, як був зодягнений той чоловік, подібний до мене, у Городку і які різниці він бачить між одягом його та моїм. Він подав якісь там дрібни-

ці, що тепер уже вилетіли мені з голови. Я бачив і розумів тільки одне: Жураківський пізнав мене напевно. На поліції обтяжив мене з невідомих мені причин, може його до того змусили биттям, може вмовили, що я признався сам і що він мені своїми словами нічого не може ані допомгти ані пошкодити, як і Біласові й Данилишинові, котрих зловили під час утечі, але тепер, коли почув, що я свою участь у нападі заперечую, за всяку ціну намагався мене відтяжити і робив це руже переконливо.

Коли вже мова про одяг, то конче треба згадати одну обставину, що понад усякий сумнів дуже мусіла захитати певністю про мою співучасть у нападі на городецьку пошту.

Всі підозрілі, чи то Білас і Данилишин, яких зловили ще в дорозі, чи то арештовані пізніше, мали на ногах тяжкі черевики, подібні до лещетарських, т. зв. бергштайгери. Самі арештовані говорили, що це не випадкове, таке було доручення від їхніх начальників — всі мали бути однаково зодягнені й узуті, щоб могли себе пізнати. Були вони й у мене. Та тільки всі інші були червоного кольору, а в мене одного — чорні. Черевики замовляв, або й готові купляв або сам "Максим", або хтось з його доручення. Замовив і я для себе в мого шевця, та він спізнився, не зробив їх на час і я взувся в чорні, що їх мав уже давніше. Дуже я тоді лихий був на того шевця і ні в тямці мені було, яке то щастя для мене. Незчисленну кількість разів питалися мене на поліції, де мої червоні черевики, де я їх заховав, це мені переливалось крізь уші і від самих відповідей на ці питання міг мені просохнути язик.

Не поминув того і Ояк. Чомусь я боявся згадувати в слідстві про того шевця. Здавалося мені, що вже сам мій намір справити собі такі самі черевики, як і в решти бойовиків з Городка, буде свідчити проти мене. А в Ояка я рішився. Може справді краще мені сказати правду, як увесь час відпекуватися від червоних черевиків, що дедалі й у сні будуть мені з'являтися. Так, черевиків червоних я не маю, тільки чорні, але я замовив собі в шевця червоні, бо тепер на них мода і не хотів я відставати від інших моїх товаришів, тільки що швець до хвилини мого арешту з черевиками не був ще готовий.

Через кілька годин кличуть мене знову до Ояка — привели шевця. Почав він оправдуватися і перепрошувати мене за те, що не поспів на час з моїм замовленням. Ояк поклепав шевця по плечах і сказав, що більшої прислуги не міг він мені зробити.

Ранений на станції в Глинній-Наварії поліцист Слугоцкі свідчив проти мене. Але його показання, тверді на першій конфронтації, схитнулися після того, коли привели нас трьох з Біласом і Данилишином. Ще менш певний показався він перед суддею Ояком, коли слідство йшло вже без згущеної ненавистю поліційної атмосфери. Виглядало, наче б він тільки тому ще й далі мене обтяжує, що не хотів відступитися від своїх слів у часі першої конфронтації, але сам він у власній душі не має про те певности. Так, либонь, думав теж і Ояк, коли сказав:

— Це неправда. Коли ви дістали кулю, вам скоріше всі святі могли привидітися, як

той, хто стріляв. Як ви могли його пізнати, коли вночі блиск від стрілу заслання стрільця, а як кого й освітлює, то хіба його жертву?

А найбільше, здається мені, допомогли мені врятуватися від наглого суду заплутані зізнання одного з головніших свідків поліції проти мене і дурне положення, в якому він через те попав.

Ще в перших годинах поліційного слідства в Городку зголосився до поліції один поляк, урядовець староства з Городка. Він сказав, що добре мене знає і яких десять хвилин перед нападом бачив мене у групці інших студентів около 300 метрів від поштового будинку.

Як жива стоїть мені перед очима сцена конфронтації з ним. Привели мене до кімнати, майже порожньої, вікна і двері закриті коцями, як звичайно, стою скований перед Ояком між двома поліцистами. Увійшов свідок і не встиг ще й рота розкрити, як Ояк насів на нього з лайкою, що свідок він нікуди негодящий, що шкода витратити час на його вислухування і на конфронтацію, а коли це Ояк і робить, то тільки тому, що так наказує йому судова процедура. А я стояв ні в цих, ні в тих і не міг зрозуміти, чому Ояк так напосівся на власного свідка.

Поляка збентежила мова Ояка, стояв він зніяковілий, переступаючи з ноги на ногу. Здавалося мені, що він більше наляканий, як сам обвинувачений — штани на ньому тряслися і цокотів він зубами.

Спитав мене Ояк, чи я знаю того чолов'ягу. Авже ж, що знаю, це урядовець у старостві.

в мене часто бувало діло з ним, приходив я за дозволами на аматорські вистави, фестини, забави і т. п. Коли я міг його бачити востаннє, добре собі не пригадую, та мусіло це бути десь літом, перед кількома місяцями.

Почав свідок переповідати, де й коли мене бачив, ішло йому це пиняво й аж ніяк не самопевно, язик затаився в роті. На питання Ояка, як я був зодягнений, подав усе менш-більш точно, а коли прийшло до шапки, не вмів сказати, чи я був у студентській шапочці, чи в т. зв. кашкеті.

Питається Ояк:

— Яку шапку мав Куспісь?

— Студентську, — відповідає урядовець.

— Яку студентську, з університету, чи з політехніки? — питається Ояк остро.

Свідок зніяковів ще більше й каже:

— Не знаю.

— А може Куспісь мав кашкет на голові?

— Так, дуже можливо, що був це кашкет.

А це було надзвичайної ваги для слідства, бо всі без винятку, напасники мали на головах студентські шапочки, і коли свідок бачив когось у кашкеті або в капелюсі, то напевно не одного з напасників!

Це до решти розлютило Ояка і він крикнув на свідка:

— Коли ви так добре придивлялися Куспісеві та його одягові, то може скажете нам, які він мав на собі підштанки?

А до поліційного типа, що мовчки сидів на боці (був це, як пізніше я довідався, комісар Петрі):

— Боже, що це за ідіот! Не вміє відрізнити студентської шапочки від кашкета, а береться свідчити і невинну людину позбавити голови!

Що за видовище! Слідчий суддя виливає відро холодної води на головного поліцейного свідка!

Нещастям того поляка було, що коли йому показали трупа Березинського, він з усією рішучістю ствердив і підписав це в протоколі, що вбитий Березинський — це я. Отже виходило б, що він бачив не мене, тільки Березинського серед групки студентів, пізніших напасників.

Свідок вийшов. Сердитий Ояк позбирав свої папери і казав поліцистам мене відвести.

Поліцейна машина працювала далі, слідство ішло ввесь час. Як досі, хоч і поважні були закиди й обтяження супроти мене, але була в них та одна слаба сторінка, що **ані Білас, ані Жураківський, ані Мащак мене не знали і ніколи перед тим мене не бачили, тому легко було проти того боронитися та й і їм самим зручніше відкликати обтяження, в суді могли вони це з більшою імовірністю пояснювати помилкою щодо особи.**

Положення змінилося, коли арештовано Степана Цапа з Городка. Він належав до юнацтва ОУН і я мав доручення тримати з ним зв'язок. У підготові нападу на пошту я доручив йому знайти нічліг для учасників нападу й годувати їх, аж доки не підуть на акцію. Тепер він до того признався і всипав мене та ще й повторив це при конфронтації. “Сипання” Цапа, що знав мене особисто з давніших

часів, автоматично зміцнювали обтяжуючі зізнання Біласа, Жураківського й Мащака.

А вже неначе ударом обуха по голові було для мене свідчення судді Лятошинського з Городка. Був він з українського роду, однак т. зв. кацап. В тих часах москвофілів не було вже в Галичині багато та й ненависть між ними й українцями пригасла, та мабуть належав він до тих останніх могіканів, що гірше ляха ставилися до нас. Він добровільно зголосився свідком до поліції і сказав, що бачив мене в Городку на короткий час перед нападом.

Зібравши це все докупі і будучи певною мого засуду, поліція знову почала “гаманувати” мене, щоб здобути моє власне признання і поставити його, як корону на інші докази. День і ніч не давали мені жити, мені остогид увесь світ і я давно уже признався б до всього, щоб тільки на очі не бачити тієї поліційної зграї. Та не міг, ніяким чином не міг признатися. Не зо страху за мою власну шкіру, мені вже ясно було, що на волю не вийду, забагато зібрали на мене всяких свідчень і посередніх доказів моєї причасности до городецької справи. Та я вже знав тоді, що моя мати, брат і зо два десятки інших свідків твердо підтримували моє алібі. І хочби мене на кусні пошарпали, я не міг би післати рідну мою добру матір за тюремні ґрати.

А тут поліція вдруґе арештувала деяких моїх свідків на алібі, побивала їх і всяко їм погрожувала, щоб тільки відступили вони від первісних свідчень. Була небезпека, що може не витримає хто з них, а прорветься ланцюг в одному місці — потягне за собою біду для всіх.

Хоч я належав тоді ще до вступного прокурорського слідства — його завжди з доручення прокурора вела поліція — та сидів уже в Бригідках, поліційні арешти при вулиці Яховича були переповнені. Пильнували мене, як теж інших, дуже гостро, та ще не було такої в'язниці в Польщі, де сяк чи так, скоріше чи пізніше не могли в'язні порозумітися з собою. А сидів тоді в Бригідках мій довголітній гімназійний товариш, Володимир Байтала, типове "львівське дитя", щирий і завзятий український патріот та учасник підпілля.¹¹⁵⁾ Одного дня пощастило йому непомітно всунути мені попід двері камери газетні вирізки з наглого суду, а серед них листа-"грипса", де стояло друкованими буквами: "Не признаватися. Не зізнавати. Будете зізнавати, як вспієте порозумітися зо спільниками".¹¹⁶⁾ Хоч і як я втішився, що через Байталу вдалося нав'язати контакт з нашим проводом у тюрмі, та цей лист мене збив з пантелику. Я мусів негайно знищити його, але думав і передумував і не зрозумів його, мабуть, як слід. Чомусь здавалося мені, що радять признатися, але аж після того, як зможу порозумітися з іншими товаришами слідства за ту саму справу.

Якимсь чином Байтала, хлопець завжди зручній, знайшов спосіб частіше контактуватися зо мною і передавати мені вирізки з га-

¹¹⁵⁾ Належав до тих багатьох львівських хлопців, що за Україну дали б себе на шматки розшарпати, але... польському говорили краще, як українською мовою.

¹¹⁶⁾ "Спільниками" в тюремній говірці називали причасних до слідства в одній і тій самій справі.

зет. Почав я ще раз передумувати всю справу від початку до кінця і шукати способів порозуміння з іншими, що мене обтяжили в слідстві на поліції. Біласа вже не було в живих. Жураківський свої зізнання в слідстві відкликав, лишалися тільки Мащак і Цап. Мащак занадто мене обтяжив, щоб можна було йняти йому віру, коли усе те заперечить перед суддею. А Цап — шмаркач, заляканий і за себе і за своїх батьків: він сьогодні відкличе, завтра дістане пару позаушників від поліція — і знову наговорить дурниць. З ним трудно буде порозумітися коротенькими інструкціями, передаваними в “грпсах” через Байталу.

З тяжким серцем рішився я признатися частинно до підготовки нападу, заперечивши мою безпосередню участь у ньому. Таким признанням у нічому не пошкодив би я ані моїй матері, ані свідкам на моє алібі — бо вони свідчили про те, що бачили мене того дня чи то у Львові, чи то в поїзді між Львовом і моєю залізничною станцією та що о год. 8 ввечері я був удома й поклався спати. Також нікого не мущу обтяжувати моїм признанням, згадувати буду тільки Василя Біласа, Дмитра Данилишина і Юрка Березинського — а вони вже не живуть — всі інші, з якими я мав до діла в часі підготовки, будуть виступати, як незнані мені ні з назвища, ні з вигляду.

Все залежало від того, чи і як удасться мені порозумітися з Цапом та устійнити нашу спільну оборону з запевненням безпеки для нього, щоб його вже не чіпалася поліція. Бо Цап був замішаний в одну дурнувату історію і коли б вона вийшла на яву, могла б принести

шкоду і сором і нашій організації та й іншим українцям у Городку. Конче треба якось так усе наладати, щоб поліція була вдоволена Цапом і лишила його в спокою.

Постановив я спробувати, чи не вдасться мені досягти того через поліцаїв: я їм признання до підготовки в нападі, а вони мені розмову з Цапом.

На превелике мос диво це повелося при першій таки моїй спробі. Запропонував я це Гірному, бо цей паскуда найбільше і найдовше витрачав часу коло мене. За найближчим разом, коли прийшла на нього черга продовжувати мій допит, сказав я йому:

— Ви вже переконалися, що нічого не витягнете з мене. Якщо б і мав я сказати щонебудь — завжди маю час на те в суді. Але я готов до дечого признатися — тільки не до участі в нападі, — про те шкода говорити! — під умовою, що дасьте мені нагоду розмовитися з Цапом.

Гірному аж очі засвітилися. Не тільки я, але й поліція втомилася вже за ті тижні товкти воду в ступі і тупцювати на місці, не ступивши ні кроку наперед. І ось саме йому, Гірному, припаде заслуга, що він добився того, що не вдалося десяткові інших — видобути від мене хоч частинне, та все таки признання. Я сказав йому двома-трьома реченнями, без свідків, на що саме я згідний підписати протокол, якщо помістять мене з Цапом на короткий час в одній камері, тільки в двійку. Коли ж ні — то хай ця забава в допит іде до кінця, доки не промине визначений законом час на вступне прокурорське слідство. Не пишу ні слова.

Гірні подумав, пошкрябався за вухом і солодшим від меду голосом сказав, що він від себе на те погоджується, але сам рішити не може.

Чи справді порозумівався Гірні зо своїм начальством, а чи заманеврував справу якось сам, щоб усю заслугу записати на свій власний рахунок, — не скажу. Але справді приверено Цапа до моєї камери і лишили нас самих, без свідків.

Цап, хоч ніби організований член Юнацтва ОУН, зовсім стратив голову після арештування. Я тому й не дуже дивувався і не робив йому докорів — це ж уперше він знайшовся за ґратами, та ще в такій драматичній і грізній своїми наслідками справі, не мавши навіть 18 років життя. Він страшенне був лихий на мене за нещастя, що впало на нього і на всю його родину. Йому конче було потрібне, щоб я признався, бо це доказало б правдивість його зізнань і тоді поліція відчепиться від нього. Обіцяв я йому те, тільки суворо наказав, щоб він за ніяку ціну не “сипав” нікого більше з Городка та щоб мовчав про деякі інші справи, що там давніше діялися, а про які ані поліція, ані ніхто інший не підозрівали, що ОУН приклала до них свою руку. За те я признам, що справді просив Цапа переночувати та прохарчувати кількох людей, а вони нібито приїхали до Городка з наміром висадити там в повітря пам’ятник Ягайла у відплату за збещення могили поляглих за волю України. Поліції потрібно доказу на те, що я привіз бойовиків до Городка і що постарався для них про нічліг, а як я це пояснював Цапові,

чи кому іншому — це їй мало цікавило. Таких зізнань нехай він тримається до кінця слідства, не тільки в поліції, але також у слідчого судді. А коли прийде процес — буде поступати так, як порадить йому оборона.

Задоволений Цап погодився на все, його забрали, а я подав до протоколу поліційного слідства таке:

— Я брав участь у підготові нападу на пошту в Городку з наказу ОУН. Вона полягала на тому, що я зібрав інформації про спосіб урядування тамошньої пошти, коли приходять і де зберігаються гроші, вирисував плян розміщення, запропонував спосіб виконати напад та вибрав шляхи відвороту для його виконавців. Водив бойовиків на місце, щоб запізналися з дорогою, кудою прийдеться їм вертатися.

Потім призначено мене до безпосередньої участі разом з Біласом і Данилишином. Однак напад не відбувся у запланований день 29 листопада тому, що спізнилися гроші з Кракова. Про те я мав повідомити “Максима” з Крайового Проводу і разом з Юрком Березинським того самого дня вернувся до Львова. По дорозі і на станції стрічали мене деякі знайомі поляки, дехто з них навіть вітався зо мною здалеку, бачив мене, м. і., також суддя Лятошинський. Свідком того всього був Юрко Березинський, доповів про те “Максимові” чи може ще комусь з Проводу і тому рішили на моє місце послати когось іншого. Коли він вернувся на другий день з новим бойовиком, на місці злуки ніхто того не завважив, усі мали насунені шапки на очі й піднесені догори

коміри курток, а потім і маски. Між собою наказано було не говорити, це й мусіла бути причина, чому дехто з бойовиків, а зокрема Білас і Жураківський, що початково на поліції показали на мене, як на одного з учасників, помилилися. А потім, побачивши свою помилку — відкликали їхні зізнання.

Вірила в те поліція, чи ні — в те не входжу. Не така то вже вона дурна. Але дістала в руки те, за чим даремно побивалася довгі тижні. Всі були задоволені: поліція, бо перед прокурором та слідчим суддею могла похвалитися моїм протоколом, Цап — бо про нього забули, перестали ним цікавитися, і я — бо нарешті міг віддихнути по більш як місяцеві безперерійного слідства в поліції.

Була там одна подробиця, що навіть поліцію переконувала про можливість такої версії. Під час відвороту бачила нас якась жінка з Городка — зрештою, не вона одна — і хоч не могла бачити облич, бо темно, та зачула декілька слів, що ними обмінялися втікачі. М.і. говорила та засвідчила це пізніше в суді, що один з них кричав: “Павел, Павел, — ...така его маць!” Це навело поліцію на думку, що серед бойовиків був якийсь Павло. А що в усій групі не було нікого з таким іменем, ані псевдом, поставила правдоподібність, що мусів це бути той, хто підмінив мене в останній хвилині. Насправді було так, що “чув дзвін — та не знав, де він”. Хтось з нас дійсно сказав “впали, впали”, бабуня не дочула та перекрутила це на “Павел”.

Після того я вже поліції став непотрібний та й вона рада була позбутися мене і так пере-

йшов я до розпорядження слідчого судді. Думав я, що судове слідство далі вестиме суддя Ояк, той сам, що допитував мене й інших перед тим, заки ще почався наглий суд. Та коли привели мене на перший допит уже в судовому слідстві, побачив я перед собою Янушевського, також “апеляційного слідчого суддю до справ вийняткового значення”. Цей тип, спокійний на вигляд і маломовний, пашів ненавистю до українських націоналістів і йому куди більш відповідало становище поліційного комісаря, як слідчого судді. Коли мав би я порівняти їх обох з Ояком, то сказав би, що Ояк був суддею, який шукав правди, а Янушевські шукав для суду жертви.

Цей перший допит пройшов цілком непомітно. Я потвердив усе те, що сказав на останньому допиті в поліції, а Янушевські ще раз записав це в своєму протоколі, про нічого мене наразі додатково не розпитував.

Скоро потім дістав я звичайною дорогою через Байталу карточку: “Відклич усе!”

Тут я вже цілком збовванів! Найперше кажуть мені зізнавати, а коли я з немалим трудом зліпив це якось так, щоб мало воно всі вигляди правдоподібности, кажуть мені все те заперечити.. Ну, добре, я відкличу. І що тоді? Що маю говорити на місце відкликаного і які маю подати причини зміни зізнань? Вже не йшлося мені про більшу чи меншу шкоду для мене самого, бо нічим я собі вже більше ані помогти, ані зашкодити не міг. Та не хотілося мені самого себе осмішувати. Я й так не вийду з процесу з повною честю і сатисфакцією, що не зламався і до нічого не при-

знався. Тепер ще маю робити з себе дівка, який сам не знає, чого хоче і що говорить. Хіба, відкликавши, заявити, що далі в слідстві буду мовчати, аж до процесу на судовій залі?

Зовсім я розгубився, але послухав. Попросив паперу і написав Янушевському коротенько: мої зізнання перед ним відкликаю, все в них вигадане на те, щоб поліція дала мені принаймні два-три дні передишки. Тепер я вже трохи відпочив і коли є в кого охота, можуть зачинати допитувати мене наново.

Ніколи я ані не бачив, ані від інших не чув, щоб Янушевські був у такій скаженій люті. Кричав на мене, лаявся, грозив постаратися, щоб дали мені 20 років тюрми і т. д.

Дальше переповідати хід судового слідства було б нецікаво. Так чи інакше, з тими чи іншими подробицями я вже мусів триматися частини мого признання і на самому процесі.

III. Розділ

ДОПИТ РЕШТИ ПІДСУДНИХ

Цап відкликав усе, до останньої букви. — Признання вимусила поліція погрозами арештувати хворих батьків. — Подобиці або піддавала поліція, або з газет “грипсовою поштою” мотузком з горішнього поверху. — Навернений Мотика хоче реабілітуватися. — До ОУН належав, виступив у червні 1932 року. — Відкликає обтяження Коссака. — Заперечує давніші зізнання про ОУН. — Хотів викликати хаос і відсунути наглий суд. — Шалений наступ прокурора на Мотику. — Трибунал відкидає його внесення читати попередні зізнання Мотики. — Градом питань прокурор знецінює морально власного колишнього свідка. — Мотика відмовляється говорити про все, що у зв'язку з наглим судом. — Коментарі довкола його виступу, як сенсації дня. — Другий день баталії навкола Мотики. — Навіть присяжні запитують. — “Не знаю”, “не скажу”, “відмовляю відповіді”. — Нова спроба прокурора видвигнути справу вбивства Голуфка. — Д-р Шевчук: судова зала — не перегонова площа. — Теж Ярослав Білас відкликає своє признання і посереднє обтяження Коссака. — Послідовна оборона Коссака. — Його подорожі за кордон — сусідські сплетні. — Чому його обтяжувано — не знає. — Голова трибуналу невдоволений усміхом Ковалюківної. — Мащака запросила в гостину, не ховала від поліції. —

Третій зізнає звинувачений Степан Цап:

“До Організації Українських Націоналістів не належав, чув я про неї з часописів, а найбільше довідався вже з мого акту обвинувачення. До того часу знав я з газет, що така організація існує і що вона тайна, але ближчих відомостей про неї не мав.

В Городку мешкаю разом з батьками при Львівській вулиці.

Михайла Купсія знаю від вакацій, пізнався з ним через мого товариша Андрушкова. Стрічався я з ним доволі рідко. Раз бачив його в суді в Городку, де він мав якусь справу. Потім, у день шкільної конференції, мав він приїхати до Городка допомогти нам побити професора Лякзера. Всі ми разом чекали на професора до 8 години ввечері, даремне, він не прийшов. Ще два рази пізніше бачив я його: раз на забаві “Помочі” в Городку дня 19 листопада і другий раз 26 листопада, тоді я виходив з проби співу і запізнав його з деякими моїми товаришами.

Дня 28 листопада був я в школі тільки на перших трьох лекціях, вийшов, мавши домовлену зустріч з дівчиною. На другий день був у шкільному будинкові тільки до другої години, після чого вернувся додому й нікуди більше не виходив.

Дня 30 листопада був у школі до першої години, о другій вернувся додому, потім проходжувався по ринку і відпровадив товариша Андрушкова на станцію. Опісля ще трохи походив по ринку і тоді пішов до бурси “Товарижства Школи Людовой”, був там довгий час і там довідався про напад на пошту. Разом

з товаришами побігли ми поглянути на місце нападу, було це вечором.

На поліції подав я все, що чув від дня нападу аж по день мого арештування 15 грудня 1932 року, а саме, що там було сім осіб, в академічних шапочках і в зелених куртках. А потім говорив ще й те, що піддавала мені поліція. Від неї, вже по моєму арешті, довідався я, що учасники нападу ночували в нашій stodolі, бо там знайдено якісь речі. Але нікого з тих нічліжників я не бачив”.

Голова трибуналу відчитав зізнання Цапа на поліції — вони дуже різнилися від теперішніх. Там він признав, що Куспіль питався його, чи не могло б переночувати в його stodolі кілька хлопців, а потім одного вечора цей же Куспіль викликав його з бурси, завів на поле, де ждало на них кілька осіб з револьверами. З них він тільки одного Березинського пізнав уже пізніше, зо світлини в часописі. Цап повів їх спати до stodoli, а Березинського — на ринок, де вже був Куспіль ще з одним юнаком, що тримав пакет під пахою. Більше вже нікого з тих осіб Цап не бачив, хоч здогадувався — як йому це давніше заповідав Куспіль, — що вони мали висадити в повітря пам’ятник “оброньцуф Грудка”, чи котрийсь інший, як кару за те, що поляки знищили могили Українських Січових Стрільців.

Питається тепер голова трибуналу, як погодити розбіжності в тодішніх і теперішніх зізнаннях.

Цап просить узяти до уваги перші його зізнання з 15 грудня, коли він усьому заперечив. Пізніше налякався він, побачивши на поліції свою родину та почувши погрози поліцистів, що коли не говоритиме, як вони хочуть — усю його рідню

замкнуть у тюрму. Тому говорив усе, що поліція підсувала йому, а потім і в слідчого судді потвердив, бо перед віддачею його до суду поліція знову грозила, що коли змінить зізнання в суді, візьмуть його назад на поліцію і такого дадуть прочухана, що пам'ятатиме грецький місяць. Правдиві є ті перші його зізнання і також сьогоднішні, що покриваються з першими.

Прокурор: Чи є в вас наймит без руки, якого називають “Жидиком”?

Цап: Є такий. Він пишеться^{116а)} “Жидик”, та всі ми кличемо його Олексою.

Прокурор: А вас ніколи не називали “жидиком”?

Цап: Ніколи. Таке мені сказали аж на поліції.

Д-р Степан Біляк, оборонець Цапа, питаннями витягає з нього, що довкола нападу на пошту ходили по Городку дивовижні вістки, м. і., що перед нападом учасники його збиралися в якійсь ямі за містом; що Цап у тюрмі читав звідомлення з процесу Біласа й Данилишина та мав часописи з описом нападу й усякими до нього коментарями; що ці часописи спускали йому інші в'язні мотузком з горішнього поверху.

Тут голова трибуналу засміявся, що “Бригідки” мають неначе своє казино.

Накінці Цап признав, що його батько поважно хворий, а мати має недугу серця і коли він побачив їх на поліції — зізнав би несусвітню і найбільш безглузду брехню, щоб тільки їх звільнили.

Коли на залю ввійшов Микола Мотика, четвертий з ряду обвинувачених, усі на залі нащури-

^{116а)} Т. зн. так пишеться в метриці та в інших документах.

ли вуха. Цікаво оглядали його і присяжні судді, він бо зіграв підлу роллю в усій тій справі і як “коронний” свідок прокуратури на наглому суді показав себе з етичного та морального боку якнайгірше. Сьогодні, коли вже не висить над ним петля з шибениці, відчувається він сміливіше і досить певним себе голосом починає зізнавати:

“До Організації Українських Націоналістів належав. Притягнув мене туди Василь Білас з початком березня 1931 року в лісі між Тустановичами і Трускавцем, був при тому присутній також Михайло Гнатів. Білас запитався мене, чи хочу належати до ОУН. Я чув, що та організація прямує до самостійності України, і погодився на те. Тоді я склав тільки приречення.¹¹⁷⁾ Віддали мене під команду Василя Біласа, а замешкав я в хаті Коссака.

Від товариша, якого назвища не можу сказати, дістав я дня 27 листопада 1932 року листа з адресою В. і з наказом доручити Біласові. Не було сказано точно, котрому, мені здавалося, чи то я так здогадувався, що маю передати листа Ярославу Біласові. Заїхав я фіякром¹¹⁸⁾ під хату Ярослава Біласа в Трускавці і передав йому листа, зазначуючи, що це від згаданого товариша. Ярослав Білас відчинив листа, коли я вже відходив, і я пізніше довідався від нього, що лист був призначений не йому, тільки Василеві Біласові.

¹¹⁷⁾ Приречення — термін узятий з польської судової і взагалі мови по всяких урядах, означає урочисту обідянку.

¹¹⁸⁾ Кінна повозка в галицьких містах, коли ще не було таксівок. Назва з французького слова, походить ще з австрійських часів.

Не знаю, чи Дмитро Данилишин належав до ОУН, не знаю теж, хто був комендантом ОУН у Трускавці.

В мене в хаті не відбувалися ніякі організаційні сходи.

Раз якось говорив мені Василь Білас, що в мешканні Ярослава є зброя, але чи знав про те Ярослав Білас — мені невідомо.

Голова трибуналу: Чому ви говорите так дуже інакше від того, що зізнавали в слідстві?

Мотика: Я зумисне хотів наробити хаосу, щоб не було наглого суду, який і мені загрожував.

Голова трибуналу: Це можна б зрозуміти, як довго йшов наглий суд. Але ж ви підтримували те все вже по засуді Біласа й Данилишина!

Мотика: Була чутка, що відбудеться другий наглий суд.

Голова трибуналу відчитує уривки слідчих зізнань Мотики: “Коссак передав мені зелену конверту з проханням доручити її Біласові... Після частинної ліквідації ОУН в Трускавці, збиралися в мене члени УВО, м. і. Кузик, Буній, Біласи Володимир, Василь і Ярослав, Данилишин та інші”.

В тому місці прокурор поставив внесення, щоб відчитати всі слідчі зізнання Мотики. Цьому рішуче спротивився д-р Степан Шухевич і згодився, щоб відчитати тільки ті зізнання Мотики, що суперечні з сьогоднішніми — так виразно постановляє судова карна процедура. Постає гостра виміна слів між прокурором і оборонцями, Мостовські закидує д-рові Шухевичеві, що він не має права боронити не свого клієнта. Оборонця д-ра Шухевича підпер д-р Глушкевич та оборонець Мотики, д-р Семен Шевчук — обидва доказують неправильність внесення прокурора з правного боку.

Трибунал опинився в невідгданому становищі. Народа забрала йому аж пів години, після чого внесення прокурора — дуже рідка річ! — відкинуто.

Голова трибуналу відчитав частину широких зізнань Миколи Мотики — зо слідства ще перед наглим судом — про його організування ОУН у Трускавці, про її членів і т. д.

Прокурор, котрого рішення суду, щоб відкинути його внесення, різнуло, неначе ножем під бік, ще раз пробує щастя, прийшов уже до себе і пропонує відчитати всі зізнання Мотики, підходячи до того з іншої сторони та з іншою мотивацією. Трибунал відкинув і те друге внесення. На залі здивування — нечасто можна стрінутися з чимсь таким у польському суді в політичних процесах.

Скінчивши читати, голова трибуналу питається:

— І що ж ви скажете, пане Мотика, на ці суперечності?

Мотика: Те саме, що й перед тим. Я хотів намішати саламахи, щоб не допустити до наглого суду. Мені було жаль Василя Біласа та й сам я стояв під тією загрозою.

Голова трибуналу: Як же ж ви уявляли собі, що врятуєте Біласа й себе?

Мотика: Відмовляю відповіді.

Прокурор третій раз виступає з внесенням відчитати зізнання Мотики, тим разом з процесу в наглому суді, і ствердити з них, чи дійсно Мотика хотів увести хаос у слідство для відвернення наглого суду.

Знову після півгодинної наради, трибунал це внесення допустив. Відчитано ту частину зізнань Мотики на наглому суді, що має зв'язок з сьогодні-

нішнім процесом. Голова суду спершу не міг знайти акту, котрим поставлено Мотику під слідство в наглому суді, аж Мотика пригадав, що це було на допиті в слідчого судді 4 грудня, — знайдено цей акт.

Прокурор: Як ви хотіли рятувати Василя Біласа?

Мотика: Я хотів притягнути до справи якнайбільше людей, щоб слідство не могло скінчитися до 14 днів.

Прокурор: А чи вже на наглому суді не змінили ви свого погляду?

Мотика: Відмовляю відповіді.

Прокурор: А коли ви тоді зізнавали, що належали до УВО, — була це правда?

Мотика: Відмовляю відповіді.

Прокурор: А ваше твердження тоді, що це ви звербували Василя Біласа — також правда?

Мотика: Я втретє відмовляю відповіді.

Прокурор: Чи ви звербували Ярослава Біласа до УВО?

Мотика: Відмовляю відповіді.

Прокурор: А хто належав до вашої п'ятки?

Мотика: Не знаю.

Прокурор: То ви казали, що Білас брав участь у нападі, і так хотіли його рятувати від наглого суду?

Мотика: Я заявляв і заявляю, що на запити в справі моїх зізнань на наглому суді не буду відповідати. Прошу мене про те не питатися.

Прокурор: Чи ваше зізнання про те, що Василь Білас ішов грабити пошту...

Голова трибуналу: (перебиває) Відхиляю це питання.

Прокурор: Чи Коссак тому вибрав Василя Біласа й Дмитра Данилишина до нападу в Городку, що вони були вправні в грабежі?

Голова трибуналу: Відхиляю це питання. Постанова суду вирішила не торкатися тих питань.

Прокурор: Чи ви й тепер є членом ОУН?

Мотика: Від червня 1932 року — ні.

Прокурор: Чи й тепер вважаєте діяльність ОУН шкідливою?

Мотика: не відповідає.

Прокурор (показує світлину): Чи це ваша п'ятка?

Мотика: Ні. Білас і Данилишин до моєї п'ятки не належали. Не належав теж Буній. Це принагідна світлина.

Прокурор: Якто? Принагідна, і сама п'ятка?

Мотика: Це не має нічого до речі.

Прокурор просто засипає Мотику градом питань, а той послідовно не відповідає ні на одне з них, зокрема щодо членства Бунія в ОУН. Тоді прокурор почав свій наступ на Мотику з іншого боку.

Прокурор: Чи ви пропонували комусь свої послуги?

Мотика: Це був мій трік, щоб вийти на волю.

Прокурор: Трік супроти прокурора? Ви ж бо писали листа до прокурора, а листа дістав комісар поліції.

Мотика: Я консеквентно далі відмовляю відповіді.

Прокурор: Так, я бачив вашу консеквентність, як ви на наглому суді підкидали стричок товаришеві. А були ви конфідентом поліції?¹¹⁹⁾

¹¹⁹⁾ Поліційним донощиком.

Мотика: Ні!

Оборонець д-р Семен Шевчук стверджує питаннями до Мотики причину, чому він виступив ОУН. Коли його батько довідався про його зв'язки з організацією, дав йому такого лупня в шкуру, що Мотика відразу побіг до Біласа з проханням відпустити його з організації.

Допит Мотики протягнувся надсподівано довго, виповнив до кінця весь день процесу. Його наглий зворот у способі оборони, його заперечення всього, чим давніш обтяжив товаришів, його відмова далі танцювати під дудку прокурора ясно свідчили, що Мотика хоче реабілітуватися і перед товаришами з ОУН і перед українською суспільністю.

Виступ Мотики в суді став сенсацією дня. Це ж був головний стовп обвинувачення прокурора проти Зенона Коссака та Ярослава Біласа, а тепер почав він висовгатися йому з рук. То ж не диво, що лава журналістів заповнилася до останнього місця, ще й крісла мусіли для них доставляти. Бо допит Мотики ще не скінчився, заповідається дальша сенсація в його двобою з прокурором. Цей останній мав учора свій "чорний день", Мотика справив йому несподіванку, трибунал відхилив йому внесення — все те вивело Мостовського з рівноваги, він то блід, то червонів. Загальна думка серед оборонців, журналістів і публіки така, що прокурор схоче собі відбити вчорашню поразку й піде з новою атакою на Мотику.

Привели звинувачених — всі глядять на Мотику, білявого юнака в шоколядного кольору піджаку. Помітна зміна поведінки не тільки в нього самого, але і в поставі підсудних до нього. Першого дня бокували від нього, сьогодні ж з ним говорять.

В залі повно — і голки на землю не впустив би.

Голова трибуналу: Поясніть нам, пане Мотика, чому ви в цьому процесі так дуже змінили свої попередні зізнання?

Мотика: Я це вже сказав учора. Хотів відсутити наглий суд і намішав усякої неправди. Сьогодні тої потреби нема, небезпека наглого суду минула і я можу говорити правду.

Голова трибуналу: Чи ви були членом ОУН у Трускавці?

Мотика: Так.

Голова трибуналу: Вам відомо про якісь виступи ОУН та акти терору в Трускавці.

Мотика: Знаю про напад на пошту та вбивство Голуфка.

Голова трибуналу: Знаєте, хто це зробив?

Мотика: Ні.

Відповідаючи на дальші питання голови трибуналу, Мотика говорить, що Коссака “сипав” під натиском поліційного агента Гірного, а твердження, наче б то Коссак був комендантом УВО в Трускавці — видумані.

Його ще раз і ще раз, напереміну голова трибуналу з допоміжними суддями, випитують про давніші зв'язки його з ОУН та про попередні зізнання, на все те Мотика відповідає “не скажу”, або “не знаю”, або “відмовляю відповіді”, покликаючися на вчорашню заяву, щоб не питати його про ті речі, бо він свої давніші зізнання видумав.

По цій неначе артилерійській підготові, щоб утомити Мотику і схитнути його з рівноваги, почав свій наступ прокурор. Він теж ставив питання за питанням — а Мотика все “ні” та й “ні”.

Прокурор: Чи знаєте, що це за вашими зізнаннями викрито зброю в Ярослава Біласа?

Мотика: Це неправда.

Прокурор: Чому ви обтяжили Петрія й Осипа Біласа?

Мотика: Відмовляю відповіді.

Далі Мотика заперечує всі питання прокурора про те, чи пропонував він поліції свої послуги, чи обіцяв “засипати” всю організацію за можливість виїхати за границю, і чи пропонував те саме суддям.

Прокурор: На вас хтось впливав, щоб ви змінили свої зізнання?

Мотика: Ні.

Прокурор: Обіщовав вам щось?

Мотика: Ні.

На питання свого оборонця, д-ра Семена Шевчука, Мотика вияснює, що справді писав листа до прокурора, та не було в тому листі ніяких пропозицій, тільки ствердження його невинности. Прокурор його не закликав і відповіді не дав, тільки комісар Білевіч списав з ним у тій справі протокол. Нічого “конкретного” в тому протоколі не було. Далі розказує Мотика, відповідаючи на питання оборонця, що в Ярослава Біласа поліція знайшла зброю перед арештом Мотики, отже не міг він “всипати” того на допиті після арешту. З Ярославом Біласом бачився він тільки передаючи йому листа, а потім на конфронтації в поліції тому не міг з ним узгіднювати зізнань.

Навіть присяжні судді, що звичайно на процесах мовчать і рідко випитують обвинувачених, і ті запитували його про деякі справи з його особистого життя перед арештом. Так і видно, що хотіли з'ясувати собі, що це за людина.

Присяжний суддя: Василь Білас був торговельним помічником, а притягнув до організації вас, гімназиста. А чи з уваги на становище вас обидвох не було це навпаки?

Мотика: Суспільне становище в ОУН ролі не грає. Не я його, тільки він мене звербував до організації.

Прокурор з подивугідною впертістю ще раз вносить, щоб відчитати слідчі зізнання Мотики, цим разом про вбивство Тадеуша Голуфка.

Противиться тому д-р Семен Шевчук. Це внесення не має нічого спільного з закидами акту обвинувачення супроти Миколи Мотики, воно обреховане лише на викликання настроїв у присяжних суддів. “Судова зала, це не перегонова площа, щоб ми тут грали на настроях”, кінчає д-р Шевчук і дістає за цей вислів упітнення голови трибуналу.

В справі внесення прокурора трибунал вийшов на нараду, що тривала доволі довго. Внесення прокурора прийнято тільки частинно, з уваги на те, що підсудний Микола Мотика відмовляється відповідати на деякі питання, що мали своєю ціллю вяснити розбіжність між давнішими й теперішніми його зізнаннями. Трибунал рішив відчитати відповідні місця з його давніших зізнань, як теж із зізнань Василя Біласа.

На цьому скінчився довгий допит Миколи Мотики. Він сідає четвертим на лаві підсудних, на залю входить інтелігентний своїм виглядом юнак, Ярослав Білас, студент Української Господарської Академії в Под’єбрадах на Чехо-Словаччині, і зізнає:

“До Організації Українських Націоналістів не належу. Якщо я признався до того в

часі слідства в тюрмі і навіть описав, як звербував мене Микола Мотика, то сталося це під впливом психічного стану, викликаного гнітючою атмосферою слідства і тюрми. Признався я тому, щоб якнайшвидше дістати акт обвинувачення і не продовжувати слідчого арешту.

Пригадую собі, що в неділю пополудні Мотика приніс мені синю конверту з адресою “Вп. В. Білас”. В середині було одне тільки речення: “В. Д.¹²⁰⁾ Приїдьте до Дрогобича”. Не було підпису. В слідстві щоправда сказав я, що був там підпис “К”, але це піддали мені поліційні агенти у Львові з погрозами, що коли не згадаю в протоколі тієї букви “К”, буду також відповідати за напад на пошту в Городку. Того самого дня ввечері Мотика ще раз був у мене і я, здивований змістом листа, сказав йому, що лист не для мене. Не знав я, чи був він призначений для Володимира, чи для Василя Біласа, і пішов до читальні, щоб стрінутися з котримсь з них та вияснити це. По дорозі наткнувся я на Василя Біласа, сказав йому, що маю такого листа і не знаю, кому його доручити. Василь Білас узяв від мене конверту з листом, перечитав його, сказав “я вже знаю”, і сховав до кишені. Що сталося пізніше з тим листом — мені невідомо.

Голова трибуналу знову відчитує слідчі зізнання, Ярослав Білас заподав там, що на конверті адреси не було, а лист підписаний був літерою “К”.

¹²⁰⁾ Правдоподібно скорочене: “Вельмишановний Друже”, прим. автора.

Підсудний повторяє, що так подиктували йому на поліції під погрозами поставити його під наглий суд, коли не підпише того протоколу. А на замітку, чому на наглому суді проти Біласа й Данилишина перший з них сказав, начебто дістав від Ярослава Біласа наказ поїхати до Дрогобича, пояснює підсудний, що можливо Василь Білас хотів таким способом боронитися. Василь Білас не був його свояком, навіть далеким, мали тільки обидва однакове назвище.

Як шостого приводять на допит Зенона Коссака. Власне, в акті обвинувачення поставлено його на четвертому місці, а тепер чомусь цей порядок змінили.

“До ОУН я не належав, — каже Коссака, — ніяких листів до Біласа через Мотику чи кого іншого не передавав. Нападу на пошту в Городку не підготовляв. У сам день нападу був у Дрогобичі, до год. 3 пополудні в родини Татухів, а потім до шостої без четвертини відбував лекції.

Арештований був тільки один раз, у Львові, під закидом убивства Голуфка. Тоді просидів я три місяці. В 1931 році був я в Дрогобичі, та не заїжджав додому. Тоді йшли там арешти і я боявся, щоб і мене не загорнули. Тому вступив я до мешкання Романа Барановського, діставши від нього у Львові карточку до господині його дрогобицького мешкання, він там з дружиною мали заплачене мешкання до кінця червня. Я стрінувся з ним випадково на вулиці, він дав мені візитівку, її пізніше власниця мешкання віддала поліції — от і стільки всього мого знайомства з Романом Барановським”.

Голова трибуналу: А чому обтяжує вас Мотика?

Коссак: Я вже під час наглого суду не міг собі того пояснити та й до сьогодні не знаю. Може це чийсь вплив, чиясь намова...

Прокурор: Звідки ви знаєте Романа Барановського?

Коссак: Через його жінку, вчительку музики, він з нею жив постійно в Дрогобичі. Потім вона втратила посаду й вони вернулися до Львова. В їх заплаченому мешканні був я всього один день, на основі білетика Романа Барановського до господині мешкання, пані Кобринської.

Прокурор: А звідки взялися поголоски про те, що ви були за кордоном?

Коссак: Це звичайні сплетні. Мої сусіди вигадали байку, що я виїхав до брата в Совпедію, а потім мав летіти понад нашу хату до Чехо-Словаччини і навіть кинути з літака листа на своє подвір'я. Просто смішно розказувати про таке.

В Перемишлі був я всього один раз, ще як гімназійний учень. Тернополя й Рогатина і на очі не бачив.

Арештували й мою сестру, не знаю за що, я сидів тоді в тюрмі. Ніколи не писав я до неї, щоб знайшла мені конспіративне мешкання.

Прокурор: А цей Барановський обтяжив вас, як члена ОУН?

Коссак: Про те не знаю.

Оборонець Коссака, д-р Маріян Глушкевич, стверджує, що в справі вбивства Тадеуша Голуфка Коссака допитували, як свідка, а не як обвинуваченого.

Голова трибуналу випитує Коссака про його перебування в кількох містах Галичини, як Стрий, Долина, Мізунь, Перемишль.

Прокурор хоче довідатися від Коссака, чого він їздив з Мізуня до Людвиківки, що лежить усього п'ять кілометрів від чехо-словацької границі, на що Коссак відповідає, що їздив не сам, а з цілою прогулькою, і має свідків на те, що не ходив до Чехо-Словаччини, вернувся з Людвиківки до Мізуня.

Одначе прокурор таки домагається покликати свідків, що Коссак був "комендантом ОУН на Дрогобиччину", що тримав контакти з багатьома членами ОУН, робив часті прогульки на чеську границю. А далі, що на з'їзді ОУН його обрали бойовим референтом і тому він підготовляв атенати й напади, м. і., на скарбову касу, на касу тартаку та на громадського післанця в Сколім.

Д-р Глушкевич у своєму спротиві широко мотивує, що слухати тих свідків непотрібно, бо воно нічим справи не вяснить, коли ж би трибунал тих свідків допустив, то він від себе вноситиме візвати свідками багато осіб, щоб виказати неправдивість зізнань прокурорських свідків у справі Коссака.

Остання обвинувачена, Марія Ковалюк, входить на залю усміхнена, голова трибуналу упоминає її за те, бо це, мовляв, не годиться з повагою суду. Зізнання її коротенькі, відносяться тільки до справи переховування Степана Мащака.

"До Організації Українських Націоналістів я не належала. Степана Мащака знала давніше і зустрічалася з ним доволі часто при всяких нагодах, завжди випадково. Дня 13 грудня 1932 року стрінулася з ним на вулиці, ми розговорилися і він жалівся, що перетомлений наукою. Це піддало мені думку запросити його до нас на відпочинок. В акті обви-

нувачення пише прокурор, що Мащак був мені "од серця". А це незгідне з правдою, він був так просто товариш, як і інші. Ми ходили на проходи трохи не щодня, та говорили про байдужі справи, а не про любовні. І не згадував мені Мащак, що за ним шукає поліція".

Голова трибуналу: Пане Мащак, ви зізнавали передучора, що говорили тій пані про поліцію, яка за вами шукає.

Мащак: Я казав у хаті, що в мене була поліція. Правдоподібно панна Ковалюківна не зрозуміла це аж так, щоб за мною шукали. Поліція часто буває в мешканнях студентів.

Ковалюківна: Не пригадую собі такого.

Прокурор: А чи ви також інших хлопців запрошували до себе до Скнилова, коли вони були втомлені?

Ковалюківна: Ні, не запрошувала тому, що втомлені. В нас часто бували гостями товаришки й товариші і так само дехто з них запрошували й мене до себе, разом з іншими.

IV. Розділ

ЧОТИРНАДЦЯТЬ ПОЛІЦИСТІВ — БАЗА ПРОКУРОРА¹²¹⁾

Свідчать про загальне тло справи і хід слідства. — Комендант станиці в Городку, Маєвські, і його слідство в містечку. — Вислідив Цапа та його столу. — Причини його підозріння на Куспіся. — “Жидок”: псевдо Цапа, чи назвище наймита? — Що знайшов поліцист Пура в столі. — Широки свідчення начальника безпеки в воєводстві. — Його “політичні силуети” підсудних. — Керівництво слідством. — Загрозою наглого суду “промовив Мотиці до амбіції”. — Перерив у процесі через відсутність оборонця Мотики. — Деталі комісаря

¹²¹⁾ Прокурор покликав 102 свідків на підтвердження закидів акту звинувачення. Їх допитувано десять днів. На залі з'являлися вони не в означеному якомусь порядку, на одну й ту саму обставину слухали одних свідків на початку, а потім і на кінці доказового поступування. Деяких свідків допитувано по два рази. Слідкувати за ними в хронологічному порядку, т. зн. у такому, як вони входили до судової залі, щоб свідчити, було б тяжкувато. Тому, для проглядности ходу процесу, будемо реферувати перебіг доказового поступування в порядку не хронологічному, тільки систематичному, т. зн. групуючи їх відповідно до того, до яких обставин або до котрих фактів відносяться їхні свідчення. Такий спосіб дозволить читачам краще орієнтуватися в призбираному на процесі фактичному доказовому матеріалі та в його інтерпретації з одного боку прокурором і з другого обороною.

Петрі про добровільне признання і “сипання” Мотики. — Впертість Куспіся: “нічого не скажу, бо ви вороги”. — Мотиці обіщували “матуру за випу”. — Нема фактів на потвердження зізнань Мотики, але “за ними логіка”. — Мотика — платний конфідент? — Петрі “гідує конфідентами”, але цінить “приятелів поліції”. — Слідство аспіранта Цесельчука в справі Мащака і Ковалюківної. — Підозривав її, бо “в неї велика бібліотека”. — Гучна бомба агента Будного: Мотика сам зголосився на донощика. — Другий “спеціаліст” від українських справ, агент Гірні. — З “милосердя і співчуття” приніс Мотиці Святу Вечерю. — Агент Антоні Фіц переводив конфронтації. — На його думку, Куспісь добив Березинського. — Закидує д-рові Глушкевичеві намову до зміни свідчень. — А Мотика навпаки: це Фіц обіщовав поміч за свідчення. — Заява обурення д-ра Шухевича. — Внесення допитати поліцистів з охорони підсудних. — Небувале явище в суді: оборонець свідком. — Комісар Дзенгелевіч і “пшодовнік” Мотикевич опрокидують закид Фіца. — Свідки зо станицлавівського воевідства. — Маломістечковий агент у ролі Шерльока Гольмса. — Але не мав часу на “брабанцке коронкі”. — Пізнає Куспіся більше руками, як очима. —

Вже сам допит підсудних, а з них у першу чергу Миколи Мотики, підніс температуру в судовій залі. Барабанний вогонь голови трибуналу і прокурора на Мотику, що в останній хвилині показав їм хвоста, став предметом жвавої дискусії не тільки серед чисельно зібраних журналістів, але й серед публіки в судовій залі. Загальне враження: як досі, Мотика успішно витримав цей

огонь, вийшов з нього оборонною рукою. Для всіх було цікаво, як тепер розгортатися буде ситуація в світлі зізнань прокурорських свідків, тому зрозуміло, що не дивлячись на дощову погоду заля щільно виповнилася цікавими глядачами.

Як перша група прокурорських свідків виступала поліція. Це вищі й нижчі поліцейні службовці, що брали участь у слідстві, допитували підозрілих, обслідували окремі факти. Їх у кожному політичному процесі багато і вони звичайно творять головну базу доказів обвинувачення. До цього процесу покликав їх прокурор чотирнадцять. Вони мають свідчити про загальне тло справи, про хід слідства, в'язати докупи окремі його розгалуження і стверджувати загальні його висновки. Є ще кілька поліцейних комісарів та агентів, що не належать до цієї групи, бо їхнім завданням було або слідкувати за окремими підсудними, а найбільше за Зеноном Коссаком, або їхні свідчення відносяться до одного лише з підсудних. Про них буде мова в тих групах свідків, що відносяться до звинувачених.

Перший входить на залю комендант поліцейної станиці в Городку, Ст. Маєвскі.

Він знає Михайла Куспіся, передусім з організації "Пласту", як крайнього українського націоналіста. Про Степана Цала не міг би сказати того самого. Напад його заскочив, нічого він не знав, ані не чув, про його підготову. Звернуло хіба його увагу те, що останніми часами перед нападом Куспісь бував частіше в Городку, як давніше.

В день нападу увага поліції була спрямована на погроми жидів, що відбувалися того дня в містечку. На яких 20 хвилин перед нападом зайшов

він за чимсь на пошту і довідався тоді, що гроші, які завжди приходили на передостанній день місяця, цього разу спізнилися.

Напад почався на десять хвилин перед п'ятою годиною пополудні, а вже чверть години пізніше свідок був на пошті і помагав перев'язувати ранених. Березинський, хоч непритомний, але ще дихав.

Ніч була темна і мрячна, дуже невідна для погоні за справниками нападу. Повідомлено львівську поліцію, що заалармувала всі поліційні станиці в сусідніх повітах і zorganizувала погоню за всіма вимогами поліційної рутини.

Одночасно з тим, як львівська політична поліція вела слідство в крайовому масштабі, свідок зайнявся ближчими розслідами цієї справи в самому Городку. Довідавшись, що в зв'язку з нападом арештовано Михайла Куспіся, пригадав собі він, що останніми часами частенько бачив його в Городку. Знав свідок теж, що Куспісь жив у добрих товариських відносинах зо Степаном Цапом. Закликав Цапа на поліцію і тут Цап сказав, що перед кількома днями Куспісь питався його про їхню стодолу та чи є там доволі соломи, але заперечив, мов би там хтось спав перед нападом і мов би він знав щось про те або про сам напад. Сусід Цапа, Кишка, виявив на допиті, що йому здавалося, наче б хтось був у Цаповій стодолі і він навіть звернув на те Цаповій увагу, а Цап мав відповісти, що там певно спить їх наймит Жидок. Це Кишка¹²²⁾ потвердив на конфронтації з Цапом.

¹²²⁾ Назвище того свідка в одних пресових звідомленнях подається "Кишка", а в інших "Кішка", а часом раз так, раз інакше. Правдоподібніше виглядає "Кишка" (час-

В тому місці Цап перебив Маєвському завваженням, що на першому допиті зовсім не було про те мови. Розмову з Куспісем про стодолу й солону вигадав Цап аж тоді, коли налякався за родину, побачивши її на поліційній станиці.

Далі свідок зізнає, що Цап, Гапка, Куспісь і Андрушків оглядали те крило судового будинку, де містилася пошта. Там ніби Куспісь мав якусь справу в суді, але, як довідався свідок пізніше, не йшла тоді в суді ніяка справа проти Куспіся. А було це десь у половині листопада.

Допитуючи далі всякі особи в Городку, щоб розвідатися про всі можливі подробиці, які могли б мати значення для слідства, Маєвскі ствердив, що в місяці листопаді Куспісь часто відбував зустрічі з Цапом і з Андрушковом, що Цап два рази ходив за чимсь у поле з Куспісем, бачили їх навіть разом під будинком пошти. Допитуваний Лагута сказав, що 29 листопада під вечір бачив там яких 5-6 осіб, а серед них Куспіся, що навіть кликав його по імені: "Міську, Міську!", за що його пізніше того самого вечора Куспісь вилаяв: "Чого кричиш за мною по імені на голос і мішаєшся не в свої справи!" Навіть погрозив йому за те револьвером. За те "Міську" навіть Цап картав Лагуту на другий день, кажучи, що цим своїм необережним вигуком перешкодив висадити в повітря пам'ятник Ягайла.

Перша ревізія в Цапа не дала вислідів. Обшуки йшли ввесь час систематично, перещукано понад дві сотні stodil у напрямі на львівську доро-

тина в черевній ямі) як "Кішка" (кіт, киця), бо такого слова в Галичині не вживали. "Кішка" могло теж бути спольщенням українського слова "кишка".

гу. При другій ревізії в Цапа агенти знайшли пляшку, перекинули ще яких десять возів соломи і знайшли ще одну пляшку й коробку з цигарками.

Було відомо, що напасники втікали вздовж т. зв. Львівського Передмістя в Городку. Під двома фігурами¹²³⁾ в тому напрямі знайдено останки їжі. Друга з тих фігур стоїть якраз напроти стодоли Цапа.

Є в Цапів слуга “Жидок”, але свідок чув, що також підсудного Степана Цапа кликали таким прізвиськом.

Другий поліцист з городецької станиці, Владислав Пура, доповнює попередні зізнання Маєвського. В stodолі Цапів знайдено, крім двох пляшок і коробки з цигарками, також щітку, наплечник, одну шкарпетку, одну краватку, дві батареї з електричної лямпки, рештки хліба й ковбаси, чоколяду та всякі папери з опакування.

На твердження Маєвського, начебто Цапа прозивали в Городку “Жидком”, Цап гнівно протестує, а Пурі пригадує, як той грозив йому на одному з допитів, що виарештує всю його родину, а його з братом Михайлом відставить до Львова.

Д-р Степан Біляк, випитуючи свідка, вивів на денне світло, що головним джерелом інформацій Маєвського був один хлопець польського роду, що ворогував з Цапом.

З питань д-ра Степана Шухевича виринув сумнів щодо віригідности другого інформатора Маєвського, на прізвисьце Шомбровські. Коли цей Шом-

¹²³⁾ Був у Галичині звичай по селах ставити на полі фігури святих, найчастіше Матері Вожої, часом теж невеличкі каплички.

бровські доносив Маєвському про зустрічі Цапа з Куспісем, не подав ані імени ані назвища того останнього.

Широкі свідчення про поліційне слідство в справі Городка давав комісар поліції Ян Петрі з уряду начальника відділу безпеки у львівському воеводстві. На домагання оборони його заприсяжено.¹²⁴⁾ Він обговорив “політичні силуети” всіх підсудних, за вийнятком одного Степана Цапа, котрого не знає і про котрого нічого до часу городецької справи не чув.

Про напад його повідомлено телефонічно й уже о год. 5.30 був він у Городку. Перш усього казав усунути всіх людей, що з цікавості купую зібралися перед будинком. Увійшовши до середини, побачив трупа Березинського. Наказав оглянути його агентові Барському, що його привіз з собою, і позбирати в усьому будинку патрони з револьверових куль. Мав з собою поліційного собаку. Його годі було пустити за слідом, бо землю вкрила густа мряка.

Згодом дістав вістку, що поліція перевела ревізію у другій сестри Данилишина, Крамаревої, і знайшла в неї арсенал зброї. На підставі звідомлень поліційних агентів з Дрогобича, свідок доручив арештувати Ярослава Біласа, Зенона Коссака та Миколу Мотику і привезти їх до Львова.

В Городку пробув ще два дні, кермуючи слідством, потім передав його слідчій політичній по-

¹²⁴⁾ Державних урядовців, коли вони виступали свідками в суді, не завжди заприсягали. По найбільшій частині їм тільки пригадували їхню службову присягу, що її мусіли складати вони, як починали працювати, і що вона відноситься також до їх свідчень у суді.

ліції і вернувся до Львова. Незалежно від того, що зловлених учасників та інших підозрілих увесь час допитувала львівська слідча поліція в ході вступного прокурорського слідства, він сам теж допитував більшість з них. Помагали йому в цьому слідстві агенти Пільц, Гірні і Барські. Свідок суворо заборонив їм бити в'язнів або користуватися іншими насильними методами в слідстві.

Свої допити почав свідок від Василя Біласа і Дмитра Данилишина, а потім ще й від Мотики. Данилишин уперто весь час мовчав, мовчав теж з початку й Білас. Зате вдалося свідкові промовити Мотиці до амбіції, з'ясувавши йому, що таке наглий суд і яка в ньому небезпека. Мотика подумав і почав розказувати про листа Коссака до Ярослава Біласа. А коли знайдену в нього світлинку "п'ятки" свідок показував Ярославу Біласові — той на вид світлини поживк і трохи не зімлів.

Тут Ярослав Білас піднявся з лавки і хотів щось сказати — оборонці його вгамували і він сів.

Мотика пояснював, що це світлина прощальна, з нагоди виїзду Бунія до Львова, коли ж свідок запитався, як погодити товариство студентів з шевцем і портієром — признав, що це фотознімок організаційної п'ятки.

Всі так були заслухані в свідчення комісаря Петрі, що аж тепер голова трибуналу завважив відсутність д-ра Семена Шевчука, оборонця Мотики. Шукали його, думавши, чи не вийшов на коридор, і не знайшли. Супроти того трибунал відложив справу до чергового дня вранці, вважаючи, що не можна слухати такого важного для підсудного Мотики свідка без присутности його оборонця.

На другий день уже точно в 9 годині д-р Шевчук сидів на лаві оборонців. Учора мав він пильну справу в іншому суді і мусів вийти на часинку. Ніхто з інших оборонців не міг його заступити, не підписали вони з д-ром Шевчуком т. зв. права субституції, не хотіли боронити одночасно інших обвинувачених і Мотику, який їх сипав.

Комісар Петрі ще раз коротко переповів свої вчорашні свідчення і довго спинився на тому, як то він вишитував Мотику. Мотика зовсім добровільно і без принуки подав йому склад ОУН у Дрогобиччині, наскільки знав чи чув про нього, розказав про напади на банк і пошту в Трускавці, називаючи учасниками Михайла Гнатова, Василя Біласа, Дмитра Данилишина, Петрова, Лапуніка й Ількова. Розкрив теж напад Данилишина, Кузика, Якимова й Василя Біласа на купця Крепля в листопаді 1931 року. Поліційна перевірка потвердила, що справді названі люди брали участь у тій "роботі" і тепер частина їх сидить у тюрмі.

Під впливом тих зізнань Мотики захитався й Василь Білас та признався до своєї ролі в гордецькому нападі.

Відкликання зізнань Мотики викликало в свідка величезне здивування. Спосіб говорення Мотики, вся його поведінка, факт, що признався він без найменшого примусу та зізнавав навіть про речі, про які його не питали, ніяк не казали сподіватися такого звороту. При тому розказує свідок такий факт:

"Вже під час процесу, коли над Біласом висів мотуз, пішов я до Мотики й питався його, не як поліційний комісар, тільки як людина, чи здає він собі справу з того, що наробив. Навіть у мене самого очі зайшли во-

логістю. Мотика відповів рішуче: “Переходжу до денного порядку над вузлами крові з Біласом. Пане комісарю — я говорю правду”. Не вдаючись у те, подобалася мені така відповідь, чи ні, я мусів у душі признати, що була вона мужеська і консеквентно впливала з духової постави Мотики”.

Куспіся наказав свідок арештувати, бо тяжко ранений поліцист Слугоцькі зразу показував на нього, як на того, що стріляв на станції Глинна-Наварія. Потім виявилися сумніви щодо того, все ж таки затримав Куспіся в арешті тому, що Василь Білас згадував про якогось “техніка”, описом згідного з Куспісем. Цей то “технік” мав привести їх під пошту і разом з Біласом та Данилишином вдертися до касової кімнати.

Днями й ночами допитували Куспіся, він усе заперечував, одного ж ранку заявив: “хочби й до суду-віку мене допитували, я вам нічого не скажу, бо ви вороги, а я чоловік конспіративний”. Але таки просзрадився, що Білас і Данилишин виламали ґрати в віконці каси надармо, бо можна було до каси дістатися інакше. Ця подробиця утвердила свідка в переконанні, що Куспісь таки брав участь у нападі. Його арештовано зразу ж по акції, в слідстві сидів він відокремлений, тож звідки міг він знати про роллю Біласа й Данилишина внавтрі поштового будинку?¹²⁵⁾ Пізніше Куспісь признав-

¹²⁵⁾ Як видно, свідок не знав, що трійка Білас-Данилишин-Куспісь якийсь час разом сиділа скована в поліційному авті на подвір'ї слідчого відділу при вулиці Яховича у Львові, не згадували про те Білас і Данилишин, бо мабуть їх питалися тільки про те, що діялося до хвилі арештування. Мовчав, самозрозуміло, і Куспісь.

ся, що він рядовиком в ОУН, однак нічого й нікого не зрадив, засланяючися організаційною тайною.

Голова трибуналу: Мотика каже, що він тому обтяжував усіх, що ви обіцяли йому скласти матуру¹²⁶⁾ і виїзд за кордон. Чи це правда?

Петрі: Ні, я ані того, ані нічого іншого Мотиці не обіцявав.

Голова трибуналу: А що ви на те, пане Мотика?

Мотика: Ще раз кажу, що всі мої зізнання перед комісарем Петрі були видумані, я їх уже відкликав і тут це відкликання підтримую. Що ж до способу самого допиту, то дня 3 грудня досвіта закликали мене до кімнати, де було повно комісарів, вони казали: "Пане Мотика, зізнавайте так, як треба, то вас випустять". А потім сам комісар Петрі сказав мені: "Ви мусите зізнавати так, як ми хочемо, ви — знаряддя в наших руках, котрим знищимо морально український нарід та Організацію Українських Націоналістів".

Петрі: Не було такого в часі слідства.

Ярослав Білас: Я мушу вияснити, чому мені підогнулися ноги і я захитався. Зовсім не тому, що я побачив фотографію. Тоді минуло вже 48 годин, як мене почали допитувати днем і ніччю, я не спав, не їв і так ослаб, що й сам дивувався, як міг устоятися на ногах. Хитнувся я з надмірного ослаблення й перевтоми доброї чверть години після того, коли показали мені фотознімок.

Купісь: Я зовсім не з власної ініціативи говорив, що Білас з Данилишином не мусіли лізти

¹²⁶⁾ Матура, матуральний екзамен — з латинської мови: іспит зрілості після закінчення гімназії.

крізь віконце до каси. Мені показали фотографію віконця й пояснювали, що це тудою вони обидва дісталися до каси. Тоді щойно я відізвався, що хіба не мусіли ламати ґратів у віконці, можна це було зробити інакше.

Прокурор: Які можете подати факти, що по-тверджують зізнання Мотики?

Петрі: Фактів на те нема, розмови з Мотикою в більшості ішли без свідків. Подати б можна хіба таке: зізнання Мотики, Бунія і Василя Біласа згоджувалися з собою. Потвердили їх також факти справ Гнатова, Смоли й Бунія, перевірювані на підставі зізнань Мотики.

Д-р Шевчук: Ви кажете, що поліція Мотиці нічого не давала, не пропонувала, ані на нього не натискала. То як же ж він так без ніякої причини і так докладно зізнавав?

Петрі: Не знаю, може мав якусь надію на Боже Провидіння.

Д-р Шевчук: Слаба потіха! (На залі сміх). А чи Мотика говорив вам, що у Ярослава Біласа є арсенал зброї і чи ви на тій підставі його знайшли?

Петрі: Стверджую категорично, що Мотика того не говорив.

Д-р Шевчук: Чи Мотика був платним конфідентом поліції? А може поліція робила йому якісь надії за доноси?

Петрі: Рішуче не був. І нічого йому поліція не пропонувала.

Д-р Глушкевич: Ви сказали, що "приватно я дораджував Мотиці постаратися про книжки і продовжувати студії". Чому ви таке говорили Мотиці?

Петрі: Бо я не тільки поліцейний комісар, але й людина.

Д-р Глушкевич: А чи Мотика знав, що ви це йому говорите тільки “приватно”? Ви йому це казали?

Петрі: Ні.

Д-р Шухевич: Чи в вашому бюро пропонували коли арештованим студентам працю для поліції? Чи знали ви про те?

Петрі: Ні. Я гидую конфідентами.

Прокурор: Чи Коссак признався перед вами, що писав листа до Біласа?

Петрі: Не давав відповіді ані так, ані ні. З ним багато говорив я про співжиття поляків з українцями. Коссак запевнював мене, що до ОУН належить не тільки шкільна молодь, але й ремісники та робітники. Додав теж, що його розмови з мною мають запобігти проливу крові з обох сторін.

Коссак: Про лист говорив я комісареві, що я ним заскочений і що в обличчі цього листа логіка відмовляє мені служби. Комісар багато промовляв мені до серця, я все ж таки казав, що нічого не знаю про того листа.

Свідок Цесельчук, аспірант поліції у Львові, свого часу арештував Степана Мащака, як підозрілого за побиття директора української гімназії у Львові, Бабія. Його випущено на волю, не мавши певних доказів вини. Переведена в Мащака ревізія висліду не дала, хіба те, що викрила його зв'язок з Миколою Копачем, на якого було підозріння, що він вів підготову нападу на один з львівських поштових урядів.

Потім, коли пізнали його з фотографії інші учасники нападу, Мащака знову арештовано, в хаті Ковалюківної. Знайдено в неї всякі книжки, що їх вона ніби купила.

Тут трибунал переглядає книжки і що він там знаходить? “Циганку Азу”, “Похід українських армій на Київ та Одесу” і т. п. белетристичну та мемуаристичну літературу, легально друковану в Польщі та продавану в усіх книгарнях.

Мащак зразу не признавався, аж доки не пізнав його на кофронтації Жураківський, сказавши: “Цей вам може розказати більше, ніж я”.

Чи належить Ковалюківна до ОУН — того свідок не знає, в кожному разі вона до того не призналася. Але має велику бібліотеку про всякі атенгати й підпільні рухи. Має авантурничу натуру, ненавидить часописів “Мети” і “Діла” за те, що вони проти націоналістів, і погоджується з програмою націоналістів, хоч її не знає.

Поліційний агент Владислав Барскі, той сам, що помагав комісареві Петрі в початковому слідстві, був присутний при кофронтаціях Куспіся з Мащакком і з Цапом. Мащак рішуче показав на Куспіся, як на “техніка”, який брав участь у нападі. А Цап при кофронтації сказав Куспісеві: “Міську, я знаю тільки до двадцять дев’ять”.¹²⁷⁾

Д-р Шухевич: Чому ви про те не говорили в слідчого судді?

Барскі: Я забув і про те мене не питалися.

Д-р Шухевич: Ага, а тепер ви собі пригадали, хоч вас також про те не питали!

Куспісь: Свідок каже, що коли Цапа привели до кофронтації, я “спійоруновал”¹²⁸⁾ його зором. Як я міг це зробити, коли мене відвернули лицем до стіни?

¹²⁷⁾ Це мало б значити: до дня 29 листопада, цебто до дня перед нападом. (Прим. З. К.).

¹²⁸⁾ По-польському: глянув на нього грізно, неначе громом ударив.

Цап: Встає і потверджує це.

Д-р Сосюкало, що того дня заступав неприсутного д-ра Глушкевича, стверджує, що свідок Іарські є родом з Ряшівщини, а підсудні говорили українською мовою, йому не дуже зрозумілою, а крім того його освіта — тільки п'ять клас середньої школи.

Свідок Юзеф Будни, поліцейний агент, знаний з того, що вважається в слідчій поліції знавцем від українських справ. Мабуть і він ренегат з українського роду, колись називався Йосип Будний.

Подає він, що довший час працював у слідчому відділі політичної поліції у Львові, а коли в дрогобицькому басейні позначилася зміцнена діяльність українського націоналістичного підпілля, його службово відрядили туди.

Хоч працював у Дрогобичі, та нічого не знає про діяльність Коссака. Допитував раз Куспіся і тоді той не признався ані до приналежності до ОУН, ані до участі в нападі, щоби́льше — заявляв себе марксистом.

Допитував також Мотику і хоч нічого йому не обіщав, ані не грозив, Мотика виказав тоді Ярослава Біласа, як повітового, а Володимира Біласа, як районного коменданта ОУН.

Мотика заперечує це свідкові до очей, а Ярослав Білас підводиться і каже:

— Та хіба я виглядаю на повітового коменданта? Я не надаюся навіть на районного!

Тими словами викликав веселість на залі.

Тепер наступив сенсаційний момент у зізнаннях свідка Будного:

“Коли я був у Трускавці — а вбито тоді Голуфка — Мотика сам зголосився¹²⁹⁾ до поліції, немов би на залізничній станції у Дрогобичі чув він розмову двох типів про те вбивство. Запропонував комісареві Білевічеві, що буде його інформатором, просив лише затримати його ім'я в тайні. Мотика навіть виходив на вулицю, щоб пізнати тих двох типів, та не знайшов їх. Тоді теж обіцяв Мотика поліції, що постарається замешкати в Коссака і буде на нього доносити. Конфідентом у повному значенні того слова Мотика не був, одначе в наслідок того зголошення до комісара Білевіча я стояв з ним у зв'язку яких три місяці. Вже по кількох днях почав я вагатися, чи можна вірити Мотиці, і навіть зголосив це комусь, що Мотика мабуть вигадусь всякі речі.

¹²⁹⁾ На стоор. 307 свого “Нарису історії ОУН” д-р Петро Мірчук пише:

“Микола Мотика... зразу після нападу зголосився на поліції та заявив, що спіямані Білас і Данилишини — це учасники нападу, і що якраз Зенон Коссака, як повітовий провідник ОУН у Дрогобиччині, передав ним листа до Ярослав Біласа”.

В цьому нема ні зерна правди. Мотика до поліції не зголосився сам, тільки його арештували, подібно як і інших хлопців у дрогобичькому басейні, що їх підозривала поліція у приналежності до ОУН. Наказав його арештувати комісар Петрі. Це зовсім ясно виходить з усього слідства так перед наглим, як пізніше і перед звичайним судом. Коли Мотика змінив свої первісні зізнання і перед судом присяжних відкликав обтяження Ярослава Біласа та Зенона Коссака, стягнув на себе злість прокурора й поліції, вони не мали причини прикривати його перед українською суспільністю, навпаки, не щадили зусиль, щоб представити його в якнайгіршому світлі.

Д-р Біляк: Якто? Ви переконалися, що Мотика фантазував про тих двох типів, і не зважаючи на те, такі прийняли його до слідкування за Коссаком?

Будни: Не можемо відкинути послуг, коли хтось їх нам пропонує.

Ярослав Білас: Я знав про те, що Мотика “сипле” і вже хочби й тому не міг називати себе перед ним комендантом УВО.

Коло назвища Мотики раз-у-раз виринали підвище другого відщепенця від українського народу, поліційного агента Гірного.

Покликано його до залі свідчити і він ще раз подав подробиці з допитів підсудних — їх уже по кілька разів усі чули і вони до зануди всім відомі.

Довше спиняється на Мотинці. Це перед ним Мотика перший раз згадав про лист Коссака до Ярослава Біласа.¹³⁰⁾ Коли ж Білас відпекувався,

Це одне. А далі, навіть прийнявши, що Мотика добровільно зголосився до поліції, щоб засипати Біласа й Даниляшина, як учасників нападу на пошту в Городку — не міг того зробити хочби тому, що по-перше поліція вже мала їх у руках і знала назвища, а по-друге в тому часі ніхто не знав імен зловлених над Дністром бойовиків, поліція пильно зберігала їх у тайні “для добра слідства”. Коли їхні назвища стали відомі — Мотика вже був арештований.

¹³⁰⁾ Комісар Ян Петрі свідчив (гл. вище), що це він переконав Мотику признатися і Мотика почав свої зізнання від цього листа Коссака. Але зазначив Петрі, що в допитах помагали йому три інші поліційні агенти, між ними Гірні. Тепер Гірні приписує собі заслугу, що це завдяки йому почав зізнавати Мотика, перший з усіх. Виглядає більш правдоподібне, що Мотику “зламав” інтелігентніший Петрі, як грубуватий неотеса Гірні. Можливо, що Гірні

— сконфронтовано його з Мотикою. При цій конфронтації Ярослав Білас збілів і признався, що лист був підписаний літерою “К”. Ніяких користей не обіщовав Мотиці, а втім його й заохочувати не було потрібно, він так швидко говорив, що годі було встигати слідкувати за тим.

Мотика заявляє в цьому місці, що його допитував Гірні не самого, а разом з учасниками нападу, перехресними питаннями. Це тривало два дні і він нічого весь час не їв. А до того, Гірні казав йому, що “прокурор — свій хлоп” і коли Мотика pomoже поліції, він напевно не буде притягати його до відповідальності.

Прокурор: А котрий це прокурор мав би бути “свій хлоп”, може я?

Мотика: Так, ви.

Д-р Шухевич: А хто вам подавав харчі до тюрми?

Мотика: Ніхто. Їсти давала мені поліція.

Д-р Шухевич: А хто приносив?

Мотика: Поліцисти й агенти, навіть Гірні.

Гірні: Світлий трибунале! Після зізнань Мотики в суді від нього відвернулася вся українська громадськість. На Різдво всі українські політичні в'язні дістали Святу Вечерю, один Мотика — ні. Мене взяв жаль і я з милосердя заніс йому дещо від себе.

Д-р Шухевич: Ви часто так милосердитеся над в'язнями?

Голова трибуналу: відхиляє це питання, але ще перед тим Гірні встиг відповісти: “Так, часто”.

в дальшому допиті уточнював подробиці перших зізнань Мотики перед Яном Петрі.

Поліційний агент Антоні Фіц, заприсяжений, розповідає про свою участь у слідстві. До справи приділено його відразу після вістки про напад. Він був на пошті після нападу, бачив там вісім ранених і з перших допитів свідків устійнив, що му- сіло бути одинадцять напасників.

В часі слідства він допитував Купсіся, Моти- ку, Мащака й Цапа.

Мащак, хоч Купсіся з назвища не знав і не був з ним давніше знайомий, але пізнав його, як учасника нападу, по бровах, по одягові та інших подробицях, але пізнавав рішуче та без вагання.

З фотографії Мащак пізнав ще Купецького, як того, що був ранений у руку й узяв один наплеч- ник з грішми, і Максимцева. По носі й рості пі- знав Цапа, як того, що водив напасників до себе на нічліг.

Був свідком конфронтації Цапа з Купсісем, коли то під громовим поглядом останнього Цап зам'явся і сказав: "Міську, я не сказав, що ти був у Городку 30 листопада". Сам Купсісь ні одним словом не хотів згадати про цей день, кажучи, що 30 листопада завжли був для нього фатальний. Свідок здогадується, що причиною нехиті Купсіся до 30 листопада було мабуть те, що це він добив раненого Юрка Березинського, ідучи по лінії орга- нізаційних інструкцій, що ранені бойовики не по- винні попадати в руки поліції на місці акції.

Признає, що коли списувано протокол з Ца- пом, у сусідній кімнаті були його брат, батько й мати, яких теж допитували.

На сам кінець Фіц додає, непитаний, як чер- гову сенсацію цього процесу, що в вівторок, дня 6 ц. м., вже коли почався цей процес, він бачився в суді з Мотикою і завважав його сильне поде-

нервування. Фіц спитався його, яка цьому причина, і Мотика відповів, що перед хвилиною впливав на нього оборонець Коссака, щоб відкликав він свої обтяжуючі Коссака зізнання і це його дуже зденервувало.

Мотика з місця і до очей свідкові заперечує, це неправда, ніколи він нікому і тим самим і свідкові такого не говорив.

Цап від себе до свідчень Фіца додає, що це Фіц повідомив його про грудну хворобу матері. Не дозволив Цапіві навіть листа до матері написати, хіба що признається до всього. Та ще й викрикнув, що постарається, щоб видано заборону прийняти Цапа до якоїнебудь школи в Польщі. “Під впливом того я спершу почав крутити, а потім потакувати всьому, що піддавала мені поліція”. — кінчає Цап.

Не вмів Фіц пояснити, чому не допитував слуги Цапів, що пишеться “Жидок”, хоч це назвище часто згадувалося і всім впадало в очі, а конче хотів це прізвище “Жидок” накинути Цапіві.

Як тільки голова трибуналу відпустив свідка Фіца — в залі вибухла чергова бомба процесу.

Д-р Шухевич хоче поставити кілька питань свідкові, але перед тим вносить заяву:

“В імені моїх товаришів-оборонців заявляю, що ми передбачували такі випадки і власне тому рішили нічого не говорити з Мотикою. Ніхто з нас не заговорив до нього від початку цього процесу. Це я підтверджую своєю адвокатською присягою”.

Точні і ясні питання д-ра Шухевича вибивали Фіцові ґрунт з-під ніг. Свідок бентежить і не вмів сказати, чи Мотика говорив з оборонцем Коссака перед процесом, чи під час нього. Не є пев-

ний теж, чи говорив Мотика “оборонець Коссака”, чи тільки “оборонець”.

Тоді д-р Шухевич вносить, щоб допитати присутного на залі комісара Дзеньгелевіча, одного агента та шістьох поліцаїв, що пильнували підсудних — усіх під присягою — а також під присягою і самого д-ра Маріяна Глушкевича на обставину, чи говорив він першого дня процесу з Мотикою, бо така намова до зміни зізнань оборонцем іншого підсудного кваліфікується, як кримінальний злочин.

Спротив прокурора збиває д-р Шухевич тим, що йдеться тут про викликання настрою недовір'я присяжних до цілої оборони, це справа першорядної ваги і вона мусить бути вияснена відразу і понад усякий сумнів.

Трибунал вийшов до сусідньої кімнати на нараду, а вернувшись, проголосив ствердження уряду, що Мотика з д-ром Глушкевичем не порозумівався і що з ним першого дня процесу не бачився.

На поновне внесення д-ра Шевчука і д-ра Глушкевича, суд вирішив допитати всіх свідків, що їх запропонувала оборона.

Нагло встає Мотика і заявляє:

“Високий суде! Я пригадав собі, що агент Фіц приходив намовляти мене, щоб я підтримував мої зізнання з поліції, а вона так уже зробить, що хоч я й буду засуджений, то не буду сидіти”.

Фіц намагається заперечувати, йому кажуть мовчати.

На залі почався рух і всі стали свідками небуденної події в суді. Всі поліцисти, на чолі з комісарем Дзеньгелевічем, виходять з залі. Їх зараз

будуть допитувати, як свідків. Д-р Глушкевич скидає адвокатську тогу, виходить на залю і стає проти трибуналу. За згодою сторін його не за-присягають і тільки покликуючися на свою адво-катську присягу він зізнає, що ніколи, ні в суді, ні поза судом не говорив він з підсудним Миколою Мотиною. Єдині його слова до Мотики, це ті пи-тання, що їх ставив у часі процесу.

Свідок комісар Дзенгелевіч: Я мав доручення ізолювати Мотику від решти підсудних і доручив це “пшодовнікові” Мотикевічеві. Сам я особисто не завважив, щоб д-р Глушкевич колинебудь го-ворив з Мотиною.

Пшодовнік Мотикевіч: Я був увесь час коло Мотики, бо мені наказано вважати на його ізоля-цію від інших обвинувачених. Рішуче стверджую, що тоді, в перший день цього процесу, я не бачив, щоб д-р Глушкевич говорив з Мотиною.

Супроти стверджень тих двох найголовніших свідків на ту обставину, обидві сторони, цебто оборона і прокурор, погодилися решти поліцистів не кликати.

Всі дотеперішні поліційні свідки — це або міс-цеві поліцисти з Городка, або агенти слідчого від-ділу політичної поліції у Львові.

До Львова викликано теж двох свідків полі-ції зо Станиславова. А саме Вацлава Сухенка, начальника відділу безпеки станиславівського воеводства, і поліційного комісаря Францішка Ді-ца. Вони перші допитували Маріяна Жураківсько-го, ще перед тим, заки його відіслано до Львова. З різних пред’явлених йому світлин Жураківський пізнав Кусісія, як “ставчанського техника”, що перший вдерся до каси. Мав він казати Жураків-ському, що буде стріляти, якби хто його на пошти

пізнавав. З поліційного альбому фотографій Жураківський показав на учасників нападу Степана Мащака і Максимцева, якого не вдалося зловити, він утік за кордон.

Ще виступав перед судом, як свідок, Шерльок Гольмс¹³¹⁾ з Городка, місцевий тайний агент Ромуальд Юзеф Новачевскі. Не зчаста трапляється такому нагода виступати перед великим, майже столичним, судом і тут він хотів похизуватися своїм детективським хистом та почав широко розказувати про свою ролю в слідстві, зачинаючи ще “від царя Тимка, як земля була тонка”. В селі Ворощеві коло Городка хтось розкидав летючки ОУН і він поїхав туди, саме на один день перед нападом, прослідити справу. Він там ствердив, хоч не каже, яким способом, що летючки розкинув Купецький, який у тому селі провадив церковний хор. Купецький не мешкав у Ворощеві, тільки доїздив туди, якраз на другий день мав приїхати на пробу хору і свідок рішився на нього заждати. Проте, хоч Купецький, як йому казали, дуже точно приїздив на проби, того дня чомусь не приїхав і на те в селі негодували. Не було рації свідкові лишатися там довше, він вернувся до Городка. А коли йшов до залізничної станції, зустрів п'ятьох молодих людей, що йшли серединою вулиці, на чолі їх один в академічній шапці. Свідок хотів було навіть їх вилегітимувати, та боявся спізнитися на поїзд.

Голова трибуналу каже Купсісеві встати і на-

¹³¹⁾ Герой кримінально-детективних оповідань англійського письменника Конана Дойля. Це ім'я надають усім, хто виступає в ролі детектива-аматора, звичайно з трохи глузливим відтінком значення.

дягнути куртку. Свідок, якби йому ще замало очей, обмацує Куспіся руками і з утіхою пізнає в ньому того, що йшов на чолі п'ятки. Пригадус собі теж Новачевські, що на другий день після нападу говорив йому мешканець Городка Микола Мацейовські, начебто бачив під вечір кількох типів, що йшли до суду, а першим з них був знайомий йому хлопець, котрого в Городку всі називають "Жидком". Зголосивши це комісареві Маєвському, свідок більше тим не цікавився, аж коли арештовано Цапа і свідок збирав про нього інформації в школі, довідався, що Цапа там прозивали "жидком".

Д-р Старосольський: А чому ви не почали шукати за тим "жидком", коли вперше почули про нього?

Новачевські: Я мав роботи по самі вуха і не ставало часу на такі "брабанцке коронкі".¹³²⁾

Д-р Старосольський: То вислідження справників нападу для вас така неважна річ, як "брабанцке коронкі"?

Свідок бентежитьсья, не знає, що відповісти, і вкінці під загальний сміх на залі каже: "Пане меценасе — де горить ліс, там не час людей рятувати!"

Накінець додає свідок, що коли при допиті Куспіся пригадав йому ту сцену в селі, Куспісь мав йому сказати: "Шкода, що ви мене тоді не легітимували, були б дістали кулю в лоб".

¹³²⁾ Брабант --- провінція в Бельгії, знана зо своїх тонких мережив і плетив. Звідсі "брабантські мережки" --- витончена, делікатна річ, і також --- дрібничка.

На тому скічилася дефіляда поліційних свідків, що мали представити перебіг слідства, обставини, серед яких воно проходило, і загальне тло справи.

V. Розділ

ДАЛІ БЕЗКОНЕЧНА ЧЕРГА СВИДКІВ

Відсвіжуються образ і сцени з нападу в Городку. — Старі й нові свідки. — Діонісій Чермак бачив рудого втікача. — Його в залі нема. — Городецькі міщани і випадкові прохожі нікого не пізнають. — Катерина Опалинська лякається кари Божої за присягу. — Вона чула, як утікачі кликали "Павла". — Не пізнають підсудних і свідки з публіки на пошті. — Важливі свідчення мешканців хати д-ра Біляка. — Стріли до неї і зранений собака. — Дружина д-ра Біляка рятує Старика. — Чомусь усі мовчать про Нікітіна. — Прихильність і симпатія для Ковалюківної. — Прокурор зачудований гостинністю українських священників. — Доля Цапа залежна, чи визнають його "жидиком". — Ані товариші-поляки, ані городецькі поліцаї, ані місцевий суддя про те не чули. — Сусіди свідчать, що стодола Цапів не зачинялася. — Польський гімназист признається, що запросив Купсіся побити професора. —

Ще на наглому суді над Біласом і Данилишином було доволі подрібно описано, як саме відбувався напад і що діялося в перших годинах після нього. Одначе, з того часу слідство викрило нові факти, а ще й судочинство вимагало, щоб присяжним суддям безпосередньо на судовій залі дати образ події, в зв'язку з котрою відбувався цей другий процес за Городок, і тому прокурор

візвав до суду цілу фалангу свідків, понад двадцять, з котрих деякі вже свідчили перед наглим судом і не могли нічого нового додати на цьому процесі.

Сюди в першу чергу належать знані вже нам урядовці городецької пошти Станкевіч і Томків. До першого стріляли, а другого вивели й поклали на землю. Показують йому Мащака, чи не він це, але свідок не може його пізнати.

В той час у кімнаті Станкевіча був купець Станіслав Бернадевіч, бачив тих, що стріляли, але не були це ані Мащак, ані Куспіс.

Діонісій Чермак, жид, урядовець скарбового уряду в Городку, був у магістраті, коли стався напад на пошту, а що в тому будинку приміщений і скарбовий уряд, — він побіг туди, затурбований, бо може нападено теж на скарбову касу. Коли вже добігав до урядового будинку, бачив, як вискочили звідти кілька осіб. З них один побіг до цвинтаря, зовсім в іншому напрямі, як решта його товаришів. Свідок кинувся його здоганяти, втікач обернувся до нього і на один мент міг свідок глянути йому в обличчя. Був це рудуватий юнак у картузі — не може його пізнати серед підсудних. Рудий тип побіг на поле, а свідок вернувся, бувши без зброї, а до того тяжко зодягнений. не міг бігти.

Ціла низка свідків, що або випадково проходила в той час попри суд, або зайшла до середини, чи врешті надбігла з цікавості, коли зчинився алярм — нічого не може сказати і нікого вони не пізнають. До них належить Анна Дунас, українка, Іван Дзюра, робітник при дорозі, Антін Фасовський, купець з Городка.

Групка кількох свідків — Ізидор Лінден, ку-

пець, Михайло Мартин, робітник, Катерина Опалинська, Юзеф Матгавзер, судовий службовець, Юзефа Радевіч, Олена Стеблецька, випускниця торговельної школи, всі з Городка, бачили незнайомих людей чи то перед нападом, чи то вже в утечі, обличчя їхні були закриті і тому свідки нікого не можуть тепер пізнати.

Трохи розради внесла Катерина Опалинська в ту нудну церемонію вислухування свідків, що або нічого не вміють сказати, або повторюють уже по десять разів перемолочені речі. Перш усього, вона ніяк не хотіла присягати. Переконували її, що того вимагає закон — от усі інші свідки без опору присягали, — та для неї це нічого. За присягу карає Бог, а Бог стоїть вище людських законів. Нарешті якось її заприсягнули. Переповідаючи те, що бачила й чула — а було того дуже малувато — згадує вона, що заслухала уривок розмови між утікачами. Говорили вони по-польськи, один з них кликнув до другого: “Павел, павел, але бендзе інтемп... к-...а его маць”.¹³³⁾

Були теж на пошті в день нападу Михайло Кечко, адвокатський помічник, і магістер Ян Грабінські. Коли почався напад, вони, нічого про те не знаючи, сходили наніз з горішнього поверху. Кечко, хоч українець, та зізнає в польській мові, що якийсь чоловік стрілив до них три або чотири рази і ранив Грабінського в ногу. Серед підсудних не бачить нікого з тих, що були тоді на пошті. Сам він, довголітній мешканець Городка, ніколи не чув, щоб когонебудь з родини Цапів називали “жидиком”.

¹³³⁾ Штемп у львівській говірці: прикра і zarazом соромна справа.

Так само Ян Грабінські не пізнає нікого з підсудних. Важне його враження, на котре чомусь ніхто не звернув більшої уваги. А саме, хоч і ранено його в ногу, та здавалося йому, що напасники не дуже поважно брали справу, бо стріляли долом, для постраху, а не щоб когось убити.

На тлі полинялої судової рутини перемаршу попри трибунал усіх тих свідків чітко вибивається свідок Степан Андрущишин, доктор права, конципієнт оборонця д-ра Степана Біляка:

“Я сидів у канцелярії д-ра Біляка з соліцитатором,¹³⁴⁾ коли це вбіг актор українського театру, Нікітін, що в часі виступу того театру звичайно гостював у подружжя Біляків. Він крикнув, що біля брами будинку лежить якийсь убитий, а від пошти чути стрілянину. Ми вийшли в трійку і побачили, що справді хтось лежить. В тому моменті від сторони пошти надбігла група людей і ми втекли до хати. В Городку були тоді заворушення, польські студенти били жидів, і ми лякалися, що це саме одна з таких бійок у супроводі вистрілів. Ці люди стріляли кілька разів до дверей, за які ми сховалися, і навіть зранили собаку.

Хто був у цій групі, а зокрема, чи був там Куспісь, я не бачив. Зате бачив, як вони побігли дорогою на поле. Тоді ми внесли до хати того, що лежав під дверима, та він швидко помер”.

Так само більше життя на судову залю внесла Марія Біляк, дружина оборонця Цапа, д-ра Сте-

¹³⁴⁾ Писар в адвокатській канцелярії.

пана Біляка. Її спокійні, рішучі й інтелігентні зізнання та відповіді на питання весь час виводили прокурора з рівноваги.

В часі нападу була вона в своїй хаті і нічого не знала. Прибігла служниця й повідомила їй, що хтось лежить під брамою. Вона вибігла перед хату і застала там уже д-ра Андрущишина, магістра Твардієвича і паню Добровольську коло якогось чоловіка, що лежав ногами на дорозі, а головою на хіднику, обернений обличчям до землі. Хтось сказав, що це певно жид, якого вбили польські студенти. В міжчасі прийшло ще кілька людей і всі рішили, що треба рятувати людину. Пані Білякова побігла до хати принести води і відчинити двері навстіж, щоб легше було внести раненого, коли надбіг гурт людей. Свідок думала, що це певно студенти женуться за жидом, що лежав на дорозі. Всі забігли назад до хати, а свідок стала на останньому східці коло дверей. Ті, що надбігли, освітили лежачого електричною ліхтаркою, перескочили через нього і побігли далі. Свідок почула, як заскавучів собака й утекла за двері. За хвилину, коли виглядало, що все вже впокоїлося, свідок знову вийшла і тоді внесли раненого до хати. Він мав сльози в очах і видно було, що вже конає. Де не взявся й поліцист, розщепив йому куртку і витягнув з кишень паприку, маску й кілька злотих.

Нікого з напасників свідок не бачила, зокрема не бачила ані Куспіся ані Мащака.

Про Катерину Жук чула, що це людина, яка вигадує всячину і навіть має за собою тюрму.

Два дальші свідки, адвокатський аплікант Володимир Твардієвич і служниця подружжя Біляків, Єва Марушак, повністю підтвердили зізнання

пані Марії Біляк, яким з великою увагою прислухалися присяжні судді, як теж глядачі на залі. Прокурор намагався підважити ясні й певні зізнання пані Марії Білякової, випитуючи про подробиці, то формулюючи дуже скрутні, часами навіть підступні питання — та на все діставав рішучі й негайні відповіді, яким нічого не можна закинути. Виведений з терпеливості, питається свідка, чому вона одні подробиці пам'ятає, а других ні, на що каже пані Біляк:

“Те, що пам'ятаю докладно — точно розкажую, а чого не пам'ятаю — того не говорю”.

В зізнаннях пані Марії Білякової та інших осіб, що в той час були або в неї в хаті, або в адвокатській канцелярії її чоловіка — нічого нема про актора українського театру Никітіна, з одним тільки винятком, що це він вбіг до канцелярії і приніс першу вістку про раненого під хатою. Його самого на свідка не кликали ні на перший, ні на другий процес. Можливо тому, що прокурор не вважав це потрібним — всі ті речі бачили й могли про них посвідчити інші особи з хати Біляків, а правдоподібно й тому, що не знати де шукати актора мандрівного театру — він сьогодні тут, а завтра там. А тим часом, як знаємо, він нехотючи зіграв фатальну роль в відвороті бойовиків після нападу. Одне місце зо свідчення д-ра Андрущицина промовляє за її правдивістю. Говорив він, що коли всі втекли до хати, напасники стріляли за ними до дверей і навіть зранили собаку. Чому ж мали б вони стріляти до мирних людей, що нічим не були їм загрозові, не спиняли їх у відвороті, тільки втекли, щоб сховатися в хаті? І чому стріляли вони до дверей однієї тільки хати д-ра Біляка, а не також до інших? Відповідь на-

сувається сама: мали до того причину, бо за одвірком стояв Никітін зо своїм пістолем і сипав по них вогнем. Стріляв, не здаючи собі справи, до кого, може й справді думав, що це надбігли польські громила. І не лежало це в українському інтересі виявляти цієї справи. Ніхто з поляків про те не знав, прокуророві й поліцистам може й на думку це не приходило, тим то ніхто ані в слідстві, ані на процесі не випитував про те свідків з хати д-ра Біляка.¹³⁵⁾

В третю групу покликаних до процесу свідків зараховуємо тих, що мали підтверджувати вину окремих звинувачених.

Першого з них, Степана Мащака, міцно тримав прокурор у жмені. Мащак признався до участі в нападі, не відкликав того признання ані в слідстві, ані на процесі, не мав потреби боронитися і тому прокуророві не треба було висилуватися, щоб доказати його вину. І якщо свідчив хто проти Мащака на процесі, то хіба поліційні агенти, що вели слідство. І головно тому, що по думці вимог модерного судівництва саме признання звинувачених не вистарчає, коли незалежно від того їхня вина не підперта іншими об'єктивними

¹³⁵⁾ З усіх часописів тільки "Сурма" згадала про стріли до бойовиків з одної хати не називаючи, що це дім д-ра Біляка.

"На біжучих бойовиків кинувся, сейчас за пошто-вим будинком, пес-вовчур, неочікуваного переслідувача, що міг би навести на їх слід погоню, застрілено; в тій хвилі посипалися на бойовиків стріли з поблизького будинку і від одного з них упав перед домом посла Біляка один з бойовиків. (Цю обставину замовчала вся преса та не піднесено її на розправі)".

("Сурма", число за грудень 1932 року).

доказами. Отже, як сказано, перед Мащакком одна тільки стелилася дорога: з процесової залі до тюрми.

Але тісно з його справою зв'язана була доля останньої підсудної, Марії Ковалюківної. Вона дала захист Мащаккові в часі, коли за ним шукала поліція, і Мащака арештували в її хаті. Оборона її ішла по лінії, що вона не знала про співучасть Мащака в нападі на пошту і запросила до хати своїх батьків просто, як товариша, що перевтомлений наукою потребував відпочинку. Мащак не "сипнув" її так, як усіх інших своїх товаришів, співучасників нападу, і, власне, ніяких доказів її вини не було, крім того, що Мащака арештовано в хаті її батька. Сама ж Марійка Ковалюк, дівчина веселої і безжурної вдачі, не дуже собі брала до серця звинувачення, навіть жартувала на судовому коридорі, що тепер тяжко їй буде знайти нареченого, коли прокурор посадив її на лавку підсудних.

В її справі ішлося тільки про одне: знала вона чи не знала про роль Мащака в моменті, коли запрошувала його до себе. Річ, що її тяжко доказати, але їй не легко проти такого закиду боронитися. Якщо б вона призналася до приналежності до Організації Українських Націоналістів, або якби її хтось тим обтяжив, тоді обвинувачення мало б ґрунт під ногами. Зростало б підозріння, що рятувала вона Мащака свідомо, в почутті організаційної з ним солідарності. І тому намагання прокурора ішли в тім напрямі, щоб у присяжних суддів викликати таке враження.

Допитано всю родину Марійки Ковалюківної. Батько її, о. Ковалюк, посвідчив, що ані дочка, ані сам Степан Мащак нічого йому про те не зга-

дували. Він і не розпитувався, привик до того, що в його хаті часто ночували, а то й довше гостювали хлопці й дівчата, товариші і знайомі його дітей. Подав теж, що дочка його Марія надзвичайно любить читати, проводить багато часу над книжками і придбала собі чималеньку бібліотеку. Він і сам не раз дивувався, бо в молодих дівчат це явище не таке то вже часте.

Прокурор не хотів вірити, як можна приймати незнайомого до хати. Коли ж д-р Старосольський вияснював, що українські священичі дома знані зо своєї сердечної гостинности, що особливо в вакаційну пору там повно гостей, що приймають з усім серцем і переночовують людей, які перший раз зайшли туди, — прокурор надзвичайно був здивований. Він справді не знав про те, в польській суспільності, де священики безженні, не мають родин і дітей — це щось небувале.

Дружина о. Ковалюка, Анна, прийняла до хати Степана Мащака, бо хоч давніше його не бачила, та відомо їй було, що батько його приятелює з її чоловіком. Та й не водиться так у них, щоб наперед розпитувати гостя, хто він такий і чого прийшов.

Богдан Ковалюк і Володимира Ковалюківна, брат і сестра підсудної Марії, скористалися з постановою закону, що звільняє рідню підсудних свідчити в суді.

Марія Петрасевич, вдова по державному урядовцеві, винаймала Мащаківі кімнату. Мешкав у неї Мащак два роки. Виставляє йому якнайкраще свідоцтво: це дуже милий, добрий і порядний хлопець, за ті два роки не мала ніколи причини жалітися на його поведінку. Чи був у хаті в день нападу і пізніше — тяжко їй сказати. Думає, що

був, бо коли виїздив хочби на один тільки день, завжди її про те повідомляв. Тому не мала підстави підозрівати, що нема його вдома. Ніколи Мащак не просив її казати поліції, якби питалася, що він у день нападу був удома.

Ще допитувано на процесі о. Антона Каштанюка, д-ра Григора Свергуна, Дарію Мидзель, Романа Петрасевича та Ірину Юрчаківну. Всі вони зізнавали на користь Мащака й Ковалюківної, говорили інтелігентно і не давали збити себе з толку питаннями прокурора. Власне, невідомо навіщо покликував їх прокурор свідчити, користі йому вони не принесли, хіба навпаки.

Цілком своєрідне і заразом підрядне місце в цьому процесі займав Степан Цап. Його звинувачено в двох речах: що він помагав Куспісеві в деяких подробицях підготовки до нападу; що він переночував напасників у своїй stodolі, завів їх туди, перебравши на місці зустріч в полі, виступаючи під іменем “Жидик” чи “Жидок”. Хоч належав він до Юнацтва ОУН з декількома своїми товаришами і саме Куспісеві був даний цей відділ під опіку — поліція про те не знала й не здогадувалася. Та й мабуть не дуже їй це було цікаве, для прокурорського слідства найважливіше було ствердити й доказати співпрацю Цапа з Куспісем у підготовці до нападу. Якби поліція мала таке підозріння, кількома ляпанцями поза вуха була б добула від Цапа таке саме признання, як у тому, що він дав нічліг учасникам нападу.

Цап виспівав усе, що знав у зв'язку з тією справою. У слідстві відкликав і на процесі боронився тим, що хоч може й ночували напасники в його stodolі, то він про те не знав, їх туди не водив і не мав з тим нічого спільного. Stodil na

колодку не замикають, кожен може туди зайти під ніч. І чому мав би він їх якраз до своєї стодоли завести? Якби хотів, міг би їх примістити в першій-ліпшій з сотень стоділ на господарствах у Городку. Щастям його було, що поліція вчепилася, як сліпий плота, прізвища “Жидик”, намагаючися приліпити його до Цапа. Не пробували того перевірити, не звертали навіть уваги на правдивого “Жидика”, наймита в Цапів, і навіть ні разу того Жидика не допитували. З признань деяких учасників нападу вона знала, що до справи замішаний був якийсь “Жидик” з Городка і цей “Жидик” водив напасників ночувати до стодоли. Цап признався, що дав нічліг, у його стодолі знайшли сліди нічліжників, отже Цап — це “Жидик”. І довкола цієї назви “Жидик”, як колесо довкола віссі, обернулося на процесі кільканадцять свідків. За вийнятком поліційних агентів, ніхто з них не посвідчив, що Цапа в Городку називали “Жидиком” і це облегчувало тезу оборони, що хоч може дійсно напасники обрали собі Цапову стодолу на нічліг, та завів їх туди не він, тільки цей якийсь мітичний “Жидик”.

Поліцист Мурскі, прикріплений до станиці в Городку, сказав, що хоч у Городку живе він від 1918 року, — ні разу не чув, щоб Цапа називали “Жидиком”.

Агент Антоні Фіц, що від початку приділений був до слідства городецької справи, щойно вернувшись до Львова, довідався, що учасників нападу провадив у Городку якийсь студент “Жидик”, але хто це сказав і хто назвав Цапа “Жидиком”, того він не знає.

Гімназійний учень Петро Дармограй і випускник гімназії Юліян Шеремета, обидва з Городка,

посвідчили рішуче, що в день нападу між годинами 4 і 5 пополудні проходилися з Цапом по ринку і тоді він мав на голові приписану гімназійну шапку, зовсім неподібну до кашкета. Ніколи не чули, щоб хтонебудь з товаришів Цапа, або взагалі хтось з мешканців Городка, називав Цапа “Жидиком”.

Не дуже теж придалися свідки, що мали зміцнити підозріння на Степана Цапа, наче б то він завів напасників до своєї стодоли.

Іван Кишка молотив у стодолі Цапа 29 листопада, ніби мав чути якісь підозрілі шелести в соломі і звернути на те увагу Цапа.

А перед трибуналом сказав, що ніякого шелесту не чув і нічого про таке з Цапом не говорив. Конфронтували його на поліції з Цапом і Цап тоді до нічого не признався.

Д-р Біляк: Як вас допитували на поліції?

Іван Кишка: Забрав мене поліцей з хати, посадив на цілу ніч до тюрми, де я змерз, аж зубами дзвонив, а над ранком привели мене до канцелярії та й казали: “Ти напевно мусиш щось знати й маєш нам те сказати!” А що ж я мав говорити? Хіба вигадувати щось?

Сусід Цапів, Василь Левко, цілий день 29 листопада молотив у своїй стодолі і не бачив, щоб хтось або входив, або виходив зо стодоли Цапа. Він, так само як Іван Кишка, не чув, щоб колинебудь кликали Цапа “Жидиком”. Знає, що стодола Цапів не замикається та й він своєї теж не замикає, нема до того потреби.

Прокурор спротивився, щоб запрягти Михайла Цапа, брата підсудного Степана, бо він йому підозрілий.

Д-р Біляк дивується такому становищу про-

курора. Слідство давно покінчене і всіх підозрілих або посаджено тут на лаву підсудних, або випущено на волю. Нема ніякого іншого слідства в якійсь пов'язаній з Городком справі, тим самим нема й підозрілих. Свідок має зізнавати про важні справи і його слід заприсягнути.

Після того, як д-р Шухевич долучився до того внесення, трибунал, після наради, рішився свідка заприсягнути.

Михайло Цап свідчить, що його брат прийшов до хати кілька хвилин після п'ятої години пополудні. Прийшов сам, ніяких людей коло стодоли свідок не бачив. Ніколи в Городку не кликали його брата "Жидиком". Їхня мати хвора та жовтачку і час-від-часу має серцеві атаки. Коли довідалася вона про арештування сина, важко відхворувала вісім тижнів. В їхній стодолі, де поліція знайшла якісь речі, часто ночував наймит Жилок, можливо це він їх там залишив.

Михайло Цап, батько підсудного Степана, повірив це майже слово в слово.

Щепан Гапка, гімназист з Городка, шкільний товариш Цапа, не чув, щоб хто коли називав Цапа "Жидиком". З Куспісем познайомився одного разу, прийшовши разом з Цапом до суду. Був там теж і Андрушків. Всі три сиділи в коридорі на лавці й дожидали, поки вернеться Куспісь, що мав якусь справу в суді. Тиждень пізніше, також разом з Цапом, вийшов на залізничну станцію зустрічати Куспіся, якого запросили допомогти побити професора Ляксеру. Про те побиття більше старався сам свідок, ніж Цап. Він навіть постарався для Куспіся для тієї цілі про здоровенну сукату палицю. Куспісь приїхав, усі три пішли під будинок гімназії, але Ляксер не прийшов того дня.

В день нападу Цапа в школі не було, а в самому часі нападу був він у бурсі. Звідти обидва пішли дивитися на трупа Старика та на вогонь на передмісті. Також разом з Цапом увечері вернувся додому.

На питання оборонців каже Гапка, що Цап був дуже добрим товаришем у школі. Далі відкриває, що комендант поліційної станиці в Городку, Пура, кликав свідка перед тижнем, щоб перечитав свої зізнання, і поучував його, як має зізнати в суді.

На домагання оборонців, це занесено до судового протоколу.

Останній свідок у справі Цапа, студент прав Володимир Андрушків, був арештований, як підозрілий у нападі на пошту, тому прокурор не годився, щоб його запрягнути. Андрушків, хоч старший від Цапа, але товаришував з ним від дитинства, ніколи не чув, щоб прозивали його “Жидком” чи “Жидиком”. Рідню Цапів у Городку часами називали “Данилами”, а звідки пішла така назва — того він не знає.

Адрушків зізнавав певно, твердо й рішуче, а при виході з залі прощався усміхом з Цапом і Куспісем, з яким він теж знайомий.

VI. Розділ

БІЙ ЗА КОССАКА

Зенон Коссака, чільна постать у процесі. — Мобілізація всіх сил на його загляд. — Призначено комісаря Злотковського, щоб спеціально за ним слідкував. — Його свідчення звітують про рухи Коссака день за днем і крок за кроком. — Відгребано давно забуті справи. — Закиди поїздок за границю та організування бойових актів. — Новий титул: “платний комендант ОУН”. — Д-р Глушкевич розвіває міт, начебто Коссака скривався. — Прогалини, неточність і поверховність поліцейського слідства. — Виявлення Коссака. — Комісар Олінкевич та агентка Буськівна з Перемишля. — Відвідини в “Українському Голосі” та стрічі зо “знаними бойофцями”. — Легітимують Коссака в ресторані. — Але є ще другий Зенон Коссака у Дрогобичі, теж блондин. — Чи їздив Коссака до Берліна і на чехо-словацьку границю. — Сплетні і смалені дуби про літак над хатою Коссака. — Комісар Бендек слідкував за рухами Коссака в Скільщині. — Конфіденційні інформації про допотопні історії. — Конфіскація 1,000 примірників “Сурми”. — Дрогобицькі агенти про ролю Коссака в нафтовому басейні. — Спроваджений з Познання аспірант Бубен бубнить про ідеологічні виклади Коссака. — Запрошення на “тайну нараду” за підписом Коссака. — Коссака викриває розбіжності в поліцейських свідченнях. — Прокурсор піймав облизня від

власних свідків. — Свідчить рідня Коссака. —

Хоч Зенон Коссак сидів на лаві підсудних аж на шостому місці, передостанній, та в дійсності це була найважливіша особа серед обвинувачених, прокуророві й поліції найбільше залежало на тому, щоб його засудити, і за нього йшов головний бій. Арештований у справі вбивства Тадеуша Голуфка, виїшов на волю після тримісячного слідства, бо не було доказів його вини; поставлено його під наглий суд — але й там не вдалося довести до його засуду. І тепер прокурор, при помочі фаланги своїх поліційних помічників, зо шкури вискакував, щоб запроторити Коссака в тюрму на довший час. Насилення революційного націоналістичного руху в дрогобицькому нафтовому басейні вважали його ділом, підозрівали теж, що не зважаючи на постійне його замешкання в Дрогобичі, а не у Львові, в центрі українського життя, належить він до верхівки ОУН, може навіть до Крайової Екзекутиви. За тим мали б промовляти його часті виїзди то до Львова, то до інших галицьких міст. Встановлено особливий нагляд за Коссаком і відряджено до того спеціальних агентів, тепер вони з'явилися перед судом, як свідки, з вислідами свого слідкування.

На чоло тієї поліційної "бригади" висунувся комісар львівської поліції Злотковскі, спеціально приділений для слідства в справі Коссака. В його руках збігалися поліційні звіти про те, куди їздив, де бував і з ким зустрічався Зенон Коссак. Він, напр., знає, що 7 липня 1931 року Коссак був у віддаленій від села Мізуня хаті і мешкав там до 29 серпня. Цими точними датами намагається свідок зробити враження на присяжних суддях і відвернути їх увагу від інших інформацій, темних і

здогадних, без підпертя фактами й доказами. В днях 2 і 3 серпня був Коссак у Долині, відбував теж прогульку до чеського кордону. Звідти вернувся назад до Долини, де заходив до родини Причуляків. На кілька днів перед убивством Голуфка прийшов до нього якийсь тип, з яким оба поїхали до Долини, а звідти до Стрия. Коли пізніше поліція розпитувалася про те Коссака, він представляв того типа, як свого брата, поліція перевірювала те і брат Коссака заперечив, начебто він їздив з ним до Долини і Стрия. В Стрию мав Коссак перебувати в родині інж. Кравцева — чого Кравцеви не підтвердили.

Далі поліція зібрала інформації, що Коссак підготовляв напад на поштовий амбулянс у Східниці коло Борислава, навіть виробив плян того нападу — цей плян знайшли пізніше в якогось Муйли. Також плянував Коссак напад на касу тартаку в Синевідську, на возьного української гімназії в Станиславові, коли він нестиме гроші на платню для вчителів.¹³⁶⁾ Був теж яких чотири дні в Березанах, у пані Яцковської. З Мізуня їздив часто до пані Татухової, з якою мав любовні зв'язки.

¹³⁶⁾ Чи дійсно мав Коссак якесь відношення до тих плянованих акцій, годі тепер ствердити. Але ці подробиці показували б на те, що інформації про них дістала львівська поліція від Романа Барановського. Коли на переломі 1928/1929 років я перебрав підреферентуру експропріацій від Романа Барановського, що був тоді Войовим Референтом у Крайовій Команді Української Військової Організації, він передав мені, м. і., також плян нападу на тартак у Синевідську і на "терціяна" (так у Галичині називали гімназійних сторожів) у Станиславові, як дрібніші речі, але вже перевірені й готові до виконання. Правдоподібно Ро-

Прокурор: Чи ці прогульки і подорожі робив Коссака для приємності?

Злотковскі: Ні. Він був оплачуваний з фондів ОУН і їздив з організаційними інструкціями.

Прокурор: А чому він скрився у Дрогобичі, хоч міг легально жити в матері?

Злотковскі: Він хотів утруднити поліції обсервацію. Ми знали його, як праву руку Головінського¹³⁷⁾ ще з виступів УВО в 1930 році.

Прокурор: Які зв'язки мав Коссака з панею Татуховою?

Злотковскі: Він часто бував у неї, а поза тим — не знаю, чи були це зв'язки приватного тільки характеру, чи й іншого.

Д-р Глушкевич: Чому ви кажете, що "Коссака скривався"?

ман Барановський, що видав поліції Коссака після вбивства Голуфка, на додавок додав ще й інші інформації, щоб його сильніше обтяжити, бо конче хотів його позбутися, підозрюючи, що Коссака здогадується про його провокативну роллю.

¹³⁷⁾ Невірно, може теж основане на фальшивих інформаціях Романа Барановського. Юліян Головінський став другом раз Крайовим Комендантом Української Військової Організації і водночас Головою Крайової Екзекутиви Організації Українських Націоналістів під кінець червня 1930 року. В тому часі Коссака або зовсім не знав, або дуже мало. Зв'язок з мережею УВО тримав через мене, а з ОУН — через львівських членів Крайової Екзекутиви, як Богдан Кравців, Степан Охримович, Іван Габрусевич, Зенон Пеленський та інші. Міг туди приїздити на засідання й Коссака, але він постійно жив у Дрогобичі. Більш як певно Барановський намагався представити поліції Коссака, як дуже небезпечного революціонера — він зрештою і був таким — та накладав йому на плечі, що тільки міг.

Злотковскі: Бо ми не знали, де він.

Д-р Глушкевич (піднесеним голосом): Отже, коли ви не знаєте, де я, то це має значити, що я скриваюся перед вами?

Голова трибуналу: Пане меценасе,¹³⁸⁾ прошу спокійніше!

Д-р Глушкевич: Кажете: “він не був там, де повинен був бути”. Отже, де повинен був бути Коссак, коли був у родини Доскочів у Дрогобичі?

Злотковскі: У Львові.

Д-р Глушкевич: Так? А як був у Львові, то де мав бути? А чи було досліджуване, чи Коссак приголошувався,¹³⁹⁾ коли був у Мізуні та в Бережанах?

Злотковскі: Того в цій хвилині не знаю.

Д-р Глушкевич: А хто такий пані Яцковська з Бережан, чи ви її допитували?

Злотковскі: Ні, ми її не допитували і не знаю, хто вона.

Д-р Глушкевич: Якто? Ви не поцікавилися ближче людьми, в яких бував Коссак, хоч і слідкували за його поїздками? А звідки ви знаєте, що Коссак був “платним комендантом УВО”?

Злотковскі: Зо слідчого уряду поліції, що має своїх агентів, займається обсерваціями та обслідуванням підозрілих політично людей.

Д-р Глушкевич: Це я знаю, нас також про те

¹³⁸⁾ Так у колишній Австрії, а потім і на австрійських землях, що перейшли до Польщі, титулували адвокатів.

¹³⁹⁾ В Польщі закон постановляв, що коли хтось спинався в якійсь місцевині довше, як на 24 години, мусів зголосити це в міському або громадському уряді, в т. зв. “мельдунковому бюро”.

вчили. Мені йдеться про те, чи ви ствердили джерела цієї інформації?

Злотковскі: Ні.

Д-р Глушкевич: Отож бо й то! Ви маєте вістки, але не ствердили їх особисто, як свідок. І кажете, що Коссак був "платним комендантом", а в Бережанах навіть не мав чим заплатити візника. Що ж це за "комендантура", та ще і платна?

Злотковскі: не вміє того пояснити.

Д-р Глушкевич: Коссак каже, що діставав гроші від мами, а мама каже, що не посилала. Ці твердження собі суперечні. Чи ви перевірювали, по чій стороні правда?

Злотковскі: Тої справи ми не перевіряли.

Д-р Глушкевич: Велика шкода. Бо це дуже важна справа.

Коссак: Комісар каже, що допитував мене. А я ж перший раз у моєму житті побачив його тут у судовій залі. Що ж до мого брата, то ще прокурор Ліпш у давнішому слідстві ствердив, що брат приїздив до мене до Мізуня. Справді можна загубитися серед того всього: один каже, що я комендант крайовий, другий — що повітовий, третій — що районний, а ще один — що комендант платний. Дійсно, серед таких зізнань я сам не знаю, чим і ким я мав бути!

Д-р Старосольський (до свідка): Ви казали, що Коссак був зв'язковим між Крайовою та Повітовою Командами УВО — отже, ще один титул і ще одне становище?

Злотковскі: Може ним і був.

Д-р Шухевич: Чи Коссак їздив сам до Долини, чи ще з кимсь? Чи ви когось про те допитували? І чи всі вернулися з прогульки на чехо-словацьку границю?

Злотковскі: не може дати відповіді ні на одне з тих питань.

Д-р Шухевич: Нема що казати! дуже точне слідство!

Тут Коссак вияснює, що справді їздив до Людвиківки близько чехо-словацької границі, але не сам, тільки з прогулькою, де було коло двох тисяч осіб, що найняли для тої цілі спеціальний поїзд на вузькогаторовій залізничці.

Голос з лави оборонців: В такому разі всі ті дві тисячі осіб повинні тут сидіти разом з Коссаком на лаві підсудних.

Вільгельм Олінкевіч, комісар поліції в Перемишлі, сам особисто не знає Коссака, слідкував за ним через своїх агентів, коли Коссак приїжджав до Перемишля. Заходив тоді Коссак до редакції часопису “Український Голос”, який, на думку свідка, видається за грони полк. Євгена Коновальця. Зустрічався теж Коссак з усякими підозрілими в приналежності до ОУН людьми. За ним увесь час слідкувала агентка Буськівна і коли завважила, що він сидить у ресторані з Василем Качмарем, редактором “Українського Голосу”, прикликала іншого агента, щоб вилегітимував Коссака. Обидва вони тоді з Качмарем мали сказати, що обговорюють справу організації “Лугів”. З конфіденційних джерел свідок чув, що Коссак їздив теж до Берліна, бачився там і говорив з полк. Євгеном Коновальцем і, мабуть, привіз до Перемишля його інструкції. Проте свідок застерігається, що того рішуче ствердити не може, такий тільки його здогад.

На те заявляє Коссак, що до Перемишля не їздив. Є в Дрогобичі більше Коссаків, а між ними також один його іменник, Зенон, і також бльондин.

Може котрийсь з тих Коссаків був тоді в Перемишлі.

Д-р Глушкевич витягнув питаннями від свідка, що не стверджено тоді, котрий саме Коссак був у Перемишлі, чи той, що сидить на лаві підсудних, чи інший; що свідок не знає, куди саме їздив Коссак за границю і звідки вернувся. А може він був в Австралії?

За те питання голова трибуналу дає д-рові Глушкевичеві догану, проти чого, в імені оборони, протестує д-р Шухевич, бо питання було цілком на місці та мало своєю метою доказати недбалість і поверховність поліційного слідства.

Поліцист Ірак з Перемишля пізнає на лаві підсудних Зенона Коссака, як того, котрого легітимував у Перемишлі. Показує судові свою службову книжечку, де записав тоді особисті дані Коссака. Вони згідні з дійсними, але Коссак далі стоїть на своєму, що не був тоді в Перемишлі, а звідки поліція взяла його особисті дані, того він не береться доказувати, хоч для поліції не така то вже трудна справа.

Заки покличуть на залю агентку Буськівну, що крок за кроком ходила в Перемишлі за Коссаком і посилала Ірака, щоб його вилегітимував у ресторані, д-р Шухевич просить голову трибуналу пересадити обвинувачених в іншому порядку на лаві. Прокурор противиться таким "театральним ефектам" але на домагання д-ра Шухевича, що така пересадка практикується в судах усього світу, суд на те погодився.

Ввійшла висока, несимпатична з обличчя жінка, у квітчастій сукні й білому капелюсі. Це агентка Соня Буськівна, полька. Після заприсяження, вона широко розводиться, якто вона обсервувала

українські будинки в Перемишлі, як попала на Зенону Коссака, що йшов до редакції “Українського Голосу”, слідувала за його зустрічами з Михайлом Мушинським, Совганом, братами Зиблікевичами та іншими. Коссака пішов до ресторану, а за хвилину надійшов туди Василь Качмар, на її думку, “знани борець”. Тоді вона післала до ресторану Ірака, щоб вилегітимував Коссака та записав його дані з особистої виказки.

Буськівна показує на Коссака на лаві підсудних і стверджує, що це саме за ним слідувала вона в Перемишлі.

Одначе Коссака і тепер це заперечує та заявляє:

“Прошу світлого суду, коли ми їхали сьогодні ранком сюди, я бачив, як поліцейський показував мені якійсь пані. І тепер пізнаю: це та сама пані”.

Дуже подрібно й широко зізнає комісар поліції Бендек, колись зо Сколього, а тепер перенесений до Долини. Він теж мав інформаторів, що докладно доносили йому про перебування та подорожування Коссака по Скільщині. Від одного з тих інформаторів, дуже точного і якого заповідання завжди сповнялися, довідався свідок про те, що Коссака підготовляє замах на пошту, на касу тартаку і на грошового листоношу в Скольому. М. і., на основі інформацій того донощика свідок перехопив транспорт около 1,000 примірників “Сурми” — везла його одна пані поїздом зо Сколього до Стрия, — зліквідував замах на проф. Яцкова в Стрию та зловив бойовика, що засідав на самого свідка. Цей то інформатор, та ще й інші, розказували свідкові, коли приїжджав Коссака до Сколього, з ким і де відбував наради, котрих людей вербував до нападу восени 1930 року.

На питання д-ра Шухевича свідок признає, що не має доказів на ту діяльність Коссака. Він тільки довідувався про неї з довірочних інформацій і про все те доносив поліціям у Дрогобичі й у Львові.

Коссак: Я просто заскочений тими закидами і не маю щонебудь про них говорити. Одне мене тільки дивує: нераз мене вже арештували й обвинувачували за всякі справи і ті звинувачення пізніше показувалися безпідставні. Але тих справ у Скільщині ніхто мені на поліції не то що не закидував, але й не говорив про них і не допитував. Це насправду більш як дивне!

Поліційний агент з Дрогобича, Юркевіч, знає з-поміж підсудних одного тільки Коссака. Про нього чув, що є він комендантом УВО на Дрогобич, що виїздив часто до Львова, часами до Чехословаччини — все в організаційних цілях. З довірочних джерел відомо йому, що Коссак теж поширював нелегальну націоналістичну літературу.

Свідок допитував Мотику і Ярослава Біласа в справі листа, що його мав Коссак передати Біласові через Мотику. Ярослав Білас признав тоді, що в тім листі було написано: “В. Д! Приїдьте до Дрогобича на Доли. К.” Доли — це те місце в Дрогобичі, де сходилися члени ОУН і де також мешкав Коссак.

Цей свідок знає, що Мотика був конфідентом агента Будного і що в 1931 році Юрко Березинський приїздив до Дрогобича та контактувався з Коссаком.

Коссак негайно опрокидує ці твердження свідка. Найперше, він зовсім не був знайомий з Березинським. По-друге, тоді, коли Березинський мав

приїжджати до Дрогобича, Коссака там не було, і так записано в актах у першому протоколі свідка.

З відповідей Юркевіча на питання д-ра Глушкевича випливає, що вістки про поїздки Коссака до Чехословаччини походять з “поуфного”¹⁴⁰⁾ джерела, ні одна людина ані не бачила Коссака в Чехословаччині, ані не чула про те від нього самого, ані про те не свідчила.

Коссак заподає, що в нього ніколи не знайдено ніякої нелегальщини і що “Доли”, де ніби він мешкав, лежать по противній стороні міста Дрогобича.

Аспірант поліції Бубен приїхав аж з Познаня свідчити на цьому процесі. Колись він служив у поліції в Дрогобичі. В часі однієї ревізії в директора гімназії Володимира Кузьмовича знайшов він запрошення на сходи, на котрих Коссак мав викладати ідеологію ОУН.

Чув теж, що Коссак часто стрічався з усіма людьми, на яких лежало підозріння, що вони належать до ОУН, а найчастіше з Криськом, що вважався його правою рукою. Доручення Коссака в Трускавці виконував Микола Мотика.

Суд ствердив з актів, що це запрошення було вислане на пластову нараду, що справу мали поставити під суд, але потім прокурор від того відступив.

Коссак: Справа тієї доповіді дуже проста, її давно вже вияснено й аж дивно, що тепер знову відгребують її з-під попелу. Дня 30 серпня 1930 року святковано в Дрогобичі десятирічну річницю походу Української Галицької Армії на Київ. З тієї

140) По-польському: довірочний, конфіденційний.

нагоди на святі виголошено три доповіді: одну — професор Никифорук, другу — Михайло Гнатів, і третю — ще хтось. Я розписував тільки запрошення на основі другого параграфу закону про збори і підписував їх, як голова студентської секції в Дрогобичі.

На питання д-ра Глушкевича, Бубен признає, що про нараду знав, але не знав, що на тій нараді говорено.

Далі каже, що мав вістки, б'ютьо б Коссак брав участь у нападі на пошту в Трускавці і вивіз забрані гроші. Розказував йому про те якийсь тип, що подав дуже докладний опис особи Коссака, згадав навіть про шрам у нього на чолі, та коли прийшло до конфронтації — Коссака не пізнав.

Прокурор: Ви виголошували доповідь про Івана Мазепу, мабуть з націоналістичною тенденцією. Ви націоналіст?

Коссак: Так, я націоналіст. Та це зовсім не рівнозначне з приналежністю до Організації Українських Націоналістів. Мої погляди на ОУН такі: ОУН проповідує нелегальну боротьбу, а я, хоч і погоджуюся зо світоглядом та ідеологією ОУН, але стою на становищі, що політичну роботу легше й ліпше можна виконувати явною діяльністю, тому методи ОУН мені не відповідають.

Прокурор: Чи вас намовляв хто колинебудь приступити до ОУН?

Коссак: Ні, ніколи, мабуть тому, що я не крився з моїми поглядами і вони були відомі.¹⁴¹⁾

¹⁴¹⁾ Цим питанням прокурор хотів заманеврувати Коссака в клопітливє положення. Коссак не міг сказати, що він симпатизує з діяльністю ОУН, чи хочби тільки погоджується з нею. Це було б неначе першим кроком при-

Коли я при слові, то хотів би при цій нагоді вказати на розбіжності у твердженнях поліційних свідків. Свідок Бубен каже, що я перебував три тижні нелегально в Дрогобичі, а другий свідок, Юркевіч, що тільки два дні.

Закликаний ще раз Юркевіч потвердив, що Коссака дійсно тільки на два дні приїздив до Дрогобича, супроти чого аспірант Бубен, збентежений, відтягнув свій закид про тритижневе перебування Коссака в Дрогобичі.

Д-р Глушкевич просить, щоб свідок Бубен привіз акти, з котрих можна б ствердити назвища його інформаторів. На велике здивування всіх, прокурор приєднався до того внесення. Звичайно поліція зберігає в дуже строгій тайні назвища своїх донощиків, покликаючися, що тільки Міністерство Внутрішніх Справ, як найвища поліційна влада в Польщі, може звільнити її від обов'язку оберігати ту тайну.

Проте, суд це внесення відкинув.

Владислав Ліс, поліцист у Дрогобичі, ходив наирцем за Коссаком, бачив, як Коссака зустрівся

знання приналежності до ОУН і зміцнило б у присяжних суддів підозріння, підбудоване показаннями поліційних свідків. А з другого боку — і на те розраховував прокурор — не міг він теж осудити Організації Українських Націоналістів, бо на те не дозволяла йому честь і присяга. Вибрав він посередню дорогу: годиться з ідеями та світоглядом, не підходить йому спосіб практичної роботи. Але всім, хто знав Коссака, було відомо, що він був одним з речників пересметства бойових акцій УВО в Організації Українських Націоналістів, а коли відмовлявся на суді від революційних метод ОУН, то тільки тому, щоб не облегчувати поліції її завдання.

з Гнатовим, Муйлою, Смолою і Мотикою, але про що саме вони говорили, того не чув.

Коссак: Смолу я знав здавна і ми часто бачилися, в тому не було ніякої конспірації. Мотика мешкав у моєї бабуні, а Гнатова й Муйли зовсім не знаю і з ними ніколи не говорив.

Ліс: Дійсно, пан Коссак має рацію, бо коли говорив з ними — не витався, не здіймав капелюха і поводився так, якби вони були йому чужі.

Поліційний агент Юзеф Мотика чув, що від Коссака приходять нелегальна література до Трускавця. Назвища свого інформатора не хоче прозradити.

Внесення д-ра Глушкевича, щоб виявити це назвище, суд відкинув.

Ту літературу бачив свідок у вересні 1931 року в Гнатова, який признав, що отримує її від Коссака.

Коссак покликується на те, що від 1 вересня 1931 року до червня 1932 року сидів у тюрмі і тим самим не міг доставляти підпільної літератури до Трускавця.

Старший поліцист Ян Миденъ і поліцист Ст. Малек, обидва з поліційної станиці в Трускавці, Коссака не знали. Знали тільки Мотику, що мав, на їхню думку, бути ініціатором і комендантом УВО в Трускавці. Миденъ переводив ревізію в сестри Данилишина, Крамареві, і знайшов у неї зброю. Дійшло до того через його конфідентів, які теж приносили йому "Сурму" та "Юнака", що їх отримували від членів ОУН.

Обидва ці свідки покликуються зчаста на Мотику, на його організаційні зв'язки, що тривали аж до хвилини його арештування.

В зв'язку з тим, оборонець Мотики д-р Семси Шевчук поставив внесення покликати на свідка батька Мотики. Прокурор до внесення прихилився, Теодор Мотика приїхав і посвідчив, що його син виступив з ОУН у червні 1932 року, заявив про те батькові і від тоді зовсім змінив спосіб свого життя.

Тепер сталося щось, що рідко трапляється в процесах: прокурор піймав облизня від власних своїх свідків.

Покликано Владислава Дзенковського, урядовця залізничної станції, і Міхала Пйотровського, "інформатора zdrojового" — обох з Трускавця. Вони мали часто бачити Коссака в Трускавці. Виявилось, що вони не знають ані Коссака, ані нікого іншого з підсудних.

Дзенковського впізнали, щоб він ще раз уважно приглянувся підсудним, чи не пригадає собі, кого з них бачив на станції в Трускавці. Свідок оглядає всіх на лаві обвинувачених і по надумі показує на... Купсіся. Всі, не виключаючи трибуналу, щиро з того сміються. Ще раз входить на залю Пйотровські, також вдивляється в кожного підсудного і... показує на Мащака, якого нібито бачив у Трускавці.

Зайво казати, ані Купсісь ані Мащак в житті своєму не були в Трускавці. Обидва свідки виходять серед сміху на залі, а прокурор удає, ніби лильно студіює щось в актах.

Володимир Кузьмович, виступивший гімназійний учитель, зізнає, що Зенон Коссак був його учнем. Сходини, що про них згадував аспірант Бубен і що на них нібито мав читати реферат Коссак, скликано з нагоди роковин здобуття Кисва Галицькою Армією. Колишні старшини УГА — Осип Ста-

ними́р, Миха́йло Гна́тів та ще один — розказували на тих сходинах своєї спогади. Не було там ані одним словом мови про ОУН. Сходини скликала студентська секція товариства “Підгір’я” і Коссак, як її голова, підписував зарощення, бо це були довірочні сходи́ни на основі другого параграфу закону про збори. Те саме зізнавав свідок пі́зніше у слідстві і на судовій справі, що її не доведено до присуду з уваги на відсутність елементів злочину. Таке запрошення знайдено в свідка в часі ревізії, яку переводив агент Юркевіч. Він теж списував протокол зо свідком. Аспіранта Бубена свідок не знає.

Олександр Веселий, студент прав, пам’ятає, що Коссак передавав через нього листа до пані Кобринської в справі мешкання.

Пані Кобринська, що була визвана на свідка того самого дня, прислала лікарське свідоцтво, що вона лежить хвора і не може приїхати. Допитувати її поїхав член трибуналу Млинарські і відчитав протокол, списаний з її зізнань. З нього показалося, що Коссак зовсім не представлявся їй, як Роман Барановський. Та й не міг того зробити, бо вона здавна його знала. Не мала причини вважати підозрілим того, що Коссак хотів у неї переночувати.

Ольга Татух, з Дрогобича, знає Коссака. Кожного дня пополудні о год. 3 він мав лекцію з її донечкою, потім сидів часинку біля її хворого чоловіка, щоб розважати його. За те діставав місячно 25 злотих. Нічим іншим свідок йому не помагала, про політичні справи ніколи в них Коссак не говорив.

Свідки Юлія Коссак, тітка Зенона Коссака, та його 86-літня бабуня Розалія Коссак, у котрої меш-

кав Микола Мотика, не могли завважити якоїсь приятні чи тісніших товариських контактів Коссака з Мотикою. Не бачили теж, щоб передавав він їх комірникові якогось листа.

Олена Коссак, сестра підсудного, дістала від брата листа з проханням знайти йому мешкання. Ані тим не здивувалася, ані не було в тому нічого "тайного" чи "конспіративного". Вона знала, що між братом і матір'ю з якихсь причин прийшло до незгоди і було їй зрозуміле, що він хоче мешкати окремо.

Коли брат жив у Львові, вона часами посилала йому трохи грошей, що їх заробляла лекціями. Небагато того було і нечасто, всього яких 6-8 разів по 50 злотих.

Накінець голова трибуналу відчитав цей уступ зізнань Василя Біласа, де він відкликає, мов би дістав від Коссака наказ їхати до Львова, жаліючи водночас, що його обтяжив.

На тому вичерпано всі докази і протидокази відносно Зенона Коссака в цьому процесі.

VII. Розділ

КУСПІСЬ

Його роля в городецькій справі. — 25 свідків. — Чи був Куспісь у Городку в день нападу? — Сліпко і Сцьомбровські — так, Андрушків — ні! Конфронтація. — Прокурор грозить свідкові. — Гімназист Лагута не бачив Куспіся і не кликав “Міську!” — “Арештоваць го, жеби сен намисльліл!” — Рідкісне явище в суді — оборонці не допускають агента до Лагута. — Постійні погрози поліції свідкові. — Заява д-ра Глушкевича: якщо прокурор застрашуватиме свідків — оборона зрештучує. — Голова трибуналу реагуватиме на виступи прокурора “в межах закону”. — Лагуту таки арештують. — Свідчення про алібі Куспіся. — Чи мав він “Ортгіса”? — Скільки людей бачили в нього револьвер? — Марія Фогельгезанг і люб’язний до жінок напасник. — Куспіся не пізнає. — Свідок, що все знає, все чув і все бачив. — Скандал з Катериною Жук. — Польські свідки стверджують її брехню. — Суддя Ружицкі розбиває її в пух і прах. — “Маломістечкова проститутка, бідна, як ворона і темна, як ніч”. — Балакучість судді Лятошинського рятує Куспіся. —

Хто глядів на Куспіся, як сидів він тихо на лаві підсудних, не звертаючи на себе нічим уваги, ледве чи подумав би, що цей молодий, середнього росту і зовсім не грізний на перший погляд юнак зіграв більшу ролю в городецькій справі, як кот-

рийнебудь з інших обвинувачених в обидвох процесах. Це ж він піддав думку “Максимові” про напад на пошту в Городку, місті, яке він добре знав, часто там буваючи та опікуючися відділом Юнацтва ОУН, це він предложив під розгляд перевірку і затвердження в бойовому рефераті плян нападу, це він найбільше часу вклав у його підготову, він інструював шляхи відступу. Він теж сам особисто брав участь у нападі і то на найважливішому місці, бо разом з Біласом і Данилишином вдерся до каси забрати гроші. І на кінець, провадив відворот з бойової акції, доки бойовики не поділилися на дві групи, при чому, коли інші без пригод дійшли на місце призначення, йому трапилося халепа найперше разом з Біласом і Данилишином на залізничній станції Глинна-Наварія, а потім самому вже, на фільварку, в дорозі додому. І був він перший з учасників акції, що попався в руки поліції.

Сліпе й безмірне щастя вирвало його з-під наглого суду, хоч треба признати, що немало до того причинилися його спиритність, гарт і добра оборона.

Не беремося рішати, зле він зробив, чи добре, признавши частинно до закидваних йому вчинків. Він сам був ковалем своєї долі і заки на те рішився, сам розцінював причини, що, на його думку, промовляли за чи проти того. Лави підсудних йому сяк чи так не минути, а тепер ішла боротьба, за що його засудять: чи за безпосередню участь у збройному нападі, що потягнув за собою смерть стільки людей, чи тільки за його підготову.

До його справи закликано найбільше свідків, бо аж 25, хоч він сам покликүвався тільки на свою матір. Більшість з них зізнавали на його користь.

З обтяжень інших звинувачених висіло над ним зізнання тільки одного Степана Мащака, що відкликав усі інші свої обтяження, за винятком того, що бачив Куспіся в мешканні Березинського, де розподілювалися ролі напасників. Два другі, а саме Маріян Жураківський і Степан Цап, свої зізнання в суді відкликали і тим Куспіся до деякої міри відтяжили. Це саме слід сказати про Василя Біласа, що вже не жив.

Цей короткий перегляд положення справи Куспіся на процесі навели ми, щоб ліпше нам розуміти танець свідків, яких вивів прокурор на ствердження участі Куспіся в нападі на пошту, чи то на послаблення й підваження його алібі, або хочби тільки і на згущення підозріння довкола його особи.

Бронислав Сліпко, поляк, учень учительської семінарії, бачив Куспіся в день нападу на станції в Городку о годині пів на четверту пополудні. Куспісь стояв там з якимсь чорнявим чоловіком, вищим від нього ростом. Не був він обернений обличчям до свідка, тому Сліпко пізнавав його лише по рості й поставі.

З дальших питань виявилось, що цього свідка теж кликав до себе комендант поліційної станиці в Городку, Пура, читав йому для пригадки протоколи і навіть погрожував на випадок зміни зізнань у суді.

Другий учень учительської семінарії, Едвард Шомбровскі,¹⁴²⁾ вертався зо Львова тим самим поїздом, що й Сліпко, і бачив Куспіся з боку, як

¹⁴²⁾ В пресових звітодавців з процесу перемішано назвища Сцьомбровскі і Шомбровскі.

стояв з якимсь типом, але не на тому місці, де Сліпко, тільки з іншого боку станції. Бачив, як говорив з ними Андрушків, а потім вони розділилися: Куспісь з незнайомим пішли до міста наперед, а за ними, у віддалі яких 15-20 кроків — Андрушків. Одяг Куспіся описує трохи інакше, як Сліпко.

Володимир Андрушків,¹⁴³⁾ зізнаючи в справі Цапа, згадав теж, що знає Куспіся довший час, був на станції в Городку того самого дня й о тій самій годині, коли Сліпко нібито мав бачити Куспіся, стояв на станції досить довго, але рішуче не бачив там Куспіся.

Тепер його прикликають на залю для конфронтації з Шомбровскім. Андрушків далі твердо стоїть при своєму слові: Куспіся на станції в день нападу не було.

Прокурор хоче застрашити свідка, йому з гніву аж жили вибігають на чоло, він червоніє і кричить до Андрушкова:

— То ви кажете, що свідок Шомбровскі говорить неправду? Ви, що були арештовані й підозрілі в тій справі?

Андрушків не дається вибити з рівноваги і спокійно відповідає:

— Так, я був підозрілий, я був арештований, я сидів і мене випустили, як невинного. Але я шостий раз однаково свідчу про одне й те саме, а Шомбровскі щораз інакше.

Свідок Ярослав Лагута, гімназійний учень у Городку, мав бачити Куспіся в групі тих, що йшли на пошту, і кликати його: "Міську, Міську!"

¹⁴³⁾ Це назвище подають часом "Андрушків", а часом "Андрушко".

Тепер він ці свої зізнання відкликє. В тій групці людей він бачив когось подібного до Купіся і справді гукнув до нього “Міську”, але ніхто до нього не відізвався і він зрозумів, що мусів помилитися. Неправдиве й те, ніби хтось йому мав пізніше погрожувати за цей оклик.

В протоколах поліційного і судового слідства його зізнання записані інакше. Бо на поліції зо страху говорив так, як наказувала йому поліція, а потім, уже в суді, тільки перечитали йому давніші свідчення і казали підписати.

Прокурора аж підкинуло на кріслі, він устає і з криком заявляє, що цього свідка він арештує, як запідозреного в фальшивих свідченнях перед судом. Звертається до присутного на залі поліційного агента:

— “Пане вивядовцо”,¹⁴⁴⁾ прошу арештувати того пана, щоб надумався в криміналі,¹⁴⁵⁾ як має свідчити.

Агент хоче входити на залю перед трибунал, де стоїть свідок Лагута. В тому моменті всі оборонці встають, підносять руки вгору, заступають агентові дорогу і не дозволяють підступити до Лагути. Неймовірна, сенсаційна й небувала в суді сцена!

Д-р Старосольський: Прошу занотувати в протоколі мотиви, з яких прокурор хоче арештувати свідка.

Д-р Біляк: Я прошу теж ствердити, що свідка кажуть арештувати, ще заки скінчено його допитувати.

¹⁴⁴⁾ Вивядовца — нижчий ступінь поліційного агента.

¹⁴⁵⁾ Кримінал — в'язниця.

Прокурор, блідий, не сідає, а просто падає на крісло, а тим часом допит Лагути йде далі.

З питань оборонців вийшло на яву, що на поліції свідка, молодого хлопчину, залякували тюрмою, підсували йому всякі подробиці слідства, про які він не міг знати. А коли взивали на допит до слідчого судді, завжди приходив по нього поліцист і водив до суду, щоб свідок не міг — у часі між отриманням завізвання і допитом — з ніким бачитися. Увесь час він стояв безнастанно під страхом поліцейських погроз.

Прокурор заявляє вдруге, що арештує свідка, трибунал підводиться, щоб вийти на нараду, а д-р Біляк каже голосно:

— Я хочу ще далі випитувати свідка.

Не тільки на залі, але й на лаві журналістів помітний великий рух.

По короткому перериві д-р Маріян Глушкевич в імені всієї оборони вносить до протоколу таку заяву:

“В цьому трудному процесі пан прокурор уже кілька разів викликав подразнення і загострення, що перешкоджають спокійному розглядові справи. Навіть голова трибуналу мусів сам не раз реагувати на те, що прокурор застрашував свідків. Якщо це повториться ще раз, заявляю, що будемо мусіти відступити від оборони підсудних.

А далі, ми маємо ще низку питань до свідка Лагути і просимо йому забезпечити можливість свідчити спокійно і без загроз.

Додатково просимо ще раз покликати свідків Сліпка, Шомбровського, Гапки та начальника поліцейної станиці в Городку, Пурю,

щоб в'яяснити ненормальні умови, серед яких велося слідство в Городку”.

Прокурор: Перша частина заяв оборонців для мене байдужа. Другій противлюся, а свідка Лагуту таки арештую.

Трибунал, по нараді, проголосив: усі внесення оборонців відкидає, а на виступи прокурора буде завжди реагувати в межах законів.

Процес відложено до наступного дня, а Лагуту, молодого і застрашеного хлопчину, взяли до тюрми.

Через судову залю перекотилася довга хвиля свідків, що безпосередньо чи посередньо потверджували “алібі” Михайла Куспіся. Це переважно або селяни з його околиці, або учні чи студенти, що разом з ним залізницею доїжджали кожного дня до Львова. Деякі з тих свідків зізнавали вже раз у наглому суді над Біласом і Данилишином, хоч Куспіся не було тоді між обвинуваченими. Їх тепер покликано вдруге, щоб випитати докладніше, згідно з вимогою карного судочинства. Проте, не могли вони сказати багато більше, здебільшого повторяли те саме, що вже говорили давніше. Декоотрих з них завізовано на внесення оборонця Куспіся, д-ра Степана Шухевича.

Разом з тим, д-р Шухевич, підтриманий іншими оборонцями, пропонував перевести льокальну візію в Городку і віддати Миколу Мотику під психіатричний розгляд. Хоч прокурор — вийнятково — не противився цим двом внесенням, трибунал їх відкинув.

Петро Васюник, 21 років, студент першого року техніки, греко-католик, заприсяжений — знайомий з Куспісем від шістьох років. Хто брав участь у нападі — не знає. Останній раз бачив Куспіся

дня 30 листопада 1932 року пополудні. Було це на філії львівської політехніки при вулиці Лева Сапіги. Свідок стояв там у гурті товаришів, розмовляли вони тоді про антижидівські заворушення, бо ця тема була в усіх на устах. Надійшов Куспіль, його запросили долучитися до гурту, він відмовився, кажучи, що в теперішню пору недобре студентам стояти в більших гуртах. Куди пішов з'ясувати Куспіль, свідкові невідомо.

Єва Куспіль, літ 43, селянка, мати Михайла Куспіся, греко-католицького віровизнання, подає, що її син доїжджає до Львова на студії. В день нагаду, 30 листопада 1932 року, вернувся додому звичайною вечірньою порою о годині пів на восьму, а що був стомлений — зараз ляг спати. До рідко їздив він зо станції в Глинній-Наварії, мав лекцію в Глинній. Не пізнає нікого з обвинувачених, ніхто з них ніколи не заходив до сина.

Показують їй панчохи, що їх нібито мав забігти Куспіль у мешканні Березинського. Таких панчіх вона в сина не бачила.

Петро Куспіль, 17 років, греко-католик, брат підсудного Михайла, потверджує все, що говорила мати. Не пізнає з фотографії Березинського і Старика, ані вони, ані ніхто з обвинувачених не були в них у хаті. Не бачив у брата таких панчіх, як йому показують.

Питаються його, чи ходив брат до церкви і чи молився вдома. Свідок потакує.

Встає з лавки підсудний Михайло Куспіль і пояснює:

“Хоч я з переконання байдужий до релігійних справ, та це моє внутрішнє переконання. Я з тим не крився, але й не виявляв того

публічно, як теж не збирався намовляти когось на безбожництво.

Я молився в хаті, ходив до церкви і навіть ставав на самому переді, найперше тому, щоб не робити прикрости моїй матері, яку я люблю і шаную, а теж тому, щоб не деморалізувати інших”.

Роман Ленчак, літ 32, римо-католик, магістер прав, замешкалий у Ставчанах, їхав дня 30 листопада вранці разом з Куспісем до Львова. Говорили про протижидівські заворушення. Хоч свідок про те не питався, Куспісь сам з власної волі хвалився, що має в кишені револьвер. Показував йому кольбу крізь кишеню, при чому додав: “Це відома марка “Ортгіс”, її ніхто не має, хіба німецька райхсвера¹⁴⁶⁾ й Організація Українських Націоналістів”.

Еміль Коваль, літ 20, греко-католик, студент промислової школи у Львові, присягає українською, але відповідає на допит польською мовою. Він має свояків у Розвадові і часом туди доїжджає. Даного дня приїхав до Розвадова вже після того, як зловили Біласа й Данилишина. День перед тим стрінувся на залізничному двірці у Львові з Михайлом Куспісем. Куспісь хотів йому продати студентську шапочку.¹⁴⁷⁾

¹⁴⁶⁾ Райхсвер — німецька армія.

¹⁴⁷⁾ Один часопис подавав, що Куспісь хотів “продати” другий, що “обміняти” студентську шапочку. На око незначна подробиця, але в ланцюгові доказів справа тієї шапочки мала своє значення. Про те говорить Куспісь:

“Максим” доручив мені постаратися про декілька студентських шапочок. Купувати їх у крамниці було незручно, бо продавець міг би собі це пригадати і в

Олекса Маковський, робітник зо Ставчан, українець, бачив Куспіся в селі о годині 7 ввечері. Батько свідка, щоправда, жив у незгоді з родиною Куспісів, але свідок знав його дуже добре і пізнав того вечора. Куспісь вертався додому дорогою з Глинної.

Петро й Павло Качмарики, селяни зо Ставчан, під присягою подають, що того вечора приходив до них Маковський позичати коня і розказував, що стрічав Куспіся на дорозі.

Мирослав Чичкевич, студент прав, знає Куспіся і бачив його в день нападу на станції у Львові о годині 3 пополудні, коли відходить поїзд до Самбора. Куспісь ішов тоді до міста.

разі конфронтації сам, чи з намови поліції, мене пізнати. Недобре було теж посилати когось іншого, бо це знову на одну особу поширювало б коло втаємничених у справу. Порадив я собі в той спосіб, що "позичив" кілька шапочок у моїх товаришів-поляків на політехніці — без їх відома, але з наміром пізніше віддати таким самим способом. Коваль ходив до промислової школи на Снопківській вулиці у Львові, її студенти носили шапочки трохи інші від технічних. Коваль належає до тих свідків, що самі добровільно зголосилися в мою користь. Я дійсно хотів позичити в нього шапочку, подаючи якусь там причину. Згадавши непотрібно про шапочку, хоч його про те не питалися, в дійсності Коваль обтяжив мене до деякої міри, всім бо було відомо, що напасники в Городку мали студентські шапочки на головах. Поліція знала, що українські студенти так університету, як і політехніки, не носили польських студентських шапочок і факт, що я перед нападом намагався роздобути для себе її, утверджував слідчих у переконанні про мою участь у нападі".

Ще один студент-правник, Петро Маляр, знає Куспіся і при вході на залю вітається з ним усміхом. Того дня, коли відбувся напад у Городку, він разом з Куспісем приїхав до Львова о годині 10 ранком, а пополудні знову бачив його на залізничному двірці. Десь тиждень перед тим бачив він Куспіся в шапці студента техніки. Українські студенти не носили таких шапок, свідка це здивувало і він питався про те Куспіся. Заспокоївся відповіддю, що в тій шапці має він побити якогось професора в Городку, просили його про те тамошні учні, його знайомі.

З цього свідка не вийшло користи Куспісеві, бо показалося, що до Львова приїздив він з Куспісем не 30 тільки 29 листопада, а через те підпало під сумнів також і те, чи не помилився він, кажучи, що бачив Куспіся в день нападу пополудні.

Натомість твердо й рішуче свідчили про те, що в день нападу бачили Куспіся на головному двірці у Львові о год. 5 пополудні: студент експортівки¹⁴⁸) Ярослав Бажанський та ще один студент, Володимир Івасик. Куспісь сидів у ждальні під вікном, вони тільки бачили його, не говорили з ним.

Їхні певні свідчення дуже не на руку були прокуророві і він намагався всякими крочками в питаннях зловити їх на брехні або принаймні підважити віригідність їхніх слів. Не мав у тому успіху.

Два рази, в різному часі та в різних місцях бачив Куспіся у Львові в день нападу свідок Василь Цигуль, українець, студент Вищої Торговель-

¹⁴⁸) Так популярно називали Вищу Школу Заграничної Торгівлі у Львові.

ної Школи: раз около 10 години вранці недалеко від техніки, а потім у полудне на вулиці Хорущини.

Три свідки, українець Петро Михайлюк і два брати-поляки Ян і Роман Ленчаки, їхали з Куспісем в одному вагоні до Львова о годині 9.30 в день нападу. Свідчення Романа Ленчака ми вже подавали, так само менш-більш говорив і його брат Ян. Їхні слова дали притоку д-рові Шухевичеві питатися, чи поліція піддавала свідкам марку револьвера Куспіся.

Прокурор: Звертаю увагу пана голови трибуналу, що д-р Шухевич так формулює свої питання, щоб дискредитувати поліцію.

І тепер висвітлюється справа, чи мав Куспісь револьвер, якої марки і чи бачив хто в нього цей револьвер.

Францішек Оржеховскі, бетоняр, позичав раз у Куспіся револьвер і навіть пізнає його серед тих, що лежали на столі, як "речеві докази".

Той же револьвер бачив коваль зо Ставчан, Адам Муриньскі, і навіть просив Куспіся, чи не міг би він йому роздобути такого самого.

Михайло Дацків, українець, кілька днів перед нападом на дорозі з Басівки до Ставчан стрінув Куспіся, який витягнув тоді револьвер та націлився на свідка.

Куспісь це признає. Він якраз водив тоді одного з учасників нападу, чорнявого хлопця, з Городка до Глинної, показуючи йому дорогу відвороту. Побачивши свідка, свого знайомого, хотів жартом його налякати, а з того вийшла забава, бо свідок теж витягнув свій револьвер, ніби для оборони.

Прокурор: Чи це такий у вас у Ставчанах звичай, що коли люди стрічаються, то на привітання витягають пістолі?

Гайовий Колодзінський, римо-католик, знає студента Куспіся. Обидва вони мали револьвери того самого калібру 7.65 міліметрів, Куспісь показував йому свій. Мав він тоді тільки одну кулю і хотів відкупити в свідка більше, на що свідок не погодився.

Також при якійсь нагоді показував Куспісь револьвер свідкові Мартинові Фаляндишеві, римо-католикові, залізничникові.

Цей же сам револьвер бачила в Куспіся свідок Анна Парица, літ 18, учениця другого року торговельної школи, з Глинної-Наварії. Хотіла йому ближче приглянутися, та Куспісь не дозволив, казав, що це не забавка для дітей.

Під впливом того, що стільки свідків і при всяких нагодах бачили в Куспіся револьвер, у присяжних суддів і взагалі в усіх, хто уважно слідкував за обидвома процесами, могло скластися враження, що Куспісь тільки те й робив, що наліво й направо хвалився своїм револьвером. Якось тяжко повірити в те, щоб відважний будь-що-будь бойовик, що заслугував на довір'я в свого організаційного проводу, бож доручили йому таку відповідальну справу, як підготову небезпечного та трудного до виконання нападу, вів себе так неохоче і стягав на себе підозріння в тих часах, коли револьвер в українця вистарчав, щоб засудити його за приналежність до революційної протидержавної організації. Правда, до такого враження причинявся факт, що прокурор тих усіх свідків покликав на один день свідчити про те, що може діялося впродовж кількох років.

На внесення д-ра Шухевича і за згодою прокурора покликано свідка Марію Фогельгезанг, поштову службовичку з Городка. В наглому суді над Біласом і Данилишином свідчила вона, що в касі, де урядувала, були тільки два напасники, а що ними були Білас і Данилишин, що потвердив Білас і за що їх засуджено, то не могло там бути ще і третього, Куспіся.

На першому процесі її не допитувано докладно. Білас широко розказав, як він вдерся разом з Данилишином до касової кімнати і що вони там оба з Данилишином робили, це вважалося неспірною річчю, що не потребує доказу, хіба підтвердження з уст свідка, щоб не спиратися в засуді на признання самих тільки підсудних.

Тепер же ж казали їй розповідати про все з подробицями. Та й сама вона вже визбулася страху, від якого ще не зовсім прийшла до себе в часі наглого суду.

Отож, за її словами, справа малася так. Разом з касиром Стеблецкім рахувала вона гроші, коли почула стріли. Зо страху впала на землю. Тоді один з напасників переліз крізь віконце, відчинив другому двері й обидва почали згортати гроші до наплечника й течки. Як довго там були, тяжко їй сказати, але були тільки два. Після того, як вони вибігли на вулицю, виглядало, що вже все успокоїлося, і вона встала з підлоги. А в тому моменті один з напасників підійшов до віконця і крикнув: "течка, течка!" Свідок подала йому течку, що про неї напасники забули. Всі мабуть побігли, бо на коридорі хтось кричав: "Прендзей, прендзей!"¹⁴⁹⁾

149) По-польському: Швидше, швидше!

Здається їй, що той, хто вернувся за течкою, був якийсь інший від тих, що були в касі і згортали гроші до наплечника, але певно того їй сказати годі.

Свідкові показують Куспіся, навіть кажуть йому одягнути куртку, Марія Фогельгезанг пильно глядить на Куспіся, дивиться йому в очі та оглядає його і вкінці каже, що це не він, бо Куспісь темноволосий, а тамтой був білявий.

Можна собі уявити, як почував себе Куспісь під поглядом жінки, що вдвлялася в нього. А й суд і присяжні зависли очима на її устах: скаже вона "так", чи "ні"? Від одного слова її зависла Куспісева доля.

В зв'язку з тим на процесі відбувся такий діалог між прокурором д-ром Мостовскім і панною Фогельгезанг.

Прокурор: Чи ви пізнаєте котрогось з бойовиків тут на цій лаві?

Фогельгезанг (дуже рішуче): Ні.

Прокурор: А чому ви говорили одній пані в Городку, що ви пізнали Куспіся, але він був дуже чемний і ви не будете йому шкодити?

Фогельгезанг: Я того не говорила, це чиясь вигадка.

Одна з найцікавіших частин цього процесу почалася, коли прийшла черга свідчити на Катерину Жук, служницю з Городка. Належить вона до того роду свідків, що все чули, все бачили й усе знають, і мала бути одним з головних доказів безпосередньої участі Куспіся в нападі на пошту.

Більш як годину широко розводилася вона про те, що бачила перед, під час і після нападу, бо стояла близько гурту людей під судовим будинком і чула, як один з них сказав: "А як діста-

немо гроші, то поділимося ними гам під фігурою, де ми умовилися”.

Опісля два хлопці з того гурту підійшли до неї й один з них — з фотознімки пізнає, що був це Василь Білас — спитався, як називається дзюбятий урядовець на пошті. “Станкевіч”, відповіла вона. А тоді другий сказав: “Запиши собі”. Спершу свідок думала, що це “академіки” йдуть бити жидів на пошті, і коли побачила, як вони вбігли до середини двома гуртами та коли далися чути стріли — сховалася в сусідній хаті. За хвилину побачила, як напасники вискочили з пошти з револьверами в руках і пігналися в поле попри хату о. Стеблецького. Один з них почав приставати, захитався й упав коло хати д-ра Біляка, крикнувши: “добній мене” і “возьми легітимацію”. Тоді один з тих, що бігли, нахилився над лежачим, розщепив йому куртку, вийняв щось звідти і потім стрілив та вбив його.

Розпочався гострий бій і малка дискусія над свідченнями Жуківної. Найперше д-р Шухевич, порівнюючи давніші її зізнання в слідстві і теперішні в суді, ствердив питаннями багато розбіжностей і навіть суперечностей між ними, поминаючи вже деякі просто неймовірні речі, як могла на прим. Жук, будши в хаті й бачивши ту сцену здалеку, чути стогони раненого, як могла вона, втікаючи з-під суду до сусідньої хати, чути з-надвору, що на пошті кричали: “Рүки вгору!” і т. д.

Катерина Жук не може вняснити того, хоч далі стоїть при своєму і додає при тому, що давніше не говорила всього, бо знає, що їй погрожували смертю і навіть засідалися на неї. Свої помічення добровільно зголосила по нападі поліційному агентові, якого бачила на коридорі.

З підсудних пізнає Степана Мащака і Михайла Купсія, як тих, що стояли в групі напасників під будинком пошти, і не зважаючи на всі питання оборони, що ставлять це під сумнів, уперто того тримається. Купсись мав їй грозити смертю на конфронтації, якщо вона буде його пізнавати.

На внесення д-ра Шухевича суд наказав замкнути всі входи на залю і вивести свідка разом з комісарем поліції, щоб привела з коридору того агента, котрому зголосила свої спостереження в часі нападу. За хвилину привели її разом з агентом Ромуальдом Новачевським. Він признає, що допитував Катерину Жук, але тільки інформативно, не списуючи з нею протоколу. Пам'ятає, що згадувала вона про те, немов би бачила учасників нападу. Свідок відпустив Катерину Жук, будиши зайнятий виконанням доручень своїх зверхників, і зголосив про неї та про її свідчення поліційному комісареві в Городку.

Трудно було повірити Катерині Жук, таких нісенітниць наплела вона. Одначе брехня в суді оцінюється протидоказом, а не особистими враженнями. На те, щоб ствердити правдомовність Катерини Жук, просив д-р Шухевич допитати кількох свідків. Суд внесення відкинув. На другий день оборонець знову вернувся до тієї справи, поставивши внесення допитати свідків, що в хвилині нападу Катерина Жук була в іншому місці, а не в хаті господаря Горошка, як свідчила, а через те не могла бачити того, що діялося під час нападу і по нім перед будинком пошти. Далі, щоб допитати трибунал та оборонців з наглого суду на розбіжності в її свідченнях. В наглому суді вона показувала на Біласа й Данилишина, як на тих, що їх бачила під поштою, а тепер твердить,

що це були Мащак і Куспіль. А те важне тому, що як сам прокурор заявив, вона є єдиним свідком обвинувачення, яка бачила і пізнає Куспіся, як учасника нападу, отже її свідчення мусять бути всесторонньо висвітлені і не лишати за собою і тіні сумніву.

Прокурор, авже ж, спротивився тим доказам, а суд, по нараді, відкинув внесення допитати трибунал та оборонців з наглого суду, зате погодився допустити інших свідків на ствердження неправдомовности Катерини Жук.

Вже давніше свідчив Андрій Галушка, що коло 5 години пополудні в день нападу бачив під пам'ятником трьох, а потім чотирьох юнаків. Бачив, як вони пішли на пошту і як звідти після стрілів вискочив ранений жид. Увесь час свідок там крутився, на хвилинку зайшов до шинку, потім пішов під хату д-ра Біляка і помагав вносити до хати раненого Старика. Сам він городецький, знає багато мешканців того містечка, але серед усіх тих людей, що там були, **не бачив Катерини Жук.**

Тепер починається цікава історія.

Перший входить на залю господар з Городка, Степан Горошко, в котрого хаті Жуківна мала сховатися під час нападу й обсервувати звідти, що далі діється.

Горошко свідчить під присягою, що, по-перше, його хата не стоїть коло суду, по-друге, Жуківної не знає і в житті своєму її не бачив, по-третє, в сам час нападу він був у млині і тоді його хата була замкнена на ключ.

Слово в слово повторила це за Горошком його дружина Ганна Горошко.

Третій свідчить Казімерж Смик, поляк. Жуківна сказала, що разом з ним була тоді в хаті Горошків. Але Смик ствердив під присягою, що він був у той час у своїй власній хаті, а не в Горошка. Він знає Катерину Жук з оповідань свого вітчима, тюремного сторожа, котрий розказував йому, що вона була частим гостем у городецьких арештах. Раз навіть, пригадує собі, сиділа за крадіж. В день нападу її не бачив, тож не міг з нею говорити.

Прикликали Катерину Жук. Побачивши Горошка і Смика, вона помітно бентежитьсья. Коли ж суддя переповів їй зміст свідчень, вона признає, що незнайома з Горошками і що минулого разу помилилася; що в часі нападу була не в хаті Горошків, тільки в якогось Колодзєя, а говорила там не з присутнім на залі Смиком, тільки з іншим "Казіком" Смиком.

Смик: Такого нема. В цілому Городку тільки я один називаюся Казім'єрж Смик.

Д-р Шухевич: "Пан'єнко"¹⁵⁰⁾ а де ви були в вівторок, день перед тим, заки приїхали сюди? Кликав вас хтось?

Жуківна (дуже нерадо): Кликав мене пан комендант Пура і казав мені свідчити так, як у нього.

Д-р Шухевич: А нині, чи їхав хтось з вами?

Жуківна: На станцію в Городку відвіз мене "постерунковий", а до поїзду у Львові вийшов напроти мене "ввядовца", що приїхав зо мною аж сюди.

Д-р Шухевич: А чи ви знаєте панну Фогельгезанг?

¹⁵⁰⁾ По-польському: панночко. Тут у трохи насмішливому тоні.

Жуківна: Не знаю.

Суддя Тертіль: Чи бачила “паненка” ту паню, що стояла на пошті в куті?

Жуківна: Я бачила її перед нападом, але не хочу говорити, бо мене страшили і стріляли на подвір’ї в мого господаря.

Д-р Шухевич: Коли стріляли?

Жуківна: Багато разів. Перед святами і по святах.

Один з присяжних суддів розпитується в Жуківної про те, як то було на пошті зараз після нападу, бо вона сказала, що ходила туди поглянути. З її відповідей виходить, що її зовсім там не було.

Також з відповідей на дальші питання д-ра Шухевича виходить, що Жуківна не знає нікого з персоналу городецької пошти, за винятком одного Станкевича.

Стало очевидне, що свідок Катерина Жук не тільки що не зміцнила твердження обвинувачення, але і стала невідгідна для прокурора і він напевно кляв у душі поліцію, що постаралася йому про такий “доказ” проти Куспіся.

А вже “добив” цього свідка д-р Шухевич, коли на його питання мусіла явно перед трибуналом і присяжними суддями признатися, що три роки сиділа в тюрмі за крадіж, з того один раз п’ять місяців.

Здавалося — все покінчене з Катериною Жук. Її випустили і прикликали чергового свідка, суддю Ружицького з Городка. Його мали допитати в справі зізнань Лагүти. Ружицькі сказав, що Лагүта виглядав щоправда схвильований і зденерований, одначе зізнавав добровільно. В кімнаті, де допитувано Лагүту, сидів також поліцист. Свідок давав Лагүті читати його поліційні зізнання.

Коли свідок ладився вже відходити, запитався його д-р Шухевич, чи знає він Катерину Жук.

Прокурор: Противлюся тому питанню, бо свідок покликаний свідчити про інші справи.

Одначе трибунал дозволяє, бо хоч і прикликано д-ра Ружицького в справі Лагути, але коли свідок знає щось і про інші речі, що можуть бути придатні в процесі, суд має не тільки право, але й обов'язок його вислухати.

Суддя Ружицкі, як видно, задоволений, починає з того, що свого часу вів він слідство в Городку проти Юзека Качмара та його брата, підозрілих за грабунковий напад, і тоді перший раз наткнувся на Катерину Жук. Вона сама зголосилася до нього, начебто чула, як обидва брати змовлялися виконати напад. Ба, що більше, вона навіть бачила, як вони нападали, і потім підглянула, де він закопав револьвер у хаті. Про все те розказувала Жуківна так докладно і з такими подробицями, що свідок уважав за потрібне заприсягнути їй і ще раз допитати. Після того казав привезти обох Качмарів до конфронтації з Жуківною. Обидва вони заперечили свідчення Катерини Жук, бо як вона могла все те чути й бачити, коли сиділа тоді у в'язниці за крадіж. Ружицкі це перевірив і що виявилось? Не тільки в сам день грабункового нападу, але й на тиждень перед тим та ще два тижні після того сиділа Жуківна в тюрмі. Свідок вислав навіть на Жуківну урядове донесення до прокурора за кривоприсягу — але з незрозумілих для нього причин прокурор не зробив з того вжитку і не притягнув Катерини Жук до карної відповідальності.

Прокурор хотів було кількома питаннями вже не рятувати Катерину Жук, лише принаймні осла-

бити ефект показань судді Ружицького, одначе цей рішуче свої зізнання підтримав і прокуророві не лишилося нічого іншого, як залишити поле бою.

Для доповнення, як то було з Катериною Жук та її обтяжуванням Куспіся, подаємо тут його власні слова:

“Найбільше “сипала” мене перед поліцією та слідчим суддею Катерина Жук, бо певно й рішуче свідчила, що пізнає мене, як одного з безпосередніх учасників нападу.

Вона видалася мені, на перший погляд, людиною несповна розуму. Не могло в мене бути двох думок про те, що вона бреше, бо коли почала говорити про обставини на пошті, я відразу побачив, що знаю їх краще від неї.

Як могла вона мене пізнавати — не вміщалося мені в голові. За майже два місяці в тюрмі я змінився до неможливості. З голоду схуд, нестрижене волосся скуйовдилося патлами, та й не голився я весь час ані разу.

До конфронтації викликав мене слідчий суддя вночі. Спав я на сіннику, та це тільки назва така, бо соломи в ньому не було, вся потерлася на січку і було тої січки дуже небагато. Накриватися дали мені один тоненький коцик. Тієї ночі я так змерз, що мусів роздерти сінник і залізти в січку, щоб хоч трохи загітися. Ключник відкрив двері і награв мене, щоб швидше йти, я не мав навіть часу обтріпатися з тої січки — повно її було на одязі, в волоссі на голові і в зарості на обличчі. Без перебільшення можу сказати, що виглядав я більш на страшило для горобців, як на людину, і коли б тієї ночі постави-

ли мене не перед Катериною Жук, а перед рідною моєю матір'ю — вона жажнулася б і не пізнала б у тому чудовищі свого сина. А Катерина Жук навіть не дуже приглядалася, відразу сказала: так, це той, що я бачила його в Городку перед поштою у день нападу.

Пізніше Катерина Жук призналася, що один городецький поліцист заплатив їй за те, щоб свідчила про мене, навіть показала, котрий. Темна, неписьменна і бідна, як чорна ворона, ця дрібномістечкова проститутка сліпо йшла за всім, що їй казала поліція, і я не можу дивуватися, що за марних кілька злотих хотіла продати українця полякам на страту”.

Ще одне місце з розповіді Куспіся про його судовий процес заслуговує на увагу, зокрема тому, що нема про те згадки в судовому репортажі кореспондента “Діла”.

“Одним з тих, що дорізував мене в слідстві, був суддя Лятошинський чи Лятошинський з Городка. Знав він мене з того, що я час від часу мав дрібні справи в городецькому суді, чи то як свідок, чи навіть як обвинувачений у зв'язку з культурно-освітньою працею в селі. Поліція прискіпувалася за кожну театральну виставу, за кожну забаву, чи “фестин” і робила донесення до суду. Майже все такі справи кінчалися нічим, але треба було витратити час, ходити в Городок до суду і вистоювати там годинами на коридорі. Це, зрештою, тичилося не одного тільки мене, така була доля кожного свідомого студента чи суспільного й культурного працівника на селі.

Отож цей Лятошинські заявив — тільки не можу собі точно пригадати, було це ще в часі поліцейного слідства, чи аж перед слідчим суддею — що бачив мене в день нападу перед судовим будинком у Городку. До конфронтації мене з ним не приводили, може тому, що вірили йому, як тому, що добре мене знає з вигляду і часто мене бачив давніше.

Прийшов процес. Лятошинські з'явився в суді на визначений день і все те потвердив перед трибуналом. Значить, запечатав мене, як у гробі, бо хто ж повірить слову підсудного проти судді? Та мабуть забув він давню правду — “мовчи, язичку, будеш їсти кашку”. Замість на тому скінчити й піти собі, він з власної волі, непитаний, неначе на те, щоб надати більшої певности своїм словам, додав: “добре собі те пригадую, бо саме того дня відбувалися похорони студента Гродковського, котрого вбили жиди в польсько-жидівських заворушеннях”. І тоді, ще раз, уже на питання д-ра Шухевича, твердо повторив: “Так, зовсім певно це було в день похоронів Гродковського”.

Тим відобраз усяку вартість своїх свідчень для прокурора. Звалив мені з плечей найтяжчий камінь. Бо ще заки д-р Шухевич встиг перевірити, коли саме були ці похорони, зголосився один з присяжних суддів з завваженням, що Гродковського ховали не в день напад, 30 листопада, тільки 29, день перед тим. Це негайно і без труду перевірено. Отже вишло, що суддя Лятошинські бачив мене не 30, тільки 29 листопада, що теж з моїми словами не суперечило, я признав, що був тоді

в Городку, що бачили мене знайомі і через те мене від участі в нападі відтягнуто.

До нині не второпаю, навіщо Лятошинські додав ту згадку про Гродковського. Хіба не пам'ятав він, коли це було, коли пам'ятало про те стільки людей? А може в останній хвилині відозвалося в нього сумління, щось рухнулося на дні серця в того відступника від свого народу і він у той спосіб, не компромітуючи себе, хотів мені допомогти? Трудно в те повірити, але й не можна того зовсім виключити.

В зв'язку з твердженнями свідків, що мали мене бачити в Городку в день нападу, і з другої сторони свідченням моєї родини і селян зо Ставчан, які бачили мене того вечора в селі вже в часі між сьомою і пів на восьму, пробував прокурор просунути думку, що я міг брати участь у нападі, а потім — знаменито орієнтуючися в околиці і знаючи там кожну стежинку — швидким маршем дійти на час до хати. Ішлося про те, щоб ствердити віддаль поштового будинку в Городку від моєї хати у Ставчанах. Цю думку висунув один з поліцистів моєї станиці, кажучи, що з Городка до Ставчан не більше як 12 кілометрів і що подолати цю віддаль для мене за більш як дві години — було б нічим. Тоді запитався його голова трибуналу, Мединьскі: "А скільки вам треба часу на те?" "Яких три чвертини години або й годину" — відказав поліцист. "О, то з вас не абиякий скорохід", — засміявся Мединьскі. Під загальну веселість додав д-р Шухевич: "Куспісь — це не Петкевіч",¹⁵¹) до чого теж один з присяжних суддів долучився

з завваженням, що “не виглядає він теж і на Кусоціньського¹⁵¹⁾). Дійсна віддаль від пошти до моєї хати вносить щонайменше 18-19 кілометрів, до того дорога дуже погана, та ще й уночі і серед мряки треба було б яких чотири години. Д-р Шухевич хотів навіть урядового ствердження думки військового картографічного знавця, але потім усі погодилися, що це понад людські сили зайти туди за дві години”.

Останньою в справі Куспіся зізнавала Марія Гальперн, касирка на станції Глинна-Наварія. Знає Куспіся з обличчя. Він ніколи не купував залізничних квитків, не потребував, мав шкільну карту.

¹⁵¹⁾ Петкевіч і Кусоціньські, польські спортові рекордисти в бігу й олімпійські змагуни. Перший — у бігах на коротку віддаль, другий — на десять кілометрів.

VIII. Розділ

КІНЦЕВА ФАЗА ПРОЦЕСУ

Читання актів. — Присяжні дримають. — Експертиза знавців балістики та її недостачі. — А може свідоме промовчання. — Свідoctва “моральності”, чи свідoctва “льоальности”? — Що може поліція посвідчити про моральність. — Тайність процесу, щоб справити враження на присяжних. — Читають “Сурму” та “Юнака”. — Бідкання “Діла”: хто відповідає за “непорозуміння політичних процесів”? — Головні й побічні питання про винувідсудних для присяжних. — Оборона пропонує додаткові питання. — Правнича дискусія між обороною та прокурором. — Трибунал усе відкинув. — Нема в ОУН “підготовки до державної зради”, тільки сама “державна зрада”. —

Процес наближався до кінця. Вислухано всіх свідків, оборонці вправді пропонували допитати ще додаткових, та їх внесення трибунал відкинув.

Почалося читання актів — найнудніша частина кожного процесу. Заля пуста, більшість присяжних суддів дримає.

Судові знавці досліджували кулі, знайдені на місці нападу в ранах службовиків, у тілі вбитого “шоловника” Коята та позбирані в будинку горodelьської пошти. Знавці порівнювали, чи і котрі з них були вистріляні з тих револьверів, що їх знайшли в Поршні. Чомусь не допитано їх у суді, тільки відчитано письмову експертизу.

В новітньому судочинстві ствердження знавців балістики зіграє велику роллю, до них прив'язується щораз то більша вага, в міру поступу наукових метод досліджування. Не один невинний урятувався завдяки сумлінній праці фахових знавців, як теж з другого боку не одного злочинця досягла через те рука справедливости. В судових процесах другої половини нашого сторіччя свідчення тих знавців вислухують з великою увагою обидві процесові сторони, цебто прокурор, як речник обвинувачення, і адвокати, як представники оборони. І одні і другі не сприймають тверджень таких знавців "на сліпо", як бездискусійних. Над ними йде пераз довга й завзята боротьба, славні оборонці в великих карних процесах нерідко самі могли б бути експертами, бо мусять слідкувати за поступами науки про балістику.

На обидвох процесах за городецьку справу експертизи знавців слухали, як необхідного зла, що його вимагає закон і що тільки забирає час, опізнює працю трибуналу. Чому досліджувано кулі тільки з револьверів, законаних у Поршні? Чи досліджувано їх також у зв'язку з іншими револьверами напасників, напр., зловлених Василя Біласа і Дмитра Данилишина? Чому не досліджувано їх у порівнянні з тією зброєю, що була на пошті в Городку? Чи справді точно стверджено, котра куля з якого револьвера походила? Зокрема, чи **процедура** експертизи відбувалася так, що виклювала б усяку помилку або свідомий фальш поліції для обтяження того чи іншого звинувачення, чи звільнення від підозріння службовців пошти, що вони також стріляли? Чи позначено, на котрому місці знайдено патрони з вистрілених куль і котрі? Що ж краще, як вистрілити

кулю з чийогось револьвера і сказати, що її витягнуто з тіла вбитого або пораненого на пошті службовця, або поліциста в Глинній-Наварії? В модерних судових процедурах чи в доповняльних до них службових інструкціях, як слід переводити слідство і поступати в таких випадках, існують дуже точні приписи про те, з метою захоронити підсудного перед помстою чи самоволею поліції і зберегти суд перед судовою помилкою. Коли експертиза або та частина поліційного слідства відбувалися незгідно з такими приписами — її вислідів не можна допустити в суді, як доказу.

Політична поліція тодішньої Польщі, напівправової держави, як рама прокурора в слідстві, головний натиск клала на признання підозрілого. Звідти й поліційні побої та тортури в'язнів, що були в Польщі на денному порядку і навіть відбувалися над тим розгляди наслідком петицій в женецькій Лізі Народів, не кажучи вже про плямування Польщі з того приводу в світовій пресі і навіть протестів багатьох чесних польських патріотів, що обурювалися на ганьбу, яку стягала на Польщу її політична поліція.

Як там справді було з тими вистріляними кулями в Городку, вже ніколи не довідаємося, навіть, якби якимсь чудом зацілили в военній завір'юсі поліційні й судові акти і зберігалися десь у большевицьких архівах.

З інших документів зачитано тоді також хемічну експертизу тубки з ціянкалієм, знайденої у вбитого Юрко Березинського, і присуд наглого суду в справі Біласа й Данилишина.

Далі відчитувано г. зв. свідоцтва моральности кожного підсудного. Цей звичай зберігся з давніх ще австрійських часів і потім увійшов у польське

судочинство на підставі вже нового польського закону про карну процедуру, хоч обрала вона собі зразком головно судові звичаї колишньої царської імперії. За Австрії, свідоцтва моральности, потрібні для всяких, не тільки судових цілей, видавали парохіяльні уряди. Закон уважав, що найбільш покликаними особами посвідчувати моральну поведінку було духовенство, без уваги на обряд чи релігію. Потім усе більш і більш перекидувано це право на державну адміністрацію, і то політичну, не самоврядну. Спершу на повітові староства, а потім просто на поліційні станиці. Щоб міг посвідчити про моральну або неморальну поведінку якоїсь особи, яка старалася, напр., про вчительську посаду або хотіла, щоб її прийняли до вищої школи, урядовець у повітовому старостві? Чи міг він знати всіх 70 чи 80 тисяч мешканців свого повіту? Він мусів спиратися на інформаціях найближчої поційної станиці, а та знову ж, коли не знала даної особи, збирала про неї інформації від своїх "довірочних" інформаторів. По суті речі не були це ніякі "свідоцтва моральности", що мали інформувати про характер і моральну поведінку особи, а просто посвідки політичної лояльности супроти польської держави і з того боку кожен українець уже наперед уважався її ворогом і тим самим "неморальною" особою. Найчастіша "прихильна" форма такого посвідчення потверджувала, що дана особа "поліції ближче незнана", або "досі не була арештована", або "в поліції не занотована". Можна собі уявити, якого свідоцтва могли сподіватися звинувачені від тієї самої поліції, що тягнула їх перед суд. Просто глум, та й годі!

На якийсь час запроваджено тайність процесу, щоб відчитати підпільну літературу, знайдену при

ревізії в підсудних. Ця тайність була так потрібна, як п'яте колесо в возі. "Сурму" чи летючки й відзви ОУН міг читати кожен, хто хотів і кому на тому справді залежало, а вже напевно читали її ті українці, що прислухувалися процесові в судовій залі. Щодо польської публіки — хіба не треба було лякатися, що відчитана нелегальна література заїтє їх проти власної польської держави. Правда, конституція постановляла, що звідомлення з явних судових розглядів не можуть конфіскуватися в цензурі і, теоретично, кореспонденти українських часописів могли б друкувати в своїх газетах те, що заслухали на процесі з відчитаної підпільної літератури. Але чи варто було б їм витратити місце в газеті на те, щоб друкувати речі і без того знані їхнім читачам?

Внесення на продовження процесу в тайності звичайно виходило від прокурора, — хоч міг це запорядити і трибунал з власної ініціативи — на те, щоб зробити враження на присяжних суддів. Ось глядіть бо, панове присяжні судді, яка це грізна для Польщі справа і які небезпечні члени ОУН на лаві підсудних!

Зчитування "Сурми" та "Юнака" взяло яку годину часу, після чого голова трибуналу відложив справу до наступного дня вранці.

Остання фаза процесу знову привабила чисельну публіку до судової залі, настрої серед неї інакший, як попередніми днями, це можна було відчуті, тільки переступивши поріг, і судовий репортер досвідчив того на собі, пишучи:

"Заля має інший вигляд, як минулими днями. Вона набита публікою, що прийшла мабуть з простої цікавості послухати заповіщеної на нині промови прокурора, бо вже

вчора випитали всіх свідків. Переповнені теж лави журналістів та лавки за ними, на яких повно вищих поліцейних службовців.

В повітр'ї відчувається нервово важка атмосфера. Ще сьогодні-завтра, може ще день і — черговий акт трагедії молоді буде закінчений. Трагедія для тих, що сидять, і для тих, що їх батьками.

Треба бачити засумовані та скорчені журбою обличчя рідні підсудних, щоб могли дати відповідь на питання: хто відповідає і за цю і за безліч непорозумінь та трагедій, що знаходять своє закінчення на цій залі, де ось сидимо й механічно нотуємо кожну її подробицю? Хто? Питання, що настирливо вимагає відповіді”¹⁵²⁾

Засідання суду почалося на кілька хвилин перед десятою. Голова трибуналу відчитав 16 питань для присяжних суддів.

Сім з них відносяться до вини державної зради для всіх обвинувачених.

Восьме й дев'яте говорять про безпосередню участь Степана Мащака та Михайла Куспіся в нападі на городецьку пошту.

Десяте питання — про дальшу участь Куспіся в нападі, на випадок, якби присяжні судді заперечили питання восьме про безпосередню участь.

Одинадцятье питання ставиться про дальшу участь у нападі Степана Цапа, через допомогу його учасникам.

Дванадцятье і тринадцятье питання мають своїм змістом дальшу участь у нападі Зенона Коссака, через доручення його виконати.

¹⁵²⁾ “Діло”, Львів, п'ятниця, 23 червня 1933, ч. 160.

Чотирнадцяте, п'ятнадцяте і шіснадцяте питання — про дальшу участь у нападі Миколи Мотики, Ярослава Біласа і Марії Ковалюківної

Оборонці дістали десять хвилин, щоб нарадитися над цими питаннями. В імені всієї оборони д-р Володимир Старосольський запропонував поставити кожному обвинуваченому до першого питання про державну зраду додаткове питання не про безпосередню їх участь у “відірванні частини держави від її цілості”, а про “належання до організації, що мала своєю метою та підготовляла державну зраду”, з параграфу 96 карного закону.

Між оборонцями і прокурором почалася довга правнича дискусія. Мотивуючи пропозицію своїх питань, д-р Старосольський аргументував це з правничого боку, інтерпретуючи постанови закону, не тільки його “букви”, але й “духу” та “інтенцій”, покликуючися одночасно на авторів поважних і відомих правничих творів.

Зо свого боку прокурор д-р Мостовскі, спротивившись тому внесеною обороною, засилював трибунал і присяжних суддів цитатами й виїнятками з усяких правничих авторитетів.

Трибунал радив пів години, внесення оборони відкинув, бо, мовляв, “кожна діяльність Організації Українських Націоналістів є не тільки підготовою до державної зради, але вже злочином державної зради”.

ІХ. Розділ

ПРИКІНЦЕВІ ПРОМОВИ

Довжелезна промова д-ра Мостовського. — Прокурор слабо сидить на сідлі, намагає реторикою. — Перша частина: загальне тло. — Друга: присвячена підсудним. — Звичайний відклик до патріотизму і гра на емоціях. — Цитати з підпільної літератури. — “Найстарший рангою” — “сальононий” революціонер у краватці. — Погорда й моральна огида до Мотики. — “Лайдакові”, “продавцеві”, “Юді” і “зрадникові” підсудні подають руку. — Купісь — це “той третій від каси”. — Добрий бойовик і сполягливий конспіратор. — Цап — жертва диявольських плянів Купіся. — Навіть Мащак “грізний боевець”. — Ковалюківна, якщо не членка, то кандидатка до ОУН. — Засуду вимагає “польськість Львова”. — Д-р Старосольський в обороні Ковалюківної і Мащака. — Проти першої тільки згоди поліції. — Мащак — не учасник, тільки помічник у нападі. — Характеристика юридичної сторінки державної зради. — Конечність лицарської поведінки по обох сторонах барикади. — Тепла і батьківська промова д-ра Шухевича. — Чи винен Білас, що випадково перечитав чужого листа й передав адресатові? — Всім нам це трапляється. — Купісь сірий рядовик, вірний обов’язкам. — Навіть поляки, що з ним ворогували, потвердили його алібі. — Він був тільки помічним у підготові і до того признався. — Обурення на прокурора за

Його закиди здичавіння української молоді. — Вина Цапа в тому, що як добрий син, рятував хворих батьків. — Поліції треба стодоли, бере будь-яку, випадково Цапову. — Перемішання Цапа з мітичним “жидиком” — безпідставне. — Надзвичайно трудне положення оборонця Мотики. — Д-р Шевчук ударив у гумористичну струну. — Мотика ніякий сатана, тільки людина слабкої волі. — Цістав від батька по штанях і втік з організації. — Яка б не була його моральна оцінка — юридичної підстави для засуду нема. —

Почав промовляти прокурор д-р Генрик Мостовскі. Його промова виповнила решту дня і зайняла більшу частину наступного дня процесу. Надзвичайна її довжина пояснювалася мабуть тим, що цим разом прокурор не сидів міцно на своєму сидлі. Вже сам перебіг процесу, що не йшов гладко по лінії його бажань, денервував його і вибивав з рівноваги. Не було виключене, що дехто з обвинувачених може висмикнутися з сильця, що його наставив прокурор, і тепер він у прикінцевій промові зміцнював його вузли.

Промову поділив на дві частини. Перша малювала загальне політичне тло, друга займалася особами кожного з підсудних. Сам факт, що на висвітлення політичного підложжя прокурор потребував майже половини своєї промови, свідчив про слабкість конструкції звинувачення, про нестачі фактичних, незбитих і понад усякий сумнів певних доказів вини всіх підсудних. І це прокурор намагався заступити апелем до почувань присяжних, не як суддів у вимірі справедливості, тільки як польських патріотів. Пересуваючи їм перед очима картину за картиною кривавих сцен,

побитих і поранених поляків, відчитуючи виїнятки з нелегальних брошур і націоналістичної підпільної преси, силкувався прокурор відповідно наставити присяжних до Організації Українських Націоналістів, як цілоти. Відкликуючися до їхніх смощій, не гребував теж аліткою, що її не соромився б і вуличний шовіністичний нацьковувач.

На цьому загальному тлі зарисовував прокурор силуети окремих звинувачених, починаючи не від Степана Машака, як першого на лаві підсудних, тільки від Зенона Коссака, бо він, на думку прокурора, “найстарший рангою” між обвинуваченими. Це він, бойовик та комендант, а зокрема комендант Дрогобиччини, що видала з себе стільки бойовиків та перевела в себе стільки більших чи менших бойових актів — а все те під організаційним проводом та ідейно-моральним впливом свого революційного коменданга. Все те, що діялося в Дрогобиччині чи то давніше з рамени УВО, чи то пізніше з наказу ОУН, сяк чи так було пов'язане з особою Зенона Коссака, провідної революційної постаті дрогобицького нафтового басейну. Бойовик з Коссака тим грізніший, що це не імпульсивний і брутальний громило. Ні, це розважний, сальоновий “революціонер у краватці”, що своїм тонким знанням людей, організаційним хистом та інтелігентною поведінкою умів з'єднувати собі людей. Що може бути кращим доказом на командне становище Коссака, як те, що перед смертю Дмитро Данилишин хотів бачитися не з сестрою, не з родиною, тільки з Зеноном Коссаком? “Вояк зо своїм комендантом” — так закінчив прокурор характеристику підсудного Зенона Коссака.

Перейшовши з черги до Миколи Мотики, прокурор хотів у промові відбитися за те, що Мотика,

один з його найголовніших підпор обвинувачення, зокрема щодо Зенона Коссака, в останній хвилині крутнув хвостом, відкликав свої обтяження і хотів виправдати себе перед товаришами, хочби за ціну засуду в процесі.

Мостовські просто не знаходив слів для своєї погорди й моральної огиди до Мотики. Мотика в нього, це “лайдак”, “продавець”, “юда” і зрадник. Нема таких висказів у мові культурної людини, щоб могли досадно схарактеризувати моральне обличчя Мотики. Навіть сатана затрясся б з огиди, якби мав увійти в тіло Мотики. Тільки подумати, що зробив Мотика: післав на шибеницю товаришів; набив тюрму своїми товаришами з організації; шукав власної користи в доносах на них; напрошувався до служби, якою гидували навіть представники польської поліції, що з неї користали. І ось такому Мотиці, від самого погляду на якого здригається людська душа, підсудні подають руку після того, як змінив він свої зізнання в суді. Чи так роблять ідейні люди? Чи розцінюють вони моральну вартість таких чорних тишів, як Мотика, залежно від того, яку це їм принесе користь? Ні, так не поступають сповнені ідеєю люди, так чинять тільки злочинці, духово близькі тим же Мотикам!

Несподівано прокурор, що так широко розігнався в своєму вступі і при характеристиці Коссака та Мотики, може з натяку трибуналу, почав скорочуватися. Через Ярослава Біласа майже перескочив, не присвячуючи більше уваги закидам супроти нього, і спинився на підозрілих в участі в нападі.

Михайло Купісь, за його словами, зовсім певно був безпосереднім учасником грабункового на-

паду, це він — “той третій з каси”, що вліз до середини разом з Біласом і Данилишином і потім вертався по течку. Треба признати, що бойовик він добрий, та й конспіратор сполягливий — нерado відслонює тайни своєї організації.

Куспіль знайшов собі жертву для своїх діявольських плянів, а саме Степана Цапа, що як добрий, хоч і неначе “позастатутний” член Організації Українських Націоналістів, сумлінно виконав усі завдання, яких від нього вимагав Куспіль.

Навіть молоденького Мащака, що без биття і без більшої принуки признався на поліції не тільки до своєї участі, виляпав язиком не тільки все, що знав, але й видав інших знаних собі учасників нападу і навіть завіз поліцію на місце, де були заховані в часі відвороту револьвери — а це аж ніяк не можна б назвати доброю поведінкою не то що бойовика, але і звичайного, недосвідченого члена організації — представляє прокурор, як “грізного бойовика”, що вміє тероризувати людей. Бо тільки він один змусив повинуватися собі поштових службовців силою самого наказу, інші мусіли стріляти. А тому Мащак, хоч і дуже ще молодий, але й дуже небезпечний.

Найменше говорив прокурор про Марію Ковалюківну, може тому, що й не мав що багато в її справі сказати, а може мусів уже кінчати свою доволі довгу промову. Все ж таки бачив у ній, якщо не повноцінну членку, то напевно кандидатку на доброго члена Організації Українських Націоналістів.

Закінчив промову прокурор апелем до присяжних суддів, що повинні вони тямити про напади ОУН на пошти й державні каси та своїм вердиктом запобігти тому на майбутнє. Засуду всіх

звинувачених, і то гострого, домагається “польськосць Львова”, польська державна рація і факт, що національна меншість мусить підчинитися національній більшості, а одним з доказів того повинен бути засуджуючий вердикт присяжних суддів.

Довгу промову прокурора подав пресовий звітодавець у сильному скороченні, оправдуючи це тим, що “не вражала вона нічим помітним з риторичного боку”. Можливо. Одначе з політичного боку, в ім'я історичної документації, як доказ і образ ментальности польської галицької суспільности, що її речником був прокурор, варто було більше місця віддати кінцевим висновкам д-ра Mostовського, знаного, як одного з запеклих ворогів українства, брутального в словах і злобного в поведінці до підсудних, оборонців та журналістів, засліпленого шовініста і позбавленого сумління та критицизму.

З оборонців першому припало промовляти д-рові Володимирові Старосольському, що заступав Марію Ковалюківну та Степана Мащака.

Почав він від Ковалюківної. Про її вину нема що й говорити, вона ніпричому в тім процесі, це мусить признати кожна неупереджена людина. Чи ж можна класти їй у вину те, що запросила у відому з гостинности хату її батька, о. Ковалюка, свого товариша? І чи ж він перший та єдиний з тих, що гостювали в о. Ковалюка? В нього ж дві доньки й один син, у всіх них знайомі й товариші, все те молоді люди, що горнутья до гурту, і що ж у тому дивне, що й Мащак був одним з тих багатьох десятків юнаків та юначок, що пересунулися через хату прихильного молоді українського священика, батька трьох дітей? Крім здо-

гадів поліції та прокурора, нема аніякісінького не то певного доказу, але хочби й натяку на вину Ковалюківної.

Степана Мащака непотрібно обвинувачували, він сам собі зготовив обвинувачення. І якщо судити його, то в ніякому разі за справжню **участь** у нападі. Бо хоч він і був у поштовому будинку в часі нападу, та його роля була лише допоміжня, зовсім підрядна. В касі він не був, грошей не забирав, ані вже забраних не ніс у часі відвороту, отже ж годі тут говорити про напад, це скоріше була поміч у нападі, виконанім іншими особами.

А втім, він приступив до організації, мавши всього несповна 17 років життя. Березинський мав на нього непереможний вплив і був для нього авторитетом, а характер у нього такий, що раз дав слово — завжди його дотримує.

В цьому місці, обговорюючи правний бік закиду про вину Мащака, промовець аналізував юридичну сторінку закиду державної зради відносно всієї лави звинувачених, тонко відмічуючи різниці між підготовою до повстання, намаганням викликати повстання та участі вже в самому повстанню.

Кінець промови д-ра Старосольського звертався і до присяжних суддів і до членів трибуналу і до всіх присутніх у залі поляків-журналістів, урядовців та слухачів:

“Ви поляки — ми українці. Та якось склалося, що ми знайшлися по двох боках бойового історичного фронту. Хай же ж ця боротьба проходить по-лицарськи. А ви пам'ятайте те, що чи до поляків, чи до українців однаково відноситься все: хто раз уродився українцем чи поляком, той бере на себе всі мрії й ба-

жання свого народу. Ми можемо не погоджуватися з методами терору Організації Українських Націоналістів. Та це ще не значить, щоб у її лавах не було високоідейної молоді. Якби було так, як говорить прокурор, що за кличами ОУН пішла найгірша українська молодь, може б це не боліло нас так гірко, як болить сьогодні”.

В обороні Михайла Кусніся та Ярослава Біласа промовляв оборонець д-р Степан Шухевич.

Ярослав Білас упав жертвою зізнань Мотики, так як з черги Мотика впавав жертвою поліції, що здеморалізувала його своїми впливами й обіцянками. Та вкінці він зрозумів, що кращий чорний, але свій власний хліб, як солодка поліційна булка, тому й відкликав усе, що сказав у слідстві перед процесом. Навіть прокурор не покликався на його зізнання, немов би Ярослав Білас був комендантом ОУН на Трускавець. Так само не винен Ярослав Білас у допомозі до нападу на пошту в Городку тим, що дістав у свої руки чужого листа, перечитав його, сказав, що лист не до нього, та віддав, кому слід. Кожному з нас може статися така подія і це аж ніяк не злочин. Скільки разів не один з-поміж тут присутніх дістав чужого листа через помилку поштаря, розпечатав його і переконався зо змісту, що лист не до нього — передав сусідові, чи вкинув назад до поштової скриньки? А зрештою, в тому листі не було нічого про напад, тільки про приїзд до Дрогобича — зміст зовсім невинний і ніяка фантазія не могла б здогадатися, що стоїть він у зв'язку з тоді ще нікому незнаним пляном нападу на поштовий уряд у Городку. До кваліфікації вчинку, як злочину, треба свідомо-

сти того, не можна карати за щось, що зроблено несвідомо і без знання.

Михайла Куспіся представляє оборонець, як сірого рядового бойовика, хоч і точного виконавця взятих на себе обов'язків та організаційних наказів. Та й брав він участь тільки в підготові до нападу, а не в самому нападі. Доказом того, що в часі нападу не було його в Городку, є те, що він був удома вже пів на восьму ввечері. Ствердило це багато свідків, не тільки українців, але й поляків, не тільки знайомих Куспіся, але і людей, що з ним ворогували. Навіть ідучи найшвидшим кроком, і то вдень, а не вночі, та ще й серед густої мряки, що налягла тієї ночі на околицю, не міг би Куспісь зайти по нападі до хати скоріше, як десь коло 9-тої години. Покійний Білас ствердив у своїх зізнаннях, що на станцію у Глинній-Наварії прибув аж о год. 11-ій вночі.

Мусів теж оборонець спростувати прокурора щодо його закидів про здичавілість української молоді, що б'є палицями своїх учителів. Не може оборонець стриматися від обурення на такі злобні й несправедливі слова. Молодь українська така ж сама буйна, як і в інших народів, ані ліпша, ані гірша. Ось у цій залі свідчив один з представників польської молоді, гімназійний учень Гапка, хлопець розсудливий та кмітливий. Чи ж не сказав він, що й він теж запрошував Куспіся побити професора Ляксера і що залежало йому на тому може більше, як підсудному Степанові Цапові та що він навіть вистарався для Куспіся про добру палицю з суками та гудзами для тієї цілі? Чи ж мали б ми генералізувати цей випадок на всю молодь польського народу, як робить це прокурор у відношенні до Цапа й Куспіся? Молодь є молодь,

знаємо її цінні прикмети, але знаємо і хиби, які здебільшого з віком зникають. Ніхто з нас не похваляє биття професорів палицями. Але коли всі тут присутні вдаряються рідкими руками в груди і сягнуть думкою в свої хлоп'ячі роки, пригадають собі не один з таких хлоп'ячих жартів, вибриків і вчинків, що до них їм тепер соромно було б признатися. А вже кожен мусить признати, що учні рідко люблять більшість своїх професорів і не завжди вини того слід шукати по стороні молоді. Хто любить молодих людей і їх розуміє, гой завжди знайде дорогу до їхніх сердець, бо вони скоріше відкриваються до добра, як до зла.

Промова д-ра Степана Шухевича, виголошена з серцем та втримана в теплому, батьківському тоні, зробила дуже добре враження на присяжних суддів, видно було, як вони в задумі потакували головами.

Оборону Степана Цапа почав д-р Степан Біляк, покликуючися на слова прокурора: "Я не кажу, що Цап є членом ОУН, він скоріше підпадає під категорію "позастатутових членів організації". Це свідчить про зміну настрою і переконання прокурора відносно приналежності Цапа до Організації Українських Націоналістів. Зрештою навіть представники поліції в Городку, як Маєвські і Пура, не чули, щоб Степан Цап або сам належав, або стояв близько до ОУН. Отже це певне, що Цап членом ОУН не був.

Але був він добрим сином, що з усього серця любив своїх батьків. Побачивши свою матір на поліції, за ціну одного листа з потіхою для неї готов був признатися до всього, що хотіла поліція, готов був узяти на себе тягар злочину, що його ніколи не виконав, хочби і мало це йому принести

роки тюрми. Побоюючись за здоров'я батька й матері, змінив свої перші зізнання, в когритх заперечив свою вину і до нічого не признавався. Змінюючи зізнання, взяв за підставу до них вичитані з газет подробиці і ще й ті, що про них довідався від агента Фіца, який уже допитував Василя Біласа, Куспіся й інших арештованих, отже мав якесь уявлення про те, що діялося і в Городку і в ході підготовки до нападу. Куспісь признав, що призначив учасникам нападу нічліг у стодолі одного зо своїх знайомих у Городку, поліція перешукала стодолю і натрапила на Цана, він їй видався найбільш правдоподібним з тих, що водили бойовиків на місце нічлігу. Доказів на те, окрім початкового і потім відкликаного признання самого Цана, нема ніякісньких. Сусіди ствердили, що на господарстві Цанів є лютий собака і якби хто-небудь чужий був у стодолі, та ще й такий довгий час, собака своїм тавканням мусів би звернути на те увагу сусідів. Якби Цан справді завів бойовиків до своєї власної стодолі, напевно був би поховав знайдені там речі, щоб закрити сліди нічлігу, зрештою ці речі не показували з певністю на нічліг чужих людей, ані не такі вони, щоб не знайти їх у першій-лішній іншій стодолі. Було відомо, що бойовики користали з якоїсь стодолі, поліція кінче мусіла якусь стодолу знайти і хтось, кому залежало на тому, щоб звернути підозріння на Цана, підказав їй це. Як би там не закінчився цей процес, оборонець запевнив, що як мешканець Городка він ще займеться тією справою і більш як певно її вяснить до самого кінця.

Скінчив д-р Біляк проханням до присяжних суддів, щоб звільнити Степана Цана й віддаги то-

го доброго сина його мамі, що хвора й дожидає його вдома з нетерпеливістю і з тугою.

Треба вставитися в положення д-ра Семена Шевчука, знаного з деяких давніших політичних процесів оборонця, коли його з уряду призначено для оборони Миколи Мотики, на голову котрого сипалося стільки проклять, висловів погорди та ненависти, від якого відцуралися підсудні, його товариші в слідстві, від якого відпекалася українська суспільність після наглого суду над Біласом і Данилишином. Просто диво, як Мотика не збожеволів після тих закидів, коли самому оборонцеві моторошно було братися за оборону.

А тим часом, коли добре подумати й безсторонньо розцінювати все, що мало відношення до звинуваченого Миколи Мотики — ідемо тут за словами його оборонця — то вийде на яву, що цей буцімто “зрадник” і “запроданець” — це просто людина дуже слабкої волі, патологічно розпорожена до гіпнотизму та багата на пересадну уяву. В своїй фантазії затиралася в нього межа між дійсними та вигаданими речами. Хоч і які намагання були представити Мотіку, як донощика, конфідента, чи провокатора, то вислід процесу того не доказав. Його арештували, як багато інших, до зізнань його ніхто не підкупляв. Василя Біласа й Дмитра Данилишина були б засудили, хочби Мотики й на світі не було, бо зловили їх у часі втечі зо зброєю в руках, а до того Василь Білас признався до участі в нападі. Прокурор стоїть на неправильній платформі і робить Мотиці кривду, коли викрикує, що Мотика консеквентно прямував до того, щоб Біласа й Данилишина повішено. На думку оборонця, з Мотиною діялося те саме, що в поемі про тирана Діоніза: зловили Мероса з кін-

жалом коло спальні Діоніза і на думку їм не прийшло нічого іншого, тільки примушувати Мероса признатися: “Говори!” Так і тут: “Гадай, мув, гадай, мув!” Ну і Мотика “гадал” і “мувіл”, чого від нього хотіли. Спочатку можна було здаватися, що Мотика сидить у клітці, хоч і позолоченій. Та золото скоро зблідло, Мотика очунав, вирвався з цут і випарів своєї розбурханої атмосферою наглого суду фантазії і як тільки став на твердій землі дійсності — відкликав усе, що робив для хаосу. Його твердження не такі то вже смішні, як могло б видаватися на перший погляд. Судова практика показує, що хаос і замішання в слідстві не одному врятували життя і на те можна б навести чимало доказів.

Мотику звинувачують у приналежності до Організації Українських Націоналістів. Та який же з нього, в біса, бойовик? От вступив, як багато інших молодих хлопців, бо на нього впливали і хлопцям у його віці конспірація імпонує. А потім налякався і коли прийшов час присяги — не присягав. Ще пізніше зовсім формально виступив з організації, не брав участі в ніякій організаційній діяльності, не поширював нелегальної націоналістичної літератури. Як же ж це погодити з закидами приналежності до ОУН?

Коли ж мова про листа, переданого Біласові, то навіть сам прокурор поминув цю справу в своїй кінцевій промові. А що не хотів сказати, від кого отримав листа? Бо не хотів до решти бути нікчемним. Це тільки може свідчити про ясні прорблиски в його душі.

“Можете вважати Мотику, за кого хочете, може вам не подобатися його поведінка, можна давати йому таку чи іншу моральну оцінку

— але з правного боку не смієте його засудити!” — кінчас д-р Семен Шевчук.

В своїй промові вибрав він єдиний можливий шлях — до кожної речі в відношенні Мотики підступати з гумором. Блиски того гумору перетикували всю його оборону і викликували не раз голосний сміх серед присяжних судців, не кажучи вже про публіку в залі, навіть по членах трибуналу видно було часами, що вони силкуються бути поважними і не піддаватися атмосфері широкого сміху й веселости в судовій залі.

Х. Розділ

ОСТАННЯ ПРОМОВА І ЗАСУД

Грім на залі: внесення д-ра Глушкевича відкрити доказове поступування і допитати як свідків прокурора Мостовского та оборонця д-ра Шухевича. — Прокурор відкриттю не противиться, але суд внесення відхилив. — Мотиви рішення: вислів прокурора про останні слова Данилишина, це його особистий погляд, що не в'яже присяжних. — Односторонність і патетичність політичних процесів. — Драбина для кар'єри прокурорів. — Ріжниця в підході до підсудних у процесах політичних і звичайних. — Упімнення оборонцеві за гостру критику прокурора. — Потреба слідкувати за Коссаком доказує брак його вини. — Психологічна аналіза зізнань Мотики. — Мотика не "чорт у людській подобі", тільки жалюгідна, слаба людина. — Перестарілі закиди Коссакові належать уже навіть не до історії, хіба до палеонтології. — Діра за дірою в слідстві проти Коссака. — Конфіденційні вістки — смерть для справедливости. — Такі інформації гірші від "кантурових судів" інквізиції, бо анонімні і неможливі до перевірки. — Не вистачають до засуду за крадіж курки, але є доказами державної зради. — Коссак мав гроші на Берлін і Прагу, а в Бережанах тюпав пішки з двірця. — Справедливість вимагає геройства: зрозуміти чужий біль. — "Якщо голова Коссака потрібна для нового ладу, — беріть теж і мою!" — Вогниста

промова д-ра Глушкевича побила всі його дотеперішні рекорди. — Вердикт присяжних: винні всі, крім Цана й Ковалюківної. — Диспропорція виміру кари. — Що сталося з учасниками городецької справи? —

Як і в наглому, так і в цьому процесі останню промову виголошував оборонець Зенона Коссака, д-р Маріян Глушкевич. Проти Коссака не було беручи справу з чисто юридичного боку, майже ніяких доказів вини. Майже все обвинувачення сширалось або на давніших і пізніше відкликаних зізнаннях Василя та Ярослава Біласів і Мотики, або на свідченнях службовців поліції. Все залежало, як до того поставляться присяжні судді, а вони рідко кермуються правничими міркуваннями. На те їх і запроваджено, щоб до правничого крючкотворства фахових суддів додати елемент т. зв. здорового глузду та суспільного сумління. А одне і друге, та ще в політичних процесах, сильно залежне від зовнішніх впливів. Тому й вирішено між оборонцями, що останнім повинен промовляти оборонець Коссака, щоб присяжні судді пішли на нараду під враженням його слів.

Заки почав говорити д-р Глушкевич, — справив для всіх несподіванку: поставив внесення відкрити доказове поступування та допитати, як свідків, прокурора д-ра Генрика Мостовского й оборонця д-ра Степана Шухевича, що був з Дмитром Данилишином найдовше в ніч перед стратою і той потвердить, що Данилишин перед смертю взагалі з ніким не хотів бачитися. Це викаже безосновність закину прокурора в його промові, начебто Данилишин не хотів побачення з родиною, зате висказав побаження востаннє побачитися з Зено-

ном Коссаком, як своїм організаційним провідником.

Тяжко описати, яке враження справило на всіх це внесення оборонця. Якщо суд допустить наново відкриття доказового поступування, тоді не обмежиться воно до вислухання тільки тих двох свідків — перед публікою будуть відтворені останні години до повішення Біласа й Данилишина, чого не дозволила писати польська цензура.

Прокурор не спротивився тому, щоб відкрити доказове поступування, бо й він тоді запропонував би судові не одного ще свідка та й інші докази. Одначе запротестував, щоб допитувати, як свідка, його самого. Це внесення оборони розцінює він, як чергову спробу відлучити його від процесу, згідно з заявою, що її в імені оборони перед кількома днями складав тут у залі цей же сам д-р Маріян Глушкевич. “Знаю, що я невігідний для оборонців”, сказав прокурор.

Суд не потребував навіть десяти хвилин, щоб відкинути внесення оборонця, мотивуючи відмову тим, що “висказ прокурора був одним з його власних переконань, а вони не сміють мати впливу на рішення присяжних суддів”.¹⁵³⁾

Про те власне ішлося д-рові Глушкевичеві, щоб не він, тільки трибунал з уряду це ствердив. Йому присяжні могли б повірити, або й ні, коли ж це виходить з уст голови трибуналу — присяжні приймають це за певність. І в тому одночасно

¹⁵³⁾ Прокурор не переконав членів трибуналу, зате переконав д-ра Петра Мірчука, бо цей у своїй історії ОУН на сторінці 320 пише: “Кілька годин перед стратою Дмитро Данилишин зажадав, щоб йому дозволено попрощатися з Коссаком. Прокурор не згодився...”

містилася неначе вказівка — остоорога присяжним, щоб не руководилися в вердикті “одним з переконань прокурора”.

Зміст надзвичайно цікавої промови д-ра Маріяна Глушкевича можна вбрати в такі слова:

Політичні процеси, як і сама політика, прийняті односторонністю, патетичним підходом до справи і відкликами до патріотизму. І тому не дають вони можливості розглядати факти спокійно та безпристрасно. Прокурори вважають такі процеси двигунами в піднесенні на вищій щабель у своїй професійній кар’єрі, а на звільнення підсудних публіка глядять, як на катастрофу, на програу Польщі. В звичайних процесах уже давно прийнято засаду, що краще звільнити десять винних, як засудити одного невинного, а тут — навпаки, і це вже не раз доводило до трагічних судових помилок. У політичних процесах дозволялися навіть такі методи, як викрикувати в залі: “Поліція! Арештувати!”

(В тому місці голова трибуналу звертає увагу оборонцеві: “Пане меценасе, це не оборона підсудного, тільки особистий випад супроги прокурора”).

Особисті випадки? Саме особисті переконання представників обвинувачення — прокурорів і поліцистів — і також “конфіденційні” вістки, що їх або не можна, або не дозволено перевіряти, грають найбільшу ролу в політичних процесах — а всі вони є смертю справедливости.

Коссак, як людина культурна і вища духом, без сумніву мусів мати серед плебсу ворогів, що його недолюбували. А був він надто діяльний і надто трудящий і це давало нагоду подавати на нього доноси та засобляти поліцію “конфіденцій-

ними" інформаціями, зрештою зовсім непотрібними, бо вся діяльність Коссака проходила в легальних, цілком доступних для контролю і перед нічийм оком не закритих формах студентського, культурно-освітнього чи спортивного життя його суспільности.

На основі тих доносів та "конфіденційних" вісток Коссака арештували, витримали кілька місяців і мусіли випустити, бо "довірочні" інформації не знайшли підтвердження у вимаганих законом доказах.

Потім, при іншій нагоді, арештували Мотику, він там зложив "якесь зезнане", його випустили і доручили слідкувати за Коссаком. Що з того виходить? Виходить багато, і то важного: по-перше, що Коссака треба було слідити; по-друге, слідити тому, щоб щось проти нього мати; і по-третє, того, що було проти Коссака, було замало, а може в дійсності й нічого не було. Мотика "слідив", та нічого не "вислідив".

Прийшов Городок і Мотику заарештовано вдруге. Його допитують, багато поліцистів і довго. Доходить і комісар Петрі. Пригадує про наглий суд і смерть, що за ним слідє. Але все буде добре, якщо Мотика погодиться зложити "таке зезнане", а тим часом радить йому постаратися про книжки й учитися. Значить, у тому є вже надія, це не пусті слова, на вітер кишені, бо кому потрібно вчитися, коли дорога перед ним коротка: до наглого суду, а звідти на шибеницю? Мотика думає: "таке зезнане?" "Таке зезнане" може урятувати від наглого суду і від смерті? Та звідки його взяти, це "таке зезнане"? Хіба видумати? Огже треба вигадувати і то швидко, бо часу мало, дуже мало, "таке зезнане" мусить бути готове вже на завтра.

А все те, всі ті думки шугають йому в голові серед безнастанних допитів. Питаються його про Василя Біласа, про Дмитра Данилишина, про вбивство Голуфка, і ніколи при тому всьому не забувають про Зенона Коссака. В тих допитах не тільки хочуть довідатися щось від Мотики. Багато чого довідується і сам Мотика. А він чув щось від Біласа, носив йому листа, що шкодить сказати, що це лист від Коссака? Ось так виляглося в голову Мотики “таке зезнане”. І лягло в основу звинувачення Коссака, як коменданта УВО чи ОУН у Дрогобиччині. Було сказано, що Мотика — сам “чорт у людській подобі”. Судили ж колись не чортів, тільки відьом і чарівниць за “конфіденційні” їх взаємини з чортами і коли вдумаємося в процес, що проходив у душі Мотики в тюрмі, то прийдемо до переконання, що Мотиці до чорта далеко. Це просто жалюгідна, слаба особа, без волі, без відваги і без людських атрибутів.

До вигадного в той спосіб зізнання Мотики доскочили “конфіденційні” вістки за справу, що її давно вже суд відкинув, навіть не довівши її до процесу. І тепер наново витягає її прокурор, як підпору свого обвинувачення, всі ті поголоски про Сколе, Перемишль, пошту і т. д., все те, що вже було раз під слідством і відпало, як нічим не ствержені сплетнярські “конфіденційні” вістки. Але ж це археологічні викопалини і куди їм до суду, як доказам! Це вже навіть не історія, хіба палеонтологія!

Поліція і прокурор так були задоволені тими “довірочними і достовірними” тайними джерелами інформацій на Коссака, що навіть не потурбувалися про точне слідство. В ньому багато дір, що їх обвинувачення і не старалося заповнити. Возь-

мім для прикладу хочби й те. Білас сказав, що наказ їхати до Львова дістав “від якогось пана”. Під того “якогось пана” поліція в слідстві підтягнула потім Зенона Коссака, а він заявив рішуче, що не знає Василя Біласа, не знає Дмитра Данилишина, не знає їх ані з вигляду, ані з назвища. Супроти такої заяви першим обов’язком поліції було — заки ще братися за доказ, чи справді Коссак висилав тих хлопців до Львова — доказати, що Білас, Данилишин і Коссак зналися з собою. Того не зроблено, поліція прийняла це як факт, і так постала перша діра в слідстві, кудюю втікає гепер звинувачення.

Подібна справа з листом, що його ніби мав написати Коссака до Біласа і передати через Мотику. Цей лист пропав, щез, існує не як реальний, речовий доказ, тільки як предмет розмови між деякими особами. Чи стверджено і **доказано, хто** його писав, і де він, цей лист? Цей лист з фізичної речі став словом, що пролунало та згубилося десь у повітр’ї. А на тих двох моментах — знайомстві між Біласом та Данилишином і Коссаком і на передачі листа — було побудоване звинувачення Коссака перед наглим судом. І якщо наглий суд передав Коссака звичайному, то значить, не міг його засудити на основі тих двох “доказів”, а це значило, що в дійсності його звільнив, бо наглий суд випустити звинуваченого на волю не може, по закону не може!

Які ж докази вини Коссака пред’явив прокурор у цьому процесі? “Таке ззнанє” Мотики відпало, він це відкликав, усі тут були свідками того, і при відкликанні їх стояв міцно, не поступився під барабанним огнем представника звинувачення.

Скаже хтось: були свідки. Так, свідки, але які? Кожен свідок, що приходить сюди до залі, приносить з собою свої клопоти, пристрасті і настрої і це не може не відбитися на їхніх свідченнях, хоч які б вони не були особисто чесні й достовірні. Та в справі Коссака мали ми до діла зовсім з іншим родом свідків. Це не свідки, що не мали ніякого відношення до Коссака, чи його діяльності, свідки, що випадково і при нагоді щось або самі бачили, або довідалися. Це люди, яких професія є обвинувачувати і їх не можна й не слід уважати за свідків у звичайному розумінні того слова, бо вони прийшли до суду не свідчити, тільки обвинувачувати. І навіть обвинувачували не тим, що самі бачили чи в інший спосіб були того свідками, тільки тим, що зібрали “конфіденційними інформаціями”.

Яку вартість, як доказ, мають такі “конфіденційні інформації”? Колись римський імператор Траян заборонив уживати їх у своїх судах: “Забороняємо вживати тайних донощиків, бо не лицює це з повагою нашої влади”. Історія знала пізніше закаптурених свідків, де їх ніхто не бачив, вони скриті були перед оком обвинувачених, надягнувши каптурі на голови. Вони зникли і лишилися плямою на справедливості та історії судівництва. Але там принаймні були постаті за плащем і голос за каптуром, а тут за конфіденційними відомостями — повна анонімність, безіменність, ми не знаємо, хто їх подає, людина, чи каналія, а чи може взагалі нікого за ними нема? Судова практика не допускає засудити на підставі “конфіденційних інформацій” навіть за крадіж курки, але можна засудити за державну зраду! І цікаве, що держава боїться розкрити конфідента, але не боїться засу-

дити невинного. Сам комісар Петрі сказав тут у залі, що він гидує конфідентами, він знає тільки приятелів поліції. Одначе поліція має стояти на сторожі юстіції, а юстіція — єдина жінка, що не хоче і не має приятелів!

“Конфіденційні” відомості мали б свідчити про те, що Коссак був “платним комендантом”. Який же ж це, питаюся, “платний комендант”, що має гроші на згоданні подорожі до Берліна і Праги, але не в згоданній, у дійсній поїздки до Бережан не має чим заплатити за візника і пішки мусить тупати з залізничної станції до міста? І з уваги на ті ж грошеві ощадності мусить ночувати в мешканні Романа Барановського, за котрим шукає поліція?

Я хотів перевести доказ на заперечення слів, наче б то Данилишин бажав перед смертю пропроситися з Коссаком, а на те прокурор обізвася, що ми його хочемо відлучити від процесу. А я подаю, що хто в залю для виміру справедливости вносить свої “особисті переконання”, як це ствердив трибунал — той сам себе відлучує від процесу!

(Тут голова трибуналу знову впоминає оборонця).

Кінчу. Ви хочете справедливости? Коли вона має тут зродитися, здобудьтєся на найвище героїство — зрозуміти чужий біль і сказати: “Це мій біль!” Відчути чужу душу і сказати: “Це моя душа”. А якщо ви вірите, що Коссак стоїть на перешкодї згодї між двома народами — беріть його голову! Для цього нового ладу і нового щастя не шкодую і моєї — тож разом з його головою беріть і мою!

Пізно ввечері, бо аж о десятій годині, скінчилася промова оборонця. Виголосив її д-р Глушке-

вич, за словами газетного репортера, "так драматично, так зворушливо і з таким вогнем життя, що під її враженням усі виходили з залі з розсвіченими очима та розпаленими обличчями". Журналисти, з яких деякі від років обслуговували свої часописи судовими репортажами і чули неодну промову д-ра Глушкевича, говорили, що того дня побив він усі свої дотеперішні рекорди в промовах.

Ранком другого дня голова трибуналу зробив підсумки процесу для вжитку присяжних суддів. Після тригодинної наради проголосили вони такий вердикт:

Чи завинили підсудні в злочині головної зради з параграфу 97 карного закону?

Степан Мащак	:	11 так	1 ні
Михайло Купісь	:	11 так	1 ні
Степан Цап	:	4 так	8 ні
Микола Мотика	:	10 так	2 ні
Ярослав Білас	:	8 так	4 ні
Зенон Коссак	:	11 так	1 ні
Марія Ковалюк	:	4 так	8 ні.

Чи завинив Степан Мащак у злочині грабункового нападу в Городку?

11 так 1 ні.

Чи завинив Михайло Купісь безпосередньою участю в злочині грабункового нападу на пошту в Городку?

4 так 8 ні.

Чи завинив Степан Цап у допомозі в грабунковому нападі на пошту в Городку?

6 так 6 ні.

Чи завинив Зенон Коссак у допомозі грабунковому нападі в Городку тим, що доручив туди виїхати Біласові й Данилишинові?

7 так 5 ні.

Чи завинив Зенон Коссак у допомозі до того нападу, давши Біласові й Данилишинові гроші на дорогу?

4 так 8 ні.

Чи завинив Микола Мотика в допомозі Біласові й Данилишинові виїхати до Городка, передаючи їм листа?

5 так 7 ні.

Чи завинив Ярослав Білас у допомозі Василюві Біласові й Дмитрові Данилишинові виїхати до Городка, передаючи їм листа?

6 так 6 ні.

Чи завинила Марія Ковалюк, переховуючи в себе учасника нападу на пошту в Городку, Степана Мащака?

6 так 6 ні.

Коли відчитано вердикт присяжних суддів, зголосився до слова прокурор д-р Мостовскі і просив судити якнайлагідніше Степана Мащака, бо він признався до всього і його поведінка дає надію на поправу. Зате вимагав якнайвищого і найсуворішого виміру кари для "зухвалою" Михайла Купіся і "таємничого" Зенона Коссака.

Оборонці ж просили судити якнайлагідніше і припинити виконання кари Степанові Мащаків, Миколі Мотиці та Ярославу Біласові.

Всі підсудні, за винятком Зенона Коссака, зреклися останнього слова, а Коссак склав таку заяву:

"Перед українською громадськістю заявляю під словом чести, що про Городок довідався я вперше з преси".¹⁵⁴⁾

¹⁵⁴⁾ Невідомо, чому Коссак виступив з такою заявою. В таких випадках найкраще мовчати. Правдоподібно стояв

На кілька хвилин перед першою годиною трибунал проголосив присуд: Зенона Коссака засуджено на сім літ важкої тюрми, Михайла Куспіся — на п'ять, Степана Мащака, Миколу Мотику і Ярослава Біласа — кожного на два роки. Степана Цапа і Марію Ковалюківну звільнено від вини.

Нікому з засуджених суд карі не припинив.¹⁵⁵⁾

В цьому присуді вражали три речі. Найперше — диспропорція карі, наложеної на Зенона Коссака в порівнянні з іншими підсудними. Нема сумніву, що на те в великій мірі вплинула політична поліція, що хотіла позбутися Коссака, як ви-

він під пресією публічної опінії у своїх рідних сторонах. у дрогобицькому басейні, звідки походили страчені Василь Білас і Дмитро Данилишин, як теж два учасники цього процесу. Бо заяву свою спрямував він не до суду, тільки до української суспільности.

Незалежно від того, що Коссак виробляв собі на той день алібі і, навіть прийнявши, що це він вибрав та вислав двох виконавців нападу на пошту в Городку, він у своїй заяві сказав правду і його слово чести правдиве та несілямлене. Його, як визначного і завжди підозрілого в поліції члена ОУН, повідомлено, щоб подбав собі про алібі, не кажучи, що саме і де саме відбудеться того дня. Знаю це з мого власного досвіду.

¹⁵⁵⁾ В “Нарисі історії ОУН” д-ра Петра Мірчука, цілому цьому процесові відведено всього кілька рядків: “1933 року перед судом у Львові відбувся в червні процес проти 5 дальших здогадних учасників нападу на пошту в Городку Ягайлонському. Суд засудив: Зенона Коссака на 7 років, Куспіся на 5, С. Мащака, Г. Купецького, Мотику і Ярослава Біласа — по 2 роки тюремного ув'язнення”. Автор тут “поправив” поліцію і суд, бо “засудив” на два роки тюрми Гриця Купецького, що ніколи не попався в руки поліції і перед судом не ставав.

значного в тому часі націоналістичного діяча, на довший час.

По-друге: надсподівано низькі виміри кари Степанові Мащаківі, Миколі Мотиці та Ярославу Біласові. Всіляко собі те пояснювали, а головню тим, що після страшного засуду і виконання двох присудів смерти в наглому суді, не тільки в Польщі, але й у світі постала сильна реакція в публічній opinio і тепер польські державно-політичні чинники хотіли злагіднити в українській суспільності болючий спогад та не роз'ятрувати рани.

Були поголоски, наче б то серед свояків Степана Мащака були впливові особи, що знайшли дорогу до вищих кіл у Варшаві, а зокрема до жінки міністра справедливости Міхаловського¹⁵⁶) і що це завдяки її старанням вийшла з Варшави інструкція до шовіністичного львівського суду погамуватися та бути поміркованим у присудах. Власне, доказу на те ніякого нема, а родина Мащака це заперечила, і це можна хіба зареєструвати, як факт, що такі сплетні ходили між людьми, а викликало їх несподіване і нечуване в прокурорській кар'єрі кровожадного д-ра Мостовського внесення про легкий вимір кари Мащаківі. Мостовські не був з тих, що жаліли б підсудних.

І третє — Мотика, що підвів поліцію, що перекреслив надії прокурора, той Мотика, на якого ментав громи прокурор з приводу його зміни зізнань і на котрого скаженіла з люті поліція — дістав

¹⁵⁶) Не маю можливости прослідити, чи він уже в тому часі був міністром справедливости, а чи став ним дещо пізніше. В кожному разі належав він до політичної верхівки табору т. зв. пілсудчиків у тодішній їх політичній організації.

усього два роки в'язниці. Були передбачування, що вліплять йому п'ятку, щоб показати, що з поліцією нема жартів і що вона вміє та може помститися.

Городецька драма скінчилася, занавіса спустилася, публіка розійшлася додому.

Читачам цікаво було б знати про долю її головних акторів.

Басиль Білас і Дмитро Данилишин спочивають у Львові на Янівському цвинтарі. Ще й сьогодні, під большевицьким режимом, невідомі руки прикрашують квітками їхню могилу — не забуває і ніколи не може забути український нарід тих геройських своїх синів.

Володимира Старика і Юрка Березинського закопали поляки таємно в спільній могилі на скраю цвинтаря в Городку. Та молодь скоро про те довідалася і заопікувалася могилою. Польським шовіністам було це не в лад і вони викопали обох з могили, а польська поліція не знайшла винних тієї профанації. Аж за німецьких часів тлінні останки їх обидвох перенесено на цвинтарик УГА і поставлено там гарний мистецький пам'ятник з іменами всіх там похованих, а на першому місці — імена Березинського і Старика.¹⁵⁷⁾

Могила Зенона Коссака — невідома. В березні 1939 року, в обороні "Срібної Землі" розстріляли його мадярські гонведи разом з Михайлом Колодзінським (полковником "Гузарем").

Степан Цап, хоч вийшов на волю з процесу, та стояв під безнастанною "опікою" польської поліції в Городку. Між першими українцями з Го-

¹⁵⁷⁾ З листа інж. Івана Озаркевича в "Новому Шляху", Вінніпег, дня 14 січня 1955 року, ч. 4.

родка, що їх вивезли большевики в Сибір за першої окупації в 1939-1941 роках, була вся родина Цапів. Постаралися про те польські поліцисти, що перейшли на большевицьку службу. За тією родиною заглух усякий слід.

Не зважаючи на спроби Миколи Мотики реабілітувати себе на другому процесі, українська суспільність ніколи йому повністю не простила. За неперевіреними вістками, знайшов він спосіб незле влаштуватися під большевицьким режимом.

Михайло Куспісь відсидів у тюрмі свій прилюд, по виході знову пірнув у революційне життя і був засуджений на вісім років тяжкої тюрми за спробу влаштувати Степанові Бандері втечу з тюрми у Вронках. Визволила його війна, живе десь на еміграції.

Степан Долинський, комендант бойового відділу в Городку, студіював медицину в Австрії, студій йому докінчити не вдалося. Зник з очей своїх організаційних товаришів у жовтні 1939 року. За чутками, що їх мені не вдалося перевірити, мали його вивезти большевики і там десь він загинув. Михайло Куспісь стрінув його по дорозі з тюрми додому і бачив останній раз, як входив він до брами української бурси при вулиці Хшановских у Львові.

Степан Мащак виправдав частинно надії прокурора Мостовского на "поправу" в тому зміслі, що по виході з тюрми стояв осторонь революційного українського підпілля. Виїхав за границю і скінчив університетські студії в Німеччині. Після війни жив у Німеччині, працюючи в якійсь уста-

нові чи фірмі. Жив самотньо. Влітку 1972 року знайшли його в кімнаті з розірваним серцем.¹⁵⁸⁾

Марію Ковалюк стрів сумний і незаслужений кінець. По виході з тюрми Марія (Мушка) та її сестра Володимира (Душка) далі працювали в Організації Українських Націоналістів. По якимсь часі дістала вона під свій провід мережу жіночого відділу у Львові. В половині 30-тих років по-стала у Львові опозиція частини ОУН супроти групи, що кілька років пізніше оформилася в свою чергу в опозицію проти ПУН. Тоді зліквідовано керівника тієї опозиційної групи і при тій нагоді, як пише д-р Петро Мірчук, “застрілено передчасно” теж Марійку Ковалюківну.

Про останніх двох з підсудних у процесах за Городок — Маріяна Жураківського та Ярослава Біласа — ніяких вісток не маю.

¹⁵⁸⁾ Подаю за інформаціями з Німеччини, не мавши до хвилини, коли пишуться ці рядки, можливості докладніше того перевірити.

IV. ЧАСТИНА

ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

І. Розділ

ПІСЛЯ НАГЛОГО СУДУ

Розмова брата Голуфка з Біласом і Данилишином: брат, чи провокатор? — Історія спогадів д-ра Шухевича. — Польська львівська преса і нагний суд. — На початку — помії, під впливом постави підсудних — зняковіла об'єктивність. — Сервілізм і лизунство жидівських редакторів у польських газетах. — Коректність сіоністичної "Хвілі". — Ендецький "Кур'єр Львовскі" бастионом зневависницького польського шовінізму. — Зразки голосів польської преси. — Варшавський "Кур'єр Поранни" признає ідейність за бойовиками, одначе бачить "німецьких наймитів" на верхах. — Посилається на російські "Последніе Новости". — Польська держава опікується (!) українцями, — кричить санаційне "Слово Польске". — Ендецька "Газета Варшавска" критикує уряд за "квестію руску" — домагається повної ліквідації українського організованого життя. — Ліві кола санації відкидають крутість і лицемірність. — Проводять паралелю між польським і царським режимами в національному питанні. — Радять признати українцям автономію. — Найбільш об'єктивний — соціалістичний "Роботнік". — Вимагає справедливого порозуміння, а не затуманювання обітницями. — Льояльність буде вислідом, а не передумовою порозуміння. — Розбиває легенду про "німецьку інтригу". —

Напад на пошту в Городку потягнув за собою далекосяглі й довготривалі наслідки в політично-му житті західньо-української суспільности. Його відголос не прогомонів з останніми вістками про засуд обвинувачених у процесі, відлуння його проносилось над українською громадськістю до самого вибуху другої світової війни.

Перші паростки пустилися ще навіть заки почався наглий суд, у неясних і спочатку несміливих коментарях частини галицької української преси. Під тиском польської сторони і як відповідь на інші голоси в українській суспільній opinii поволі почали оформлюватися тенденції, що дрімали здавна десь на дні, а тепер набрали відваги і згодом довели до злощасної політики г. зв. нормалізації польсько-українських взаємин.

Щоб не вириватися наперед, затримаймося на хвилину при подіях і голосах з часу, коли на сцені проходив і кінчався перший акт городецької драми.

В останньому моменті, коли вже проголошено присуд, вечірні видання польських газет принесли вістку, що прийшов до судової залі брат Тадеуша Голуфка, Владислав, комісар поліції в Новогородку на Білорусі. Там же й була подана неясна вістка про його розмову з Біласом і Данилишином уже після проголошення засуду і після того, як вийшла вже публіка з залі, а засуджені лишилися самі з поліцистами. В тій хвилині Владислав Голуфко мав підійти до Біласа й Данилишина і запитатися, чи справді вони вбили його брата. “Ви вже й так засуджені — говорив він, — тож скажіть мені правду, як братові покійного”.

Різні були поголоски про те, яку дістав він відповідь. Одна газета писала, що ні Білас ні Да-

нилишин нічого не сказали, мовчки відвернулися, друга ж подавала, наче б то Білас сказав, що “ця справа ніколи не вясниться”.

Щоб не ширлилися баламутні вістки і далі не затроювали атмосфери, редакція “Діла” звернулася за вясненням до присутних ще тоді в залі оборонців і дістала відповідь, що справді Владислав Голуфко поставив таке питання обидвом хлопцям. Данилишин спершу не зовсім добре його зрозумів, зате Білас відразу і ясно відповів: “Ми його не вбили. Ця справа вясниться”.

До цієї справи писав д-р Степан Шухевич у своїх спогадах:

“...Зібралось багато людей, щоб послухати присуду. Появився також якийсь тиш — товстий брюнет середнього росту. Сказано, що то брат Голуфка. Поліція впустила його на залю без перепустки. Він приступив до Данилишина і безлично запитав:

— Скажіть мені, за що ви замордували мого брата?

Щастя, що всі оборонці були тоді на нараді в кімнаті для адвокатів, бо була б постала велика авантюра. Ми довідалися про те щойно тоді, коли того типа вже в суді не було.”¹⁵⁹⁾

В світлі тих слів д-ра Степана Шухевича виходило б, що ця сцена відбувалася в неприсутності оборонців і тому “Діло” не могло від них дістати ніякої заяви, коли ж надрукувало її, то для заспокоєння публічної opinio та випередження провокативних висновків з польської сторони. Бо не виключене, що поліція в останній хвилині підсу-

¹⁵⁹⁾ Д-р Шухевич, цитовані спогади в книжці Данила Чайковського, стор. 224.

нула когось, щоб користаючи з безнадійного положення засудженців і рахуючи на пригноблення присудом вирвати від них щось на потвердження тези прокурора, що це вони вбили Тадеуша Голуфа.¹⁶⁰⁾

¹⁶⁰⁾ Вже декілька разів покликувалися ми на спогади оборонця д-ра Степана Шухевича і наводили з них довші чи коротші уривки. Мають вони свою історію і, може, було б цікаво читачам її послухати.

Після розвалу Польщі восени 1939 року приїхав до Кракова секретар Проводу Українських Націоналістів, д-р Ярослав Барановський. Стрінув там д-ра Степана Шухевича і склав з ним умову від імені ПУН, щоб за домовленою винагородою, виплачуваною в польських злотих місячними ратами, д-р Шухевич списував для потреб ПУН свої спогади, як оборонець у політичних процесах. Відомо бо було, що д-р Шухевич має схильність до пера, написав кілька томиків своїх спогадів з визвольної війни та одну чи дві збірки оповідань з воєнного життя (з них пам'ятаю тільки один наголовок — "Гіркий то сміх"), що вийшли друком у видавництві "Червона Калина" у Львові.

Д-р Степан Шухевич отримував точно і правильно свій авторський гонорар, за перші два місяці від д-ра Ярослава Барановського, пізніше з канцелярії полк. Романа Сушка в Кракові при вулиці Зеленої ч. 26, і потім від автора цієї праці. Час-від-часу приносив показувати аркуші своїх спогадів на доказ, що праця поступає наперед.

У літі 1940 року стався розлам в Організації Українських Націоналістів. Ще раз чи два приходив до мене д-р Шухевич, останній раз лишив до перегляду доволі грубий том, кількасот сторінок машинопису, що відносився головню до "Варшавського процесу", отримав свої звичайні місячні рати гонорару і... більше не показався, ані не передав замовлених та оплачуваних до того часу спогадів.

Був це гарячий час, не дуже мав коли думати ПУН про спогади д-ра Шухевича, тим більше, що вся умова й

Щойно тепер, коли прийшло відпруження після шаленого нап'яття нервів увесь час ходу процесу, була можливість точніше проаналізувати становище й відношення до нього окремих пресових органів у Львові. І стверджено цікаве явище. Заки почався суд, більшість газет виливали помії на голови учасників нападу, як на "бандитів", "гайдамаків" і т. і. означень з постійного словника польської лайки на українців. Але вже з перших днів процесу це помітно міняється. На диво показалося, що ті польські часописи, де судовими звітодавцями були чистокровні поляки, доволі пристойно і без спеціальної ворожої тенденції пере-

гонорар за працю були подумані більше як допомога колишньому оборонцеві в політичних процесах УВО й ОУН. До часу, коли д-р Шухевич обірвав свої контакти з ПУН, мало вже бути написаних два томи тих спогадів.

Дальшу їх історію подає редактор Данило Чайковський у цитованій уже його праці, на сторінках 232-234, покликаючися на листа магістра (тепер уже, мабуть, доктора) Іллі Городецького, бібліотекаря одного з американських університетів. Отож, за його словами, спогади д-ра Шухевича мали три томи, назву він їм дав "Історія українських політичних процесів у поверсальській Польщі". В часі нагінки Гестапо на українських націоналістів д-р Степан Шухевич спалив усі три томи. Втікаючи перед большевиками, д-р Шухевич опинився в містечку Амберг коло Регенсбурга і там ще раз узявся списувати свої спогади. Написав 600 сторінок п. н. "Спогади з українських політичних процесів у Польщі, 1921-1939". По смерті д-ра Шухевича оригінал спогадів забрала з собою його родина до Австралії і там він пропав. Зберігся тільки один розділ, про справу Біласа й Данилишина, що його переписав собі д-р Ілля Городецький і що ним користувався редактор Данило Чайковський у своїй праці.

давали перебіг процесу. Вийнятком був єдиний “Кур’єр Львовські”, ендецька¹⁶¹⁾ газета. Її справоздавцем з початку був редактор З.¹⁶²⁾ постійний судовий репортер. Реферував він процес здебільша об’єктивно і без лайки та зневаги для підсудних, оборонців, чи навіть до всієї української громадськості. Мабуть і його зворушила сцена зловлення обох хлопців над Дністром, що про неї свідчив о. Киндій. Редактор З. гарно її описав, тільки критично висказався в справі порівняння тієї події з сценою в Гетсиманськім Саді. Така постава редактора З. не сподобалася гура-патріотам і шовіністам з польської ендеції, вони накинулися на редакцію “Кур’єра Львовского”, що вона прославляє українських бандитів. Редакція хотіла “направити помилку”, доручила це редакторові Х.¹⁶²⁾ знаному від довшого часу зо своїх хуліганських і погромницьких виступів проти української суспільности. Це той сам панок, ще недавно перед тим написав цикл статей проти митрополита Шептицького та обурювався на нього, чому не введено польських молитов для українських дітей. Він узяв курс на “гузя!” і перегнув палицю, називаючи під-

¹⁶¹⁾ Н. Д. — ен-де — скорочено з “Народова Демократія”. Ендеки взагалі заперечували саме існування українського народу. Назви український не вживали інакше, як тільки в лапках. В своїх псевдо-наукових соціологічних теоріях уважали вони український нарід як штучний витвір, а один з їх публіцистів, Ян Бобржинські, у виданій у Варшаві 1934 року книжці п. н. “Problem ukraiński na tle rzeczywistosci” посунувся так далеко, що назвав його “злосливим новотвором” (раковим опухом) на організмі “руського народу”.

¹⁶²⁾ Ініціали назвиц тих редакторів подаємо за “Ділом”, не знаючи правдивих їх назвиц.

судних бандитами “з буцім то українським патріотизмом”, а плач Данилишина назвав “заінсценізованою комедією”.

Стільки щодо журналістів-поляків. Натомість у тих польських газетах, де членами редакційної колегії були жиди і де вони виступали в ролі судових репортерів — показали вони себе з найгіршого боку. Вони по більшій частині асимілювалися політично, пристосовуючися психологічно до національно-політичного характеру таких часописів, напр., популярних у Львові “Газети Поранної” і “Кур’єра Вечорного”, і неначе старалися доказати, що вони нічим не гірші від їхніх “арійських” колег — обливаючи гноєм та опльовуючи все, що українське.

Такий сервілізм і лизунство тільки несмак викликали в усіх чесних людей, будь вони жиди, поляки чи українці.

І навпаки, сіоністична жидівська преса в польській мові, що не підстроювалася на 101%-вих польських патріотів, як от львівська “Хвіля”, реферувала українські політичні процеси коректно і прилично.¹⁶³⁾

¹⁶³⁾ Такі порівняння пресових виступів зробила та висновки з них витягнула редакція “Діла”, перевівши опит теж між деякими співробітниками та читачами.

Від себе можемо до того завважити, що все те слушне, наскільки ішлося про взаємовідносини між поляками й українцями, де жиди виступали в ролі третьої сторони, незаінтересованих глядачів. Це відразу мінялося, вся об’єктивність і пристойність зникали, коли в гру входив хочби один тільки жид. Пригадаймо собі, напр., виступи й вигуки “Хвілі” в часі процесу Станіслава Штайгера в 1925 році. (Гл. про те моя книжечка “Два процеси”).

Голови Біласа й Данилишина не заспокоїли кровожадних інстинктів деяких представників польської суспільности, і то саме тих, що чомусь уважали себе “носіями польської культури на кресах”.¹⁶⁴⁾ Доказом того був анонімний лист до оборонця д-ра Володимира Старосольського. Друкований на машинці, пересичений грубою лайкою, перемішаною з погрозами, не зважаючи на правописні помилки і мовно-стилістичні викрутаси, свідчив про те, що писала його людина освічена, лише старалася скрити це під фірмою неграмотности. Автор анонімного листа, що починався словами: “Слухай, ти гайдамако!” — і потім аж кишіло в ньому ві таких квіточок, як “шляг цен графі в саме серце гайдамацке” — накидався на д-ра Старосольського за його промову, що її він виголосив на суді в обороні Біласа. До речі, деякі польські, навіть столичні, газети, як от “Кур’єр Поранни”, промову д-ра Володимира Старосольського, одного з найкультурніших і фахово-освічених адвокатів та вчених-правників у Польщі, оцінив, як “зразковий твір під оглядом реторичним, правничим і національно-політичним”.

Годилося б, для повноти образу, подати кілька голосів польської преси у зв’язку з наглим судом та вже після нього. Голосів тих багато, бож писала про те вся польська преса, трудно вибрати навіть найбільш характеристичні уривки з неї. Тому й реферувала тодішня українська преса тільки голоси, що або чимсь вирізнялися від загального хоругу, або переступали межі навіть безсоромности.

¹⁶⁴⁾ Україна. Так називали в Польщі українські та білоруські землі на сході польської держави.

чи вражали своїм комізком у непоінформованості чи невіглаством.

На першому місці слід тут поставити Войцеха Стпичинського, головного редактора колишнього тижневика і пізніше щоденника "Глос Правди", а від недавнього часу головного редактора варшавського "Кур'єра Поранного", одного з чільних національних журналістів.¹⁶⁵⁾

Як відмічує "Діло",¹⁶⁶⁾ за котрим реферуємо виступи польської преси, вражає різниця між судовим звітодавцем "Кур'єра Поранного", та його головним редактором у підході до української проблеми взагалі і в Польщі зокрема. В статті "Після львівського процесу",¹⁶⁷⁾ признає він ідейність тільки в низових представників українського підпілля. Саме ж воно у Войцеха Стпичинського не є витвором крайових відносин і цілком не українці ним кермують. Провідникам підпілля автор відмовляє ідейности, бачить у них тільки німецьких наймитів. При тому покликуюється на — сміх сказати! — комічні нісенітниці московського публіциста Гуревича в "Последніх Новостях", де впереміжку виступають авантюрист Полтавець-Остряниця, гетьман Скоропадський, нарада "Штальгельму",¹⁶⁸⁾ де в ложі кронпрінца нібито гостем сидів

¹⁶⁵⁾ Санація — табір прихильників Пілсудского, що збиралися "санувати", цебто уздоровлювати політичні відносини в Польщі після того, як маршал Пілсудскі перебрав владу в Польщі революційним способом.

¹⁶⁶⁾ Число 2, понеділок, 2 січня 1933 року.

¹⁶⁷⁾ "Кур'єр Поранни", 28 грудня 1932 року.

¹⁶⁸⁾ Організація німецьких ветеранів з першої світової війни, гуртувала головно праві, консервативні кола, прибрала собі назву "Стальовий шолом".

полк. Євген Коновалець, і це мало бути доказом, що все українське підпілля стало сліпим знаряддям німецької політики. До того ще причеплена фраза про “волю України”, що її несла на своїй зброї польська армія в 1920 році. Тут “Діло” слушно додало, що автор десь “загубив по дорозі” Ризький Договір з 1922 року.

“Слово Польске”, львівський підголосок варшавської санації, рішило й собі не пасти задніх та виступило в числі з 31 грудня зо статтею “Суть взаємного відношення”, пера В. Барановского, де пише:

“Роля Польщі супроти тих окраїнних земель, роля спокійного володіння впродовж стільки літ, чужого всякому утискові й оборонна роля супроти всіх нападстей з-зовні — та роля каже, що злобною видумкою, або помилкою бездумства є підозрівати нас у “ворожості” супроти співгромадян-українців. Польща не лише не перешкоджус організуватися українському збірному життю, але, як держава, зацікавлена в повному розвиткові того життя. Фактично теж не робить йому ніяких перешкод, як довго суспільні, ба й навіть національні аспірації не приймають чисто негативного характеру запеклої боротьби. Це зветься “позитивною програмою”, цебто програмою респектування українських бажань, потреб та інтересів”.

Читаючи це, можна б подумати, що ми десь у Швайцарії, де мирно побіч себе живуть три народи. Хто ж запускається в такі дрібниці, що треба було зводити боротьбу за кожне українське назвище в метриці, що на ласці поліциста в селі була “Просвіта”, “Рідна Школа”, кооператива, що ні

один на тисячу українців не міг бути звичайним робітником на залізниці і т. д. Повторяючи такі фальші день-у-день своїй власній суспільності, польська влада вводила її в стан самозабріхання, з якого вирвати її міг хіба такий катаклізм, як падіння Польщі в вересні 1939 року.

Ендецька преса, з якої переповідаємо тут одну статтю в "Газеті Варшавській" з 30 грудня 1932 року, не може піднести вище ментальности польської шляхетчини з-перед майже двісті років. Як тоді, так і тепер розв'язує вона "квестію руску", а це може наступити тільки через зміну урядової системи, т. зн. через перехід влади з рук санаторів до ендеків, через "енергійне і швидке збільшення на тих землях польського елементу й чисельности", то значить через кольонізацію, "побільшення проміновання польської культури й цивілізації" (читай: ліквідацію українського шкільництва і затиск українського культурного життя). Вона і проти санаційної "пацифікації", але і проти соціялістичних порад усе таки в підставу національної політики покласти принцип справедливости. Основою тієї "зміни системи на ліпше" в Польщі має стати "реально зрозумілий національний інтерес", (авже ж, що польський).

Якщо б хто хотів шукати сякого-такого конструктивного підходу до розумної розв'язки національних взаємовідносин у тодішній Польщі, доглянути його міг би хіба лише в соціялістичному таборі. Навіть соціялісти санаційні, з т. зв. групи Морачевського і Яворського, відкидали крутість і лицемірність, хоч старалися погодити розв'язку з польською державною рацією, сконструйованою так, щоб була зрозуміла та приємлива також і для інших національностей у польській державі.

В своєму варшавському щоденнику "Валька"¹⁶⁹⁾ надрукували вони передову статтю п. н. "Українська проблема", де автор тримається такого ходу думок:

Людина, що ризикує життям, варта того, щоб увійти глибше в аналіз мотивів такої її поведінки. Вже хочби й тому слід осудити передачу наглому судові справи Біласа й Данилишина. Вся городецька трагедія, це ніщо інше, як один з дальших наслідків ендецького шовінізму. Перепоена хочби в одному тільки моменті цим ендецьким духом офіційна державна політика спричинила т. зв. пацифікацію, — автор порівнює її з деякими актами колишнього царського правління. Гостро засуджує він односторонність і плоскість польської ендецької політичної думки і національно-політичної практики, та не щадить докорів і Польській Партії Соціалістичній, що не звернула уваги на національні проблеми та дозволила вирвати собі в тих справах ініціативу комуністичній пропаганді. Закінчує статтю автор незвичайно сміливим і непопулярним у тих часах польського "моцарствоваго" запаморочення висновком: "шлях до надолуження дотеперішніх втрат — це сягнути до паризької програми",¹⁷⁰⁾ де мова про автономію для національних меншин, що замешкують суцільні території. Треба відважно взятися за ті засоби, бо ситуація в тій ділянці справді дуже поважна.

Найкращим і найбільш одвертим та правильним відгуком наглого суду у Львові в польській пресі була стаття п. н. "Вже забули" в "Роботніку",

¹⁶⁹⁾ Боротьба.

¹⁷⁰⁾ Автор має тут міжнародні трактати про охорону національних меншин.

органі Польської Партії Соціалістичної, з дня 20 грудня 1932 року.

Автор зо справедливим обуренням говорить про "пацифікаційні" методи правління державою і продовжує:

"Одначе, мабуть, ще гіршою річчю від "пацифікації" є нехіль розв'язувати українську справу на підставі справедливости і порозуміння обох народів. Санація не має ніякої програми, що відповідає б тим основам. Те, що вона пропонує українцям, зводиться до мрячної громадської самоуправи під наглядом і контролею польської адміністрації та до підтримування української кооперації.¹⁷¹⁾ Але й це здебільша обіцянки, яких виконання узалежнено від льояльної поведінки українців. Не хочуть пам'ятати, що мирне співжиття народів лежить у життєвому інтересі польської державної рації і що льояльність **вислідом** порозуміння, а не його **передумовою**".

Реферуючи виступ Войцеха Стпичинського в "Кур'єрі Пораннім", розправляєтьс автор з легендою української справи, як німецької агентури:

"Ах, ті німці! Яка вигідна відбивна для польської реакції! Перед війною ендеція оклеветувала польський самостійницький рух у російській займанщині, як німецьку інтригу. В незалежній Польщі ендеція, бувши при владі, в кожному страйку добачувала "німецьку руку". Тепер санація, як у стільки інших ділян-

¹⁷¹⁾ Видно, що автор походив з центральних або західних польських земель і не визнававс добре в тому, з якими труднощами й перешкодами з боку польської адміністрації боролася українська кооперація.

ках, невілничо копіює ендецію також в українській проблемі. Адже ендеція перша створила теорію, що весь український рух у Польщі, це нічого іншого, тільки діло Німеччини. Нині та теорія дістала урядову печатку санації. Давні прихильники федерації зійшли на подвір'ячко ендеції.

Зводити українську справу в Польщі до німецько-української інтриги, це значить баламутити прилюдну опінію. Німецька інтрига тільки тому знайшла собі пригожий ґрунт, що українська справа в Польщі досі не розв'язана.

Санаційний публіцист пригадує, що Польща в 1920 році на вістрі меча несла волю Україні. Але та воля "на винос" нікому вже не імponує і ніхто в неї не вірить. Українці в Польщі хочуть свободи і тої свободи їм відмовляє санація. Супроти українців має санація тисячі гріхів на своєму сумлінні".

Соціалістичний журналіст забув ще додати, що крім "волі на винос" польська армія колишнього соціаліста Пілсудського несла ще Україні прогнаних звідти польських поміщиків, що їх права гварантувала польсько-українська домовина у Варшавському Договорі.

Варто ще згадати один польський голос з-за границі. В столичному місті Закарпаття, Ужгороді, існував польський консулят. Тодішній польський консул, Войцеховскі, утримував приятні взаємини, т. зв. мадяронами, цебто ренегатами з українського роду, що говорили між собою або мадярською, або мішаною московсько-угроруською мовою. Культурно орієнтувалися вони на Росію, а в ближчій політиці — на Мадярщину. З поль-

ським консулом лучив їх спільний протиукраїнський фронт. З нагоди Нового Року запросили вони на свої сходини Войцеховского і він виголосив до них принагідну промову. Хоч були це довірочні збори, але якось дістався на них кореспондент "Нового Шляху" і в своєму дописі переповів ту частину промови Войцеховского, що відносилася до українців та української справи. Говорив він таке:

"...Останні події в Східній Галичині, що носять назву городецької трагедії і покінчилися смертю кількох українських бойовиків, викликали свій відгомін всюди і то не тільки там, куди вони були намірені. Мушу зазначити, що частина польської суспільности (деякі організації і визначні особи), які хоч самі не погоджувалися з способами та доцільністю таких методів боротьби українських революційних чинників, публічно признали геройську жертвенність, яку проявили ті люди в ім'я своєї державности, і прохали у президента помилування, хоч і безвиплидно. Якраз на підставі того свого переконання, що карою смерти для тих людей уже не вдасться відвернути українців від того, до чого вони так завзято прямують і що вже на обрії зарисовується. Тим новотвором, що вже зарисовується по через кордон кількох держав, є українська держава. І українці безперечно вже переросли її постанови щодо своєї національної свідомости та державницьких стремлень і необхідних для самостійного державницького існування прерогатив. Але тільки дійсно тяжкі обставини їхнього власного як і зовнішнього політичного положення не дали покищо це здійснити. Одна-

че це вже є питанням дуже короткого часу.

...Безперечно, що не всі будуть з того задоволені, але з тим ми мусимо рахуватися.

Справа реалізації української держави — це мусимо об'єктивно ствердити — не стоїть у зв'язку з німецьким наступом на нас, а є впливом вищенаведеного положення..." ^{171а)}

Закінчимо хіба цей огляд голосом польського журналу "Бунт Млодих", що доволі часто здобувався на більш об'єктивну оцінку польсько-українських національних взаємин у рамках польської держави, і якого співробітники дописували також до "Бюлетеню Польсько-Українського", що ставив собі за ціль розробляти питання тих взаємовідносин. У статті п. н. "Паленієм з сорому за вас, панове", читаємо:

"Читаючи спогади й описи, що прославляють терор з часу російсько-японської війни і безпосередньо коло них вислови осудження й погорди для українських бойовиків, почувуємося трохи ніяково. Та й добре, що ще так почувуємося, бо життя у відродженій Польщі могло вже довести нас до знидіння почувань, що велике і добре, і до підмінення їх тим, що вигідне і корисне. Царська Росія була перед війною синонімом темноти, поліції й антилібералізму. Польща — синонім волі й героїства. Коли у Франції хотіли спрямувати думку до абсолюту, до краси, до величі, то говорили про Польщу. Та нині це змінилося. Та ще і як змінилося! І цього факту не можна доказати цифрами. Це — наголовки газетних но-

^{171а)} "Знаменна промова польського консула в столиці Закарпатської України", — "Новий Шлях", 31 січня 1933.

винок, це вираз обличчя, коли товариш подорожі довідається, що ми — поляки, це буря оплесків коли прийняли Литву до Ліги Народів, це сотні й тисячі фактів і майже непомітних, тільки відчutih відрухів.

Та українська справа не е суттю всіх справ. Це хіба термометер нашої власної дурноти, струмок, що ним безугавно пливе квієтизм, світогляд, що його сприймаємо щораз вигідніше й байдужніше. Виховане в неволі покоління уявляє собі політику, як брехню, а владу, як поліцію. Паленіємо з сорому за вас, панове!”

II. Розділ

“ГОРОДОК” ПРИВОДОМ КРИТИКИ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БОРОТЬБИ

Поглиблення пропасти між легалізмом і революційним організованим націоналізмом. — Два напрямки в легальній українській політиці. — І два погляди в ОУН на тактику: політична, чи бойова-терористична? — Перший критичний голос про “Городок”. — “Діло” проголошує боротьбу з організованим революційним націоналізмом. — “Мemento” Городка перед анархізацією та відривом від конструктивної праці.¹⁷²⁾ — Католицька “Мета” про шкідливість революційної акції. — Чи можлива спільна мова між підпіллям і світом легальної боротьби? — Болюча безрадність легалізму. — Мотиви революційних акцій можна розуміти, але не їх оправдувати. — Політичний радикалізм веде до самовинищення. — “Мета” проти збройної боротьби і національної революції. — Не “бомби і насильство”, тільки “дух і мораль”.

Церед української громадськості наслідки городецької справи позначилися в трьох головних площинах.

Перша — поглиблення пропасти між легальним українським суспільно-політичним світом та

¹⁷²⁾ Лапки вживаємо тут не з полемічно-насмішливою метою, тільки щоб підкреслити, що це думка даного політичного середовища, а не його противників, або автора.

революційним націоналістичним рухом. У взаємовідносинах між ними вже й давніше зарисовувалася розколина, тепер же ж вона розширилася в майже непрохідну духову пропасть: одні стали по один, другі по другий бік.

Друга — легальний український політичний світ у рамках польської державности, хоч одностайний в оцінці метод політично-революційної діяльности націоналістичного табору, не знайшов однієї спільної лінії у встановлюванні плятформи відношення до польської державности на українських землях і політичної тактики, що з того мусіла б випливати. Одні пішли дорогою активної політичної співпраці з державними урядовими колами, другі залишилися на становищі опозиції, що ніділа в пасивізмі, в декларативності своїх поглядів, без можливости вдіяти щонебудь практично. Зародки такого двоподілу існували від першої хвилини окупації українських земель. Вони поволі кільчилися та визрівали. Але щойно електричний струм городецької події, що різко струснув усією українською суспільністю в Польщі, чітко і ярко опреділив обидві духово-політичні позиції: одні стали наліво, другі — направо.

Третя: сам український визвольно-революційний рух вступив на нову дорогу. До того часу змагалися в ньому дві течії: старша — за тим, щоб Організація Українських Націоналістів стала широкою, масовою **політичною** організацією на підложжі українського націоналізму, що викристалізувався недавно, в першому десятиріччі після закінчення збройних визвольних змагань; і молодша, що хоч і стояла на тих самих світоглядових та ідеологічно-політичних тезах модерного українського націоналізму, проте в тактиці і в методах

намагалася продовжувати бойово-терористичні традиції Української Військової Організації.

Коли говоримо тут про “старшу” й “молодшу” течії, не маємо на увазі хронології, котра з них постала скоріше, а котра пізніше, тільки пересічний вік однієї чи другої тактично-політичної лінії. В першій перемагали колишні військовики й основники Української Військової Організації, люди в основному третього десятка літ свого віку, а ряди прихильників другої орієнтації склалися з наймолодшого покоління націоналістичного руху, головним чином студентства.

Городок поклав кінець дискусіям і різниціям у думках і в ділах. Перемогла думка, що Організація Українських Націоналістів повинна йти дорогами політичної роботи, політичного перевиховання, підготовою широких народніх мас до державного визволення через національну революцію, найперше психологічно, а потім організаційно.

Не вдаючись в оцінку правильности чи помилковости тієї чи іншої концепції та політичної тактики, хочемо тільки ствердити, що городецька справа прискішила цей процес поляризації в українській суспільності під польською займанщиною і закріпила той стан, що тривав до кінця тридцятих років, доки під ударами німецьких танків Польша не лягла в руїнах.

Перші критичні голоси, як реакція на експропріацію в Городку, далися чути, ще заки початкове слідство могло розвіяти неясні поголоски про ту подію.

Львівське “Діло” помістило вступну редакційну статтю, писану другого грудня, отже три дні

після нападу, п. н. "Городок Ягайлонський і його мemento".¹⁷³⁾

Нав'язуючи до того, що в цьому нападі втрапили життя чотири особи і було ранених дев'ять — як твердять урядові комунікати — і що як його епілог прийде ще суд і засуд ще кількох українців, якщо не на смерть, то на довголітню тюрму, автор статті покликається на комунікати офіційних та півофіційних польських агенцій, що виконавці нападу на пошту в Городку були члени революційної і терористичної організації. Ця організація має вже за собою більше подібних нападів та інших терористичних актів, наслідком чого втрапили життя молоді українці, згадати б хоч Ярослава Любовича¹⁷⁴⁾ і Гриця Пісецького¹⁷⁵⁾ з недавніх часів.

За яку ціну втрапили життя в Городку знов два молоді українці? — питається "Діло" — і годиться з тим, що було б несправедливо підходити до оцінки "жалюгідних вчинків молодих людей" виключно з того становища, що сталося це за ціну тих "добутих своєю і чужою кров'ю трьох чи чотирьох тисяч злотих". Признає теж редактор, що ті молоді люди були "віддані душею і тілом націо-

¹⁷³⁾ Число 269, з неділі, 4 грудня 1932 року.

Мemento — з латини: пам'ятай!

¹⁷⁴⁾ Ярослав Любович згинув у погоні після нападу на поштового листаря у Львові при Городецькій вулиці в березні 1929 року. Гл. про те в моїй книжці "Далекий приціл".

¹⁷⁵⁾ Гриця Пісецького застрілила поліційна погоня після експропріяційного акту під Вібркою в липні 1930 року.

Ярослав Любович, Гриць Пісецький і Юрко Березинський були синами українських священиків. Це свідчить, що виховувалися вони в високо-патріотичній атмосфері галицько-українських священичих родин.

нальній ідеї” і тільки впали жертвою “хибно зрозумілого та кепсько відчуженого патріотичного пориву”. Їм здавалося, що пішли на велике патріотичне діло, а коли треба й життям своїм пожертвувати в таких акціях, то це виходить тільки на добро українського народу.

Хто ж винен за те, що українська патріотична молодь пішла блудною дорогою? Коли не можна суджувати виключно її, за такі події, як у Городку, то треба шукати винуватців і співвинуватців деінде. І знаходить їх редактор “Діла” найперше “в незалежних від нас обставинах”. Не подає ближче, які це обставини і чому не маємо на них впливу, однак можна здогадуватися, що має він тут на думці екстермінаційну польську національну політику. А в дальшому, вина за те лягає теж і на українську суспільність — “на нас самих, бо ми може замало боролися з тими явищами нашого життя, які заводили й доводять до таких фактів”.

Дійшовши до такого висновку, “Діло” одверто проголошує бій революційному націоналістичному таборові, точніше, його провідним колам:

“Ми такі події осуджували й осуджуємо, але не були в силі їх спаралізувати. На будуче мусимо послідовно і пляново боротися не так з подіями, бо вони приходять ненадійно і незалежно від нас, як радше з тією атмосферою і з тим середовищем, в якому живе фальшиве зрозуміння ідеї”.

Ця боротьба, покищо, як заповідає автор статті, буде йти в ідейній площині, переконуванням тих молодих людей, що вони роблять зле, що це шкідливе так з погляду широких національних інтересів, як і з погляду економії національних сил.

“Патріотична ціль наша й усієї ідейної молоді — одна. Ми живемо одними й тими самими національними ідеалами, але ніяк не можемо погодитися, щоб їх реалізувати такими невідповідальними і шкідливими для нації в наслідках засобами”.

Накінець автор твердить, що настала вже крайня пора протиставитися невідповідальщині і саме Городок має стати поважним і грізним менто. Бо Городок — це не відокремлене явище, це черговий факт у ланцюгові подібних подій і він доказує та підтверджує, що

“в тому недоступному для нас світі йде до чим раз гіршого, там йде до затрати здорового глузду. Коли ми читаємо в одному бюлетені того світу з березня-квітня, що всякі саботажі й терор потрібні тому, що викликають, як реакцію, репресії на всю суспільність, а ті репресії потрібні тому, бо хто захоче від них охоронитись, мусять втікати під ворожі крила, демаскуючися перед масами, — то признаємося, що нам волосся піднімається зо страху й дива. Ніякий найзапекліший ворог не міг би для нас придумати нічого гіршого, як те, що ми прочитали...”

..Нема сумніву, що такими гаслами цей світ нашу націю до добра не доведе. Навпаки, здійснюванням цих гасел можна тільки нищити та руйнувати власний нарід та його надбання, можна його анархізувати та відривати від усякої конструктивної і творчої роботи. Відповідальні за долю народу чинники мусять паралізувати всіми доступними засобами вплив таких безмежно невідповідальних гасел на на-

ше молоде покоління і тим самим паралізувати в самім зародку і такі події, як у Городку.

“І саме Городок нехай стане остаточною і грізною пересторогою перед наслідками такої “ідеології” і рівночасно вихідною точкою для боротьби з нею”.

В такий сам тон і в усяких варіантах ударила вся українська легальна преса. Було б і неможливо і недоцільно реферувати всі її голоси. Тому, подавши вже думку “Діла”, як рупора найбільшої і найвпливовішої української партії на землях під польською займанщиною — Українського Національно-Демократичного Об’єднання — доповнимо ще її голосом католицьких українських кіл, що гуртувалися довкола тижневика “Мета”, якого головним редактором був колишній посол УНДО, д-р Володимир Кузьмович, а який відбивав у собі до деякої міри погляди Святоюрської Гори.

В статті п. н. “З перспективічної віддалі”¹⁷⁶⁾ подає автор аналізу доцільности чи шкідливости бойових акцій на зразок Городка. А щоб натякнути посередньо на те, що за ходом думок стоїть не тільки автор статті та редактор тижневика, не тільки ті суспільні кола, що підтримують ідеологічний напрям “Мети”, але й інші авторитети в українському народі, автор почав свою статтю цитатом зо “Слова до української молоді” митрополита Шептицького, що “не зривами одної хвилини, лише безупинним напруженням і безупинними жертвами аж до крові і жертви многих поколінь двигается народ”. Стаття довга, і тільки одна з цик-

¹⁷⁶⁾ “Мета”, число з 11 грудня 1932 року.

ду інших на аналогічні теми, на жаль, можемо подати тільки її уривки, передруковані в "Ділі".¹⁷⁷⁾

"Признаємо одверто, що відчуваємо величезні труднощі, коли з обов'язку української публіцистики приступаємо до аналізу цієї трагічної події. Безперечно, найлегше мовчати, або засланятися християнською етикою, що безоглядно засуджує всяке насилля і вбивство. Однак трудність не в підході. Він для нас ясний: виключаємо без застереження терор, насильство і морд, як засоби політичної боротьби. Трудність ось у чому: чи між світом підземельним і його симпатиками з одного боку, а світом легальної політичної боротьби, до якого себе зараховуємо, з другого боку, може існувати спільна мова? "

Дозволимо собі висказати надію, що трагедія українських західніх земель ще так далеко не посунулася, щоб на них уже були виключені первні західньо-європейського духового й морального порядку, що ще не конче мусять тут мати право громадянства хаос і руйна. Однак останні події в Городку й у Львові показують на те, що ці землі вже дуже недалекі від того..."

В дальшому уступі статті автор підкреслює спільне джерело виступів українських революційних груп і терористичної акції польських боївок супроти жидів, а добачує його у хворій атмосфері міжнаціональних відносин у Польщі, хоч усієї вини й відповідальности звалювати на ту атмосферу було б невірро.

¹⁷⁷⁾ "Діло", число 278, четвер, 15 грудня 1933 року.

“Що ж легше, як критично “переїхатися” по польському державному режимові і польській національній політиці останніх років? Політичне сумління “перехідної кон’юнктури” було б чисте. Однак не сумління народу, що живе історичним життям з живчиком століть. На нашу думку, українська політично думаюча громадськість замало перепоена свідомістю, що відповідальність за долю західніх українських земель несе перед історією — у перспективі віків — у першу чергу таки український, а не польський світ... На жаль, стріли на гордецькій пошті це не лише позначки скріплення стихії бунтарства, але й болючий доказ нашої безрадности...

Можемо докладно зрозуміти мотиви діяльності українських революційних організацій. Однак не можемо в ніякому разі їх оправдати. Український скрайній націоналізм, задивлений у живі й історичні приклади інших народів, не є спроможний на холодну оцінку теперішнього жахливого положення українського народу і шукає виходу в хаосі боротьби всіх проти всіх. З попелищ руїни думає мабуть відродити українську державність.

В обличчі катастрофи знаходить вину тільки той, хто здібний на холодну розважність. Нам відомі факти з історії визвольних рухів інших народів, що молодь нераз кидала на терези випадків свій темперамент. Нам відомо теж, що треба нераз десятків років, щоб потім рішити, коли таке вмішання темпераменту в політику було помилкою, а коли коначною, хоч болючою операцією. Доказ — визвольна боротьба поляків та ірландців. Од-

нак нам відомо й те, що кожний радикалізм падає під ударами ще більшого радикалізму — аж до самовинищення. Доказ — французька й большевицька революції. Спитаємо, чи сучасне положення українського народу є того рода, щоб міг він витримати політику самоз'їдаючого себе радикалізму? А хочби навіть лише політику послідовної збройної боротьби, аж до національної революції включно?

Відповідь лише одна: ні! Робити безпосередні історичні аналогії з прикладів інших народів, це значить робити фатальну перспективну помилку. Теперішніх засобів боротьби поневолених народів у ніякому разі не можна рівняти з засобами боротьби з XIX століття, чи хочби й навіть перших років нашого віку. Приклад гітлеризму доказує, що й незвичайно розвинений нарід, перший у світі під оглядом технічної цивілізації і найбільш досконалий з усіх народів у почутті масової дисципліни, може заломитися при вжитті тактики терору. Тепер не бомба й насильство, не лицарство абсурду і біль самопожертви, не дрібний гурт людей, готових однаково на подвиг, як і на смерть, лише дух і мораль, безупинне напруження і консеквентна воля, свідомість та однозгідність діяння мільйонів — ось ті діючі сили, що втримують на поверхні життя сучасні народи та їхню християнську цивілізацію, не дозволяють їм скотитися в безодню анархії й хаосу. Вони і лише вони допоможуть нам розбудувати й довести українське державництво до його політичного оформлення...”

В яку б форму не вбирати критику революційного українського націоналізму в його тактиці

національно-визвольної політики: чи в прямі випадки “Діла”, чи в єзуїтсько-філософські вболівання та історіософічні виводи католицької “Мети”, чи критичну аналізу ідеологічних основ українського націоналізму на сторінках преси й видань соціалістично-радикального табору — все те зводилося до одного спільного знаменника, до одної спільної плятформи всього українського легального світу від його лівиці аж до найправішого крила: вони засуджували революційні методи боротьби, вважаючи, що шкоди з неї неспівмірні з користями. Залишм на боці, чи таке становище було правильне, коли глядіти на нього саме з історичної перспективи, що на неї покликүвався український католицький суспільно-політичний світ. Відповідь на те прийшла дуже скоро: принесла її катастрофа другої світової війни, що змела з обличчя землі всі ті матеріяльні, суспільні, економічні й інші видні для очей і доторкальні для рук невірного Томи здобутки, во ім’я яких ішов хрестовий похід проти організованого українського націоналізму. Щезли й ті — як організовані й діючі в політиці елементи — що рятували їх перед безвідповідальністю націоналістичного руху. В жахливій дійсності воєнних років лишилися для українського народу тільки духові й ідейні цінності, що їх проповідував і за які змагався український націоналізм. Не пропало тільки те, чого ані зміряти, ані зважити не можна, чого вогонь не з’їсть і вода не забере — воля до боротьби, замість капітуляції і згоди з ворогом, віра в силу власного народу, замість шукати рятунку в згоді з ворогом і порозумінні з ним, хочби на окремих відтинках національного життя. Стільки по одній стороні барикади, що піднялася вгору після Городка.

III. Розділ

НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ ТАБІР ВІДПОВІДАЄ

Трудність оборони перед нападками через брак легальної преси. — Засяг підпільних видань — замалий, вільна еміграційна преса — задалеко. — Що писав “Новий Шлях”? — Інші голоси закордонної української преси. — “Сурма” неохоче встрявала у внутрішню політику, — її вістря проти ворогів. — Становище “Сурми” до витвореного положення. — Спільне соціально-політичне підложжя подій у Ліску, на Поліссі й у Городку. — Як то було в Ліску й на Поліссі. — Але різна форма: стихійність одних і організованість останньої. — Комуна капіталізує селянські рухи. — Невиражене й нерішуче становище української преси підтверджує польську пропаганду. — Удар “Сурми” по “Ділі”. — Городок справді мemento, але для ворогів. — Іронічна критика заяви голови УНДО в варшавському сеймі. — Петиція полк. Сушка до Ліги Народів про звуження над політичними в'язнями. — Чому не внесли її українські послы? — Інтерпеляції в сеймі не вистачають. — “Комітет Трьох” у Женеві відкидає петицію. — Коментарі та висновки “Сурми”. — “Городок” зірвав перемир'я. — Боротьба між двома світами. — Війна 1939 року ані не припинила її, ані не принесла перемоги. —

Організований націоналістичний рух не мав ще тоді своєї регулярної преси, щоб міг боронитися перед наступами на себе частини української

супільности. Та й не міг її мати на українських землях. Роблено спроби, одна за другою падали газети під конфіскаціями цензури, арештами редакторів, переслідуваннями на всі можливі лади всіма органами державної адміністрації. А навіть якщо б і забрати голос у котромусь з тижневиків, що виростали і зникали, як гриби, то ще менше можна було б там написати, як в іншій легальній пресі, з уваги на спеціально гостре око цензури на націоналістичні періодичні чи неперіодичні видання.

Крайова Екзекутива ОУН видала після наглого суду дві летючки. Одна з них, довга, подає опис і наświetлення городецької акції, наглого суду над Біласом і Данилишином з товаришами і призначена головно для членства та прихильників ОУН, щоб дати їм правдивий образ справи і щоб не лишалися вони тільки під враженням того, що перечитають у легальній пресі. Друга адресована до всього українського народу, подає те ж саме в скороченні і кінчається закликом ставати під прапори українського націоналізму до боротьби з ворогами, не давати послуху ні тим, що за згодою з Польщею, ні комуністам. Подаємо її тут у повному тексті:

Український Народе!

Серед тьми неволі на Західніх Землях України слуху тишу передерли сухі револьверові стріли, болючу темноту прорізало ясне світло метеорів! Зірвалася буря, що сколихнула тихе плесо твого життя. Світло блискавки освітло ясно твій шлях та осліпило ворогів. По всій Україні пролунав новий могутній заклик до боротьби. Серед усіх ворогів пронеслася страшна зловіща вістка: "Вони знову!" По ці-

лому світі заговорили про боротьбу України
зо ворогами.

Це в останньому дні листопада відділ Української Військової Організації виконав відважний напад на польський поштовий уряд у Городку. На наказ організації українські бойовики зо зброєю в руках відобрали від ляцького займанця награване українське майно, яке він хотів повернути на сильніше закріпощення українського народу. Від куль ляцьких посіпак згинули геройською смертю два з-поміж найкращих твоїх синів. Бойовик Юрко Березинський, важко ранений ворожою кулею, з власного револьверу вбив себе, щоб не стати тягарем у відвороті товаришів і не датися живцем катам у руки. Бойовик Володимир Старик згинув від граду куль, якими трусливий лях з укриття засипав бойовиків при відвороті.

Два бойовики, Василь Білас і Дмитро Данилишин, зо зброєю в руках серед темної ночі прямують на означене місце. Коли два поліційні посіпаки заступили їм дорогу, цільними вистрілами Данилишин кладе одного трупом, а другого важко ранить. Над Дністром озвірена товпа таки українських селян, під'юджена ляхами та осмілена тим, що бойовики не хотіли до неї стріляти, зловила їх та віддала в руки ляцької поліції, яка нелюдськими побоями й тортурами хотіла зломити гордих Українських Революціонерів.

Кровожадний ляцький займанець урядив у Львові "суд". На ньому незламний Дмитро Данилишин кинув ляхам у вічі визов і погорду своєю мовчанкою. Отвертий Василь Білас

показав ляхам, що не боїться їхнього “суду” й шибениці та свідомий свого героїзму гордо виявляє свою участь у нападі. Виснажений та зломаний важкою недугою серця Маріян Жуківський, не жалує свого кроку і хоч оставлять велику рідню, удержувану його працею, заявляє, що все робив і зробить для визволення України. Поведінка бойовиків на процесі, під час читання присуду і перед його виконанням, незрушним спокій та погорда до ворога, це ті моменти, що підносять Революціонерів на висоту героїв, що замикають уста найпідлішим клеветникам, що навіть слабодухів і маловірів наповняє німим подивом, а ворогів смертним страхом і блідою злістю.

Двох героїв, Старика й Березинського, ляхи поховали потайки. На їхній могилі появилася вінки й дубовий хрест з написом: “Ми ще прийдемо”, які ляхи зараз зруйнували. Оба другі герої згинули на ляхській шибениці. Їхні тіла запроторені кудись ляхськими варварами! П’ятого з них кинули ляхи у тюрму на 15 літ. Та що не робили б люті вороги, на місці поляглих стануть сотки нових бійців. “За вами, бійці, свіжий полк вже іде!”

Ще одна легенда зродилася. Виросли нові могили, що вказують тобі, Український Народе, ясний шлях: шлях національної революції, збройної боротьби з усіма займанцями за визволення всіх українських земель та створення Самостійної Соборної Національної Держави. На шляху Української Національної Революції стали чотири нові великі сторожі: Юрко Березинський, Володимир Старик, Дмитро Да-

нилицин і Василь Білас. ОУН має нових героїв.

Український ремісник, робітник, селянин і студент, що боролися рам'я об рам'я і так згнули за Велику Ідею, хай будуть тобі великим взором. Задивлений у їхні світлі постаті ти, Український Народе, ітимеш твердо вказаним ними шляхом і не даш звестися з нього ні запроданцям Польщі — хруням — ані Москви — комуністам. Не даш здержатися своїм же лжепророкам та маловірам, що дбають тільки про власну шкіру.

Ти покажеш, що вмієш оцінити жертву Героїв, в ім'я їх кличемо тебе, Народе!

Всі під прапор Української Національної Революції!

Хай живе незламна боротьба з ляхами, москалями і прочими займанцями!

Хай живе Самостійна, Соборна Українська Держава!

Слава націоналістам-революціонерам, членам Української Військової Організації: Юркові Березинському, Володимирові Старикові, Дмитрові Данилишинові й Василю Біласові!

Слава героям!

Ми ще прийдемо!

В грудні, XV року Української Національної Революції.

Крайова Екзекутива
Організації Українських Націоналістів.^{177а)}

^{177а)} Текст летючки передрукований з часопису "Новий Шлях", рік ІУ, число 6, Едмонтон, 7 лютого 1933 року.

Стиль і тон летючки витриманий у патосі й піднесеному настрої, як це було звичаєм у всіх підпільних революційних рухах, що промовляли до серця і до чуття. Читач завважить, що виконання нападу означене тут, як з наказу Української Військової Організації, а не Організації Українських Націоналістів, так само полягли й повішені бійці заподані як члени УВО, а не ОУН. Таке означення ішло по лінії постанов спільного порозуміння Проводу Українських Націоналістів і Начальної Команди Української Військової Організації.

Можна було забрати голос хіба або на сторінках прихильної собі еміграційної преси, головню заокеанської, в першу чергу “Нового Шляху”, що якраз тоді ставив свої перші кроки, або в нелегальних виданнях. Одні і другі не могли рахувати на те, щоб їх широко читали на українських землях, кожна з іншої причини: через далеку віддаля та спізнену доставку і через неможливість користуватися поштою. Тут подаємо кілька прикладів голосів української преси за океаном:

“Чи уявляєте собі, яке враження викликав процес серед усього, без винятку, громадянства? Такого процесу ще в нас не було за цілих останніх 12 років, та хіба ніяка подія не потрясла так глибоко цілою нацією, не знайшла такого відгону серед найширших мас і з’єднала ціле розбите громадянство в одному почуванні, як смерть Данилишина й Біласа. Моральна сила двох молодих, малоосвічених хлопців, їхня віра в ідею, їх просто неймовірна постава, спричинили, що не лише вони — яких перед тижнем власне громадянство окричало мало що не бандитами — вийшли

світлими героями, але переможною вишла також організація, до якої вони належали.

Чим був український рух в очах поляків і польської преси досі? Передусім рухом неіснуючої нації, якихось “українців” (конче в лапках!), смішного претенсією незнамого племені зрівнятися з історичними націями. Коли ж цей рух прибирав гостріші форми — його просто плямували, як бандитизм. Тепер, від якихсь двох-трьох літ, а особливо за останні місяці, все це змінилось. Ось в “АБЦ”, варшавському органі ендеції, з’явилася довжелезна стаття передового публіциста партії, А. Новачинського, під заголовком “Вернигора”, де широко оповідається про культурні досягнення українського руху, про його політичні розмах тут і там, про те, що треба не спускати з ока того руху... неіснуючого народу. А при кінці — повна жалю увага, що все те росте і переростає голови принципових негаторів українства; що представники нового руху “знають добре, що прокинувся люд, що став на ноги і що розпочався неминучий, нормальний біологічний процес визволення молодого і здорового племені”.

Так пише публіцист вшехполяків! А вплинув на нього, м. і., і останній процес. До недавна з усіх підсудних роблено платних агентів, бандитів і каналій. Тепер — просимо перечитати всю польську пресу з того приводу: домагаючися їхнього покарання, вона віддавала данину респектові перед їхньою ідейністю та посвятою. Не значить це, що польська громадська опінія наблизилася до думки змінити свою політику супроти українців, але значить

це далеко більше: що в психіці польського народу супроти українського наступило певне заламання, що поляки вже не можуть глядіти на наш національний рух, як на “вибрик племені без історичних оправдань, як на гайдямаччину”. Новий рік зачинається для нас під знаком моральної перемоги нашого руху, під знаком вирвання від противника признання нашої, бодай теоретичної, рівноправности — так як тепер ми теоретично вирвали це признання від Росії. А це зміцнює силу нашого руху і послаблює силу тих, хто тому рухові протиставиться. Бо інша справа поборювати “бандитизм”, а інша — рух “молодого сильного народу”.^{177б)}

“Шибениці, що їх ставлять ляхи на наших землях, це аж надто вимовний доказ, що вони дбайливо використовуватимуть кожну нагоду, щоб свій диявольський плян у винищуванні всього, що українське, послідовно та з усіма подробицями переводити в життя. А кривава драма, що розігралася у Львові 23 грудня, а яка потрясла опінією не тільки української суспільности, але й цілого світу, повинна протверезити всі верстви українського народу та переконати їх, що кривавий “Бельведер”,^{177в)} ця новітня й найбільша в світі кузня кайданів, ніколи й жодної автономії українцям не дасть. І тому весь український нарід мусить вибрати шлях один, з певною свідомістю того, що хоч цей шлях буде кривавий, то один з най-

^{177б)} “Свобода”. Джерзі Ситі, 21 січня 1933.

^{177в)} Палац у Варшаві. резиденція найвищої польської влади.

невніших в осягненні тієї великої мети, до якої змагають і за яку платять ідейні борці, що з подивугідним героїзмом ідуть назустріч смерті і гинуть з рук ката з одним лише жалем, що не могли б більше служити своїй поневоленій Батьківщині.

Кожен українець мусить бути свідомий того, що хвилина — грізна; що дальший шлях змагань треба спрямовувати в річище загальної боротьби і не за автономію, а за повне відірвання Західньої України від Польщі. Цього домагаються жертви, що повисли на шибеницях, домагається незасягта ще пролита кров с. п. Дмитра Данилишина й Василя Біласа".^{177г)}

Найгостріше висловлювався "Новий Шлях" і це зрозуміле, бо ж це був голос націоналістичного руху за океаном. У статті с. п. "Тепь неріпцучість у побідному наступі націоналізму" писав він:

"Із заіснуванням українського національного активізму заметупилися та запенкоюїлися всі старі українські угрупування, від скрайніх правих до скрайніх лівих. З посиленням і поширенням націоналістичної акції посилюється і реакція тих угрупувань проти націоналістичного активу. Проти себе стали два табори, два світи: старий і новий. Перший складається з носіїв усяких старих національних та інтернаціональних концепцій, а другий з носіїв всенаціональної української ідеї. Ці різні угрупування старого світу, що ведуть між

^{177г)} "Український Хлібороб", Курітіба, Бразілія, 4 лютого 1933 року. Обидва уривки наведено за працею Данила Чайковського.

собою боротьбу, займають до національного активу однакове вороже становище і спільно його поборюють. В своїй боротьбі проти українського активного націоналізму використовують вони всі свої засоби, від політичних моралів-почувань почавши і на провокації скінчивши. Зростаюча ворожнеча одного табору до другого, розвиток боротьби одного проти другого показують, що ці два табори, два світи — старий і новий — не можуть жити побіч себе в українському політичному світі. Один мусить згинуть, мусить провалитися.

Український націоналістичний активізм зродило теперішнє життя української нації. Зродило його, як реакцію проти того, що є в українському політичному світі, проти всіх старих питомих українських та імпортованих, прийнятих від чужих, політичних та загально-соціальних концепцій, з яких усі — без уваги на свою закрутку, тенденцію і круги та способи діяння — не дають жодної запораки на державне і соціальне визволення української нації. Старі політичні міри й ваги не мають примінення в новому українському націоналістичному русі; для нього не мають найменшого значення жодні потягнення і досягнення старого українського політичного табору, тому що нічого з того не може принести для української нації цілковитого і справжнього визволення і не може змінити загального становища цієї нації...

Саможертва українського національного активу, кров передвісників української національної революції активізують українські народні маси. Значить, праця того активу при-

носить бажаний успіх. Гідна постава українського націоналістичного елемента в Західній Україні проти спольщення українських "Лугів", масова протимонопольна акція, акція української громадськості під час останнього шкільного плебісциту в Польщі — це докази, що кров наших бійців не плеться надаремне. Щораз огидніші вигуки і денунціації, що їх кидають у сторону українського націоналістичного активу різні "патентовані" і "з ласки Божої" провідники народу, "реальні політики", є ознакою переваги українського націоналістичного активізму над старим табором. Наша національна угодовська братія проливає крокодильчі сльози і кричить: "не допускаймо до того, щоб гинув найкращий елемент, цвіт українського народу!" Та хто має до того не допускати? І як? Хто виною тому, що найкращий елемент української нації мусить тепер своєю кров'ю, своїм життям засвідчувати живучість української нації і жадобу визволення? Саме ж ті "патріоти", що тепер кричать. Знову ж наш інтернаціональний табір скавувить, що український націоналістичний рух вириває українську молодь з їхніх рядів. Їм недобре робиться, що українська молодь не хоче приносити себе в жертву за "інтернаціональні ідеї"...

Ворожі переслідування і поборювання українського націоналістичного активу нашим старим політичним табором не в силі здержати його акції. Кожний український активіст знає, що краще згинуть в боротьбі, як у неволі. Для української нації нема іншого шляху до визволення, як шлях національної революції..."

Це вже не неясні й несмівливі нотки нового світогляду, нової ідеології, це вже ясно зарисована політична тактика націоналістичної програми, що попри або й понад "старим світом" намагається вести український нарід до визволення. Городок примусив обидві сторони відкрити карти і стати кожна на своєму обраному місці: одні по цей і другі по той бік.

Правда, Українська Військова Організація мала в своїх руках могутній інструмент слова — "Сурму". Хоч виходила вона тільки раз на місяць і хоч доставала її на рідні землі була дуже нерегулярна, зате слово її для тисячів і тисячів читачів було, як святе. Але Українська Військова Організація, — що зрештою тоді була тільки частиною українського націоналістичного руху, бо його основним носієм і втіленням була вже Організація Українських Націоналістів, — щільно дбала про те, щоб наставляти своє вістря проти ворогів українського народу, як цілоти, не встряваючи і не даючи себе втягати у внутрішньо-політичну полеміку. Значним чином через те і здобула вона собі такий величезний авторитет серед широких верств українського народу, головню на його низах і серед молоді.

Проте, під щораз сильнішим обстрілом ворожих націоналізміві легальних українських партій мусіла й "Сурма" відзиватися. Від неї просто вимагали того, її мовчанка могла б уважатися признанням слухності і правильності політичних позицій противників. Робила вона те дуже неохоче й обережно, двома способами: прямими висказаними й посередніми натяками, але які кожен міг зрозуміти, до кого вони відносяться.

“Сурма” за місяць грудень вийшла вже після того, як відбувся наглий суд і виконання присудів смерті на Василеві Біласові і Дмитрові Данилицинові. Городецькій справі відведено там понад сім сторінок, з усіх дванадцяти. Подано перебіг нападу, відворот бойовиків, схоплення їх, арешти, суд та езекуції, як тільки можна це було зробити в обмежених розмірах газети.

В цій статті п. н. “Городок Ягайлонський” за-слуговує на увагу її вступ, де редактор ставить городецьку подію на тому самому підложжі су-спільного й національного ферменту, що розкла-дає Польщу в основах і який виявився також сво-го часу подіями в ліському повіті¹⁷⁸⁾ на межі Бой-ківщини й Лемківщини та на Поліссі.¹⁷⁹⁾

¹⁷⁸⁾ В ліському повіті йшли селянські страйки в обороні перед нечуваним визиском і наслідками польської аграрної політики та ганебної ролі, що її в тому зіграла державна адміністрація і поліція. Польська влада використовувала українських селян західньої Бойківщини і лемків до без-платної праці при будовах доріг, вбираючи це в форму т. зв. свят праці, що на ділі були звичайною панциною. В той спосіб сподівалася заощадити мільйони злотих з бу-джету самоврядування і державного управління шляхами. А в той же час представники тієї влади прогулювали, про-пивали та програвали в карти та в рулетку на французь-кій Рівір'єрі грубі гроші з публічних фондів. Саме в наслі-док такої шаленої марнотравности діячів “відродженої Поль-щі” постало неймовірне задовження самоврядування, головно на українських землях, де контролю вважалася анти-патріотичною поставою. Про катастрофальний стан і на-слідки такої “господарки” автор цих рядків особисто пере-конався в воєнні роки, будши якийсь час посадником одно-го з середніх міст Галичини і потім керівником самовряд-ного правління округи, що включала в собі три колишні

Українська легальна преса фальшиво й невір-
но, на думку "Судми", розцінювала генезу тих по-
дій, підбігала за польськими часописами і через те
тільки гнала воду на лотоки большевицького мли-
на.

польські повіти. Свої гуляння і розтрачування публічного
майна і грошей громадян-податковців "дзялаче" рівнова-
жили стосованими в лиському повіті засобами.

179) Заворушення на Поліссі дійшли до розмірів прав-
дивого повстання. Селяни зайняли позиції в давніх стрі-
лецьких ровах з першої світової війни і зводили регулярні
бої з поляками, що кинули проти них тисячі поліції, гра-
ничної сторожі та регулярного війська. В цій акції брали
теж участь панцерні авта, танки і навіть літаки. Тривало
це майже три тижні, заки вдалося польській владі опану-
вати ситуацію, а скільки там згинуло людей — Бог один
знає, ніколи це не було подане до відома. В кожному разі
число йшло в тисячі. Після того влаштовано криваву "па-
цифікацію" з розстрілами селян на місцях, паленням сіл
і навіть збіжжя "на пні", судами й тюрмою. Автор мав
нагоду говорити з деякими полішуками в тюрмі. Розказу-
вали вони речі, що від них волосся дубом на голові става-
ло — але світ про те майже не знав, поза тим, що "наслід-
ком комуністичної агітації вибухли заворушення, але влада
скоро привернула спокій".

В обидвох випадках, незалежно від безсумнівного со-
ціального підложжя збіднілого українського села, рупій-
ною силою було протипольська постава селянства, іншла
вона проти Польщі, як ворожої держави чужого йому на-
роду. Само собою, що Польща намагалася представляти
ті рухи перед своєю власною і перед заграничною при-
людною думкою, як наслідок большевицької пропаганди.
Не без того, щоб і большевики не прикладали туди своїх
рук, як скрізь і завжди в таких випадках. Але вони під-
німали маси проти Польщі в ім'я національних українських
протипольських кличів і щойно в слід за тим закріплювали

“Ще не покінчилися процеси з учасниками ліських подій і ще не затих відгомін подій на Поліссі, а оце наступила нова подія — Городок Ягайлонський.

Всі три події мають одне підложжя і характер: це **фрагменти** боротьби з ненависним окупантом поневоленого народу, який у своїх найширших масах набуває твердого переконання, що не жити йому в рабстві й покорі перед наїзниками, і що не скаргами, плачем, жебранням ласки, але тільки активним спротивом, а то збройно, може добути він собі волі. Всі три події, це прояви українського революційного руху, який безустанно дає про себе знати і щоразто кріпшає, захоплюючи все

свої партійні впливи. Легальний український світ не вмів і не хотів, а революційний український рух тоді ще був за слабкий, щоб перейняти фактичний провід народного руху під власними кличами. “Сурма” закидала українській пресі, що своєю неясною постановою неначе підтверджувала польську тезу, що ці народні рухи були наслідком большевиської пропаганди. Одначе, причиною тих подій не був тільки соціально-економічний визиск українського селянства. В тому часі навіть на глухому Поліссі, де люди довгий час не називали себе інакше, як “тутешніми” або “православними”, національна свідомість уже запустила глибоко коріння. Я був здивований, коли один з тих поліщуків, двадцятькількалітній хлопець, співав стрілецькі й інші українські патріотичні пісні, що якимсь чином знайшли дорогу в поліські болота. В тюрмах комуністи, організовані в своїх групах політичних в’язнів, загортали тих поліщуків до себе. Багато з тих селян щойно в тюрмі наблизилися до комунізму. І це зрозуміле, бо ніхто інший про них ні не дбав, ні не думав. Але були й такі, що навіть у тюрмі не хотіли комуни.

ширші й ширші кола української суспільності, з кінцевою метою — шляхом національної революції здобути Самостійну Соборну Українську Державу.

Поза тим ті три події у **формах** свого прояву — **різні**. Лісько й Полісся, це **стихийний** зрив і вибух противорожого наставлення селянських мас, **освідомлених** у потребі боротьби з національним ворогом. Городок Ягайлонський — це **зорганізований** виступ елементів, що являються **носіями** ідеї українського революційного націоналізму між тими масами.

Але якраз ця різниця стала причиною неоднакового відношення до одних і других подій не тільки ворогів, але й заграничного світу, а щобільше, навіть української суспільності, не дивлячись на те, що ліські й поліські події тривали тижнями (перші), а то й місяцями (другі), що брали в них участь з одного боку тисячі селян, а з другого не тільки тисячі поліцаїв, але й цілі полки війська, танки й літаки, що в ужитті була різного рода зброя. що були десятки вбитих, повішених, засуджених на довголітню тюрму, ранених — а події в Городку мали куди менший розмір і часом тривання і кількістю учасників та жертвами.

Звертають увагу: замовчування або брехливі вістки про ліські й поліські події в ляхській пресі, та надзвичайно скупі відомості в українській і заграничній пресі, наслідком строкої цензури преси та заборони доступу кореспондентам до “пацифікованих” областей — і повне використання з пропагандивного боку Городка. Далі — зведення польською, а то й українською пресою (“Діло”) ліських подій до

розрхів темних мас (!), а поліських подій до бандитизму (!) на большевицькім підложжі (!) — а з другого боку перед примус широкого, а щобільше доволі об'єктивного реферування справи Городка Ягайлонського в ворожій пресі. Вкінці: коли події ліські й поліські не потрясли як слід сумлінням українського загалу, то зробив це якраз Городок; щобільше, Городок потряс до основ ментальністю ворожого табору. Прикладом на те — два такі багатомовні факти: з одного боку загальне обурення української суспільности викликало згангреноване рабством “Діло”, що писало перед процесом про Городок, як про “жалюгідні події”, “злочасну виправу”, “жалюгідні з національного й людського становища виправи”, а далі: **“ми такі події осуджували й осуджуємо. Ми твердимо, що злом є те, що вони роблять. Що це є зле і шкідливе як з погляду широких національних інтересів, так, зокрема, з погляду економії національних сил... У цьому недоступному для нас світі йде до чимраз гіршого. Там іде до затрати здорового глузду”**. А з другого боку, між нашими запеклими ворогами, ляхами, проти яких був Городок, та які понесли втрати в людях і в майні, чільні їхні діячі здобулися (по засуді) на твердження, що учасники Городка “у своєму переконанні боролися за свободу свого народу”. І що найцікавіше, вони не стрінулися з загальним обуренням своєї суспільности.

Бо події в Городку, це таки на правду поважне і грізне мemento, — але для ворогів. Бо люди, що йдуть спокійно на смерть з заявою “я знаю, що мене жде, я був і є на все

приготований, тільки жалію, що не зможу даліше працювати для нашої неньки України”, люди, що навіть не хочуть боронитися перед ворожим судом — ті люди примушують припинити, хоче хто того чи ні, всякі балачки про “бандитизм”, “німецьку інтригу”, “анархізм”, “безвіповідальність”, “затрату здорового глузду”, а перед таким противником і найбільший та найбільш запеклий ворог тратить почуття своєї певности й гордості. Ті люди, що їм чуже рабство, не дадуть своєму народові довго перебувати в неволі. Їхнє життя, повне відданости справі, і їхня геройська смерть однаково наближують волю поневоленому народові”.¹⁸⁰⁾

В тім же самому числі “Сурма”, хоч не редакційною статтею, тільки в коротких новинках з подій на українських землях, поміщуваних звичайно на останній сторінці, бере на приціл політику УНДО, іронізуючи з заяви голови тієї партії, д-ра Дмитра Левицького, й одночасно голови Українського Клубу в варшавському сеймі, де він, хоч і засуджував підпільну та взагалі нелегальну боротьбу проти Польщі, але пояснював її, як реакцію і наслідок невластивої польської політики супроти національної меншини. Цю заяву виголосив д-р Дмитро Левицький на засіданні сейму ще дня 3 жовтня 1932 року, отже майже на два місяці перед Городком. “Сурма” мовчала, во ім'я внутрішнього українського миру. Але раз “Діло”, як один з пресових органів унівської партії, почало воєнні кроки проти націоналістичного руху, мусіла й “Сурма” взятися за відплатну акцію.

¹⁸⁰⁾ “Сурма”, ч. 12 (62), грудень 1932 року.

“Український Клюб і партія УНДО — говорив д-р Дмитро Левицький, — обороняючи принципи демократизму та приймаючи стано-вище **легальної** боротьби, вважають індиві-дуальний терор і саботажі **шкідливими для розвитку українського народу**. В тому напрям-ку вони освідомлюють українську громад-ськість. **Успішність такого ідейного освідом-лювання паралізує польський уряд своєю по-літикою**. Що має робити українська молодь, яку за дрібну провину проганяють з середніх шкіл? Що мають робити абсолюенти середніх шкіл, коли супроти них вищі школи вживають безоглядного нумерус клявзус,¹⁸¹⁾ так, що у Львові на медичний факультет прийняли 3-по-між них усього вісім? Що мають робити ті, що скінчили студії на чужині, коли ставлять їм **труднощі при нострифікації**,¹⁸²⁾ а навіть зо-всім відбирають їм можливість прожитку? Тепер маємо в Східній Галичині 3,000 україн-ської молоді з закінченою вищою освітою, без змоги знайти працю. Ця молодь бачить основ-ну різницю у відношенні до громадян, не має змоги заробляти і реагує на те актами розпу-ки”.

Іншими словами, УНДО гнівається на ля-хів за те, що вони кожного дня своїми ділами доказують... безглуздість політики УНДО, яке

¹⁸¹⁾ По-латині: замкнене число — засада допускати до вищих студій на даному факультеті університету тільки точно означене число українців і жидів, або в пропорції до числа записаних на студії в тому університеті поляків.

¹⁸²⁾ Признання важности дипломів заграничних висо-ких шкіл в одному з університетів Польщі.

“прийняло становище легальної боротьби”, і що поляки своїми ділами переконують навіть невірних Томів, що шкідливими для розвитку українського народу є не саботажі й терор, але шкідливою є дурна віра, що поляки “поліпшаються” і зложать нам у дарі всі земні блага. Дивно тільки, звідки УНДО черпає свою віру в “поліпшення” ляхів та в успішність легальної боротьби?! Чи з тих тисячів посольських інтерпеляцій, що пішли до коша? Чи з тисячів і тисячів розв’язаних українських шкіл, “Просвіт”, “Січей”, “Соколів”, “Пласту”, кооператив? Чи з польських шкіл, костьолів, “Стрельцув”, “Кулек Рольнічих” насаджуваних на українських землях? Чи з грабіжної економічної політики ляхів? Чи може з масових арештів, процесів, тортур в’язнів, наглих судів, публіцистики і “паціфікації”?

Замість постійно осуджувати нелегальну боротьбу та “ідейно” освідомлювати українську громадськість у тому, що терор і саботажі — “шкідливі для розвитку українського народу”, УНДО лише зробило б, якби подало нам, звідки воно черпає віру в “поліпшення” ляхів. Тоді, можливо, і ми повіримо в спасенність унідівського опортунізму і також засудимо нелегальну боротьбу. До того часу — ніяк того не зробимо”.

В часі нервових настроїв і духового напруження грудневих днів 1932 року, ще заки почався наглий суд над Біласом і Данилишинном, відбулося в Женеві засідання т. зв. “Комітету Трьох” при Союзі Народів для розгляду петиції в справі польських знущань над українськими політичними в’язнями. Таку петицію повинен був внести й під-

писати увесь український сеймовий клуб, не зважаючи на виявлену в той спосіб ворожу його постанову до польського уряду. Досі в тих справах українські послы тільки вносили інтерпеляції в Варшаві, на ті інтерпеляції відповідали будь-як чи то міністер внутрішніх справ, чи то міністер справедливости, чи то речник уряду, як цілости, залежно від того, до кого звернена була інтерпеляція. В початках, у першій половині 20-тих років, ще були випадки, що для розгляду заторкненої в інтерпеляції справи покликалася Сеймова Комісія. А потім їх збували чим-будь, нераз просто відкидали, заперечували правдивість заповіданих в інтерпеляції фактів чи доказів. Логічним продовженням таких заходів було б, на випадок їхньої безуспішности в Варшаві, виводити їх на міжнародне форум у Женеві. Правда, польський уряд міг би це кваліфікувати, як нельояльність до держави, понатягнувши в потрібний для себе спосіб ті чи інші параграфи, міг би відповісти репресіями супроти тих, що підписали петицію, може навіть почати супроти них судовий процес і позбавити їх посольських мандатів. "Легальна" боротьба не мусіла вичерпуватися тільки дотриманням польських законів, схвалених на гноблення українського народу. Поза польським існувало ще й міжнародне право і воно нікому не замикало дороги до міжнародних установ, а якби й замикало з формально-правних причин — то завжди був відкритий шлях до міжнародної публічної опінії. На жаль, український легальний політичний світ не міг здобути на таку відвагу. Білас і Данилишин могли пожертвувати за Україну своїм життям, але ані д-р Дмитро Левицький ані хто інший з йому подібних не могли здобути на втрату посольського

мандату. Так розуміла їхню поставу “Сурма” і за те їх плямувала.

Отож, такої петиції український легальний світ не вислав. Підписав її своїм іменем полк. Роман Сушко, колишній двократний Крайовий Комендант Української Військової Організації, що сам був кілька разів політичним в'язнем і мав нагоду у львівських “Бригідках” зібрати інформації від побитих в'язнів та власними очима бачити наслідки тих побоїв.

На тому засіданні “Комітету Трьох” схвалено не передавати петиції полк. Романа Сушка під розгляд Ради Союзу Народів, тільки оголосити окремого листа Комітету в офіційному журналі Союзу Народів і з'ясувати там причини такого компромісового рішення.

Подає в тому листі Комітет, що петиція не має прямого відношення до трактату про охорону національних меншин, тільки ставить питання про нелюдяний спосіб поведінки польської влади з політичними в'язнями. Одночасно Комітет засуджує таке поступування польської влади та режим у польських в'язницях і висловлює надію, — приймаючи до відома заяву польського уряду, що винників знущань над політичними в'язнями покарано, — що польський уряд уживе заходів, щоб того рода випадки в майбутньому не повторилися.

З того приводу “Сурма” в тім же грудневім числі за 1932 рік, писала:

“Думаємо, що не було між українцями такого наївного, який надіявся б на інший вимір “справедливості” у справі петиції полк. Романа Сушка, і який не знав би, що завдання такої петиції, як і всякої іншої, є лише пропагандивного характеру. При цій нагоді заяв-

ляємо: хай нас хоч тепер ніхто не переконує про успішність легальних заходів боротьби, або іншими словами: хай нас ніхто не переконує, що ліпше чекати справедливості від других, легально, ніж вимірити її собі самому, нелегально, вбивши безпосереднього винувника. В другому випадку і “петицію” можна внести, тільки не для жебрання справедливості, а для оправдання виміру своєї справедливості”.

До Городка — це був неначе час перемир'я, завішення зброї на фронті. Легальний світ не погоджувався з революційними методами боротьби, а революційний націоналізм не годився, щоб стати на ґрунті польської державності і вести політику “легальними” засобами, т. зн. легальними з точки погляду польських законів. Між обома світами — нагорі й унизу — ще йшли якісь розмови, були якісь надії. Була навіть мова про розподіл завдань: для явної роботи — принципова опозиція до польської держави, для підпільної — скріплювання тієї опозиції загрозою революційних рухів та заграничною пропагандою, змушуючи в той спосіб польський уряд до уступок та концесій.¹⁸³⁾

У грудні 1932 року впали перші стріли. Перемир'я скінчилося, почалася одверта боротьба, що вже не припинилася до вибуху світової війни. Чи переміг у ній хто? Мабуть ні. Бо хоч після падіння Польщі на полі бою залишився тільки націоналістичний рух, як організована й діюча сила, але в ідейній площині боротьба тільки притихла. Тут і там видобуваються на поверхню її спалахи. Щоправда, це відноситься тільки до української суспільності поза межами рідних земель.

¹⁸³⁾ М. і. з проєктом такої концепції приїздив на розмови з полк. Євгеном Коновальцем д-р Дмитро Левицький.

IV. Р о з д і л

ДВОПОДІЛ МІЖ ЛЕГАЛІСТАМИ

Національно-політична солідарність до 1923 року. — Заперечення польської суверенності над Західною Україною. — Міжпартійна Рада. — Рішення Ради Амбасадорів. — Кожна партія діє окремо, порозуміння — в разі потреби. — Замість негачії — опозиція. — Польонофільські елементи ще в меншості. — Дві концепції: курс на льюальність і принципова опозиція. — Советофільство, як наслідок пониження люту. — Перший розлам в УНДО. — Спроби розложити УВО з нутра. — ЗУНРО з “Українським Революціонером” завмерли. — УВО й ОУН на становищі непримиренности до ворогів. — Польща не в силі справитися з самостійництвом націоналізму. — Шукає союзників в українській суспільності. — Внутрішній мир у Польщі конечний для її внутрішньої і зовнішньої політики та економії. — Методи осягнення, не розумна національна політика, лише адміністраційно-поліційний примус. — Безуспішний тиск на українські кола засудити націоналізм. — Вилім “Діла” з солідарної постави “легалістів”. — Похвали “Слова Польского” за “переломовий характер” виступу “Діла”. — Прірва між верхівкою та низами. — “Новий Час” плямує виступ “Діла”. — Лайки “Діла” й полеміка його з Дмитром Палєвим. — Поглиблення внутрішньої кризи в УНДО. — Перемога польонофільської течії з Василем

Мудрим і Володимиром Целевичем та їхня “нормалізаційна політика”. —

До березня 1923 року, хоч і були деякі ріжніші думок про те, як ставити українську політику на землях Західньої України, а зокрема тих, що входили в склад Західньо-Української Народньої Республіки, то всі вони підпорядковувалися одній спільній державній українській рації. Хоч польська армія окупувала Західню Україну, хоч польській уряд заводив на її землях свою державну адміністрацію — то з точки погляду української державної рації це були насильні та безправні акти. Західньо-Українська Народня Республіка далі існувала “де юре”.¹⁸⁴⁾ Існував та діяв її уряд в формі Диктатури з президентом д-ром Євгеном Петрушевичем, з осідком найперше в Відні, а потім у Берліні. В багатьох європейських столицях існували та були визнані урядами догичних держав дипломатичні представництва ЗУНР. Представник її уряду засідав нарівні з відпоручниками інших держав, що постані на території колишнього цїсарства Габсбургів, у Ліквідаційній Комісії, яка мала вирішувати спадкові масткові справи, розділяти державні добра і переймати або й ні державні зобов'язання австрійської монархії. Польська адміністрація на західньо-українських землях була не наслідком капітуляції української державної влади, вважалася вона тимчасовим мандатом Ліни Народів, що мала вирішити про дальшу долю суверенности над ними. Ввесь час ішли дипломатичні заходи за тим, щоб Польщі відобрати мандат над тими землями і відновити на

¹⁸⁴⁾ Правно.

них фактично суверенність Західньо-Української Народньої Республіки. Як довго йшли ті намагання, так довго samozрозумілою конечністю була однастайна солідарна постава української суспільности. Вона виявлялася в тому, що політичні українські партії стояли на становищі заперечення польської державности на українських землях, не вважали української людности на них громадянами польської держави, тільки далі громадянами Західньо-Української Народньої Республіки, не вважала правними суперечних з тим актів польської влади, таких наприклад, як перепис людности, покликування до військової служби в польській армії, розписування виборів до сейму в Варшаві. Ці партії створили собі для спільного порозуміння Міжпартійну Раду, а коли почала діяти Українська Військова Організація, — стояла вона в тісному порозумінні та в постійному контакті з Міжпартійною Радою. Єдність української громадськости в поставі до польської держави, в відношенні до уряду ЗУНР та до зовнішнього політичного світа була повністю збережена.

Положення змінилося, коли в березні 1923 року Рада Амбасадорів переможних у першій світовій війні держав, що досі в їхньому іменні виконувала контролю над мандатом Польщі, скасувала цей мандат і передала західньо-українські землі під повний суверенітет Польщі, з тим застереженням, що Польща буде дотримуватися постанов міжнародніх договорів про охорону расових, релігійних і національних меншин та що на землях ЗУНР введе територіяльну автономію.

Відосередні сили між партіями почали перемагати, вважаючи, що Міжпартійна Рада, як постійна політична установа й орган, який рішав би

та діяв би в імені всього організованого українського політичного світу — непотрібна в новій ситуації. Кожна партія залишила собі вільність рухів і діяння, коли ж буде потрібно спільних політичних виступів — це може наступити, як вислід порозуміння в кожному такому окремому випадку.

Силою традиції збереглася ще в них однакова постава супроти польської державности. Вони признали факт, що життя змусило їх перебувати й діяти в рамках польської держави, чужої українському народові, який у Польщі знайшовся проти своєї волі. Але тим самим зійшли вони на великий шабель нижче по драбині, бо замість **негації** польської державности, прийняли в підставу свого діяння принцип **опозиції** до неї.

В слід за тим, поволі і крок за кроком почали підносити голову так елементи польонофільські, що на щастя ніколи не зігравали більшої ролі в українській галицькій суспільності, як і прихильники угоди з Польщею на засаді деклярації льояльности до неї, в надії виторгувати всякі пільги й концесії для українського національного життя, а в першу чергу виконання схваленого в Варшаві закону про територіяльну автономію воєводств львівського, тернопільського та станиславівського. Покищо ця течія лишилася в великій меншості. Але не зникла. Під її впливом почала проводитися в житті й поставі тиха, неписана й невисказана політична лінія: не територіяльна автономія та повноправність українського національного життя в Польщі, як нагорода за державну льояльність, тільки ця ж льояльність, як наслідок зміни нетолерантської польської національної політики та введення на українських землях територіяльної автономії. А це був ще один крок униз по тій же

самій драбині: українська легальна політика в Польщі ще не зійшла цілком з п'ятформи опозиції, але вже наставила компас на курс льюальності.

Більшість української суспільності з такою поставою не погоджувалася. Не годився з нею, покищо, радикально-соціалістичний табір, що хотів далі стояти на становищі принципової опозиції. Як безпосередню програму накреслив він собі працю над політичним освідомленням та мобілізацію широких народніх мас, перш усього селянства, селянських низів. В той спосіб він виходив з того положення з національною честю, але слабкість його виявлялася в тому, що не ставив він ясных цілей: що буде, коли здійсниться ця безпосередня програма за п'ять, чи десять років. Виходило таке, що буде, як Бог дасть — поживем, побачим.

Як наслідок пониження льоту виникло советофільство, чи як воно тоді в Західній Україні називалося — радянофільство. Воно позначилося спершу зміцненням Комуністичної Партії Західньої України, разом з її прибудівками. В деяких околицях це набрало загрозливих розмірів. А далі, — виявами симпатії до Советської України, як будь-що-будь одної з форм української державности, і коли б її зміцнити та стати лавою за нею, вона буде еволюціонувати в напрямі більшої суверенности. Також слід змагати до злуки західніх українських земель з Советською Україною.

До цієї струї приєдналася навіть одна частина партії УНДО, створивши собі два власні пресові органи, оформилася організаційно і навіть у виборах до польського сейму здобула одного посла.

За нею заявилися деякі кола на еміграції з колишнього уряду ЗУНР та з оточення її президента, д-ра Євгена Петрушевича.

Були ферменти навіть в Українській Військовій Організації та спроби перетягнути її на дорогу співпраці з Советською Україною. Вони не вдалися, Начальна Команда УВО та полк. Євген Коновалець від самого початку і слухати про те не хотіли. Тоді пішла нова спроба: розбити УВО. Створено нову організацію під назвою ЗУНРО (Західньо-Українська Національно-Революційна Організація), з власним органом, подібним до "Сурми", під наголовком "Український Революціонер". Ця організація зовсім не знайшла ґрунту під ногами, виявляла себе тільки видаванням "Українського Революціонера", що виходив усе рідше й рідше, а по якому півтора року шез зовсім.

Назагал беручи, комуністична та радянофільська орієнтація в Західній Україні гворила велику загрозу, хоч і не доцінювано того як слід. В наслідок подій у Советському Союзі й потаханні революційних настроїв з одного, та економічної стабілізації після великої депресії в світі з другого боку, вона втратила на гостроті. Після процесу Сіпльки Визволення України, а потім самогубства Миколи Хвильового та Миколи Скрипника цей рух зійшов зовсім до підрядної ролі в Західній Україні.

Накінець, проти нового напрямку політики легального українського світу від самого початку і якнайрішучіше поставився революційний український націоналістичний рух, що його виразником була спершу Українська Військова Організація, а від 1930-тих років — Організація Українських Націоналістів. Здобував він собі щораз більше прихильників своєю непримирною поставою супроти

ворогів України, своїми кличами боротьби, а не порозуміння з ворогами, в оперті на власні свої сили та з вірою у свій власний нарід. За ним заявила поважна частина молоді, на нього орієнтувалася більшість української еміграції — політичної в Європі й осілої за океаном, він почав щораз глибше пускати коріння в народні низи, поволі загортав під свій вплив закордонну українську пропаганду. Одним словом, хоч не був він ще покищо першою українською організованою політичною силою, але вже став поважним кандидатом на неї та серйозним конкурентом старшого за себе світу легальних українських політичних партій. Він не оглядався на чужі державні закони і був суверенним сам у собі. Не зважаючи на всі перешкоди від своїх і чужих, не дивлячись на часто дошкільні й болючі удари від ворогів та на тяжкі свої втрати в людях, його динамічність виявляла тенденції постійного зросту супроти статичних позицій інших українських політичних сил.

Тож не диво, що був він сіллю в оці та терном у боці також і для Польщі, що ніяк не могла наладнати своїх внутрішніх відносин, м. і., тому, що як довго існував та діяв націоналістичний український рух, так довго й мови не могло бути про якесь польсько-українське порозуміння на базі односторонньої лояльності або за мізерну миску сочевиці з ласки Варшави. На боротьбу з тим рухом видавала Польща величезні гроші з державного бюджету — суди, поліція, гранична сторожа — коштувала її вона багато в міжнародній прилюдній opinii і за більш як десять років великого зусилля не могла вона не то що викоринити його, але навіть настільки послабити, щоб припинити дальший його ріст. З того боку стояли перед нею

невеселі перспективи. Було ясно, що Польща не в стані власними силами знищити український націоналістичний рух у межах своєї держави. До боротьби з ним конечний був союзник у самій українській суспільності. Та хоч серед неї не бракувало противників, а то й ворогів, націоналістичної ідеології та націоналістичної організації, то українська громадськість не впала так низько, щоб боротися з ним пліч-о-пліч з поляками. Це була внутрішньо-українська справа і її між собою могли розв'язувати самі українці, без ворожого втручання та ворожої "помочі". Розумна польська національна політика, хоч ніколи не стримала б українського націоналістичного руху в його історичному поході, проте могла б створити клімат, в якому зникла б потреба терористичних виступів і революційних акцій, могла б довести до стану, подібного, як у Чехо-Словаччині. Керівні польські урядові та політичні кола ані не вміли, та й правду кажучи не хотіли вступити на шлях такої консеквентної політики, передумовою якої було б найперше приборкання розшалілого шовінізму націонал-демократичного польського дрібноміщанства, деяких кіл студентської молоді та польської вулиці на українських землях. Для Польщі внутрішній мир був конче потрібний, не тільки з внутрішньо-політичних причин — порядку і спокою в державі — але і з зовнішньо-політичних та престижних моментів, на які поляки зо своєї природи завжди були дуже вражливі, і в невеликій мірі з економічних: великий капітал не вважав Польщі догідним і безпечним тереном для інвестицій. І Польща рішилася внутрішній мир заводити не конструктивною політикою, тільки вимусити його політичною пресією, погрозами й адміністраційно-поліційним

затиском національного українського життя. Думала поставити тим способом українську суспільність на коліна.

Тиск ішов увесь час на легальні українські політичні кола, мовляв: глядіть, є зле, але буде ще гірше! Найближчою ціллю політичної пресії було довести до того, щоб українська суспільність устами своїх політичних представників публічно засудила український націоналістичний рух, проголосила його шкідливим для української справи та явно й одверто заповіла боротьбу з ним. Довгі роки це показалося даремним. Провід легалістично настроєних кіл української суспільности, якщо й виходив коли з явною критикою українського націоналізму, як ідеології та політичного руху, то винув за його негативні, на їх думку, прояви ставив на рахунок нездорової атмосфери і нерозумної політики польських правлячих кіл. Того полякам було замало. Їм потрібно було беззастережного засуду, щоб використати це перед міжнародньою публічною опінією в першу, та й перед власною суспільністю в другу чергу. Таке становище легального політичного українського представництва цілком затупило б вістря української протипольської пропаганди за кордоном та виправдувало б репресійні польські державно-поліційні заходи, як потрібні й самозрозумілі, бо, мовляв, не тільки польська державна влада, але і власна українська суспільність бореться зо шкідливими революційними виявами однієї політичної групи. Зміцнило б теж авторитет і престиж уряду внутрі Польщі, виправдуючи його політику "твердої руки" та її заходи, наслідком яких кінець-кінцем також українська сторона прилучилася до становища польського

уряду в поставі до революційного українського націоналізму.

Чи й коли політична пресія на легальну українську верхівку довела б до такого висліді — тяжко сказати. Але “трагедія Городка”, як це залюбки світ називав комплекс подій довкола городецької бойової акції, підкреслюючи елемент трагічний і промовчуючи героїчний, — дала привід до першого кроку в тому напрямі. Щоправда, не політичний легальний провід, тільки “Діло”, найстарший український часопис і хоч не офіційний орган, але виразник думки найбільшої та найвпливовішої української політичної партії в Західній Україні, Українського Національно-Демократичного Об’єднання, засудив націоналізм, визнав його шкідливість для “української справи”, заповів з ним боротьбу і візвав до тієї боротьби українську суспільність. І тим прорвав греблю, бо в слід за ним у той сам тон або в подібний до нього вдарили інші часописи, раді з того, що не вони перші мусіли зважитися на той крок. Правда, не було це повне, тотальне і беззастережне засудження всього українського націоналістичного руху. Стріли “Діла” взяли собі за ціль покищо керівництво того руху та революційні його методи боротьби. Бо — на все свій час.

Це негайно, без одного дня проволоки, підхопила польська сторона статтею “В чому українська трагедія” львівського часопису “Слово Польське”, що колись був органом львівської ендеції, а пізніше перейшов у руки тієї частини табору “пілсудчиків”, що приєдналася до “санації” організаційно, залишаючись на старих ендецьких позиціях у відношенні до українського народу. Писало “Слово Польське”:

“Не без цікавості чекали ми на голоси української преси по городецькому нападі. І скільки разів з польської сторони підношено, що то не вистарчає, що атмосфера змов і злочинів серед української молоді вимагає зорганізованого спротиву з боку української громадськості — відповіддю була мовчанка. Ту мовчанку ми пояснювали тим, що започаткування здецидованої боротьби з грізним і нерідко прославлюваним явищем вимагає відваги і може в’яжеться з деяким ризиком. Пригадуємо це тому, бо саме на цьому тлі вибивається переломовий характер виступу “Діла”.

В ім’я правди слід сказати, що далеко не вся українська суспільність погоджувалася зо становищем “Діла” і не вся преса пішла його слідами. Сюди належала перш усього “німа сила” — позичаємо цей добрий і влучний термін з американської журналістики — цебто широкі верстви народу, що ані не мали змоги запротестувати проти того — преса ж бо стояла під впливами організованої верхівки т. зв. по-модерному естеблїшменту, — ані не звикла того робити, зайнята щоденною працею на низах культурного й економічного життя. Вона відчувала це інакше, але вияв своїм почуванням могла давати тільки устно, між собою, передаючи свої думки “з уст до уст, з хати до хати”. Ніхто краще не здавав собі з того справи, як власне учасники націоналістичного руху та його прихильники, що стояли найближче до народніх низів та нижчої і середньої верстви української інтелігенції. І вони, а через них і провід націоналістичного руху, дуже швидко ствердили, що між декляраціями “Діла” і вищих структурально та ієрархічно-політично кіл та переконаннями

широкої української суспільності нема гармонії. Щобільше, між ними почала зарисовуватися прірва. І такою вона залишилася аж доки большевицька окупація в вересні 1939 року не поклала край легальному українському політичному життю.

Не пішов за становищем “Діла” і другий тодішній український щоденник у Львові — “Новий Час”, — що zareагував на статтю “Діла” виступом свого редактора Дмитра Палієва під таким самим наголовком, як у “Слові Польським”, подавши виразно за причину свого виступу передову “Діла” та її відгуки в польській пресі:

“Треба признати “Слову Польському”, що воно не минається з правдою. Польській пресі завжди було замало твердження, що українська революційна організація існує, як вияв об’єктивних умов та що за її акцію можна притягати до відповідальности тільки революційну організацію, а не можна стосувати засади кругової поруки в відношенні до всієї української суспільности. Статтю в “Ділі” зрозуміло “Слово Польське” власне, як підтвердження своєї тези. На нині “Слову Польському” тези “Діла” ще вистарчають. Чи вистарчатимуть вони за рік — побачимо. А покищо чекаємо нетерпеливо на вияснення “Діла”, чи вірно інтерпретує його “Слово Польське”. Бо в інтерпретації “Слова Польского”, це справді “переломова” стаття”.

“Діло” кинулося, якби його шершень вшпилював. Закидаючи Дмитрові Палієву, а посередньо й “Новому Часові”, що пишуть вони не в ім’я справжнього добра української “справи”, а лише, щоб підлабузнюватися українським націоналістам,

розпочало “Діло” полеміку, відповідаючи на статтю “Нового Часу”:

“За час одного місяця вже вдруге доводиться нам стверджувати, що ключем для “розуміння” і “зрозуміння” деяких статей “Діла” стала для редактора Палієва польська преса. Воно трохи дивне, бо редактор Палієв є українським публіцистом та політиком і він повинен би сам, власними силами, розчовпувати політичні статті “Діла”. Тим часом він волить підходити до них не зо свого індивідуального становища, тільки зо становища польської преси, в даному випадку зо становища “Слова Польского”. Далі він звик трактувати дуже складні і глибокі наші внутрішні проблеми в питомих собі спосіб, по-дилетантськи, ось так собі “біг пєс через овєс”. До деяких він має відвагу підходити ще й злобно та демагогічно. Бо як, напр., зрозуміти цей повний примітивної пози його вислів, у якому читаємо: “а покищо ждемо на вияснення “Діла”, чи вірно інтерпретує його становище “Слово Польске”?”

До цього вислову можемо підходити дво-яко, а саме, можемо його вважати непродуманим дїтвацьким вискоком, або з премедитацією пущеним у світ засобом. Ред. Палієв дуже добре знає, що ми все боролися, боремося й будемо боротися з засадами кругової відповідальности в громадському й національному, а тим більше в міжнаціональному житті. Ми дали на те безліч доказів і дамо їх ще напевно в будуччині. Пан редактор Палієв не хотів передумати й пережувати нашої статті до кінця, бо на те йому мабуть не дозволила його ота-

манська амбіція. Коли б він був щиро підійшов до справи, коли б був без ніяких задніх думок і без ніяких затаєних плянів узявся за аналізування нашої статті, то мусів би був ствердити, що саме й ця наша стаття сильно виступає не тільки проти засади кругової поруки, але і проти провокування такої засади у прикладанні її до нас. Бо що ж іншого мала на увазі наша критика одної цитати з бюлетеню нашого підпілля за березень-квітень 1932 року? Ми дозволимо собі ще раз зачитувати з того бюлетеню те саме місце, але ширше. Отже в цьому бюлетені, у відділ, що має назву "Противольський фронт", читаємо таке:

"Тому мусимо ми всі ці їх (тобто польські) заходи паралізувати шляхом: 1. організування акцій масових, звернених безпосередньо проти поляків так, щоб виразно зарисувався фронт і щоб усі мусіли стати по одній, або по другій стороні, 2. виконуванням більших, масового характеру, тяжких для ворога ударів (саботажі, терор), що викликають, як реакцію, репресії на цілу суспільність, а хто захоче від них охоронитися, мусітиме втекти під ворожі крила, демаскуючись перед масами, 3. кидаючи свої кличі та поширюючи ідею революції, заставляти маси поборювати всі хрунівські й угодові та загалом неревольюційні елементи...¹⁸⁵⁾

¹⁸⁵⁾ Не можу позбутися враження, що цей цитат або перекручений, або пропущено в ньому дещо. Вистачає пропустити в ньому одне-одніське слово "хоч" ("...хоч і викликають репресії" і т. д.), щоб сильно змінити його змісл.

Цитат узятий з "Бюлетеню Крайової Екзекутиви ОУН на Західньо-Українських Землях". Його нам таємними способами передавали до Бригідок. Добре пригадую собі, що разом з іншими товаришами-політичними в'язнями читали ми його і дискутували про те між собою, м. і., з ред. Богда.

Тепер питаємо п. Дмитра Палієва, чи в підкресленому вгорі цитаті бюлетеню нема тенденції нарочно і з розмислом стягати на всю українську суспільність кругову відповідальність з польського боку? Нема сумніву, що є. Ми в нашій передовій статті протиставилися такому одчайдушньому та невідповідальному

ном Кравцевим, що був тоді в Бригідках у Львові старою українських політичних в'язнів, і з ред. Зеноном Пеленським, що сидів за участь у Першому Конгресі Українських Націоналістів. Стилїстика видавалася нам неясна, допускала різну інтерпретацію, але в ніякому разі не здавалася вона заклик до того, щоб саме з такою метою вести саботажі чи іншу терористичну акцію. Погоджувалися ми також з тим, що напевно так не думає і сам редактор того Бюлетеню та в одній особі й автор тієї статті, Іван Габрусевич --- "Джон".

Іван Габрусевич поклав великі заслуги для видавничої справи українського націоналістичного підпілля. Як тільки вернувся з військової служби і записався на студії у львівському університеті, чи не восени 1927 року, з фанатичним відданям посвятив себе нелегальним організаційним виданням. Раз-у-раз випускав то якісь "одноднівки", то пробував видавати неперіодичні або й періодичні цикло-стильні журнали, а все те здебільшого кінчалося на першому числі. Він сам видавав, редагував, писав на машинці і помножував зо своїми юними помічниками "Юнака", орган Підреферентури Молоді, а потім редагував і видавав "Бюлетень Крайової Екзекутиви", сам заповняючи більшість його сторінок. На те не жалів видати й останнього свого "златого" — латав видавничі фінанси й покривав неминучі дефіцити, а сам ходив у благенькому плащі, вічно в одному й тому самому "кашкеті" — та витоптаних черевиках. Іван Габрусевич львівського підпільного періоду і потім еміграційного — це неначе дві зовсім інші особи, два контрасти, що їх тяжко з собою погодити і годі зрозуміти.

гаслові нашого підпілля, а п. Паліїв вривається в відкриті двері і питається, чи “Діло” признає “кругову поруку”? Ми на те відповіли, але тепер питання, чи в п. Палієва під цим оглядом усе в порядку.

Ніколи ніяких статей, та ще до того на складні й болючі внутрішні теми ми не писали й не будемо писати для польської преси. Ми пишемо їх для української громадськості та кермувалися й кермуємося в них усе потребами й вимогами національної української рації, а не чуттєвими, індивідуальними мотивами, чи демагогічними інстинктами. Ми хотіли б вірити, що ред. Паліїв публікує всі свої статті за повним своїм підписом теж для всієї української громадськості. Але не маємо сто-

Але мав він одну дивну прикмету: коли говорив, або писав — з найпростішої речі виходила в нього така скомплікована штуkenція, що не кожний і не зразу міг її второпати, а часом і зовсім не можна її було розчовпати. Таке було і з цією статтею. Ані я, ані Богдан Кравців, ані Зенон Пеленський ніколи не могли повірити, що буде він накликати до терору на те, щоб аж поліційні репресії різничкували українську суспільність. Це так і виявилось пізніше, бо в дальших випусках “Бюлетеню”, де була мова, як використовувати легальний і явний вияв українського життя для ширення революційних ідей, давалися конкретні приклади з інструкціями, це вже було зовсім ясне. Ніхто ж бо не може й не хоче тішитися з репресій. Політика “що гірше — то ліпше” ніколи не належала до засобів українського націоналізму, це прерогатива лівих революційних рухів. Але інша справа, чи “боятися вовка та й у ліс не йти”, чи з ляку перед репресіями припинити революційну діяльність, а чи сприймати репресії як конечне зло, що повинно нас не страшити, тільки гартувати.

відсоткової певности, чи обговорювана стаття є теж призначена для цілої громадськості, чи може вона має якогось спеціального адресата.¹⁸⁶⁾ На це ми не вимагаємо відповіді від п. Палієва. Нехай це буде секретом його громадського сумління.

Ред. Дмитро Паліїв написав на самому початку своєї статті: “Бувають моменти, в яких незанимання становища є відвагою”. А далі ще й таке: “Ми вважали доцільним з приводу городецького нападу мовчати”. Отже мусимо признати, що це вперше чуємо від п. Палієва, що мовчанка є відвагою. Досі ми все чували щось зовсім протилежне, а саме, що героїзмом є кричати. І пан Паліїв усе в своєму органі горлав та займав своє власне становище до всього. Тепер остаточно ми довідалися, що все, що робить п. Паліїв, є героїзмом. Його крик — героїство, його мовчанка — теж героїство. Одначе думаємо, що п. Паліїв був би ще більшим героєм, якщо б до нашої трусливої статті взагалі не займав би такого “геракліївського” становища, яке зайняв, бо ми все одно, як усе, так і тепер, і без його статті пальму першенства в “геройстві” були б відступили таки йому.

Нав'язуючи ж під кінець до заголовку статті, відповідаємо конкретно: найбільшою трагедією у країнського народу під нинішню пору є те, що маємо таких анархічних і примітивних політиків, як п. Дмитро Паліїв”.¹⁸⁷⁾

¹⁸⁶⁾ “Діло” думало, що Дмитро Паліїв писав цю статтю для націоналістів.

¹⁸⁷⁾ Дмитро Паліїв, журналіст і політичний діяч, одна з найбільш барвистих постатей українського галицького

Цей довгий цитат полеміки "Діла" з "Новим Часом" навели ми, як зразок, на те, щоб показати, як почався двоподіл у політично-легальному світі в підході до українського підпілля та до польсько-українських взаємин. Зарисувалися злегка негайно після городецької події, він поглиблювався

життя між двома світовими війнами. Доброволець УСС, співтворець листопадового перевороту 1918 року у Львові, один з основників Української Військової Організації та довгий час член її Крайової Команди, як політичний у ній референт, учасник процесу за УВО у справі т. зв. фєдаківців (замах на маршала Пілсудского та воєводу Грабовского). В половині 1920-тих років відійшов від активної участі в УВО, хоч зв'язків з нею не порвав. Разом з д-ром Дмитром Донцовим та іншими видавав пізніше "Заграву", як орган Української Партії Національної Революції (в явних виданнях уживалася назва "Роботи" замість "Революції"). Разом з тією групою увійшов у склад УНДО на основі його з'їзді, з надією поставити новозасновану партію на політичній платформі Української Військової Організації. Обраний послом у 1928 році, в'язень у Бересті після "пацифікації" 1930 року, розійшовся з УНДО-м і зорганізував нову партію "Фронт Національної Єдності" (ФНЄ) з органами "Батьківщина" та "Українські Вісті". До організованого націоналізму (ОУН) не пристав і йому протиставився. Своєю організацію намагався поставити на своєрідній платформі націоналізму, що її ідеологію називав "творчим націоналізмом" у протиставленні до революційного, на його думку деструктивного. В націоналістичній публіцистиці 30-тих років виробилася для його послідовників назва "теж-націоналісти". В 1939 році, після падіння Польщі, деякі кола висували його на Голову Українського Центрального Комітету в Кракові, та це місце зайняв проф. Володимир Кубійович. Коли створено дивізію "Галичина", віддав їй великі послуги, як політичний дорадник її команди. Пропав у бою під Бродами 1944 року.

щораз більше. Частина УНДО та тієї української суспільності — головню з-поміж інтелігенції — що на нього орієнтувалася, раз ставши на похилій площі, вже не зуміла з неї завернутися й ішла все вниз та вниз по лінії повної льюальности до польської держави. Що тим вона осягнула? Просто сором говорити. Бо що ж значать такі речі, як передчасне звільнення трьох політичних в'язнів — не в загальній амнеції, тільки в індивідуальному помилуванні, — прийняття трьох українців до дипломатичної служби на найнижчих можливих постах, чи кількох урядовців на посади до “Банку Польского” супроти цілковитого підчинення українського політичного життя під вимоги польської державної рації? Навіть кандидатів на послів у виборах ставлено аж після порозуміння з польськими воєводами. Цей сумний період політики УНДО, що його започаткували з українського боку Василь Мудрий і Володимир Целевич, а з польського тодішній прем'єр міністрів Маріян Косцялковскі, ввійшов до історії під назвою “нормалізації польсько-українських взаємин”, яка нічого не знормалізувала й нічого українцям не принесла. Не багато дала й полякам, крім хвилевої сатисфакції, що й нею довго не втішалися — кінець тому поклав фатальний для Польщі день вибуху другої світової війни 1 вересня 1939 року.

Внутрішньо-політичне положення в українській суспільності після Городка розвивалося в показаному вище напрямі і вкінці оформилося так:

На правому його крилі — “нормалізаційні елементи” на чолі з віце-маршалком польського сейму в Варшаві, редактором “Діла” Василем Мудрим. Табір нечисленний, але монопольний у легальній “політиці” та протегований польським уря-

дом. На противному крилі — прихильники й визнавці ідеології націоналістичного руху, на чолі з Організацією Українських Націоналістів. По середині — всі ті, що не могли погодитися з “нормалізаційною” політикою і вважали її ганьбою та плямою на українській суспільності, але з другого боку не вміли, не хотіли або не важилися стати на шлях безкомпромісної революційної боротьби.

Поляризація політичних сил — угодовства і революційної боротьби з пасивним опозиціонізмом по середині — завершилася. А хоч її зародків можна б дошукуватися вже в перших роках після того, як Польща окупувала Західню Україну, то щойно Городок створив ясну ситуацію, що цей процес прискіпила і заставила всіх стати на властивому собі місці.

V. Розділ

ПОСТАВА ПУН ДО СПРАВИ ГОРОДКА І ПІСЛЯ НЕЇ

ПУН запорядив слідство. — Брак точних українських джерел. — Непевність і невіригідність польських. — Жадання вияснень від “Нового” і “Марка”. — Чи акція в Городку була підготована, як слід? — Чотири основні моменти доброї підготовки експропріації. — Вибір місця та об’єкту, складення пляну акції та відвороту, добрі бойовики-виконавці, технічна підготовка. — Аналіза тих критеріїв у Городку. — “Летюча Бригада” Городок відкинула. — Характеристика учасників городецької акції. — Поголоски та підозріння довкола Жұраківського. — Недоліки в пляні. — Брак охорони назовні. — Слабі місця в плянованому відвороті. — Чи вибрано добру пору на напад? — Технічна підготовка без закиду. — Хто був Бойовим Референтом у райовій Екзекутиві? — Яке відношення Романа Шухевича до Городка? — Слідство доручено Ярославу Барановському. — Який, власне, був склад Організаційного Суду? — Ріжниці в двох авторів. — Чим скінчився суд? — Підйом патріотизму в селянських масах. — Широка хвиля симпатій до ОУН. — Бойкот польських монополів тютюну й алкоголю. — З одного боку спонтанність, з другого організованість ланцюговою системою. — Відгомін в селі одного з учасників нападу. — Голос націоналіста-сучасника. — Повідомлення Кра-

йової Команди УВО в "Сурмі". — Кінець ріжниць у поглядах на тактику ОУН. — Широка політична робота, терор та бойова акція тільки в конечних вийнятках та в самообороні. — Подзвіння минулому й звіщання нового. —

Напад на пошту в Городку і смерть Біласа й Данилишина примусили теж і Провід Українських Націоналістів до деяких більш рішучих заходів, щоб ясно визначити дальший шлях і тактику революційної боротьби Організації Українських Націоналістів. Акція, що потягнула за собою смерть двох бойовиків на місці і двох других на шибениці, навіть якби не викликала такого розголосоу в світі й реакції серед української суспільности, вже сама по собі мусіла б стати предметом організаційного слідства. Тут воно тим більш було потрібне, що від його висліду залежало, як поставити себе супроти нападок легального українського політичного світу, з яких найголосніші йшли від тієї його частини, що перла до порозуміння з поляками й уважала Городок доброю нагодою, щоб розправитися з націоналізмом та з його підпіллям.

Розслідуючи, чи експропріяційна акція була як слід запланована та підготовлена, треба брати до уваги такі моменти:

1. Вибір місця й об'єкту бойової акції;
2. складення її пляну та відвороту після неї;
3. технічну підготову;
4. добір бойовиків-виконавців.

Раз ці речі витримали провірку, все інше, як поведінка учасників під час самої акції, несподіванки, що їх годі передбачити, не можуть лягати в основу обвинувачення. Це риск, що з ним завжди треба рахуватися.

Погляньмо, як виглядали ці речі в випадку Городка.

Місце — сумнівне. Колись, коли діяла “Летюча Бригада” сотн. Юліяна Головінського, хтось з її рамени просліджував можливості в Городку, хоч може й не дуже докладно, але тоді стверджено, що пошта в Городку, як об’єкт експропріації, не входить в пляни Бойового Реферату УВО. Та це було перед восьми роками, і хто міг про те знати? З таких речей не списуються протоколи чи інші письмові записки і не зберігаються вони в архівах. Від сотника Головінського, чи його відпоручника, перебрав це Роман Барановський і це він пізніше, передаючи мені експропріаційні справи, згадував про те. У хвилині, коли “Максим” з помічниками обдумували акцію в Городку, сотн. Головінський уже не жив, Романа Барановського здемасковано, як поліційного провокатора, та й сидів він уже в тюрмі. Відсиджував теж свій присуд автор цієї книжки. Та й оцінка догідности місця й об’єкту експропріаційної акції — дуже суб’єктивна справа. Головна причина, чому “Летюча Бригада” поминула Городок у своїх плянах, полягала на тому, що цієї акції не могла виконати мала група людей. Сотн. Юліян Головінський був прихильником експропріацій, що не вимагали участі більш 5-6 бойовиків. А в Городку показалося, що і двох бойових п’яток було замало.

Отож, коли мова про місце й об’єкт експропріації, не можна їх визнати надто щасливими, але й не можна з того приводу цілком засуджувати “Максима” і Теренового Провідника. До того, іншими мотивами руководився Бойовий Реферат УВО при виборі місця й об’єкту в половині двадцятих років, а йнакшими, бо ширшими, крайове

керівництво ОУН у половині тридцятих років. “Летюча Бригада” мала своїм завданням якнайшвидше й найтихіше здобувати грошові засоби на постановку організаційної праці в розбудові УВО. Крайова Екзекутива ОУН у 1932 році брала до уваги теж політично-пропагандивні моменти, а саме вплив такої акції на її довкілля. Городок і ближчі до нього частини сусідніх повітів стояли низько, коли мова про національну свідомість і революційну готовість. Блискуче переведена і спектакулярна бойова акція в тих околицях могла рахувати на зрушення її довкілля з оспалості й байдужості до національно-визвольної боротьби. Слідкуючи за обома процесами в справі Городка, ми бачили, що деякі свідки-українці намагалися говорити в суді польською мовою, що українські селяни, в своїй несвідомості й темноті, піддавалися намовам поліції, ми переживали болюче, що це українці, а не поляки, зловили й віддали в руки ворожої поліції Біласа й Данилишина. Національно-деморалізуючий вплив сусідства польських сіл, насаджуваних пляново під Львовом за часів австрійсько-польської адміністрації ще перед першою світовою війною, давав тепер про себе знати.

Городецького напад у ніхто не може назвати ані успішною, ані блискуче переведеною акцією. Вона принесла тільки втрати і жертви. Але потрясла сумлінням селян тих околиць більше, як українсько-польська війна.

“Максим” визначив до нападу бойовий відділ з двох п’яток і коменданта, як безпосередніх виконавців. До справи були притягнені помічники, з котрих знаємо тільки Степана Цапа, як того, що мав подбати про нічліг. Хтось незнаний підпалював очерет коло ставу по другій стороні міста,

щоб відвернути увагу від місця нападу. Ще хтось мав перервати телефонічну сполуку. Помічники не брали участі в самій акції, але про неї або знали, або здогадувалися і це могло пізніше погано відбитися на слідстві. Бо що менше людей знає про намірену й виконану акцію, то легше потім пустити кінці в воду.

До акції призначено найліпших бойовиків, що їх можна було тоді знайти. Не забуваймо, що від 1920 року, коли скінчилася збройна боротьба, минуло вже 12 років. Пересічний вік вояків українських армій у тому часі припадав на половину тридцятки. Лави УВО й ОУН заповнялися молодняком, що війну знав з кіна, книжок, або з розповідей батьків і старших братів. Не мали вони можності перейти хресного вогню на воєнному фронті і свій досвід мусіли здобувати в менших чи більших акціях підпілля. Було звичаєм перемішувати бойовиків уже з деяким досвідом разом з новиками, що йшли в акцію перший раз, щоб у той спосіб заправляти нових людей. Так було й у Городку.

Покличуся тут на думку й характеристику Ярослава Гайваса, відомого націоналістичного діяча, в тих часах активного бойовика, ровесника, або дуже близького віком до учасників нападу, з яких декотрі були його товаришами чи то з гімназії, чи то в організації.¹⁸⁸⁾

Коменданта нападу, Степана Долинського, знав він добре. Долинський, ще як учень української гімназії у Львові, т. зв. "Філії", належав до боївки Гайваса, що виконувала деякі менші зав-

¹⁸⁸⁾ Лист Ярослава Гайваса до автора з дня 8 січня 1968 року.

дання, як напр., зривання польських патріотичних парад, підкладання “смердючок”, побивання т. зв. “хрунів”. Часами й більших. Деякі речі потім Долинський виконував самостійно. Виявився холоднокровним і бистрої орієнтації юнаком.

Юрко Березинський уже дуже молодим хлопцем брав участь у саботажній акції і в менших бойових актах. Це він виконав присуд смерті на поліційному комісареві Чеховському у Львові і поліція ніколи не впала на його слід.

Гриць Файда, що виявився добрим стрільцем, і Степан Мащак також належали колись до боївки Ярослава Гайваса у Львові.

Білас і Данилишин брали участь у всяких бойових справах бориславського нафтового басейну, серед яких найбільш відомий був бравурний напад на пошту в Трускавці. Це, як теж їхня поведінка в часі відступу з-під Городка, говорить само за себе.

Кінчаючи свої інформації, подас Ярослав Гайвас, що “Максим” дібрав дуже добрий склад бойового відділу і лишого на той час ледве чи можна було б поставити.

Коли додати сюди ще Михайла Кусіся, що від наймолодших літ належав до Української Військової Організації і саме до її бойового реферату, а будиши непосидючої влачі, брався за всякі бойові доручення в своїй околиці, то можемо сказати, що на одинадцять бойовиків сім напевно мали вже за собою більший чи менший бойовий досвід, перебули в організації по кілька років і не перший раз тримали в руках пістолі. Автор не міг зібрати ближчих відомостей про попереднє організаційне минуле трьох інших учасників нападу, а саме Гриця Купецького, Петра Максимцева та Володимира Старика.

Найбільше сумнівів будила особа Маріяна Жураківського. В самому нападі він нічим не звернув на себе уваги ані з доброго, ані злого боку. Можливо тому, що роля його там не належала до ключевих. Так само нічого не можна йому закинути в часі відвороту. Щойно після арештування і в слідстві постава його показала не такою, як повинна бути в бойовика. Він відразу признався сам і засипав других. Щоправда, це ж саме зробив і Степан Мащак, та ще й завів поліцію на місце, де закопано револьвери, але йому чомусь ніхто не брав того за зле, а навпаки, на Жураківського були навіть підозріння, чи не стояв він у якомусь відношенні до польської поліції. До того причинилися, мабуть, натяки самої поліції в пізніших часах, а може й те, що вже коли йому нічого не грозило, він зізнавав на Миколу Лебеда, як на організатора нападу, коли Лебедь сидів у слідстві за вбивство міністра Перацкоґо. Здається, що самі товариші Жураківського в тюрмі вимагали проти нього слідства, чи й вели його.

Нема достатніх підстав прийняти це за правду. Здається — того автор перевірити не міг, хоч є про те мова в акті звинувачення “варшавського процесу”, — що Жураківського спрямував до Львова Микола Ясінський, один з найкращих бойовиків “Летючої Бригади”, який саме недавно відсидів п’ятирічний присуд за приналежність до УВО й участь у її експропріяційних нападах. Йому сказано доставити до Львова когось на “поважну роботу”. Як виглядає така “робота”, ніхто краще не знав від самого Ясінського, що не раз і не два прикладав до таких “робіт” свої руки. І коли він висилав Жураківського, то хіба мусів мати до того якісь підстави. Твердження Жураківського на наг-

лому суді про тяжку хворобу серця, переляк і т. д. могли бути і правдоподібно були подиктовані тактикою оборони, може навіть за порадою його оборонця, д-ра Лева Ганкевича. Жураківський знав про якусь “поважну роботу” щонайменше чотири дні перед нападом, їздив до Львова, вертався до Станиславова і знову їхав до Львова. В перших двох днях ніхто його не пильнував і якби він стояв у зв'язках з поляками, міг би повідомити поліцію про доручення йому виїхати до Львова “на роботу” і нічого не було б легшого для поліції, як слідкувати за ним, накрити всіх учасників нападу заздалегідь. В атмосфері підпільного життя, та ще й коли шукати винуватців лиха, такі підозріння родяться легко й часто, можна сказати занадто часто.

Найбільше критики й сумнівів викликавав сам шлях нападу. Думки тут були поділені: одні вважали його задовільним і навіть схвалювали його, другі висували деякі завваження проти.

Перше, що приходило на гадку: чи одинадцять бойовиків вистачало? Розваживши все за і проти схилиємося до думки, що їх було замало. В п'ятьох кімнатах поштового та в одній кімнаті скарбового уряду (крім кімнати начальника пошти, де не було нікого) поставлено по одному бойовикові. На коридорі — двох, одного коло сходів на вищій поверх та одного коло входових дверей до будинку. В кімнаті, де більш як одна особа, **мусить** бути два бойовики. В кімнатах, що сполучені з собою дверима, можна стероризувати присутних, зігнати їх до однієї, покласти на землю, лишити на сторожі двох бойовиків і звільнити двох других. Це забирає цінні хвилини в акції, де дорога кожна мінута.

Не було зовсім охорони назовні поштового будинку. В подібних нападах давнішими роками, напр., у нападі на головну пошту у Львові і на пошту при вул. Глибокій теж у Львові, на вулиці стояла охорона з кількох бойовиків, щоб, на випадок, боронити відвороту напасників. Охорона, залежно від обставин, або зникає по нападі, або долучується до бойовиків у відвороті. В Городку це було потрібне більш, як деінде. Від першої хвилини відвороту, коли останній напасник вибіг з поштового будинку, витворилася ситуація, що її ніхто — ані самі учасники, ані поліція в слідстві, ані свідки події — не могли зо стовідсотковою певністю описати і відтворити. Певне те, що з бойовиків тільки один Юрко Березинський згинув у поштовому будинку. Володимир Старик поляг у часі втечі, тоді теж були легше чи тяжче ранені інші напасники в часі стрілянини, що хоч почалася ще в судовому будинку, але до найбільшої напруги дійшла в перших хвилинах відвороту. Хто стріляв до бойовиків тоді? Розповідь Михайла Кусісія та свідчення його бабуні показували б, що найважчі втрати завдав їм театральний актор Нікітін, узявши їх за польських студентів, що хотіли напасти на хату д-ра Степана Біляка. Але були стріли і з поштового будинку, стріляв з криса возьний Колач, якого одним цільним пострілом унешкідливив Гриць Файда. В тому хаосі були познаки, що до стрілянини з обох боків долучилися теж чийсь стріли з вулиці. Присутність охорони на місці, яка пильно стежила б за оточенням поштового будинку, і свідомість бойовиків, що їх кригтиме охорона, прискіпила б їхній відворот, не змушувала б зупинятися ні на секунду та могла б зменшити жертви.

Збираючи це докупі, могли б ми прийти до висновку: добре виконання нападу на пошту — і скарбовий уряд в одному й тому самому будинку — в Городку, вимагало б щонайменше три бойові п'ятки, не враховуючи туди помічників: нічліг, підшал очерету, зірвання телефонічної сполуки. На такий об'єкт — рішуче за багато. Це промовляло б за тим, щоб відступити від думки експропріації в Городку, але не вистачило, щоб зовсім засудити організаторів. Якийсь елемент ризику всюди і завжди мусить бути, і якби не фатальний нещасний випадок з Березинським, усе пішло б добре. І не забуваймо, що — щастя сприяє відважним.

З пляну невідомо, чи знала підготова точно проте, що в поштовому будинку є зброя, скільки її та де вона зберігалася. І не подумано про те, щоб і як не допустити до її вжитку. Вкінці показалося, що навіть не всі поштовики знали, де та зброя. Але деякі знали і вжили або пробували її вживати. Були кріси й револьвери. А надто, в суді зберігалася всякого рода зброя, відібрана від селян, головно т. зв. обрізани. Хоч і не дуже вона небезпечна і не готова до вжитку в кожному моменті, та все ж таки — зброя, і ніколи невідомо, які з того можуть виринути несподівані випадки. Між тією зброєю могли бути добрі та здатні до негайного вжитку кріси. Обов'язком підготовки було це перевірити і забезпечитися перед несподіванками з того боку.

Неясно теж, як було в пляні забрати гроші з касової кімнати. Під час експропріації показалося, що призначені для забрання грошей бойовики застали тяжкі двері до каси замкнені на засуву і тільки завдяки неймовірному щастю і тому, що один з напасників був худий і тонкий та міг про-

сунулися крізь віконце в дверях, удалося дістати-ся їм до середини. Як виходить, напасники рахували на те, що стероризують урядовців дулами пістолів крізь віконце, що застрашені урядовці послухають їхнього наказу, підійдуть до дверей, відчинять їх і впустять бойовиків до середини. На те ніколи не можна і **не вільно** рахувати. Це й показалося в часі акції в Городку. Урядовці не послухали наказу, пустилися втікати, їх треба було підстрілити — але двері далі лишилися зачинені, треба було розбивати ґрати в віконці, що мабуть не було таке маленьке, коли Куспіль міг пролізти крізь нього, не скидаючи куртки. І це також припізнило виконання нападу — вісім бойовиків, розставлених на різних місцях поштового уряду, чекали в нап'ятті і збільшались шанси якоїсь несподіванки. Але що, якби в Куспіль, замість “штаєра”, найтяжчого з уживаних в організації пістолів, був звичайний “ортгіс”, як у Біласа й Данилишина? А що, якби наставлені дула пістолів стероризували урядовців до тої міри, що страх спаралізував би їх і вони не рушилися б з місця? А що, якби навіть підійшли до дверей, але впали під стіною чи перед самими дверима, де їх не могли б досягнути кулі бойовиків?

В такому розположенні поштового уряду і мавши на оці факт, що каса замикалася на тяжкі двері з заґратованим віконцем, що ті двері могли бути відкриті, але переважно були зачинені, рішитися на напад можна було хіба після точної перевірки і переведеної проби, чи допускалася до касової кімнати публіка, т. зн. чи можна було ввійти до середини під претекстом якогось діла, зайняти урядовця розмовою в останній мінуті перед нападом і не дозволити замкнути дверей, або, як-

би впустили такого “інтересента” до кімнати та зачинили за ним двері — стероризувати їх у середині і тоді впустити до кімнати товаришів. Показалося б те можливим — можна напад допустити, коли ж ні, або якби був тільки сумнів — плян нападу в Городку слід було б відкинути.

На нашу думку, це найслабше місце в пляні і цілком вистачало, щоб його відкинути в цілості, як побудований не на певних і перевіренних фактах, тільки на здогадах і припущеннях.

Технічна підготовка переведена була бездоганно. Бойовики мали весь потрібний виряд. Маршруту відвороту накреслив Михайло Куспіль, уродженець тих околиць, частий бувалець у Городку, знав ті сторони майже наосліп удень і вночі. Досвід показав, що в разі відвороту крізь поля й ліси, кожен бойовик повинен перейти шлях відвороту два рази: один раз удень і другий раз ніччю. В городецькій акції відворот заплановано двома групами. Провідником відвороту одної групи був Михайло Куспіль, другої Гриць Файда. Долинський мав відлучитися й піти сам, всісти до поїзду у Львові та їхати просто за границю, мавши паспорт, бо там він студіював. Так він і зробив. Куспіль водив по трасі відвороту Файдю та ще когось з бойовиків. Це конче, бо ану ж на пошті згинули б не Юрко Березинський і Володимир Старик, а сам Куспіль і Файда, або були б так поранені, що не могли б іти пішки в далеку дорогу, тоді весь бойовий відділ лишився б без провідника, зданий тільки на компас. Всі ті речі плянував і перевірював Куспіль, але й “Максим” не здавався лише на звіт Куспіся, сам туди їздив на перевірку раз, а може і більше разів.

Дорога була тяжка, з уваги на густу мряку, що вже ввечора почала налягати на землю. Група Файди збилася з дороги, спізнилася, мусіла закопати револьвери. Прогріхом це не було. Навпаки іноді їй наказувалося сховати револьвери в наперед наміченому, безпечному місці. А що Машак не видержить перехресного вогню поліційних допитів і заведе поліцію на те місце, того ніхто не міг передбачити.

Відворот мав іти — коли виключити Степана Долинського — в двох напрямках. Більша група — до Львова, Білас і Данилишин, та й Куспісь по дорозі з ними, до залізничної станції на шляху Львів-Стрий. Тут друге, дуже слабе місце в плануванні. В таких відворотах малі залізничні станції — найбільш загрожені місця. Де-як-де, але там завжди можна наткнутися на поліцію. До кожного поїзду, вдень чи вночі, чи спокійно в околиці, чи ні, завжди службово виходив один озброєний поліцист. А після такої акції, як у Городку, то й поготів. А далі, хто всідає до поїзду на маленьких станційках? Тільки місцеві люди з поблизьких сіл, майже завжди знані і станційним службовцям і поліцистам. Лише вряди-годи трапиться стороння людина і на неї зараз кожен звертає увагу, вона впадає в очі. Це просто чудо, якби їм удалося непомітно купити квиток і всісти до поїзду. Пробувати дістатися до поїзду можна тільки на більших станціях, де великий рух і легше можна згубитися між подорожніми. Напр., після нападу на поштовий віз під Калущем мали бойовики йти пішки аж до Станиславова. З нападу на поштовий віз під Біркою мали йти на Рогатин, а коли мусіли розскачтися, щоб не тягнути за собою поліційної погоні в одному напрямі, — один пішов до Львова,

другий всів на поїзд у Рогатині, а третій аж у Стрию.

Якщо відворот з Городка мав іти двома групами, тоді природнім шляхом для них було б: на Львів і на Перемишль. Перемишль відпав, бо в пляні було змити поліцію, підсунувши їй думку, що напасники саме звідти приїхали. В такому разі — обидві групи на Львів. Чому Білас і Данилишин не могли разом з іншими йти до Львова так само, як станиславівські хлопці, Жураківський і Максимців? А коли, з якихось важких причин, їм треба було вертатися на південь, — вони мусли першої ночі відбитися якнайдалі від Городка, перепочити в приготованому, безпечному місці і тоді йти далі, **бічними дорогами, полями й лісами, ніколи битими шляхами, ані здовж залізничних рейок**, бо тудою завжди йде погоня, тудою ходять поліційні стежі і на ті дороги звернена особлива увага. Білас і Данилишин — хлопці досвідчені в бойовому ділі, але виконували його в своїй околиці, де зросли з дитинства, знали кожен кущ і кожну стежину і де з місця акції додому потрібно було часами навіть не годни, тільки минут. У марші далекою дорогою знайшлися вони перший раз. На нещастя — і останній.

Як каже Михайло Куспісь, він у тому часі ані не знав назвиц Біласа й Данилишина, ані звідки вони походять і як далеко мають йти чи їхати. Він був переконаний, що обидва вони мали вже куплені квитки в "Орбісі"¹⁸⁹⁾ з датою на той день, не мусли їх купувати на станції, хотіли всісти до поїзду не від сторони станції, тільки з протилжного боку, щоб ніхто їх не бачив.

¹⁸⁹⁾ Подорожис бюро в Польщі з упривілейованим становищем продавати залізничні квитки.

Цей момент у його розповіді неясний і виглядає, що може й були такі пляни, але потім подробиці їх змінено.

Найперше: після арештування їх обох не знайдено в них залізничних квитків.

По-друге: і в слідстві і в суді виявлялося, що вони отримали гроші на залізничні квитки.

По-третє: дату нападу в останній хвилині пересунуено на один день пізніше і навіть якби мали Білас з Данилишином квитки “Орбісу”, то з перестарілою датою, і мало правдоподібно, щоб був час і щоб хтось подумав про те, щоб їм купити нові квитки зо свіжою датою та передати до Городка. Не згадуючи вже про те, що квитки мусіли б бути хіба зо Львова до Дрогобича бо дуже неймовірне, щоб “Орбіс” мав готові друковані квитки з кожної невеличкої станції. В таких випадках виписувано квитки на квиткових формулярах так, як це робили кондуктори в поїздах.

Встановлюючи відворот Біласа й Данилишина до одної зо станцій на залізничному шляху Львів-Стрий, організатори нападу вчинили грубу помилку і наразили їх на велику небезпеку.

Напад почався на кілька хвилин перед п'ятою пополудні. Про те були різні свідчення: год. 4.45, 4.50, чи навіть 4.55, — та це не має більшого значення. Отже, більш як на годину перед тим, коли нормально кінчалось урядування на пошті. В тому часі в поштових урядах рух звичайно доволі великий. Публіки багато, люди спішаються полагодити свої справи, заки замкнуть уряд, а через те пора для нападу не дуже відповідна. Найбільш догідний час — коли вже скінчилося урядування, або під саміський його кінець. Бойовики лишаються останніми, вдаючи, що мають якесь діло до

пошти, напр., надавати пакет, поручений лист чи вислати гроші. В більших поштових урядах, тобто в великих містах, це трудніше. Просто спустять віконце перед самим носом, хочби і який хвіст стояв перед ним. Але в менших урядах поштовий возний або хтось зо службовців звичайно замикав двері, нових людей не впускав, випускав лише тих, що ще лишилися в середині. Це найбільш догідна хвилина до нападу.

Чому в Городку було йнакше? Може там кінчали урядувати скоріше? А може години урядкування не були одні й ті самі в пошті й у скарбовому уряді? Не знаходимо на те відповіді ані з перебігу процесу, ані в розповідях учасників. Деякі моменти показували б, що напад передбачався виконати саме в часі, коли публіки багато. Для тієї цілі напасники зодягнулися так, щоб могли себе пізнати серед публіки: куртки, короткі штани-пумпи з панчохами, тяжкі черевики одного кольору, студентські шапочки. Можна б здогадуватися, що спосіб урядування пошти в Городку не дозволяв на експропріацію в пізнішому часі, коли кінчалася вже праця. І ще одне. Залишатися бойовикам до кінця урядування можна б, коли їх небагато — п'ять-шість. У даному випадку одинадцять людей, та ще й однаково зодягнених, відразу звернули б на себе увагу, постало б підозріння і настороження в поштового персоналу.¹⁹⁰⁾

Закінчуючи ці завваження, слід додати ще одне. Складаючи плян експропріації чи іншої бойової акції, недобре перевантажувати його дрібницями. Що більш складний він, то більш сковує

¹⁹⁰⁾ Прийнятий у Польщі вислів на сукупність працівників якоїсь установи, головню бюрової, канцелярійної.

руки виконаців, звужує поле їхньої власної ініціативи та орієнтації в положенні, яке може витворитися непередбачено в останній хвилині.

Відбулося організаційне слідство, на жаль годі докладно сказати, як воно проходило, щоб ствердити і до яких дійшло висновків. Все те є десь в архівах, але коли віднайдуться вони і відкриються для дослідників? Щоправда, ще живе дехто з тих, що так чи інакше мали якесь до того слідства відношення, і вони могли б внести трохи світла. Якби хотіли. Досі того не зробили, може тому, що стояли не по тій стороні, яка вела слідство, тільки по тій, що мусіла давати вияснення чи оправдувати себе.

Природним порядком речі, в таких випадках Провід Українських Націоналістів жадає вияснення від дотичної Крайової чи Теренової Екзекутиви, за годішньою термінологією підпілля. Головою Крайової Екзекутиви був на той час Богдан Кордюк — “Дік”-“Новий”. Досі не встановлено понад усякий сумнів, хто був тоді Бойовим Референтом у Крайовій Екзекутиві. Д-р Петро Мірчук, а за ним і ред. Данило Чайковський, подають, що Бойовим Референтом Крайової Екзекутиви ОУН у Львові в часі городецької акції був Роман Шухевич — “Дзвін”. Однак до вияснень у слідстві і потім до відповідальности перед організаційним судом притягнуто не Романа Шухевича, тільки Миколу Лебедя — “Марка”-“Максима”, як того, що виконував загальну організаційну та технічну підготову городецької акції.¹⁹¹⁾ Тут конче було б потрібне,

¹⁹¹⁾ Відношення “Нового”, “Дзвона” і “Марка” до городецької акції в д-ра Петра Мірчука неясне й непереконливе. Як зрештою багато інших справ, що в його “Нарисі

щоб в ім'я історичної правди забрали голос і д-р Богдан Кордюк — “Новий” і Микола Лебедь — “Марко”-Максим”, як найбільш покликані й авторитетні особи в тій справі.

історії ОУН, т. I”, потрактовані дуже поверховно і з легкої руки.

Пише д-р Мірчук на стор. 301:

“Богдан Кордюк-Новий... бойовому референтові Крайової Екзекутиви, Романові Шухевичеві-“Дзвонів” доручив організацію виконання самого нападу, а собі залишив завдання устійнити, котрий поштовий уряд дає найкращі умови для виконання нападу...”

Роман Шухевич особисто зайнявся підбором бойовиків, а технічну підготовку нападу — простудіювання терену, укладення подробиць нападу, визначення завдань для окремих бойовиків та нагляд над виконанням самого плану й відступом учасників нападу він передав, на пропозицію Кордюка, Миколі Лебедеві-“Маркові”.

Далі на стор. 302 написано, що керівник нападу Лебедь-“Марко” безпосередньої участі не взяв, а передав провід над бойовиками Юркові Березинському”.

Те ж саме, майже тими самими словами, з дуже незначними стилістичними змінами, переповідає редактор Данило Чайковський, (стор. 60-61 згадуваної його праці), що свідчило б, що користувався він у тому, як джерелом, “Нарисом” д-ра Мірчука.

В такому представленні справи вражають три речі: - Надмірний “поділ праці й відповідальности” аж між чотирма особами (“Новий” — “Дзвін” — “Марко” — Юрко Березинський). Але ми вже знаємо, що на Юрка Березинського і в слідстві і в суді на обох процесах звалено все, що можливе, тому, що він уже не жив. Виходило б, що автор не завдав собі труда прослідити, як воно було насправді, тільки пішов утертою стежкою того, що говорено на процесі. 2. Поминення мовчанкою ролі Михайла Куспіся в підготові

Про організаційне слідство, а потім і суд за справу Городка, досі оголошені інформації дуже скупі й мало достовірні. Писали про них згадува-

акції. Хоч, редактор Чайковський допускає, покликуючись на спогади д-ра Шухевича, що Куспіль “либонь” відіграв велику роль. Отже теж не мав певности, пішов за д-ром Мірчуком, та вже тоді відчував недоліки праці д-ра Мірчука і тією заввагою хотів її в цьому пункті доповнити. З. Визначення керівником акції на місці Юрка Березинського, а не Степана Долинського. Тут автор теж пішов за твердженнями акту звинувачення, а не за інформаціями від дійсних організаторів чи учасників акції, як це повинен роботи історик.

Відносно особи Бойового Референта в Крайовій Екзекутиві ОУН у Львові, пише д-р Мірчук на стор. 324:

“В складі Крайової Екзекутиви цю (т. зн. Бойову Референтуру, прим. З. К.) зміцнено ще одним референтом, при чому Головний Референт, Роман Шухевич-“Дзвін”, був законспірований навіть перед членами ОУН. Зустрічі з членами відбував другий Бойовий Референт, Богдан “Підгайний-“Бик”, який звичайно сам репрезентував Бойову Референтуру на засіданнях Крайової Екзекутиви ОУН”.

Тут уже справжня нерозбериха. Заподані вгорі інформації відносяться до реорганізованої вже після Городка Крайової Екзекутиви ОУН. Бойовим Референтом залишився Роман Шухевич — отже його виправдано від якої-небудь відповідальности за Городок. Але чомусь додано ще “другого бойового референта”. Що це має значити? Ніколи не було та й не може бути два рівнорядні референти з однаковими, чи з неоднаковими завданнями? Чи “Бик” був тільки заступником “Дзвона”? І що властиво робив та які завдання мав і перед ким за них відповідав Роман Шухевич, коли контакти з бойовиками утримував інж. Богдан Підгайний і він же брав участь у засіданнях Крайової Екзекутиви, як її Бойовий Референт?

ні вже обидва автори,¹⁹²⁾ покликуючися на дані й цитати взяті з акту звинувачення у "Варшавсько-му процесі". Отже покликаються на польські джерела до української історії. В світлі тих польських джерел, полковник Євген Коновалець доручив перевести слідство д-рові Ярославу Барановсько-

Тут ще можна б додати, що акт звинувачення Варшавського процесу, де Микола Лебедь виступав, як один з підсудних, називає його Заступником Бойового Референта Крайової Екзекутиви з того часу, (гл. Данило Чайковський, згадувана праця, стор. 203). Це ж саме джерело, на котре обидва автори покликаються, подає, що Бойовим Референтом був тоді "Льолько" — Микола Ясінський, зо Станиславова.

Для тих, що може того не знають, подаємо, що д-р Богдан Кордюк, інж. Богдан Підгайний і Микола Лебедь належать до відламу націоналістів, який не погоджувався з політикою Степана Бандери й оформився потім в окрему організацію. Д-р Петро Мірчук лишився при старій. Роман Шухевич не живе і не знати, куди пішов би він, якби жив.

В наświetлюванні справ, зв'язаних з городецькою акцією, читач відчуває в автора, д-ра Петра Мірчука, тенденцію відв'язати Романа Шухевича від неї та відповідальності за неї — якщо тут можна б говорити про якусь відповідальність, — як теж і за всі інші справи Бойової Референтури. Хоч думка не доведена до кінця, але насувається мимоволі висновок: безпосереднє відношення до того мали згадані інші діячі і коли б хто хотів дошукуватися якої-небудь вини, то лежала б вона не на тих, що належать чи належали до тієї самої організації, де опинився тепер д-р Петро Мірчук.

¹⁹²⁾ Д-р Петро Мірчук — згадувана праця, стор. 321-322.

му,¹⁹³⁾ тоді Секретареві ПУН. Слідство велось письмово, за малими вийнятками, аж до половини 1933 року, спершу тільки проти д-ра Богдана Кордюка — “Нового”, а потім теж і проти Миколи Лебеда — “Марка”-“Максима”, що з початку виступав тільки свідком у тій справі. Засідання організаційного суду відбулося з початком червня 1933 року в Берліні, з нагоди скликаної туди на той час Конференції ОУН.

Цікаво, що обидва автори, хоч покликаються на одне й те саме джерело в обговорюванні справи організаційного суду, подають інакший його склад.

В д-ра Петра Мірчука до суду входили: Володимир Мартинець¹⁹⁴⁾ — голова, Омелян Сенік-Грибівський — прокурор, полк. Роман Сущко — оборонець, інж. Євген Врецьова — секретар суду.

Ред. Данило Чайковський називає таких членів суду й осіб, зв'язаних з процесом: головний

¹⁹³⁾ Мабуть тому, що належав він колись до “Летючої Бригади” і сам брав участь у підготові та виконуваних експропріацій.

¹⁹⁴⁾ Працюючи на еміграції з Володимиром Мартинцем під одним дахом у сусідніх кімнатах і мавши спільні з ним зацікавлення історією націоналістичного руху, говорили ми багато про всякі речі в зв'язку з тим, також і про Городок. Ніколи Мартинець не згадував, ані не натякав, чи належав він до складу організаційного трибуналу, та ще як його голова. Можливо, думав, що я про те знаю, і нема потреби говорити. Раз тільки згадував, що “Максим”, доповідаючи на суді про акцію і смерть Біласа й Данилишина, не втримав сліз. Може соромно було б йому тепер до того признатися, але, якщо це правда — то тільки хороше може про нього свідчити. Біль душі з жалю за товаришами ніколи нікого не соромить.

суддя — Макар Кушнір, судді-засідателі — д-р Ярослав Барановський та інж. Врецьона — “Ганді”, прокурор — Олександр Сокіл — “Птах”, оборонець — Іван Габрусевич — “Джон”.¹⁹⁵⁾

Не знаємо, яким формальним актом закінчився судовий розгляд і які мотиви заповдав суд на своє рішення. Треба ждати, аж виявлять це архіви. Але в висліді його і “Нового” і “Максима” знято з їх догенерішніх постів. Д-р Богдан Кордюк виїхав за кордон докінчити свої студії. Що ж до “Марка”, то думка суду мусіла бути гостріша, бо йому доручено вернутися до краю і реабілітуватися іншою, добре вже зорганізованою та виконаною акцією.¹⁹⁶⁾

Розглядаючи справу, суд ОУН та й ПУН мусіли брати до уваги також симпатії до українського націоналістичного руху, що їх викликала бойова акція в Городку і смерть Біласа й Данилишина. Відроджувалися цілі села, темні прозрівали, політичні паралітики з нестямучости — ставали в перші ряди активістів, патріотизм проганяв байдужість. Крайова Екзекутива сподівалася розрухати найближчі околиці, та ніхто ніколи не міг сподіватися, що хвиля підніметься так високо й широко розкиється по всій галицькій землі.

¹⁹⁵⁾ Три особи, названі в ред. Данила Чайковського, ще живуть, як теж у живих ще обидва підсудні. Було б дуже важно, щоб хтось з них, або й усі вони представили дійсний перебіг слідства й суду, щоб український історик не був зданий на здогади або на польські джерела.

¹⁹⁶⁾ Це й виконав він, зорганізувавши в червні 1934 року атентат на польського міністра внутрішніх справ. Броніслава Перацкога.

Один з учасників нападу в Городку, сам родом з Городеччини, так про те говорить:

“Городок вибрали ми і задля грошей і тому, щоб тим бойовим актом заскочити і зрушити темні українські маси. Населення Городеччини було в величезній більшості українське, але бідне і крайно темне. Найбільш політично активні були “москвофіли”, що гуртувалися довкола читалень “Общества ім. Михайла Качковського”, а було тих читалень немало. Переважний загаль — це п’яниці і злодії. Освідомлення Городеччини ішло дуже тяжко й ідейні одиниці, що там працювали, вибивалися з сил. Ми пробували закладати по селах “Просвіти”, “Соколи”, кооперативи, навіть і “Луги”,¹⁹⁷⁾ коли не було іншого виходу. Це йшло, як кров з носа. Визбирали ми активні й патріотичні одиниці, але більшість загально глузувала з них і з нас, ще й пакості чинили: обкрадали кооперативи, били шибки в читальнях тощо. Моє власне село знане було з найбільшої злодійні в повіті. А по нападі в Городку, немов би грім з неба вдарив — село

¹⁹⁷⁾ Руханково-пожежні товариства по селах, що поставили на місце довоєнних “Січей”, що їх польська влада розв’язала. Голова тієї організації, львівський адвокат д-р Роман Дашкевич, колись визначний студентський і стрілецький діяч, у визвольній війні полковник київських Січових Стрільців, піддався тиску польської влади та передав свою організацію під контроль польських військових чинників, щоб захоронити її перед долею розв’язаних “Січей”. Тим зробив вилім у солідарній поставі всього українського організованого життя і тому “Луги” не втішалися доброю славою в тодішній українській суспільності.

ошаліло. Напад був у четвер, а на другу неділю сотня хлопців і молодих господарів стали в церкві по Богослуженні до присяги, що не будуть ні пити, ні курити. Село переродилося, неначе Ангел Божий зійшов на нього з небес.

І те саме, ще з більшою силою, по смерті Біласа й Данилишина діялося по інших селах".¹⁹⁸⁾

За почином організованого українського жіноцтва вийшов заклик, щоб покинути вживання алкоголю й тютюну — державних польських монополів, на знак пошани до молодих героїв і довготривалої пам'яті про них. В першому числі "Діла" за 1933 рік на видному місці поміщена була така заява:

"Підписані заявляють, що приєднуються до почину українського жіноцтва з дня 23 грудня 1932 року та стримуються від уживання алкоголю й тютюну:

о. мітрат Олекса Базюк
посол Богдан Білинський
д-р Тит Бурачинський
посол Володимир Кохан
директор Володимир Кузьмович
посол Степан Кузик
редактор Дмитро Паліїв
д-р Маріян Панчишин
інж. д-р Михайло Холевчук
інж. Євген Храпливий."

За прикладом передових в українському політичному й господарському світі людей пішли тисячі інших, а в першу чергу, на наказ Крайової

¹⁹⁸⁾ Уривок з розповіді Михайла Куспіся.

Екзекутиви ОУН припинили курення члени організації. До того добровільно приєдналися около три тисячі політичних в'язнів, що на той час сиділи в польських тюрмах. Стримання від тютюну в засаді мало простягатися на час мінімум одного року, одначе багато людей покинули тоді тютюн на все своє життя.

Хоч у газетах не писалося про те виразними словами, з яких причин і з якої спонуки шириться протимонопольна акція, та це кожному було ясне. Один з сучасників, тоді політичний в'язень у Бригідках, а потім визначний діяч у націоналістичному русі та голова одного з його відламів, професор Степан Ленкавський, ось як писав про те в 15-ту річницю мученичої смерті Василя Біласа і Дмитра Данилишина:

“У глибинах людських сердець виріс і затужавів твердий, непрохідний мур між поневоленими й окупантами. Зродилася туга зазначити себе, свою ворожість, свою непримиренність до ворога міцнішим, виднішим актом солідарного протидіяння. Дати ворогові відповідь.

І впало гасло: “Не платимо ворогам більше добровільних податків!” Українці не купують виробів польського державного монополію. Проголошено заклик бойкотувати посередній податок державі. В пресі появилися довгі шпальти прізвищ людей, що покинули пити й курити і поіменно викликали своїх знайомих: лікарів, священників, учителів, українських послів до польського сейму, кооператорів — приєднатися до бойкоту. В наступних числах газети знову оголошувалися колонни щораз нових людей, що солідаризува-

лися з бойкотом. Акція зорганізовувалася явно, демонстративно, зобов'язувала нових людей до солідарності особисто і прилюдно. Відмовлятися навіть неохочим було ніяково, щоб не тратити марки доброго українця. Цензура не могла протидіяти акції бойкоту. Пресові закони не передбачали такої ситуації, що небезпечними можуть стати заяви людей про те, що їм відхотілося шити й курити і закликати інших до того самого. Карний кодекс не передбачував організованого підриву державного монополю.

Напівмертве протиалькогольне товариство “Відродження” несподівано здобуло для себе тисячі гарячих симпатиків та агітаторів і вперше за весь час свого існування натрапило на заборони, перешкоди й переслідування з боку поліції. Ожили старі церковні “Братства тверезости”. Відновилися запряження людей у церквах “від горілки”. Кооперативи перестали викуплювати патенти на право продажу тютюневих виробів. “Рідна Школа” випустила різдвяні значки,¹⁹⁹⁾ що звільняли від алькогольних напитків на свята. Поліція слала спішні рапорти, що звідусіль — під прикриттям церковних, кооперативних, просвітянських організацій — виростає стоголова “гідра ОУН”.²⁰⁰⁾

¹⁹⁹⁾ В обігу були теж жетони для збірок на “Бойовий Фонд”, що популярно називалися “бефонами”, від перших букв обидвох слів.

²⁰⁰⁾ Степан Ленкавський: Коли дзвонили дзвони над Городком, (Юнацький Шлях, На чужині, ч. 9 за грудень 1947 року).

Для українського національного руху та для його авангарду — Організації Українських Націоналістів — Городок став кінцем ріжниць у поглядах на характер організації, її тактику та методи діяльності. Ті ріжниці виявилися від самого початку, зараз тільки, як крайові делегати вернулися з Першого Конгресу Українських Націоналістів у Відні.²⁰¹ Суть їх полягала в тому: чи Організація Українських Націоналістів має продовжувати бойові традиції Української Військової Організації, а чи повинна розгортати широку політичну роботу. Провід Українських Націоналістів стояв за другою концепцією. На те ж і створено ОУН, як **політичну** організацію. Для терору, бойових акцій і т. п. зовсім добре вистачала УВО і їй, як організації добираній, не-масовій, це і легше і зручніше й ліпше було робити. А тепер виходило, що тільки назва змінилася, а все інше буде йти по-старому, бо й УВО останніми роками мусіла відводити велику частину своєї діяльності політичним справам. Приймаючи, що в перехідний час буде ще може потрібно деяких терористичних, відплатних головним чином, актів, а може навіть і ширше закроєних акцій, затримано фірму Української Військової Організації. Видавалася й надалі “Сурма”, як орган УВО, окремо ж виходила “Розбудова Нації”, як офіціоз Проводу Українських Націоналістів. Якінебудь терористичні й бойові акти повинні йти під фірмою УВО, щоб відмежувати від них ОУН, відвернути від неї репресії, дати їй час зміцнити. Навіть офіційне організаційне повідомлення

201) Про ті речі гл. ближче в книжках того самого автора п. н. “Држить підземний гук” — “При джерелах українського організованого націоналізму”.

про смерть бойовиків, учасників городецької акції, вийшли від Начальної Команди УВО, а не від Проводу Українських Націоналістів. Воно зайняло цілу першу сторінку “Сурми” за місяць грудень 1932 року:

“Бойовики!

Геройською смертю згинули ваші товариші, найкращі члени УВО: Мирослав Юрій Березинський і Володимир Старик, дня 30 листопада 1932 року в Городку Ягайлонським, при виконванні бойового завдання: Дмитро Данилишин і Василь Білас дня 23 грудня 1932 року, по смертнім присуді ляцького доразового суду. Вічна пам'ять лицарям — найкращим синам України! Їх Дух буде нас провадити на шляху боротьби за волю України.

Команда

Української Військової Організації”.

Після Городка цей внутрішній спір за те, якою дорогою піти далі Організації Українських Націоналістів, припинився. Вона стала організацією політичною. Авже ж, як організація революційна, не могла вона зовсім виключати бойових актів. Але звела їх до найконечнішого мінімум: покарання донощиків та провокаторів і відплата за знущання й побої. Це знайшло свій вислів хочби й у тому, що в крайових і нижчих органах зникли самостійні бойові референтури. Зате покладено натиск на обов'язок військового виховання й вишколу членів, що ним кермували військові референтури, тримаючи зв'язок з Військовою Референтурою в Проводі Українських Націоналістів та працюючи за вказівками Військового Штабу ПУН. Таким робом у націоналістичному революційно-визвольному русі на верхах зникли дві колишні ділянки діяльнос-

ти з перших років Української Військової Організації: розвідочна і терористично-бойова. Розвідка велася **тільки** для власних внутрішніх потреб ОУН і простягалася більш на ділянку політичну, як чисто військову. До розвідочного референта²⁰²) належали також і боївки означеним вище обмеженим засягом діяння.

Дзвони львівських церков, що супроводжали у вічність чисті душі Василя Біласа і Дмитра Данилишина, були не тільки подзвінням пройденого етапу в українському націоналістичному русі. Для чуйного вуха відлунювалися в них нові кличі, з котрими пішла Організація Українських Націоналістів у дальший свій історичний похід.

Торонто — Маляга, 1968 — 1973 рр.

²⁰²) Т. зв. Реферат. "РБ" існував, і то не всюди, тільки на найнижчих щаблях низових проводів.

Джерела

“Діло”, щоденник у Львові, грудень 1932 і січень-липень 1933 року.

“Новий Час”, щоденник у Львові, окремі числа з грудня 1932 і 1933 років.

“Сурма”, орган Української Військової Організації, грудень 1932 і 1933 роки.

Д-р Петро Мірчук: Нарис Історії Організації Українських Націоналістів, том I.

Данило Чайковський: Білас і Данилишин, Нью-Йорк 1969. видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України.

Д-р Олександр Марітчак: Справа Біласа й Данилишина, “Свобода”, Джерзі Ситі, рік 66, число 248.

Д-р Олександр Марітчак: стаття про Біласа й Данилишина в “Українській Газеті”, Детройт, неділя, 21 грудня 1958 року.

Д-р Олександр Марітчак: Процес проти Біласа й Данилишина, “Детройтські Вісті”, додаток до часопису “Вільне Слово” в Торонті, числа за січень 1967 року.

Проф. Степан Ленкавський: Коли дзвонили дзвони над Городком, “Юнацький Шлях”, На чужині, ч. 9, грудень 1947 року.

Інж. Іван Озаркевич: Лист до редакції “Нового Шляху”, Вінніпег, число о з 14 січня 1955 року.

Городок Ягайлонський, (на основі архівних матеріалів). “Новий Шлях”, Вінніпег, числа за грудень 1955 року.

Розповідь Михайла Куспіся, учасника городецької акції.

Усні й письмові інформації ві таких осіб (в поазбучному порядку):

ред. Ярослав Гайвас

інж. Роман Загайкевич

інж. Володимир Мартинець

інж. Іван Озаркевич

д-р Кость Паньківський.

Власні спогади.

**СПИСОК ЖЕРТВОДАВЦІВ
НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД "СРІБНОЇ СУРМИ"
за час від 1 квітня 1972 до 15 травня 1973 року.**

Добродії і меценати "Срібної Сурми":

Лідія Коллард, Ньюарк, Н. Дж. — дол. 300.00.

Віктор Балабан, діловик і підприємець у Гюстоні, Тексас, склав задекляровану кожнорічну суму дол. 100.00.

Читач з Рочестеру, Н. Й., що бажає затримати своє назвище в тайні, задеклярував постійну вплату по дол. 5.00 кожного місяця, як довго буде при здоров'ї і в праці. До сього часу склав дол. 35.00.

Щире їм за те спасибі!

Андрушків Степан, Браєрвуд, Н. Й.	\$ 1.00
Атаманчук Василь, Вінніпег	4.25
Баран Йосип, Монреал	1.25
інж. Баран Йосип, Нью-Йорк	6.25
Варицький Роман, Содбури, Онт.,	3.75
Бекіш Мирон, Ірвінгтон, Н. Дж.,	1.25
інж. Берегулька Станислав, Мельровз, Масс.,	1.75
Верезецький Володимир, Чикаго	4.25
Вігун Іван, Принс Джордж, В. К.,	1.25
о. д.р. Блажейовський Дмитро, Гюстон, Тексас	10.00
Бобчук, Василь, Монтерей, Інд.,	3.75
Бойчук Мирослава, Філядельфія	2.00
Болюбаш, В., Торонто	3.00
Братків Г., Едмонтон	1.25
Вялий Свген, Бронкс, Н. Й.,	1.25
Василишин Евстахій, Монреал	14.25
інж. Василевський Гриць, Гаррісбург, Па.,	4.25
Вашак Іван, Варбург, Алта.,	5.50
Венгринович Е., Торонто	2.00

Весоловський Олег, Чикаго	1.25
Винник Іван, Нью-Йорк	2.25
Віндик Орест, Едмонтон	4.25
інж. Вінтонів М., Бостон	1.00
Войнаровський Ярослав, Чикаго	2.25
проф. Войтович Петро, Балтімор	2.25
Волян Яків, Лонгей, Квебек	4.25
Гайдей Ірина, Ванкувер	1.00
Галушак Дмитро, Еспанола, Онт.,	2.25
д-р Цимбала Богдан, Гендерсон, Кентакі	4.25
Гладилович А., Монреал	1.25
Гоголь, Петро, Едмонтон	4.25
Головата Степанія, Кантон, Огайо	4.25
Голодюк Микола, Монреал	1.25
Горпинка Анна, Норт Бетелфорд, Сак.,	4.25
Гошовський Омелян, Рочестер, Н. Й.,	1.25
Гриньків М., Ошава, Онт.,	1.00
Грицюк Юрій, Довзон Крік, В. К.,	6.25
Губчак Михайло, Чикаго	1.25
Гугель Олександр, Воррен, Міч.,	1.25
о. Гулей Юрій, Александрія, Вірджинія	1.50
Гупало Ярослав, Чикаго	1.50
Гутович Євген, Бруклін	4.25
Архієпископ Гундяк Марко, Картерет, Н. Дж.,	3.00
Галадза М., Амбрідж, Па.,	1.25
д-р Галярник Ігор, Плейн, Віск.,	3.50
д-р Гелета Ярослав, Колледж Парк, Мд.,	4.25
Гелетканич Василь, Аллентавн, Па.,	1.25
Генгало Павло, Монреал	4.25
Генгало Ксеня і Петро, Філядельфія	4.25
Герездюк, М., Вілліям Лейк, В. К.,	3.00
інж. Гімбаржевський Пилип, Оттава	4.25
Гонтарський О., Ст. Кетерінс, Онт.,	1.25
о. прот. Двораківський Андрій, Нортгамптон, Па.,	2.25
Демків Евстахій, Гадсон Бей, Саск.,	2.25
Дєдів С., Монреал	1.00
Дзвоник Е., Кенора	4.25
Дзядик Марія, Торонто	3.25

д-р Домбчевський Лярій, Янгставн, Огайо	5.00
Дорожинський Павло, Нью-Йорк	4.25
Дражньовський Роман, Бергенсфілър, Н. Дж.,	7.25
Дуб Володимир, Бунтон, Н. Дж.,	4.25
Дуда Микола, Савт Поркюпайн, Онт.,	1.50
Думин Петро, Тіммінс, Онт.,	1.25
Жегестовський Петро, Філядельфія	1.25
Жолнірчук Володимир, Філядельфія	1.25
д-р Жуковський Антін, Стіле, Норт Дакота	1.25
інж. Захаркевич Володимир, Монтреал	2.00
д-р Зошук Степан, Аддіс Абеба, Етіопія	14.50
д-р Зуб Григор, Сарнія, Онт.,	5.75
Зубальський Євген, Детройт	1.25
Зубик Василь, Лондон, Онт.,	2.25
Іванина Д., Вінніпег	3.00
Івасик Мирон, Австралія	2.90
о. Івашко Володимир, Саскатун, Саск.,	3.00
Кавка Микола, Парма, Огайо	1.75
д-р Карапінка Ілля, Ірвінгтон, Н. Дж.,	1.25
Кассіян Петро, Едмонтон	3.25
Кассіян Степан, Чікаго	3.25
Кваснюк Дарія, Льос Анджелес	2.25
д-р Квітковський Денис, Детройт	7.00
Керницький Омелян, Вінніпег	1.50
Кецик С., Вест Глюстер, Масс.,	1.00
Кіра Петро, Бруклін, Н. Й.,	3.25
Кісь М., Портедж Ля Прері, Ман.,	7.25
Кіцак Василь, Монтреал	4.25
Кіцула Йосип, Савтгамптон (помилково пропущено в попередньому списку)	2.00
Клиничик Теодор, Вернон, В. К.,	1.00
інж. Клос В., Сіетл, Ваш.,	2.25
Клос Юрій, Ст. Боніфас, Ман.,	1.25
проф. Кльований Яків, Клівленд	3.25
Кобаса Олександр, Суел, Н. Дж.,	2.50
проф. Ковальський Богдан, Монтреал	4.25
д-р Ковальський Микола, Торонто	4.25
Когут Маркіян, Торонто	4.25

Козуляк Василь, Монреал	1.25
Комаринська Дарія, Нью-Йорк	4.25
Константинович Йосип, Балтімор	1.25
д-р Копач В., Бруклін, Н. Й.	2.85
Королик А., Говвел Джанкшен, Н. Дж.	1.30
Корчинський Зенон, Бронкс, Н. Й.	4.25
Костишин С., Вінніпег	4.25
Кострицький Василь, Філадельфія	20.00
Коцюба Степан, Денвер	1.00
Крижанівська Марія, Рочестер, Н. Й.	1.00
Кришталович Д., Вайлдвуд Крешент, Н. Дж.	4.25
Кузьма Лена і Юстин, Ст. Томас. Онт.	1.25
Кукіль Іван, Гартфорд, Конн.	1.25
Кунцьо Микола, Нью-Йорк	1.25
Куц Михайлина, Філадельфія	3.25
Кучкуда В., Сідер Гров, Н. Дж.	3.00
Кушнір Йосип, Детройт	1.00
Кушнірук Роман, Воррен, Міч.	4.25
Лабяк Павло, Денвер	4.25
д-р Лащенко Олег, Нью-Йорк	1.00
Левицька Ольга, Філадельфія	1.25
Левицький Дмитро, Абернеті, Саск.	9.75
д-р Лепкий Дмитро, Спрінг Веллей, Н. Й.	4.75
Лехів Іван, Вінніпег	2.25
мгр. Лещишин Ярослав, Монреал	4.25
д-р Литваківський Анатоль, Гері, Інд.	4.25
Ліщинський Константин, Нью-Йорк	1.25
Логин Юрій, Гамільтон, Онт.	1.25
Лопатяк В., Детройт	2.25
Лопачак Роман, Ривер Гров, Ілл.	4.25
Лукашевський Роман, Чикаго	2.25
Луців В. А., Торонто	1.00
Мазуркевич Л., Поркюпайн Плейн, Саск.	4.90
інж. Мазурок О., Едмонтон	4.25
д-р Макарушка Ярослав, Вінгемптон, Н. Й.	4.25
п-і Мардак А., Саар, Німеччина	3.00
Маркевич Володимир, Едмонтон	1.25
Марків Оріся, Нью Гейвен, Конн.	1.00

Марущак В., Кліфтон, Н. Дж.,	4.25
Мацюкевич Сергій, Стетфорд, Онт.,	5.50
Мерещак С., Монтреал	6.00
д-р Микулович Ярослав, Амбрідж, Па.,	2.50
д-р Михайлів Володимир, Нью-Йорк	5.00
д-р Михайлович Ярослав, Мічіген Ситі, Інд.,	4.25
Моргоч М., Естергази, Саск.,	1.00
Міхняк Богдан, Клівленд	2.25
д-р Мулик Іван, Сарнія, Онт.,	4.25
П-і Мусій Е., Торонто	3.50
Нагорняк Олександр, Чикаго	4.25
д-р Небелюк Мирослав, Саскатун	4.25
Н. Н., Каліфорнія	4.25
Новаківський Сидір, Філядельфія	4.25
Оленчак Богдан, Реджайна, Саск.,	3.00
інж. Онишкевич Володимир, Нью-Йорк	4.25
д-р Онуферко Володимир, Джерзі Ситі	2.00
д-р Оренчук Володимир, Саннісайд, Каліф.,	4.25
Осадчук Володимир, Торонто	1.65
д-р Очеретко Й., Нью-Йорк	4.25
Павліш Ілля, Чикаго	1.25
Пагут, Р., Ошава	3.00
Паливода М., Іннісфо, Алта	6.00
Панчишин Ілля, Стар, Алта	1.00
д-р Парфанович Теодор, Воффало	4.25
Переверницький Мирослав, Монтреал	4.25
Петришин Олекса, Тандер Бей	1.00
Петрусь Іван, Дюкенъ, Па.,	4.25
Пециляк Іван, Гейстінгс, Н. Й.,	2.00
Повх Іван, Гаррісбург, Па.,	4.25
д-р Політню І., Вронкс, Н. Й.,	3.00
Пона Григор, Вінніпег	4.25
д-р Попадюк П., Міннеаполіс	3.00
Попович Іван, Парма, Огайо	4.25
Приємський П., Портедж Ля Прері	1.75
Протасик Василь, Монтреал	1.25
Процик Володимир, Асторія, Н. Й.,	3.25
д-р Рак Роман, Вассейк, Н. Й.,	2.25

Рибалт А., Янгставн, Огайо	1.25
д-р Рогожинський Клим, Нью-Йорк	4.25
д-р Роздільський Б., Саскатун	1.25
Ройко Олекса, Міссісавга, Онт.,	1.00
Романик С., Вотерфорд, Онт.,	1.25
Романюк Євген, Нью Касл, Дел.,	6.75
Савчук Михайло, Тандер Бей, Онт.,	3.25
о. Сагайдачний Петро, Ірвінгтон, Н. Дж.,	1.25
д-р Сайкевич Петро, Віндсор, Онт.,	3.25
Сахрин Володимир, Торонто	3.25
Семотюк Петро, Торонто	1.25
Семотюк Петро, оТронто	1.25
Синишин В., Торонто	4.00
Синьків А., Гарлянд, Ман.,	1.25
Сироїд Василь, Еспанола	4.25
Сікора Володимир, Дірборн, Міч.,	1.25
д-р Смик Роман, Ковл Ситі, Ілл.,	1.25
інж. Смітюх Василь, Торонто	2.75
Сосняк Михайло, Летгем, Н. Й.,	1.25
Соя Володимир, Гарден Ситі, Міч.,	4.25
Стефюк Михайлина, Толстой, Ман.,	9.65
Стира Тома, Вебвуд, Онт.,	1.25
Сукар Е., Монтреал	4.25
Сунак Михайло, Редвотер, Алта	1.25
д-р Суховерський Тарас, Австралія	7.39
Сухорський Михайло, Елізабет, Н. Дж.,	7.00
Сухоцький М., Річмонд Гілл, Н. Й.,	1.25
д-р Сушків Олександр, Енглевуд Кліфс, Н. Дж.,	4.25
Терещук Р., Торонто	2.00
Тимків Микола, Філядельфія	2.00
Тишовницькі Олена й інж. Омелян	10.00
Торищак Осип, Содбури, Онт.,	2.25
Трильовський Василь, Нью-Йорк	4.25
Турчак Григор, Феніксвіл, Па.,	4.25
Турчин Йосафат, Бронкс	3.00
Ухач Богдан, Детройт	1.25
Фатяк Д., Савт Поркюпайн, Онт.,	1.00
Федорак С., Ванкувер	2.25

о. Федунік Ярослав, Едмонтон	4.25
Філь Григор, Детройт	1.25
Харабарук Марія, Монреал	1.90
інж. Харамбура Іван, Філядельфія	4.25
Хомин Микола, Ошава, Онт.,	4.25
Хомин Михайло, Філядельфія	2.25
Хом'як Степан, Болтон Лендінг, Н. Й.,	4.25
Хохлач Іван, Монреал	4.25
Циган Василь, Філядельфія	10.00
Цісарук Андрій, Юніон Лейк, Міч.,	3.25
д-р Цісик Тетяна, Філядельфія	4.25
Цюпак П., Австралія	1.82
д-р Чайковський Т., Денвил, Ілл.,	4.25
Чемерис М., Вінніпег	1.00
о. Черкавський Іван, Дервент, Алта	1.25
д-р Чесниковський С., Шагтікок, Н. Й.,	7.25
д-р Чигрин Михайло, Австралія	2.25
Чолкан Роман, Торонто	2.25
Чурма Василь, Монреал	3.00
Чучман Іван, Вінніпег	6.25
Шабатура Василь, Піттсбург	4.25
Шаблій Микола, Арлінгтон Гейтс, Ілл.,	1.00
Шарій М., Луїсвіл, Кентакі	2.25
Швейко М., Монтерей Парк, Ілл., Каліф.,	1.25
Школяр Михайло, Кліфтон, Н. Дж.,	1.25
Шраменко Роман, Кліфтон, Н. Дж.,	4.25
Щур Іван, Торонто	1.25
Юрків Зиновій, Пасейк, Н. Дж.,	2.25
Юшкевич Роман, Детройт	4.25
Яремчук Дмитро, Оттава	4.25
Яцейко В., Річмонд, В. К.,	1.00

ПОКАЗНИК ІМЕН

- Адамські М., присяжний суддя 254
- Андрухів Олекса, селянин 15, 25, 79, 117, 121, 122, 124, 150,
191, 230
- Андрушків Володимир, студент прав 289, 310, 343, 344, 362,
365
- Андрушко Володимир -- гл. Андрушків Володимир
- Андрущишин Степан, д-р, адвокатський конципієнт 52, 334,
335
- Арцішевські Томаш, сеймовий посол 237
- Бабій Іван, директор гімназії 318
- Бажанський Ярослав, студент 372
- Базюк Олекса, о., мітрат 521
- Байтала Володимир, член УВО 261, 262, 280, 286
- Бандера Степан, член ОУН 231, 423, 517
- Баран, поліційний агент 266
- Барановський Роман, провокатор 128, 135, 159, 160, 161, 302,
303, 347, 348, 360, 417, 500
- Барановський Ярослав, д-р, секретар ПУН 430, 498, 517, 519
- Барановські В., журналіст 436
- Барановські З., заступник присяжного судді 254
- Барвінський, д-р, лікар 99
- Барські Владислав, поліційний агент 312, 313, 319, 320
- Бачек Юзеф, свідок 107
- Вачинські Л., присяжний суддя 254
- Вачох -- гл. Бачек Юзеф
- Вендек, комісар поліції 345, 353
- Везинський Михайло Юрко, бойовик УВО 15, 27, 29, 34,
35, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 55, 79, 81, 82, 88, 89,
90, 101, 110, 117, 120, 125, 126, 152, 153, 154, 156,
251, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 278, 281, 284, 290,
307, 309, 312, 324, 354, 364, 369, 390, 400, 422, 447, 458,
459, 503, 506, 507, 509, 515, 516, 525

Березинський, о., батько Юрка 19
Березовський "Стефко", студент 258
Бернадевіч Станіслав, поштовий службовець 118, 332
Бернакевіч — гл. Бернадевіч
Бик (псевдо) — інж. Богдан Підгайний 516
Білас Василь, член УВО: чисел сторінок не подаємо, це ім'я виступає дуже часто в усій книжці
Білас Володимир 164, 301, 320
Білас Єва 144
Білас Марія 164
Білас Осип 299
Білас Ярослав 81, 83, 86, 132, 134, 147, 153, 160, 161, 220, 222, 253, 288, 292, 295, 297, 299, 300, 302, 312, 313, 316, 317, 320, 321, 322, 323, 354, 394, 395, 398, 402, 410, 418, 419, 420, 421, 424
Білевіч Казімерж, комісар поліції 299, 321
Білінський Богдан, сеймовий посол 521
Біляк Марія, свідок 331, 334, 335, 336
Біляк Степан, д-р, адвокат і сеймовий посол 14, 23, 52, 53, 54, 57, 66, 79, 126, 253, 291, 311, 322, 331, 334, 335, 336, 337, 342, 366, 367, 379, 404
Бірецький, д-р, адвокат 267
Бірн, д-р, лікар 164, 203
Бобелюк — гл. Бобеляк
Бобеляк Панько і Розалія, селяни-свідки 121, 147, 150, 151, 167
Бобржинські Ян, публіцист 432
Бовдур Іван, громадський писар 25, 80, 149, 202, 203
Борженці Р., присяжний суддя 254
Бравн, кат 241
Бубен, аспірант поліції 162, 345, 355, 356, 357, 359, 360
Будни Юзеф, поліційний агент 266, 307, 320, 322, 354
Буйко А., присяжний суддя 254
Буній Олекса, член УВО 20, 93, 94, 95, 96, 127, 132, 133, 134, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 161, 170, 293, 296, 313, 317
Бурачинський Тит, д-р, лікар 521
Буськівна Сося, поліційна агентка 345, 351, 352, 353
Бутрин Іван, член УВО 162, 163

Васюник Петро, студент 368
Вередка Микола, швець 163
Веретва — гл. Вередка
Веселий Олександр, студент 360
Весоловські Томаш, поет 184
Вестфалевіч, проф., хемічний знавець 117, 124, 126, 128
Вінтер Ісаак, свідок 79, 119
Войцеховські, польський консул в Ужгороді 440, 441
Волошин Михайло, д-р, адвокат 173
Врецьона Євген, інж., член УВО 518, 519
Гайвас Ярослав, член ОУН 502, 503
Галушка Андрій, свідок 379
Гальперн Марія, станційна касирка 387
Ганкевич Лев, д-р, адвокат 66, 70, 71, 73, 74, 76, 99, 100, 101,
102, 116, 122, 137, 138, 140, 164, 165, 172, 173, 191, 203,
210, 505
Гапка Щепан, гімназист 310, 343, 344, 367, 403
Гірні, поліційний агент 266, 282, 283, 298, 307, 313, 322, 323
Глушкевич Маріян, д-р, адвокат 68, 70, 71, 73, 76, 94, 119,
127, 135, 136, 137, 138, 144, 146, 159, 161, 164, 165,
172, 173, 210, 211, 231, 232, 253, 293, 303, 304, 307, 317,
318, 320, 326, 327, 345, 348, 349, 350, 352, 356, 357, 358,
362, 367, 409, 410, 411, 412, 417, 418
Гнатів Михайло, член УВО 94, 96, 134, 141, 142, 143, 292,
314, 317, 356, 358, 360
Головінський Юліян, сот., Крайовий Комендант УВО 348, 500
Голуфко Владислав, комісар поліції 427, 428, 429
Голуфко Тадеуш, сеймовий посол 19, 20, 21, 67, 84, 85, 92,
95, 96, 97, 111, 115, 128, 132, 133, 134, 135, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 159, 160, 161, 162,
163, 164, 165, 170, 171, 189, 196, 236, 288, 298, 300,
302, 303, 321, 346, 347, 348, 414, 427, 428, 430
Городецький Ілля, д-р, бібліотекар 431
Городискі, заступник прокурора 246
Горошко Ганна, свідок 379, 380
Горошко Степан, свідок 378, 379, 380
Грибівський (псевдо) — Омелян Сенік 518
Грушевський Михайло, проф., 205

Гузар, полк., (псевдо) - Михайло Колодзінський 422
Габрусевич Іван, член ОУН 348, 492, 519
Галянкевіч, комісар поліції 119
Ганді (псевдо) — інж. Євген Брецьона
Гельб К., присяжний суддя 254
Гете Йоган Вольфганг 179
Грабінські Ян, мгр., свідок 79, 106, 333, 334
Грабовські, львівський воєвода 495
Грек Міхал, д-р, адвокат 70
Гродковскі, польський студент 40, 65, 385, 386
Гуревіч, російський журналіст 435
Давідовіч, д-р, лікар, судовий знавець 124
Данилишин Дмитро — член УВО, числа сторінок не подано, виступав часто
Дармограй Петро, гімназист 341
Дацків Михайло, свідок 373
Дашкевич Роман, д-р, адвокат, голова "Дугів" 520
Дворжак, суддя 75, 92
Дембіцкі Міхал, скарбовий урядовець 10, 16, 79, 108, 111, 112
Дембіцкі Зигмунт 149
Джон (псевдо) — Іван Габрусевич 519
Дзбальскі, заступник присяжного судді 254
Дзвін (псевдо) — Роман Шухевич 514, 515, 516
Дзсньгелсвіч Владислав, комісар поліції 307, 326, 327
Дзсньковскі, залізничник 359
Дзюра Іван, свідок 332
Дік (псевдо) — д-р Богдан Кордюк 514
Діоніз, тиран 406, 407
Діц Францішек, комісар поліції 327
Добровольська, свідок 335
Добровольскі, сеймовий посол 237
Долинський Степан, член УВО 29, 32, 33, 36, 38, 46, 51, 53, 423, 502, 503, 509, 510, 516
Донцов Дмитро, д-р, публіцист 495
Доскоч — родина в Дрогобичі 349
Душка — Володимира Ковалюківна 424
Дуна Анна, свідок 332
Жеромскі Стефан, письменник 184

Жидик -- Жидок, псевдо невідомого 29, 37, 306, 325, 329,
331, 333, 340, 341, 342, 343, 344

Жидок Олекса, наймит у Цапів 291, 311, 341, 343

Жук Катерина, служниця 98, 107, 335, 362, 376, 377, 378, 380,
381, 382, 383, 384

Жураківський Маріян, член УВО 20, 26, 38, 51, 68, 70, 74,
77, 78, 83, 88, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 164,
168, 169, 170, 172, 192, 203, 204, 206, 207, 209, 222,
224, 225, 233, 238, 255, 261, 262, 267, 272, 273, 274,
278, 279, 281, 285, 319, 327, 328, 364, 424, 458, 498,
504, 505, 511

Загайкевич Роман, інж., 224, 236

Зарицька Катруся 34, 46

Зиблікевичі, брати 353

Злотковські, комісар поліції 345, 346, 348, 349, 350, 351

Зоттенберг Хая, свідок 79, 119

Івасик Володимир, студент 372

Івахів Казимир, радник воєвідства 160, 162

Льків, член УВО 314

Ірак, поліцист 352, 353

Калужний Іван, поштовий урядовець 98, 104, 105, 106, 107

Камінські Ю., присяжний суддя 254

Камяньські, д-р, адвокат 116

Карасінські Станіслав, залізничник 80, 149

Качковській Михайл, о., москвофіл 520

Качмар Василь, член ОУН 351, 353

Качмар Юзик, мешканець Городка 382

Качмарик Павло, свідок 371

Качмарик Петро, свідок 371

Каштанюк Антін, о., свідок 340

Квапінські, сеймовий посол 237

Кечко Михайло, адвокатський помічник 333

Киндій Микола, о., парох Вериня 147, 155, 156, 157, 158,
196, 432

Кишка Іван, свідок 309, 310, 342

Кіртен, "опир з Діссельдорфу" 214

Клімчак Кароль, скарбовий урядовець 11, 16, 79, 108, 109

Клімуф, д-р, львівський староста 17, 148

Книш Зиновій, автор 35
Кобільник Михайло, член УВО 162
Кобринська, свідок 303, 360
Ковалюк, о., парох Скнилова 338, 400
Ковалюк Анна, мати підсудної Марії 339
Ковалюк Богдан, брат Марії 339
Ковалюк Володимира, сестра Марії 339
Ковалюк Марія, членка ОУН 251, 253, 257, 288, 304, 305, 307,
318, 319, 331, 332, 338,
339, 340, 394, 395, 399, 400,
401, 410, 418, 419, 420, 424
Коваль Еміль, студент 370, 371
Колач Людвік, поштовець 14, 23, 50, 51, 79, 104, 105, 118,
124, 126, 506
Коллер Францішек, залізничник 80, 121, 176, 218
Колодзей, міщанин у Городку 380
Колодзінський Михайло, член ОУН 422
Колодзінські, гайовий 374
Коляржовські К., д-р, присяжний суддя 254
Коман Вальтер, поштовик 16, 79, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114
Коман Евзебій — гл. Коман Вальтер
Коновалець Євген, полк., 351, 436, 477, 483, 517
Копач Микола, член ОУН
Кордюк Богдан, д-р, член ОУН 514, 517, 518, 519
Коссак Богдан, брат Зенона 73
Коссак Зенон, член УВО 20, 22, 26, 70, 73, 74, 78, 81, 83, 85,
87, 88, 92, 93, 98, 103, 125, 128, 129, 130, 131, 132,
135, 136, 147, 153, 159, 160, 166, 167, 168, 169, 172,
210, 211, 213, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 227, 228,
229, 230, 231, 232, 253, 262, 288, 293, 296, 297, 298,
302, 303, 304, 308, 312, 313, 318, 320, 321, 322, 325,
326, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354,
355, 357, 358, 359, 360, 361, 393, 397, 398, 409, 410,
411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 422
Коссак Оленка, сестра Зенона 130, 361
Коссак Розалія, бабуня Зенона 360
Коссак Юлія, тітка Зенона 360

Косцялковські Маріян, польський прем'єр 496
Котарські, поліцист 113, 121
Котовський Микола, мгр., член УВО 262, 267, 269, 270
Кохан Володимир, сеймовий посол 521
Коят Альфред, поліцист 12, 14, 24, 57, 79, 80, 83, 113, 114, 121,
124, 140, 169, 175, 176, 177, 192, 195, 230, 239, 263, 264,
388
Кравців, інж., 347
Кравців Богдан, редактор 348, 492, 493
Кравські, заступник прокурора 246
Крамарева, сестра Данилишина 312, 358
Крепль, купець 314
Кржижановські Владислав, присяжний суддя 254
Крисько Олександр, член УВО 162, 163, 355
Круліковські, комуніст 204
Крупа, член УВО 243
Крупа Ян, комісар поліції 162
Кубійович Володимир, проф., 495
Кузик, член УВО 293, 314
Кузьмович Володимир, д-р, директор гімназії 355, 359, 450,
521
Купецький Гриць, член УВО 38, 53, 255, 256, 258, 259, 324,
328, 420, 503
Курасінські Станіслав — гл. Карасінські
Кусоцінські Ян, спортовець 387
Куспіль Сва, мати Михайла 369
Куспіль Михайло, член УВО 29, 30, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 43,
44, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 62, 90, 114, 121, 125,
152, 251, 252, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 277, 289,
290, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 315, 316, 321, 324,
327, 328, 329, 331, 334, 335, 340, 343, 344, 359, 362,
364, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375,
376, 378, 379, 381, 383, 384, 387, 393, 395, 398, 399,
402, 403, 405, 418, 420, 423, 503, 508, 509, 510, 511,
515, 516, 521
Куспіль Петро, брат Михайла 369
Кушнір Макар, член ПУН 519

Лагута Ярослав, гімназист 310, 362, 365, 366, 367, 368, 381,
382
Лапуник, член УВО 314
Лебедь Микола, член ОУН 504, 514, 515, 517, 518
Левицький Дмитро, голова УНДО і сеймовий посол 472, 473,
475, 477
Левко Василь, свідок 343
Ленкавський Степан, проф., член ОУН 522, 523
Леньчак Роман, мгр., свідок 370, 373
Леньчак Ян, свідок 373
Липський Богдан, о. д-р, в'язничний капелян 238, 243, 245,
247
Лінден Ізидор, купець 332
Ліпш Густав, д-р, прокурор 246, 350
Ліс Владислав, поліційний агент 357, 358
Луцейко, член УВО 243
Луцький Остап, сенатор 236
Любович Ярослав, член УВО 35, 447
Лясер, гімназійний учитель 260, 289, 343, 403
Лятошинські, суддя 261, 284, 362, 364, 385, 386
Льолько (псевдо) — Микола Ясінський 517
Мадейовські Ян, залізничник 24, 80
Маєвські Ст., поліцист 306, 308, 310, 311, 312, 329
Мазепа Іван, гетьман 356
Маковський Олекса, свідок 268, 371
Максим (псевдо) — Микола Лебедь 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,
38, 55, 274, 284, 363, 370, 500, 501, 503, 509, 514,
515, 518, 519
Максимців Петро, член УВО 38, 99, 324, 328
Малек Ст., поліцист 358
Малецький Василь, свідок 26
Малецький Тарас, селянин 26
Маляр Петро, студент 372
Марігчак Олександр, д-р, адвокат 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73,
74, 76, 94, 110, 147, 149, 155, 158, 159, 164, 165, 172,
191, 192, 205, 224, 226, 239, 240, 242
Марко (псевдо) — Микола Лебедь 498, 514, 515, 519
Мартин Михайло, робітник 333

Мартинець Володимир, редактор "Сурми" 518
Марущак Єва, служниця 335
Маршалік Мечислав, начальник пошти в Городку 103, 105.
107
Матгавзер Юзеф, судовий урядовець 106, 333
Матчак Михайло, сеймовий посол 162
Мацейовські Микола, міщанин 329
Машак Степан, член УВО 38, 51, 152, 249, 251, 252, 254, 257,
258, 259, 261, 267, 278, 279, 281, 288, 304, 305, 307,
318, 319, 324, 328, 335, 337, 338, 339, 340, 359, 264,
378, 379, 393, 395, 397, 399, 400, 401, 418, 419, 420.
421, 423
Мегаль -- гл. Медаль
Медаль, Н., поліцист 163, 164
Мединьські, суддя 253, 258, 386
Мелетій Яків, свідок 148
Миденъ Ян, поліцист 358
Мидзель Дарія, свідок 340
Михайлюк Петро, свідок 373
Мігальс, суддя 75, 92
Мірчук Петро, д-р, публіцист 32, 33, 49, 99, 182, 228, 230,
233, 321, 514, 515, 516, 517, 518
Міхаловські, міністр 421
Міцкевіч Адам, поет 171, 186
Млинарські, суддя 253, 360
Мольтке, фон, маршал 197
Морачевські Анджеј, польський політик 436
Мостовські Генрик, д-р, прокурор 75, 76, 119, 125, 132, 137,
138, 144, 159, 167, 168, 189, 224, 236, 238, 241, 242,
243, 244, 245, 246, 247, 251, 253, 293, 297, 376, 395,
396, 398, 400, 409, 410, 421, 423
Мотика Микола, підсудний у процесі 83, 85, 92, 93, 95, 127,
131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
143, 163, 170, 180, 186, 191, 197, 206, 220, 222, 253,
288, 291, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301,
302, 303, 306, 307, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318,
320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 354, 355, 358.

359, 361, 368, 394, 395, 396, 397, 402, 406, 407, 408,
410, 413, 414, 415, 418, 419, 420, 421, 423

Мотика Теодор, батько Миколи 359

Мотика Юзеф, поліційний агент 358

Мотикевич, поліцист 307, 327

Мосціцкі Ігнаці, президент 224, 235, 236

Мошоро, комуніст 204

Мощеньскі, д-р, в'язничний лікар 247

Мудрий Василь, редактор "Діла" 478, 496

Муйла, член УВО 347, 358

Муриньскі Адам, коваль 373

Мурскі, поліцист 341

Мушинський Михайло, член ОУН 353

Мушка — Марія Ковалюк 424

Набережний, о., парох села Кривого 27

Найдек Юзефа, свідок 120, 152

Нидза Володимир, член УВО 34

Никифороук, проф., 356

Нікітін, театральний актор 50, 52, 53, 54, 126, 331, 334, 336,
337, 506

Новачевскі Ромуальд Юзеф, поліційний агент 328, 378

Новачиньскі Адольф, ендецький журналіст 461

Новий (псевдо) — Богдан Кордюк 514, 515, 518, 519

Новіньскі Р., присяжний суддя 254

Озаркевич Іван, інж., 8, 422

Олінкевич Вільгельм, комісар поліції 345, 351

Ольжич Олег, член ОУН 8

Опалинська Катерина, свідок 331, 333

Оржеховскі Францішек, бетоняр 373

Островскі, д-р, начальний лікар львівського шпиталю 109

Охримович Степан, член ОУН 348

Ояк, слідчий суддя 261, 262, 267, 271, 272, 273,
275, 276, 277, 278, 286

Павликовський Юліян, інж., сенатор 236, 237

Павлик, урядовець "Бригідок" 242

Палів Дмитро, редактор 478, 489, 490, 492, 493, 494, 521

Панчишин Маріян, д-р, лікар 521

Паньківський Кость, д-р, адвокат 65, 66, 70, 71, 73, 74, 76,
172, 191, 201, 232, 242, 247

Парипа Анна, учениця 374

Пеленський Зенон, член ОУН 348, 493

Петкевіч, спортовець 386, 387

Петлюра Симон 205

Петрасевич Марія, свідок 339

Петрасевич Роман, свідок 340

Петрі Ян, комісар поліції 96, 277, 307, 312, 313, 314, 316, 317,
318, 322, 323, 413, 417

Петрів, член УВО 314

Петрій — (Петрів ?), член УВО 299

Петрушевич Євген, д-р, диктатор 479, 483

Перацкі Броніслав, міністр, 162, 236, 504, 519

Пестрак Станіслав, залізничник 121

Пйотровські Міхал, міський службовець 359

Підгайний Богдан, інж., член ОУН 516, 517

Пілсудска 224

Пілсудські Юзеф, маршал Польщі 19, 51, 235, 435, 440

Пільц — мабуць Фіц Антоні, поліційний агент 313

Пісецький Гриць, член УВО 35, 77, 447

Полтавець-Острияниця, політичний авантюрист 435

Порембські Г., присяжний суддя 254

Пригуляки, родина в Долині 347

Процишин, міщанин у Городку 29, 38, 52

Птах (псевдо) — Олександр Сокіл 519

Пура Владислав, поліцист 39, 49, 306, 311, 344, 367, 380, 404

Пурталь, сеймовий посол 237

Радевіч Юзефа, свідок 333

Райке, начальник “Бригідок” 242

Ровіцкі Н., присяжний суддя 254

Романишин Михайло, кравець 26, 84, 154

Ружицкі, суддя 362, 381, 382, 383

Сарабай Осип (Остап ?), свідок 164

Сасик Юрій, студент 68, 70, 76

Свергун Григор, д-р, свідок 340

Сеник Омелян, сотник, член ПУН 518

Сенів, член УВО 162

Сірак Августина, сестра служебниця 163
Скибінський Рудольф, д-р, адвокат 160
Складковскі Славой, міністр 162
Скоропадський Павло, гетьман 435
Скрипник Микола, комуністичний діяч 483
Скуржинські, слідчий суддя 160
Скшипєц Констати, залізничник 24, 80
Сліва Марцін, поліцист 25, 151
Сліпко Броніслав, свідок 362, 364, 365, 367
Слугоцкі Евгеніюш, поліцист 12, 14, 24, 57, 79, 80, 83, 108,
113, 114, 121, 169, 171, 176, 191, 203, 218, 230, 261,
264, 265, 275, 315
Смик Казімерж, свідок 380
Смола Михайло, член УВО 133, 135, 136, 137, 317, 358
Совган, член УВО 353
Сокіл Олександр, член ОУН 519
Сосюкало, д-р, адвокат 320
Соханські, начальник Відділу Безпеки у Львові 17, 148, 160
Станімир Осип, кооператор 359
Старик Володимир, член УВО 15, 38, 50, 52, 79, 125, 126, 255,
344, 369, 379, 422, 458, 459, 503, 506, 509, 525
Старосольський Володимир, проф., д-р, адвокат 66, 67, 69,
70, 71, 73, 74, 76, 85, 93, 94, 110, 111, 115, 127,
136, 137, 139, 144, 145, 149, 165, 166, 171, 172, 173,
199, 205, 222, 232, 233, 234, 240, 241, 242, 244, 253,
329, 339, 350, 366, 395, 400, 401, 434
Стафф Леопольд, поет 215
Стеблецька Олена, учениця 333
Стеблецький, о., 377
Стеблецькі Маріян, поштовик 10, 11, 14, 104, 105, 118,
119, 375
Стпичинські Войцех, начальник Відділу Безпеки в Стани-
славові 119, 327
Сушко Роман, полк., 161, 430, 455, 476, 518
Сцьомбровскі — гл. Шомбровскі
Татух Ольга, свідок 302, 347, 348, 360
Твардівич Володимир, мгр., адвокатський помічник 52, 335
Тертіль, суддя 253, 381

Технік (псевдо) — Михайло Куспіль 29, 32, 255, 256, 315,
319, 327

Тільки, знавець політичних справ у восводстві 160

Толстой Лев, письменник 215

Томків Тома, поштовик 98, 105, 207, 256, 332

Траян, імператор 416

Турнель, прокурор 247

Тхуржницькі, суддя 211, 212

Файда Гриць, член УВО 37, 38, 50, 51, 56, 503, 506, 509, 510

Фальянга Марцін, сторож фільварку 59, 60, 62, 263, 265

Фальяндиш Мартин, залізничник 374

Фасовський Антін, купець 332

Федик Михайло, свідок 120, 150

Фіц Антоні, поліцейний агент 266, 307, 324, 326, 341, 405

Фіялковські, д-р, в'язничний лікар 247

Фогельгезанг Марія, поштова службовичка 47, 106, 117, 118,
119, 120, 362, 375, 376, 380

Хвильовий Микола, письменник 483

Хіровські, д-р, прокурор 247

Холєвчук Михайло, інж., д-р, господарський діяч 521

Храпливий Євген, інж., д-р, господарський діяч 521

Цап Михайло, батько підсудного Степана 343

Цап Степан, юнак ОУН 251, 253, 257, 259, 260, 261, 272,
281, 282, 283, 284, 285, 288, 289, 290, 291, 306, 309,
310, 311, 312, 319, 320, 324, 325, 329, 331, 332,
334, 340, 341, 342, 343, 344, 364, 365, 393, 395,
396, 399, 403, 404, 405, 410, 418, 420, 422

Целевич Володимир, сеймовий посол 479, 496

Цесєльчук, аспірант поліції 266, 307, 318

Цигуль Василь, студент 372

Чабак — гл. Чопак

Чайковський Данило, редактор 3, 76, 116, 154, 163, 174, 182,
224, 228, 229, 232, 233, 234, 242, 246, 429, 431, 463

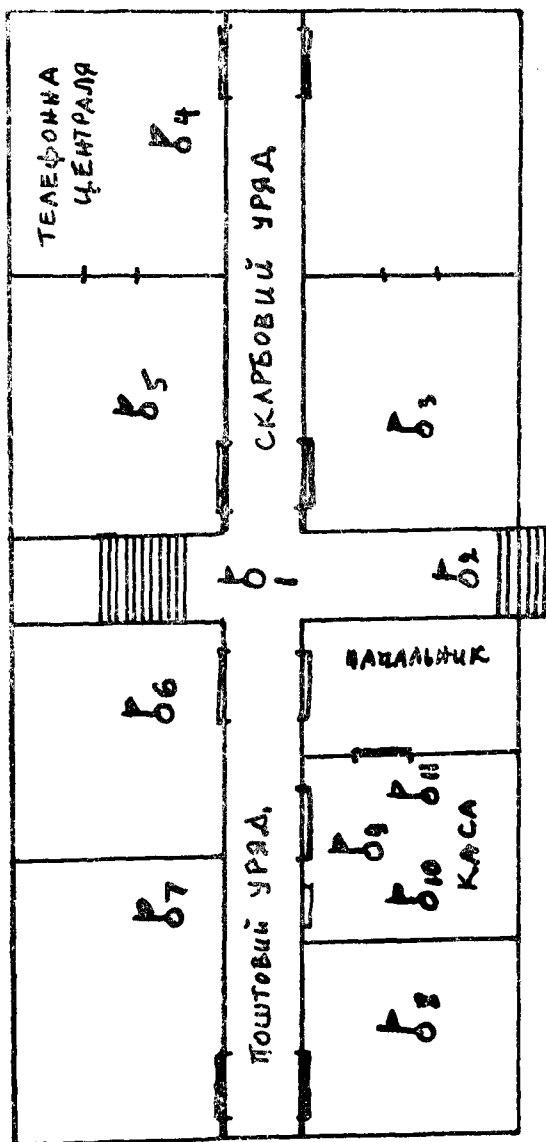
Чермак Діонізій, скарбовий урядовець 331, 332

Чеховські Юліюш, комісар поліції 161, 503

Чичкевич Мирослав, студент прав 371

Чопак, злочинець 214

Шевченко Тарас 171, 186

ПОШТОВИЙ УРЯД

СКАРБОВИЙ УРЯД

ТЕЛЕФОННА ЦЕНТРАЛЯ

б 7

б 6

б 5

б 4

б 1

б 3

б 2

б 8

б 9

б 10

КАСА

НАЧАЛЬНИК

ПОШТОВИЙ УРЯД

СКАРБОВИЙ УРЯД

ТЕЛЕФОННА ЦЕНТРАЛЯ

ПОЗИЦІЯ БІЛІСЬКА

Шевчук Семен, д-р, адвокат 231, 253, 288, 293, 297, 299, 300,
313, 314, 317, 326, 359, 396, 406, 408

Шептицький Андрей, митрополит 432, 450

Шеремета Юліян, випускник гімназії 341

Шомбровські Едвард, учень семінарії 106, 111, 362, 364, 365,
367

Штайгер Станіслав, підсудний за атентат на президента
Польщі 433

Штернберг Берек, свідок 121

Шухевич Роман, член УВО 230, 231, 498, 514, 515, 516, 517

Шухевич Степан, д-р, адвокат 65, 68, 70, 73, 74, 76, 93, 105,
106, 110, 111, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 124,
132, 140, 142, 161, 165, 172, 191, 193, 201, 224, 232,
233, 239, 240, 241, 242, 246, 253, 260, 293, 307, 318,
319, 323, 325, 326, 343, 350, 351, 352, 354, 368, 373,
375, 377, 378, 380, 381, 382, 385, 386, 387, 395, 402,
404, 409, 410, 427, 429, 431

Юркевіч, поліційний агент 354, 355, 357, 360

Юрчак Ірина, свідок 340

Юрчак Юзеф, залізничник 24, 80

Яворовські, санаційний політик 436

Ягайло, король 8, 9, 283, 310

Ягодзінські, суддя 66, 67, 68, 75, 77, 229, 232

Якимів, член УВО 314

Янеллі Ю., д-р, присяжний суддя 254

Янушевські Казімерж, д-р слідчий суддя 261, 286, 287

Ярош Марія, свідок 120, 152

Ясінський Микола, член "Летючої Бригади" 504, 517

Яців Мелетій — гл. Яків Мелетій 148

Яцків, проф., 353

Яцковська, мешканка Бережан 347, 349

